

EDOS · BIBLIOTEKA *Etos*

MISAO SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

(Prva serija, knjiga 2)

Redakcioni odbor

dr FRANC CENGLE

dr BESIM IBRAHIMPASIĆ

dr FRANJO KOŽUL

dr ARIF TANOVIĆ, odgovorni urednik

dr RISTO TUBIĆ

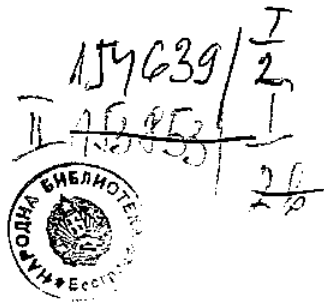
Urednik
MARIO VUKIĆ

EDVARD KARDELJ

SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE U NAŠEM USTAVNOM SISTEMU

„SVJETLOST“. IZDAVAČKO PREDUZEĆE, SARAJEVO
1975.

321.24.076.12

Knjiga „Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu“ je zbornik radova druga Edvarda Kardelja o novom Ustavu SFRJ nastalih u periodu od 1971. do 1974. godine. Dio radova koje zbornik obuhvata odnosi se i na vrijeme promjena Ustava SFRJ iz 1963. godine. Potrebno je napomenuti da su iz autorovog stvaralaštva ovom prilikom uzeti u obzir samo oni radovi koji se najneposrednije bave problemima razvitka našeg ustavnog sistema.

U ovaj izbor uključeni su i neki radovi druga Kardelja nastali nakon donošenja novog Ustava SFRJ, koji je proglašen 21. februara 1974. godine Među njima se posebno ističu rasprave o ostvarivanju ustavnih načela udruženog rada i o nekim aktuelnim pitanjima razvoja samoupravnih interesnih zajednica.

Međutim, iako sadrži spise nastale prije i nakon donošenja novog Ustava SFRJ, ovaj izbor je jedinstvena tematska cjelina, koja omogućuje svestran uvid u bogatstvo društvenih i političkih zbivanja u nas. Ta jedinstvenost je iskazana, uostalom, i samim naslovom knjige, koji odgovara i sadržaju, sačinjenom uz saglasnost autora.

Potrebno je, takođe, imati u vidu da se ovaj izbor pojavljuje u seriji od pet knjiga pet autora, pod zajedničkim naslovom „Misao socijalističkog samoupravljanja“, te su se sastavljači izbora rukovodili i posebnim svrhama čitave serije, osobito zahtjevima osavremenjavanja marksističkog obrazovanja radničke klase i omladine, kao i razlozima unapređivanja teorijskog rada u Savezu komunista Jugoslavije.

Izbor

FRANC CENGLE, BORISAV LAZAREVIĆ I ARIF TANOVIĆ

Ovaj izbor stoga sadrži i radove u kojima drug Kardelj analizira pretpostavke i karakteristike vodeće uloge Saveza komunista u izgradnji naše socijalističke samoupravne demokratije i našeg ustavnog sistema, istovremeno sumirajući jedinstvena revolucionarna iskustva naše radničke klase i njenog vladajućeg položaja u sistemu socijalističkih samoupravnih odnosa u nas.

PRIREĐIVAČI

IDEJNE I POLITIČKE POLAZNE TAČKE ZA PROMJENU USTAVA

(Referat na sjednici Predsjedništva SKJ od 2. marta 1971. godine u Beogradu)

I UVODNE NAPOMENE

U ovom referatu ću pokušati da odgovorim na tri pitanja: koji su razlozi i uzroci koji nas upućuju na određenu reviziju Ustava; koje su načelne, odnosno idejne i političke polazne tačke za promjenu Ustava; i koji su najznačajniji elementi sadržine predloženih rješenja.

Prijedlog nacрта ustavnih promjena koji je danas na našem dnevnom redu mogao bi se označiti kao prijedlog za dogovor progresivnih snaga našeg društva sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu o društvenoj akciji koja odgovara sadašnjem vremenu i kao obnovljena platforma bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda Jugoslavije. Ovim nacrtom ustavnih promjena nije, naravno, završen rad na tom dogovoru. Nacrtom se predlažu rješenja samo za dio problema iz oblasti našeg društvenog i političkog razvitka. Drugi dio, o kome ću kasnije govoriti, ostaje da ga izradimo u toku sljedeće dvije godine. Međutim, promjene ustavnog sistema koje se sada predlažu već u znatnoj mjeri predodređuju karakter budućih rješenja.

O metodu rada

Da bi se došlo do prijedloga ustavnih promjena o kome ćemo danas raspravljati, bilo je potrebno mnogo rada na

stručnom pripremanju prijedloga, kao i na političkom usaglašavanju stavova. Ali tek na osnovu konkretno formuliranih prijedloga šira stručna i javna diskusija može da da stvarne rezultate. Ovo ističem zbog toga što su kako kritika nekih postojećih odnosa sa različitim pozicija tako i različiti teorijski i politički stavovi o pitanjima koja su predmet sadašnjih ustavnih promjena bili poznati i ponavljali su se nekoliko godina u našoj stručnoj i političkoj štampi i diskusijama. Međutim, prava odgovornost svjesnih socijalističkih snaga, a posebno Saveza komunista, za politički razvoj u našem današnjem političkom trenutku traži odluke o tome kako formulirati stavove za konkretnu društvenu akciju progresivnih društvenih snaga za naredni period našeg društvenog razvitka koja će da mijenja, odnosno poboljša stanje koje kritikujemo. A mi smo posljednjih godina često s pravom kritikovali sebe za sporost u donošenju konkretnih rješenja i u izvršavanju usvojenih načelnih odluka.

Inicijative predsjednika Tita i Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije išle su za tim da se od opštih diskusija i ponavljanja kritičkih stavova pređe na izradu i usvajanje konkretnih rješenja, makar ona i dublje zadirala u neka tradicionalna shvatanja, ali koja će omogućiti i olakšati demokratsko raščišćavanje problema koji neizbježno nastaju u svakoj višenacionalnoj državnoj zajednici.

Prijedlog nacrtu ustavnih amandmana koji je danas na našem dnevnom redu prvi je dio prijedloga te vrste, s tim što je Koordinaciona komisija Zajedničke komisije svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja, pored zadataka koji su joj bili povjereni, morala već sada ući i u neke vidove ustavnog preciziranja društveno-ekonomskih odnosa jer bez toga sadržina promjena u međunacionalnim odnosima ne bi mogla biti na odgovarajući način izražena, a ne bi mogao biti ni učinjen korak dalje u razvoju samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa.

U izjavama druga Tita, u njegovoj inicijativi za promjenu Ustava, kao i u zaključcima Predsjedništva i Prve konferencije Saveza komunista Jugoslavije bilo je jasno navedeno o kakvim promjenama se radi i šta njima hoćemo da postignemo. Isto tako, bilo je jasno da je pri tome jedini zadatak Koordinacione komisije da pripremi konkretne prijedloge za diskusiju u Skupštini i za javnu diskusiju, s tim

da oni budu prethodno politički usaglašeni sa organima koji u republikama snose odgovornost za taj isti rad. Da to nismo učinili, mogli bismo na stupcima štampe još dugo diskutovati sa različitim pozicija a da se ništa u našem društvu ne bi promijenilo, osim što bi se problemi gomilali i zaoštravali.

U Koordinacionoj komisiji bila je uspostavljena atmosfera demokratske i konstruktivne diskusije u kojoj se otvoreno raspravljalo o svim problemima, bez ikakvih ograda. Upravo to je omogućilo da nađemo zajednička rješenja za sva bitna pitanja koja su bila stavljena u zadatak Koordinacionoj komisiji, makar što je to u nekim slučajevima postignuto i s naporom i kompromisnim rješenjima. Ne vjerujem da bismo u ovom trenutku bilo kojim drugim metodom mogli za kratko vrijeme da postignemo takav rezultat. A taj rezultat omogućuje našoj javnosti ne samo da diskutuje o konkretnim prijedlozima, već i da svojim inicijativama i kritičkim stavovima u pogledu predloženih ustavnih promjena doprinese da konačni rezultat bude još bolji.

Međutim, moram dodati da predloženi nacrt ustavnih amandmana nije u stručnom pogledu do kraja doraden. Dijelom je to posljedica brzine kojom se moralo raditi, a dijelom i činjenice da je zadatak Koordinacione komisije bio više u tome da uskladi *političke stavove* nego da stručno formuliše ustavne amandmane. Osim toga, treba imati u vidu da sada vršimo samo dio ustavnih promjena. Potpuna usklađenost odnosa i institucija ustavnog sistema biće moguća tek kada izvršimo i ostale promjene koje nužno nameće sadašnja prva faza ustavnih promjena. Zato su neke odredbe predloženih amandmana sistemski nedovoljno dosljedne ili su polovične. Prema tome, ostaje još dosta posla na poboljšavanju predloženog nacrtu amandmana, čemu će narednih mjeseci mnogo doprinijeti i javna i stručna diskusija, a, naravno, i rad u organima Savezne skupštine. Neka pitanja će, međutim, morati ostati i dalje otvorena i rješavaće se tek u drugoj fazi rada na reviziji ustavnog sistema.

Načelni kontinuitet ustavnog razvitka

U vezi sa predloženim ustavnim promjenama ukazao bih, najkraće, na uzroke i neophodnost relativno čestih pro-

mjena Ustava kojima smo u dosadašnjem razvoju pristupali, ali i na jasno izražen kontinuitet načelnog pravca razvoja naše ustavnosti počev od stvaranja nove, socijalističke Jugoslavije.

Naš prvi ustav je u stvari Deklaracija Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine. Ta deklaracija, koja je utvrdila osnove za zajednički život naroda Jugoslavije i za vlast radničke klase i radnih ljudi, u stvari je uvijek ostala na snazi jer je uvijek obnavljana u načelnim odredbama svih naših ustava. Međutim, odnos snaga u našem društvu, kao i sama praksa u raznim periodima našeg razvitka nametali su, rekao bih, različite dimenzije u primjeni, pa čak i u obezbjeđenju tih načela.

Tako je, na primjer, Ustav iz 1963. godine, s jedne strane, bio izraz činjenice da je naše društvo učinilo krupne, da tako kažem, istorijski prelomne korake dalje u razvitku samoupravnih socijalističkih odnosa među ljudima i narodima. Međutim, s druge strane, i taj ustav kao i svi raniji, nosio je u sebi ne samo pečat društvene realnosti u kojoj je nastao i potreba tadašnjeg trenutka, već i odnosa snaga koji je tada postojao u našem društvu. Iz tih razloga taj ustav, iako je široko otvorio puteve samoupravljanja radnih ljudi i naroda i narodnosti Jugoslavije, nije mogao da do kraja presiječe pupčanu vrpcu sa društveno-ekonomskim, političkim i državnim sistemom koji je nastao na bazi državno-sopstveničkih odnosa. Zato se ubrzo poslije ekonomske i društvene reforme iz 1965. godine pokazalo da će biti potrebne i određene dalje reforme u ustavnom sistemu.

Pri tome pritisak prakse, odnosno iskustava i problema koje je ona stavljala na dnevni red nije išao u pravcu negacije načela na kojima se zasnivao naš ustavni sistem, već, naprotiv, u smislu zahtjeva da on bude dosljednije izgrađen i vjerniji samom sebi, odnosno svojim polaznim osnovama i da se potpunije osloni na samoupravnu organizaciju društvenog rada i time na radničku klasu i sve radne ljude. Društvena praksa je takođe zahtijevala da se odlučnije mijenjaju odnosi u Federaciji nastali na bazi starog državno-sopstveničkog sistema, koji su je time neizbježno potiskivali na put birokratskog centralizma i velikodržavnog hegemonizma. Ta praksa je zahtijevala da se dâ više prostora slobodnom, samoupravnom društvenom dogovaranju i udruživanju radnih

ljudi i njihovih asocijacija i interesnih zajednica, kao i slobodnoj saradnji, dogovaranju i sporazumijevanju među republikama. Sve to treba da svede državne funkcije Federacije na onaj minimum koji je stvarno u zajedničkom interesu svih naroda i narodnosti, odnosno republika Jugoslavije, kao i autonomnih pokrajina koje su u sastavu SR Srbije, i koji će biti — na osnovu sporazuma među republikama, uključujući i autonomne pokrajine — veoma precizno određen saveznim ustavom.

Neko, možda, može da postavi i pitanje nije li u tom slučaju bolje da se odrekemo ustava koji moramo tako često mijenjati i da se zadržimo samo na ustavu deklarativnog tipa ili bar da normativni dio ustava svedemo na neki krajnje neophodan minimum, a da konkretne odnose rješavamo zakonom.

Mislím da naša praksa daje mnogo argumenata protiv takvih rješenja. Naše društvo je još uvijek i svakako će još dugo biti u fazi takvog mijenjanja društvenih odnosa koje po društveno-istorijskoj suštini ima revolucionaran karakter. Iako su se spoljni revolucionarni oblici tog procesa već davno izmijenili i sve se više mijenjaju u pravcu jačanja demokratskih odnosa i demokratskih rješenja, nastajanje samoupravnog socijalističkog društva je po svojoj sadržini još uvijek duboko revolucionaran proces koji mora da bude „nošen” svjesnom voljom i akcijom radničke klase i radnih ljudi uopšte. Prema tome, ako naše društvo, koje je još uvijek u revolucionarnom previranju, hoće da se obezbijedi — koliko je najviše moguće — od negativnih posljedica stihijske igre odnosa snaga, ono se mora osloniti na takav ustavni i zakonodavni sistem i sistem vlasti koji će obezbijediti rukovodeću ulogu radničke klase u vlasti i samoupravljanju svih radnih ljudi i koji će se oslanjati na tekovine socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja kao neprikosnovene osnove cjelokupnog društvenog razvitka.

Osim toga, naše društvo je državna zajednica više naroda i narodnosti. Nema demokratije ni socijalističkog samoupravnog progressa ni za jedan narod ako se svi narodi u našoj zajednici ne budu osjećali podjednako slobodni i bezbjedni. Ako naše društvo želi da spriječi poremećaje u međunarodnim odnosima, onda sve ono što su naši narodi i narodnosti postigli u učvršćivanju svoje slobode, bezbjednosti i

ravnopravnosti mora biti učvršćeno u samom ustavnom sistemu i u utvrđenim odnosima u Federaciji. Jer upravo se stabilnošću demokratskih odnosa i uslova za punu samostalnu i slobodnu afirmaciju svakog naroda i narodnosti stvaraju i uslovi za njihovu slobodnu saradnju, svjesno sagledavanje zajedničkih interesa i međusobno povezivanje i zblizavanje, to jest za jačanje odnosa koje označavamo Titovom lozinkom: bratstvo i jedinstvo. To ujedno znači da se upravo opštim društvenim progresom i jačanjem demokratske i humanističke sadržine međunarodnih odnosa neprekidno sužava i prostor za nacionalizam svake vrste koji pokušava da — razjedinjavanjem naroda — okrene točak istorije nazad.

Mislim da svi ti, a i mnogi drugi argumenti govore u prilog tome da treba da zadržimo dosadašnji karakter našeg Ustava — kako u Federaciji, tako i u republikama — s tim da ne treba da zaziremo od povremenih promjena pojedinih njegovih normi ili čak i od njegove šire revizije kad promijenjeni odnosi u našem društvu to zahtijevaju.

Iako su sadašnje ustavne promjene veoma duboke, one ne zahtijevaju suštinsku reviziju uvodnog, načelnog dijela Ustava. Štaviše, u nacrtu amandmana predlaže se formalna promjena samo u jednom stavu jednog odjeljka iz uvodnog dijela Ustava, i to, u stvari, u pravcu njegovog dopunjavanja, a ne ukidanja. To je najbolji dokaz da su promjene u našem ustavnom sistemu, makar bile i česte, sve do sada imale veoma jasan načelni pravac koji leži u osnovi revolucionarnog razvitka našeg društva tokom čitavih dvadeset pet godina njegovog postojanja. Prema tome, te promjene ne govore o nekakvoj političkoj labilnosti našeg društva, nego, naprotiv, o velikoj stabilnosti osnovnih društveno-ekonomskih odnosa i kretanja u čijem se okviru razvija i naš ustavni sistem.

II OSNOVNI UZROCI USTAVNIH PROMJENA

Promjene u društvu i ustavne promjene

Da bismo mogli ocijeniti društveno-istorijsku sadržinu i snagu zahtjeva prakse koji iziskuje i traži određenu reviziju Ustava, moramo imati pred očima prije svega karak-

ter i dubinu promjena koje su nastale u posljednje vrijeme u našem društvu. Pošto su te promjene veoma duboke, one stavljaju na dnevni red naše prakse i naše dugoročne socijalističke politike veoma ozbiljna pitanja. A vjerovatno neću mnogo pretjerati ako kažem da je naše društvo — počev od prakse i politike pa do nauke — u priličnom zaostajanju pri davanju adekvatnih odgovora na te probleme. Upravo zbog toga u našem društvu se osjeća, s jedne s strane, prilično jak kritikizam, a s druge zaostajanje u stvaralačkoj aktivnosti na progresivnom mijenjanju onog stanja stvari koje opravdano kritikujemo. To je, svakako, jedan od izvora određenih političkih problema sa kojima se u sadašnjem trenutku suočava naše društvo.

Promjene u strukturi društva, kao i opšti pozitivni i negativni aspekti razvoja samoupravljanja, nameću našem društvu određene dileme na koje Savez komunista i druge progresivne snage našeg društva moraju dati jasan odgovor i izboriti se za ostvarivanje zauzetih stavova. U protivnom, cjelokupan razvoj našeg društva bio bi suviše podvrgnut stihijskoj političkoj igri odnosa snaga na bazi svakodnevnog pragmatizma, u kojem — kako svjedoči dosadašnja praksa — još uvijek može biti ne samo oslabljen društveni položaj radničke klase i radnih ljudi uopšte, nego i više ili manje poremećen ili dezorijentisan čitav revolucionarni pravac našeg društvenog razvoja na bazi samoupravljanja i socijalističke demokratije. I zato mi ne treba da budemo zabrinuti zbog političkih problema koji će eventualno nastati kada vodeće socijalističke snage našeg društva budu izvojevale promjene u jednom progresivnom pravcu, već zbog onih političkih teškoća koje nastaju kada se u sistemu i državnoj strukturi ništa ne mijenja, dok društvo, u stvari, doživljava duboke i brze promjene.

U toj svjetlosti treba da posmatramo i ustavne promjene koje sada vršimo. Po svojoj suštini one nisu ni ispravljavanje nekih ranijih grešaka — iako time ne tvrdim da ih uopšte nije bilo — niti ustupak — kao što neki hoće da ih predstavljaju — nacionalističkim pritiscima, već korak dalje naše revolucije. U stvari, to je prvi kompleks odlučnijih mjera za dalji razvoj naše društvene reforme koje preduzimamo poslije niza godina, to jest poslije 1965. godine. A njima treba svakako da slijede i dalji koraci u drugoj fazi ustavnih pro-

mjena, i to prije svega u samoj društvenoj praksi i cjelokupnom sistemu samoupravnih odnosa u našem društvu. Jer Savez komunista Jugoslavije i druge progresivne socijalističke snage našeg društva ne treba da se mire sa okamenjenim strukturama etatizma, birokratizma, tehnokratizma i samozadovoljnog intelektualističkog elitizma, već da pojačaju dinamizam svoje akcije koja mora biti usmjerena na društveno angažovanje najširih masa radničke klase i svih radnih ljudi.

Sadašnje ustavne promjene treba da budu u tom smislu prije svega podsticaj za široku stvaralačku akciju samoupravnih i demokratskih socijalističkih snaga u našem društvu, a ne argument kojim bismo nekoga ili sami sebe uvjerali kako smo njima učinili sve što je našem društvu danas potrebno. Naprotiv, ma koliko da su sadašnji prijedlozi ustavnih promjena značajni za stvaranje povoljnih uslova za rješavanje određenih problema koji su nastali u međunacionalnim, odnosno međurepubličkim odnosima, još je veći njihov značaj, po mom mišljenju, u tome što uklanjaju ne samo mnoge stvarne izvore međunacionalnih problema, već i lažne fasade nacionalizma sa istinskih i dubljih opštih društveno-ekonomskih i drugih protivrječnosti u razvoju našeg društva. Time ove ustavne promjene stvaraju čistiju atmosferu za sagledavanje pravog karaktera društvenih i političkih problema i konflikata sa kojima se danas susrećemo u našoj društvenoj praksi.

Naše protivrječnosti i dileme

Bez pretenzija da u okviru ovog referata mogu da dam neku iscrpniju analizu tih naših društvenih protivrječnosti, ja bih ipak pokušao da ukažem na nekoliko problema koji, po mom mišljenju, opravdavaju i zahtijevaju ne samo predložene ustavne promjene, već i odlučniju i jasno usmjerenu političku i društvenu akciju SKJ i drugih progresivnih snaga na rješavanju niza otvorenih pitanja naše društvene prakse.

Na prvoj etapi svog razvoja naše samoupravljanje je bilo ograničeno uglavnom na funkcije proste reprodukcije i raspodjele ličnog dohotka prema radu. Pri tome se i ta raspodjela vršila na osnovu ukupnog dohotka, koji se for-

mirao uglavnom na osnovu te proste reprodukcije, sa izvjesnim korekcijama koje je dopuštao tadašnji društveno-ekonomski sistem na osnovu principa o takozvanom materijalnom stimulanju. U toj fazi razvoja socijalističkog samoupravljanja samoupravna odgovornost radnog čovjeka bila je praktično ograničena na njegovu radnu jedinicu, na njegovu preduzeće ili, eventualno, na udruženo preduzeće. Cjelokupna sfera kretanja viška rada opredmećenog u procesu društvene reprodukcije u obliku finansijskih sredstava, sfera koju je Marks u kapitalističkom sistemu nazivao prometom kapitala, bila je, u stvari, integrisana sa centrima koncentracije državno-svojinske akumulacije, a banke, osiguravajuća društva, velike spoljnotrgovinske organizacije itd. bile su samo dio tog sistema. Protivrječnost između samoupravljanja u preduzeću, s jedne strane, i državno-svojinskih odnosa i tendencija ka stvaranju birokratsko-tehnokratskog monopola u sferi društvene reprodukcije, s druge strane, stvarala je poznate ekonomske i političke probleme. Pri tome su se protivrječnosti takvih društvenih odnosa i razvoja manifestovale u najvećoj mjeri kao direktan sukob između države i radničke klase.

Pod uticajem takvog sistema komplikovali su se i međunacionalni odnosi. Ako kapital ima državno-sopstvenički karakter, onda istovremeno ima i nacionalni. Zato se na dnevni red neizbježno postavilo i pitanje kako podijeliti taj državni kapital po republikama.

Takva dvojnost sistema postala je vremenom u praksi neodrživa iako su postojale veoma jake snage koje su ga u ime velikodržavnog centralizma branile.

Sukobljavanja između radničke klase i države u vezi sa podjelom akumulacije, odnosno „državnog kapitala“ postajala su sve češća. Oko podjele tog kapitala stvorena je pogodna klima za razrastanje nacionalizma svih vrsta. I sâm razvoj socijalističke demokratije bio je u velikoj mjeri onetan takvim stanjem stvari u materijalnim odnosima društva jer je takvo stanje zahtijevalo visok stepen državno-prinudnih mjera. Ako je naše društvo htjelo da prevaziđe te protivrječnosti i političke probleme koji su se iz njih rađali, ono je moralo da se odluči za to da oslobodi puteve prodoru samoupravljanja radnih ljudi i u cjelokupnu oblast proširene i opšte društvene reprodukcije i posebno u cjelo-

*kupnu oblast cirkulacije onog dijela dohotka udruženog rada koji u našim uslovima vrši ekonomsku funkciju društvenog kapitala.*⁶

Takav put smo načelno otvorili Ustavom iz 1963. godine, a u praksi tek ekonomskom i društvenom reformom iz 1965. godine. Tada počinje druga faza u razvoju samoupravljanja u kojoj samoupravni odnosi počinju da obuhvataju, ili bi trebalo da obuhvataju, cjelokupnu proširenu reprodukciju u samoj proizvodnji, a i oblast opšte društvene reprodukcije. Samim tim se ni dohodak radnih organizacija više ne stiče i ne formira pretežno u okvirima proste reprodukcije, već bitno menja svoj karakter pošto obuhvata i sredstva proširene reprodukcije. A time se ne mijenja samo *samoupravni položaj radnika*, već i dimenzije *međusobne zavisnosti i odgovornosti* svih radnika u udruženom društvenom radu.

Ta je promjena, gledano u istorijskoj perspektivi, jedan od najkrupnijih koraka naše revolucije koji unosi izvanredno duboke promjene i u društveno-ekonomske odnose među ljudima. Međutim, ulazeći u tu nužnu promjenu, nismo bili ni dovoljno efikasni ni dovoljno dosljedni u predviđanju odgovarajućih sredstava za realizaciju i usmjeravanje novih odnosa i svih posljedica u raznim oblastima društvenog i ekonomskog života. Zato su izvjesne protivrječnosti i politički problemi o kojima sam govorio u vezi sa prvom etapom u razvoju samoupravljanja ne samo i dalje prisutni, već su se na nekim područjima zbog nedovoljne izgrađenosti i usklađenosti novog sistema čak zaoštrili.

Prije svega, nismo sa otvaranjem puteva prodoru samoupravljanja u cjelokupnu sferu društvene reprodukcije istovremeno uskladili i sve druge neophodne reforme u privrednom, političkom i društvenom sistemu uopšte. Nisu uspo-

⁶ Izraz „društveni kapital“ ovdje i u daljem tekstu upotrebljavam — u nedostatku boljeg termina — za dio dohotka udruženog rada koji se u socijalističkom društvu akumulira i podružljuje kao zajedničko sredstvo radnih ljudi za proširenu reprodukciju. No, jasno je da je ovdje riječ samo o *ekonomskim funkcijama „kapitala“* kao cjelokupnosti društvenih sredstava reprodukcije — kako u naturalnom, tako i u vrijednosnom obliku uopšte — koja svojom vrijednosnom ulogom u procesu reprodukcije i svojim društveno-svojinskim karakterom nameću različitim akterima društvene reprodukcije određene oblike odnosa i veza, a ne o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno *klasne snage* koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.

stavljani — ili bar ne u dovoljnoj mjeri — odgovarajući pravni i organizacioni mehanizmi ekonomskih odnosa u okviru jedne samoupravne društvene integracije koja bi bila sposobna ne samo da u ekonomskom smislu nosi sve te procese, već i da automatski reprodukuje socijalističke samoupravne odnose. I što je još značajnije, nisu predviđeni niti podsticani, odnosno presporo nastaju odgovarajući oblici samoorganizovanja samoupravnog rada koji bi mogli efikasno preuzeti na sebe one funkcije koje proizlaze iz nove uloge samoupravljanja u oblasti proširene i opšte društvene reprodukcije.

To se posebno odnosi na već pomenutu oblast odnosa koji su povezani sa ekonomskom funkcijom cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Jedino „podružljavaanjem“ i te oblasti upravljanja dohotkom društvenog rada putem samoupravne integracije moguće je obezbijediti najpovoljnije uslove ne samo za funkcionisanje društvene materijalne reprodukcije, već i za dosljednu reprodukciju socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa, od čega u krajnjoj liniji zavise i ekonomski rezultati naše privredne i društvene reforme. Razumije se, ta integracija mora biti zasnovana na jasnom i čvrstom društveno-ekonomskom položaju radnika i na njegovim jasnim ekonomskim odnosima prema rezultatima njegovog i opšteg društvenog rada — iako će se u daljem istorijskom toku ti ekonomski odnosi sve većim dijelom razvijati i u povezanosti sa načelom uzajamnosti i solidarnosti.

Nasuprot tome, razvoj koji je nekoliko godina isuviše bio prepušten pritisku stihije trenutnog odnosa snaga nije upravo najvažnije od tih funkcija prenio iz ruku državnog aparata na samoupravnu integraciju, već ih je u znatnoj mjeri pretvorio u monopol banaka i drugih sličnih organizacija u oblasti finansijskog poslovanja ili u instrument posrednog otuđivanja viška rada od radnika koje se vrši preko upravljačke strukture integrisanih sistema. I zato se ne samo naši radni ljudi, već i cio naš sistem suočavaju sa nizom ograničavajućih faktora.

Jedan od tih faktora su materijalna baza i materijalne mogućnosti našeg društva. Ni jedan radni čovjek niti radni kolektiv ne može sam ocjenjivati materijalne mogućnosti i interese društva van svojih sopstvenih ako ga

sami privredni i politički sistem ne orijentiše u pravcu usklađivanja sopsivenih interesa sa zajedničkim. Međutim, u našem privrednom sistemu — uprkos njegovom centralizmu, a možda baš zbog njega — nije uspostavljeno dovoljno takvih sredstava i metoda za usmjeravanje materijalnih odnosa koji bi bili prilagođeni novim samoupravnim uslovima. A ta je činjenica takođe postala jedan od izvora ekonomskih teškoća sa kojima smo se susreli.

Zatim, iako je proširena reprodukcija u proizvodnji, a u velikoj mjeri i društvena reprodukcija uopšte, načelno postala stvar samoupravljanja radnih ljudi i njihovih asocijacija, ipak su državni i privredni sistem i njihovi metodi koji su bili ranije izgrađeni na mehanizmu i za potrebe odnosa državne sopstvenosti ostali skoro neizmijenjeni i po inerciji su nastojali da funkcije koje su im oduzete obnavljaju u drugim oblicima.

I najzad, pošto se veoma sporo gradi odgovarajući mehanizam odnosa i institucija koji bi obezbijedio da radni ljudi ne samo koriste svoja samoupravna prava u okviru cjelokupne društvene reprodukcije, već i da ih koriste racionalno i efikasno, kao i da sistem funkcioniše kao integrisani sistem društvene reprodukcije, život je u sukobu protivrječnih interesa koji nisu društveno regulisani nametnuo svoja sopstvena rješenja koja često ne samo da nisu u skladu sa samoupravljanjem, već i sa svoje strane unose u našu privredu određene elemente nestabilnosti.

Čini mi se da neću mnogo pretjerati ako kažem da u nas baš posljednjih godina, koje u pogledu idejnih i načelnih rješenja znače najkrupniji revolucionarni korak u razvoju samoupravljanja, to samoupravljanje postaje sve manje dominantno upravo u oblasti proširene i opšte društvene reprodukcije. U stvari, pragmatistička praksa — zbog nedograđenosti sistema i odnosa — omogućuje da u ovoj oblasti stvarno odlučuje trenutni odnos društvenih snaga koji je u suštini nerealan i na štetu interesa radničke klase. Jer u sadašnjem momentu u nas izgleda kao da je još uvijek snažniji pritisak državno-sopstveničkih ambicija, tehnokratije, birokratizma i mentaliteta takozvane ma-lograđanske elite nego što je pritisak samoupravnih interesa radničke klase. I upravo taj prvi pritisak nerijetko nameće našoj društvenoj praksi određena nesamoupravna rješenja

koja slabe društvene, ekonomske i političke pozicije radnog čovjeka.

Štaviše, mislim da naši najteži društveni i politički problemi u sadašnjem trenutku izvire upravo iz tih i sličnih protivrječnosti. U stvari, u krajnjoj liniji radi se o protivrječnosti koja postoji između osnovnog kursa naše privredne i društvene reforme, usmjerene na uklapanje cjelokupnog sistema proširene i opšte društvene reprodukcije u sistem samoupravne integracije zasnovane na osnovnim samoupravnim i ekonomskim pravima i odgovornostima radnog čovjeka u njegovoj osnovnoj radnoj organizaciji, s jedne strane, i sporog mijenjanja postojećeg sistema ekonomskih odnosa u oblasti integracije i dohotka, kao i političkog sistema, uključujući tu u prvom redu i državnu strukturu Federacije, s druge strane. Prema tome, mi se moramo usmjeriti upravo na rješavanje tih i takvih protivrječnosti.

Društvena reforma i reforma Federacije

Jasno je da se u izmijenjenom sistemu društvene reprodukcije — koji je, uz to što je nov, ujedno i opterećen problemima o kojima sam prije govorio — drukčije nego juče ponašaju ne samo radni ljudi i radne organizacije, već i narodi i republike, pogotovo u odnosu na Federaciju. Ako su republike ranije istjerivale „pravdu” prvenstveno u oblasti podjele „državnog kapitala”, odnosno investicija, sada su postale krajnje osjetljive na sve mjere ekonomske politike Federacije koje imaju bilo neposredan bilo posredan uticaj na materijalni ili drugi položaj republike, odnosno njene privrede. A na sve to se onda nadograđuju i sve one emocionalne i ideološke reakcije koje su svojstvene društveno-istorijskom subjektu koji se zove nacija.

Da navedem samo neke primjere.

U novim uslovima mjere državno-ekonomske politike mogu znatnije da izmijene položaj radnih organizacija i radnih ljudi nego ranije. Ovakav ili onakav devizni režim, ovakve ili onakve carinske stavke ili stavke poreza na promet ovih ili onih proizvoda ili usluga, ovakav ili onakav spoljnotrgovinski režim, emisiona ili kreditna politika

i slične mjere mogu veoma bitno da izmijene ne samo ekonomski položaj ove ili one privredne grane, već i čitave privrede u određenim regionima ili republikama, pa i sam položaj republike.

Osim toga, i sama raspodjela na tržištu ima relativno veći značaj za položaj radnih organizacija nego ranije, pa je i sistem cijena postao još osjetljivije pitanje nego ranije. Međutim, mi smo od starog sistema zadržali diferencirane metode formiranja cijena, što u sadašnjim uslovima može da vodi, a stvarno i vodi, i ka direktnoj diskriminaciji.

U odsustvu ili zbog slabosti i nedovoljnosti odgovarajućih samoupravnih ili drugih racionalnih rješenja za takve i slične probleme, kao i u odsustvu odgovarajućih neposrednih društvenih dogovora među republikama, uloga državne intervencije u svim tim i sličnim odnosima i dalje je veoma velika i koncentrisana je uglavnom u Federaciji. A pošto sukobe protivrječnih interesa Federacija ne može uvijek rješavati snagom prinude — štaviše, ona to sve manje može činiti — ona mora tražiti sporazumijevanje sa nosiocima tih interesa ili se sa njima politički sukobljavati. A izlaz iz te dileme je vrlo često u odlaganju odluka i rješenja. Ponekad je to dobro, a ponekad je upravo odlaganje najgore rješenje. Na taj način se protivrječnost između samoupravljanja i državnog centralizma u svakodnevnoj političkoj praksi izrazila kao sukob između republika i Federacije, odnosno kao neka vrsta krize političkog i privrednog mehanizma Federacije. Pošto smo kao društvo dosta sporo priznavali neophodnost da se zajedno i u skopu sa reformom našeg privrednog sistema, pa i čitavog društva, mora reformisati i društveno-politički sistem u cjelini, a u tome prije svega sama Federacija, u našem društvenom životu pojavili su se takozvani međunacionalni problemi i trvenja kao centralni politički problem trenutka. Međutim, iako objektivno to u stvari nisu centralni problemi, nego su u veoma velikoj mjeri posljedica drugih dubljih uzroka, ipak je njihova pojava sama po sebi dovoljno ubjedljiv dokaz da Federaciju moramo reformisati i da bi svako odlaganje te reforme samo dalje gomilalo i zaoštravalo probleme u međunacionalnim odnosima.

Svemu tome treba dodati i činjenicu da se bitno izmijenila struktura naših nacija. Iz revolucije su one izašle kao još uvijek ekonomski relativno zaostale i pretežno seljačke nacije, sa više ili manje ograničenim potencijalom tehnike, tehnologije i nauke. One su danas — bez obzira na međusobne razlike u razvijenosti — postale kompletne moderne nacije, koje ne mogu a da ne traže sve neophodne uslove za svoju punu i svestranu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju među drugim narodima svijeta, a posebno u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni. I ta činjenica, očito, traži reforme u strukturi odnosa u Federaciji.

Međutim, zavaravali bismo sami sebe ako bismo smatrali da ćemo samom reformom Federacije automatski riješiti sve glavne protivrječnosti i probleme sadašnje faze u razvoju našeg društva. Reforma Federacije i obezbjeđivanje mogućnosti narodima Jugoslavije da isto kao i svaki radni čovjek raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada u stvari je samo neophodan uslov i prvi korak ka rješavanju drugih gorućih otvorenih problema u sistemu naših društveno-ekonomskih, a samim tim i političkih odnosa. Međutim, ako ne bismo dosljedno produžili putem privredne i društvene reforme kojim smo pošli i ako ne bismo sada — uz bitno povećanu odgovornost i mogućnost inicijative republika, kao i autonomnih pokrajina — brže rješavali otvorene probleme društveno-ekonomskog, samoupravnog i političkog sistema, tada ni problemi u međunacionalnim odnosima neće biti riješeni.

Ovu ću tvrdnju ilustrovati samo jednim primjerom. Neraščićeni ekonomski odnosi u proširenoj reprodukciji i cirkulaciji sredstava društvene reprodukcije ne samo što često postaju izvor nesporazuma i sukobljavanja među radnim kolektivima, već stvaraju i teškoće u međunacionalnim odnosima. Neću govoriti o konfliktima oko bankarskog sistema, spoljnotrgovinskih organizacija itd., već o jednom jednostavnijem primjeru. U praksi se, na primjer, na razne načine zaobilaze ustavni i zakonski principi o zajedničkim ulaganjima u udruženom radu. To je u znatnoj mjeri posljedica činjenice da su ti propisi sami po sebi preuski da bi zadovoljili potrebe razvoja naše savremene privrede i svih njenih unutrašnjih odnosa. S druge strane, te pojave su i posljedica prilično tolerantnog odno-

sa organa inspekcije, kontrole i pravosuđa prema određenim vrstama kršenja zakonitosti. Tako se ne rijetko događa da se dohodak pojedinih radnih organizacija bez ekvivalenta i bespovratno otuđuje od njih, pa se na taj način samoupravljanje u takvim radnim kolektivima ponovo, u suštini vraća isključivo u sferu proste reprodukcije, dok se sredstva proširene reprodukcije koncentrišu u rukama upravljačkih centara integracije na takav način da radnik gubi svaki direktan ekonomski odnos sa minulim radom u kome je dio i njegovog neposrednog rada, a sa tim zajedno i ekonomski interes za udruživanje dohotka radi integracije i zajedničkih napora u borbi za višu produktivnost rada. To što se pri raznim generalnim direktijama stvaraju neki centralni radnički savjeti koji imaju samo političko pravo da kažu „da“ ili „ne“ o nekim prijedlozima, nimalo ne mijenja činjenicu da se u velikoj mjeri gubi ekonomska veza između radnika i njegovog minulog rada, koji — čim se pretvorio u sredstva društvene reprodukcije — u najvećem dijelu „ispada“ iz njegove ekonomske kontrole i postaje ekonomska baza za nastajanje finansijsko-tehnokratskih centara koji — umjesto da budu instrument udruženog rada — teže da vladaju tim radom i radnim ljudima.

Ako se takvi odnosi razvijaju među preduzećima sa područja raznih republika, oni vrlo lako poprimaju i karakter međunacionalnih sukoba, nepovjerenja i nacionalističkih ekscesa. Jer jasno je da svaka ekonomska akcija koja se — iako pod firmom integracije rada — svodi na eksproprijaciju dohotka mora izazvati ne samo sumnje već i opravdan otpor i radnih ljudi i naroda koji se osjećaju pogođeni u raspolaganju svojim dohotkom. To važi za svaki oblik koncentracije dohotka kojim se plodovi ulaganja minulog rada jednog radnog kolektiva ili sa jednog nacionalnog područja, a koji dolaze do izražaja u povećanju produktivnosti rada u drugim organizacijama ili na drugim područjima, prisvajaju ili postaju stvar isključivog raspolaganja upravljačkih centara integracije, a ne sastavni dio dohotka svakog radnika, svih radnih organizacija koje su svojim tekućim i minulim radom doprinijele takvom povećanju produktivnosti rada i ukupnog dohotka. Tu treba tražiti i jedan od uzroka što integracija rada, a pogotovo

koncentracija dohotka, u nas teško probija regionalne granice.

To samo potvrđuje da su reforma Federacije i među-republičkih odnosa i dalje dosljedno ostvarivanje privredne i društvene reforme samo dvije strane istog procesa i da su zadaci u obje te oblasti uzajamno povezani i zavisni.

Svemu tome i sličnim problemima mogao bih da dodam i niz drugih promjena koje su nastale u strukturi našeg društva. Bitno je ojačala i izmijenila se naša radnička klasa; ona je samoupravljanjem stekla velika iskustva i veliku političku snagu. Ona zahtijeva da njen uticaj snažnije dođe do izražaja u cjelokupnom društvenom životu. To nije više radnička klasa koja nema šta da izgubi. Naprotiv, naša radnička klasa je sve više svjesna da ne samo restauracijom kapitalizma, već i restauracijom državno-sopstveničkog monopola ili monopolom tehnokratizma može veoma mnogo da izgubi. Zato se naši radni ljudi i kolektivi veoma odgovorno ponašaju čak i onda kada se nalaze u ozbiljnim ekonomskim teškoćama. A upravo to nalaže Savezu komunista da, konkretnom aktivnošću na neprekidnom oblikovanju akcionog programa našeg društva i na ostvarivanju zadataka o kojima sam govorio, stalno otvara radničkoj klasi jasne perspektive i puteve za njenu sopstvenu akciju u jačanju njenog društvenog, materijalnog i kulturnog položaja.

Ogromno se povećao broj obrazovanih ljudi u našoj zemlji, i to u svim republikama i autonomnim pokrajinama. Time ne samo što jača stručni i naučni potencijal naše zemlje, već se proširuje i obogaćuje idejni i politički život u našem društvu. U svemu tome ima mnogo pomodarskih ideoloških priklanja i provincijalističkog i mediokritetskog podražavanja efemernim ideološkim pojavama u savremenom svijetu, kako u buržoaskim, tako i u drugim socijalističkim zemljama, ali sve više ima i intenzivnih stvaralačkih napora i rezultata sa pozicija socijalizma, samoupravljanja i socijalističke demokratije.

I ako svemu tome dodamo i duboke generacijske promjene nastale u toku posljednje dvije decenije, biće jasnije otkuda izviru postojeći društveni i politički problemi i zašto su potrebne ne samo ustavne promjene u pogledu

odnosa u Federaciji, već i drugi progresivni koraci u razvoju našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema i u našoj društvenoj praksi.

Još o nacionalnom pitanju

Protivrječnosti i problemi našeg društveno-ekonomskog i političkog razvoja o kojima sam prije govorio u znatnoj mjeri objašnjavaju gdje su izvori određenih problema u međunacionalnim odnosima sa kojima se sada srećemo, kao i nacionalizma — bilo u obliku unitarizma i velikodržavnog centralizma, bilo u obliku kratkovidog malograđanskog provincijalizma, bilo u vidu reakcionarne buržoaske ili državno-sopstveničke birokratske ideologije, koja, u stvari, svoj nacionalizam postavlja prije svega kao fasadu sa antisocijalističke ili birokratsko-antisamoupravne otpore. Međutim, time nikako nisu data sva objašnjenja za takve pojave. A pogotovo time se ne tumače i ne objašnjavaju oni opravdani i progresivni otpori u našem društvu koji se već dugi niz godina — rekao bih, u čitavom periodu poslije pobjede revolucije — pojavljuju kao reakcija na razne oblike narušavanja i „zakidanja“ načela o kojima su se narodi Jugoslavije, sa SKJ na čelu i uz njegovu punu odgovornost, sporazumjeli u toku narodnooslobodilačkog rata i formulisali ih na Društom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine. Drugim riječima, određene izvore za sve te pojave treba tražiti i u samom stanju međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, to jest u tome kako su se oni u praksi ostvarivali ili se ostvaruju.

Mi smo s pravom tvrdili i tvrdimo da smo u Jugoslaviji uglavnom riješili nacionalno pitanje u klasičnom smislu toga pojma. Narodi Jugoslavije imaju svoje države, svoju vlast, svoju ekonomsku samostalnost, svoje pravo da raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada i ostvaruju svoja suverena prava prvenstveno u republikama, a preko Federacije samo u određenim njihovim aspektima. To su principi. Međutim, praksa nije bila niti je danas uvijek takva. Tako su se, i pored generalnog rješavanja nacionalnog pitanja u cjelini, u praksi često otvarala mnoga pitanja međunacionalnih odnosa u pojedinostima, često i od velikog značaja za položaj naroda.

Nije ovo mjesto za jednu iscrpnu raspravu o svim tim problemima. Ipak bih želio da ukažem na nekoliko osnovnih aspekata tog problema o kojima bezuslovno moramo da vodimo računa ako želimo da u budućnosti svedemo na minimum pojave ne samo reakcionarnog nacionalizma nego i realnih međunacionalnih trvenja.

Kod nas su bila, a i danas su prilično rasprostranjena, na primjer, mišljenja da su jugoslovenske nacije drukčije od ostalih nacija; drugim riječima, da one u stvari i misu potpune nacije, nego da je njihova svijest nešto na sredini procesa preobražavanja jedne provincijalne u nacionalnu svijest. Tu je jedan od izvora takozvanog unitarističkog jugoslovenstva. To je veoma opasna zabluda koja može postati izvor teških grešaka u nacionalnoj politici. Ne tvrdim da su ikada u socijalističkoj Jugoslaviji takva shvatanja imala dominantnu ulogu u društvenom životu, ali se ne može poricati da su vršila jak uticaj na neke aspekte politike organa Federacije.

A, u stvari, kao što sam već istakao, jugoslovenske nacije su formirane i stabilizovane nacije, i to ne od juče već sa dugom tradicijom i učvršćenom sviješću. One se ponašaju i reaguju kao sve druge nacije u svijetu i osjećaju svoje interese podjednako kao i sve druge nacije. Zato one ni svoje međusobne odnose ne mogu rješavati i neće biti spremne da ih rješavaju drukčije nego što ih rješavaju sve druge nacije, dakako, s tim što sama naša socijalistička društvena struktura, kao i saznanje ekonomskih i tehnoloških nužnosti, orijentišu naše narode ka internacionalizmu i intenzivnoj međunarodnoj saradnji uopšte, a posebno u okviru zajedničke jugoslovenske državne zajednice.

Moderna nacija predstavlja integraciju društvenog rada i integraciju svijesti nastalu u epohi razvoja proizvodnih snaga u kojoj se razvijao kapitalizam. Međutim, iako je nacija nastala u epohi kapitalizma, ona nije tekovina samo buržoazije, već je velika tekovina i društvenog progressa uopšte, a posebno radnog čovjeka i same radničke klase. U onoj mjeri u kojoj jedna nacija slobodno i samostalno raspolaže viškom svog ukupnog društvenog rada, ona je i sposobna da gradi i razvija cjelokupnu nacionalnu nadgradnju, materijalnu bazu svog socijalnog života, nauke, tehnike, tehnologije, kulture itd., a i cjelokupnog razvoja proizvod-

nih snaga za budućnost. Svaki oblik ograničavanja nacije u tom njenom elementarnom istorijskom interesu ne samo da izaziva međunacionalne konflikte, već i pojačava otpor radničke klase i zaoštava klasnu borbu. Prema tome, bitno za osjećanje slobode jednog naroda jeste to da, pored političke i kulturne samostalnosti, raspolaže i viškom svog društvenog rada i upravlja cjelokupnom društvenom reprodukcijom.

Moderno vrijeme, doduše, prevazilazi u ekonomskom smislu granice nacionalnog autarkizma, s tim što istovremeno pokriva i zadovoljava nacionalne interese u sklopu zajedničkih međunarodnih interesa. Međutim, taj proces nije i ne može biti stvar prinude spolja, već saznanja svake nacije da je upravo šira međunarodna saradnja i integracija u savremenim uslovima jedini mogući put ostvarivanja njenih sopstvenih interesa i interesa savremenog čovječanstva. Nacionalna sloboda je, prema tome, uslov zbližavanja i ujedinjavanja naroda u novim, savremenim oblicima integracije rada i svijesti čovječanstva.

U nas je dolazilo do međunacionalnih trvenja i konflikata između Federacije i republika uvijek kada se na jedan ili na drugi način narušavao takav položaj naroda Jugoslavije — pojedinih ili svih. To je prvo o čemu smo pri sadašnjim ustavnim promjenama vodili računa.

S druge strane, jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije nije građeno samo na nekoj goloj ekonomskoj ili političkoj računici. Narode i narodnosti Jugoslavije povezuje dobar dio zajedničke istorije, duboko osjećanje sudbinske povezanosti, etnička bliskost većine njih i prije svega zajednička svijest koju je izgradila revolucija i zajednička borba za samoupravno demokratsko socijalističko društvo. Svi su ti elementi značajan „cement jedinstva” i treba ih njegovati i jačati. Ali sve to ipak nimalo ne mijenja suštinu društveno-istorijske pojave koja se naziva nacija. Kod nas su neki, međutim, iz svih tih činjenica izvlačili ili izvlače obrnut zaključak, odnosno dokaz kako se, navodno, radi o postojanju ili formiranju neke jedinstvene nacije, pa onda nervozno reaguju na određene pojave koje su svuda u svijetu sasvim normalne manifestacije nacionalnog života. Želim samo da vas podsjetim na štetne i, po mom mišljenju, nepotrebne diskusije oko naziva jezika, oko amblema, himni

i drugih sličnih pitanja. Sva ta pitanja bi imala, odnosno dobila potpuno normalne dimenzije i okvire ako bi se manje živjelo u predrasudama i iluzijama koje nam je u nasljedstvo ostavila istorija i kada bi se više vodilo računa o realnoj istorijskoj ulozi nacije. Prijedlogom amandmana smo nastojali da te realnosti jače dovedemo do izražaja.

I najzad, mi moramo računati sa činjenicom da u odnosima među narodima, odnosno republikama Jugoslavije, postoje ne samo različiti nego i određeni *objektivno* protivrječni interesi. Na jedinstvenom tržištu, na primjer, nije isti položaj jedne razvijene i jedne nerazvijene republike. A i unutrašnji pritisci radničke klase u tim republikama u pogledu životnih uslova i društvene reprodukcije su različiti. Različita je i ponekad protivrječna i struktura proizvodnih snaga u pojedinim republikama, pa se zato vrlo lako događa da mjere jedinstvene politike Federacije nejednako pogađaju republike i stvaraju konflikte. Očigledno je da te objektivne protivrječnosti ne možemo savladati ideološkim formulama, a još manje samo državnom prinudom preko Federacije. Naprotiv, hipertrofija takve prinude mogla bi da dovede Federaciju u krajnju ozbiljnu političku krizu.

Zato smo u predloženim amandmanima nastojali da tim problemima pristupimo otvoreno, tako reći sa čistom računicom, i da nađemo rješenja ili bar put za stalno prevazilaženje takvih protivrječnosti. Pri tome smo se orijentisali prvenstveno na metod dogovaranja i sporazumijevanja među republikama. Jer u takvim direktnim dogovaranjima republika, prilikom usaglašavanja njihovih interesa, lakše će se naći i odgovarajući oblici uzajamnih kompenzacija u slučajevima kada će nečiji opravdani interesi biti pogođeni.

Ako sve to imamo pred očima, onda mora postati jasna i uloga republike kao države i instrumenta vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Tendencije da se državnost republika svede, u suštini, na određene administrativne funkcije bile su u prošlosti u nas dosta jake. Prijedlozima novih ustavnih amandmana su nejasnosti te vrste otklonjene do kraja.

Prema tome, iako cilj sadašnjih ustavnih promjena nije prosto prenošenje nadležnosti sa Federacije na repub-

like, odnosno pokrajine, pogrešno je potcjenjivati značaj tog prenošenja ili tvrditi da toga uopšte ne treba da bude. Neosporna je, naime, potreba za određenim državnim funkcijama na nekim područjima, a postoji dosta širok krug pitanja koja je moguće državnim putem lakše regulisati na nivou republike nego Federacije, jer ljudi unutar jedne republike lakše podnose određene državne regulativne mjere i promjene koje potiču od republike nego kada one dolaze sa nivoa Federacije. Zato je besmisleno poricati neophodnost da se izvrši decentralizacija funkcija i u „etatističkom” smislu ili tvrditi da danas i još za duže vrijeme potrebne državne funkcije treba da ostanu prvenstveno na federalnom nivou, a da njihovo prenošenje na republičke organe rađa „opasni republički etatizam”. Mada se takvo mišljenje ponekad iznosi u ime odbrane samoupravljanja, u suštini to objektivno vodi odbrani centralizma u Federaciji.

Veliki značaj u životu jednog naroda ima i njegovo osjećanje da je u svojoj stvaralačkoj afirmaciji ne samo slobodan već i da samostalno raspolaže uslovima i sredstvima za takvu afirmaciju koju je sposoban sam stvoriti. To se odnosi kako na materijalnu sferu, tako i na sve druge oblasti društvenog i kulturnog života jednog naroda. Osjećanje da ga iz nekog federalnog centra ograničavaju u toj njegovoj stvaralačkoj akciji i inicijativi automatski stvara nezadovoljstvo i otpore čak i kada te inicijative iz centra odgovaraju njegovim interesima i vrše progresivnu društvenu ulogu.

Zato smo u predloženim amandmanima težili tome da se čak i u onim oblastima zakonodavstva gdje ne postoje nikakvi protivrječni interesi republika, pa bi se ono moglo obavljati u Federaciji, odgovornost prenese na republike. Kao primjer da navedem samo Krivični zakonik. Na taj način će biti intenzivnije angažovani naučni, stručni i intelektualni kapaciteti republika u cjelokupnom stvaralačkom životu svoje republike i čitave Jugoslavije. Nikakve sumnje nema da će upravo iz tih inicijativa proizaći i razni oblici intenzivnih i stalnih kontakata i dogovaranja među republikama van državnog mehanizma Federacije.

Naprijed rečeno o nacijama odnosi se u odgovarajućem smislu i na narodnosti, kojima su Ustavom obezbijedena prava kao aktivnom konstitutivnom faktoru društveno-eko-

nomskog i političkog sistema zasnovanog na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi u dosljednoj socijalističkoj demokratiji. Svaki napredak u razvoju ravnopravnih demokratskih odnosa među narodima Jugoslavije znači u isto vrijeme i napredak u odnosima među narodima i narodnostima u pravcu veće i stvarnije ravnopravnosti naroda i narodnosti u ostvarivanju prava narodnosti, odnosno nacionalnih manjina. I u razvoju narodnosti izvršene su za dvadeset pet godina socijalističkog razvitka zemlje slične promjene kao i u razvoju nacija. U ustavnim amandmanima su ti odnosi i položaj narodnosti, pored postojećih odredaba Ustava o narodnostima koje se ne mijenjaju, još potpunije izraženi time što je izričito rečeno da pripadnici narodnosti, pored prava koja su im obezbijedena u drugim društveno-političkim zajednicama, autonomnim pokrajinama i republikama, ostvaruju određena svoja suverena prava i u opštini kao osnovnoj društveno-političkoj samoupravnoj zajednici. Ovo se odnosi na sve narodnosti u Jugoslaviji.

U vezi sa ovakvim utvrđivanjem odnosa i funkcija Federacije i republika mogla su se čuti i pitanja u kom pravcu se zapravo razvija naša jugoslovenska socijalistička državna zajednica, to jest da li je ona uopšte još federacija ili postaje konfederacija. Od početka je bilo jasno, a to je došlo do izražaja i u predloženim amandmanima, da se ona ne može vještački uklapati ni u kakve klasične forme federalizma ili konfederalizma. No, iako se sada u strukturi Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije duboko mijenja mnogo štošta što odstupa od pravnih definicija klasične federacije, mi ipak nemamo potrebe niti da mijenjamo naziv naše zajedničke države niti da se sporimo oko toga koliko smo federacija, a koliko konfederacija. Jer mi federaciju ne izgrađujemo po nekim statičkim državnopravnim formulama, već kao specifičnu socijalističku kako državnu, tako i samoupravnu zajednicu koja mora odgovarati u prvom redu potrebama, uslovima, i perspektivama socijalističkog, demokratskog i samoupravnog razvoja svakog naroda, a u okviru zajedničkih ekonomskih i političkih interesa i potreba naroda Jugoslavije. Prema tome, ne postavlja se pitanje da narodi Jugoslavije biraju između federacije i konfederacije, već kakvi su njihovi interesi i nji-

hova društvena svijest koji ih ujedinjuju. Dimenzija jednog i drugog uticaja će — u krajnjoj liniji — uvijek određivati i oblike i odnose u jugoslovenskoj socijalističkoj državnoj zajednici.

Uostalom, nijedna državna tvorevina nije ostala statična, okamenjena u nekim državno-pravnim formulama, a pogotovo ne višenacionalna. I u nas su se od samog početka, to jest od stvaranja AVNOJ-a, pa nadalje stalno mijenjali ti odnosi zavisno od toga kako se naše društvo razvijalo, i sigurno ćemo ih mijenjati i u budućnosti. Prema tome, mi ni sada sigurno nećemo kazati poslednju riječ o tome kako će se u budućnosti razvijati odnosi među našim narodima.

A ono što ujedinjuje naše narode i što, u krajnjoj liniji, određuje i sasvim originalan karakter našeg federalizma i našeg Ustava, to su — imajući u vidu i prijedlog novih ustavnih amandmana — prije svega sljedeća ustavna načela i faktori:

1) pravo svakog naroda na samoopredjeljenje, koje uključuje i pravo na otcjepljenje, kojim se načelno opredjeljuje, dobrovoljnost ujedinjenja, državni položaj i suverenitet naroda i njihovih republika u okviru jugoslovenske državne zajednice;

2) takav položaj svakog naroda koji mu zajemčuje sve mogućnosti samostalnog raspolaganja cjelokupnom društvenom reprodukcijom u republici i koji ga ne samo zaštićuje od eksploatacije već mu i omogućuje svestranu nacionalnu afirmaciju, obezbijedenu kako položajem i ulogom republika kao država, tako i socijalističkim, samoupravnim i demokratskim karakterom društvenih i ekonomskih odnosa; to nalaže svakoj republici i odgovornost za poštovanje jednakih prava i interesa drugih republika;

3) zajednička revolucija i zajednička borba za izgradnju vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, kao i socijalističkog, samoupravnog i demokratskog društva, koja jača zajedničku društvenu svijest, revolucionarnu solidarnost i istinski demokratski internacionalizam radničke klase i svih radnih ljudi; zato se ustavnim sistemom Federacije obezbjeđuju jedinstvene osnove društvenog i političkog sistema i prava čovjeka;

4) niz zajedničkih ekonomskih i drugih interesa koji se ostvaruju na jedinstvenom tržištu i jedinstvenom privrednom području, a doprinose kako bržem ekonomskom razvoju svakog naroda, tako i njihovom položaju u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni; zato se organima Federacije povjeravaju regulativne funkcije u onom obimu koji je neophodan za ravnopravan položaj radnih organizacija i republika u takvim ekonomskim odnosima, s tim da se elementi ekonomske politike Federacije, koji su od značaja za vitalne interese republika, utvrđuju u saglasnosti sa njima;

5) uzajamna solidarnost i pomoć naroda Jugoslavije u političkom i ekonomskom smislu, a posebno u pogledu zajedničkih napora za brži ekonomski razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, kao ekonomski, društveni i politički interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije i bitan uslov njihove stvarne ravnopravnosti; zato se predviđa da se u Federaciji i dalje ostvaruje politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u vidovima koji su u Ustavu utvrđeni;

6) svijest o sudbinskoj povezanosti koja upućuje narode Jugoslavije na zajedničko obezbjeđivanje svoje nezavisnosti i nacionalne bezbjednosti; zato se organima Federacije povjerava izvršenje zajednički utvrđenih osnova spoljne politike u međunarodnim odnosima;

7) puna odgovornost republika i autonomnih pokrajina — u okviru usklađenih zajedničkih odbrambenih napora naroda Jugoslavije — za razvijanje odbrambenih sposobnosti naroda i za organizaciju i rukovođenje snagama opšte-narodne odbrane, s tim da je Jugoslovenska narodna armija zajednička i jedinstvena oružana snaga i jezgro odbrambenih snaga naroda Jugoslavije;

8) obaveznost sporazumnog odlučivanja republika u Federaciji — pored već pomenutih — i u onim pitanjima koja se odnose na ustavni položaj republika, kao i na neke druge njihove vitalne interese koji se odnose na njihov ravnopravni ekonomski i politički položaj;

9) uspostavljanje takve strukture osnovnih organa Federacije koja obezbjeđuje direktno učešće republika u utvrđivanju i sprovođenju bitnih elemenata politike saveznih organa.

Nastojali smo da sva ta načela našeg ustavnog sistema budu još dosljednije formulisana i prije svega zajemčena u praksi.

Mislim da ta načela i takvi odnosi snažnije opredjeljuju suštinu jugoslovenskog federalizma nego diskusije o tome da li treba da budemo federacija ili konfederacija. Oni ukazuju i na snagu jedinstva te zajednice i na pravac njenog daljeg razvitka.

U prošlosti su načela na kojima se zasnivao takav sistem međunacionalnih odnosa — u suštini proklamovan već na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu — nerijetko bila u praksi izložena pritiscima velikodržavnih centralističkih ili tehnokratsko-pragmatističkih tendencija koji su unosili više ili manje ozbiljne poremećaje u međunacionalne odnose i podsticali nacionalizam i šovinizam. Sukobljavali smo se i sa pristalicama reakcionarnog i šovinističkog nacionalizma koji se hranio na takvim deformacijama u međunacionalnim odnosima i koji je služio reakcionarnim i konzervativnim snagama kao pokriće za političku akciju protiv socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja. Samim tim je istovremeno i jačao i „opravдавao“ snagu velikodržavnog centralizma.

Ne pominjem sve to radi toga da bih podvrgavao analizi prošlost. U stvari, želio bih time samo još jednom da upozorim na poznatu činjenicu da stanje u jednom društvu, pa ni u međunacionalnim odnosima, ne zavisi samo od ustavnih propisa i deklariranih načela, već i od realnog odnosa društvenih snaga i od stanja društvene svijesti, i to prije svega — kad je u pitanju naše društvo — svijesti vodećih društvenih snaga sa radničkom klasom i Savezom komunista Jugoslavije na čelu. Prema tome, ne treba ni u pogledu budućnosti imati iluzije da će sami ustavni propisi riješiti sve ukoliko najprogressivnije društvene snage ne budu bile u stanju da se i u svojoj svakodnevnoj praktičnoj socijalističkoj akciji sa puno osjetljivosti i obzira odnose prema kompleksu odnosa koji se naziva nacionalno pitanje.

III POLAZNE TACKE RAZVOJA USTAVNOG SISTEMA

Imajući u vidu takve i slične protivrječnosti i probleme o kojima sam ranije govorio, u radu na ustavnim promjenama pošli smo prije svega od sljedećih pretpostavki i načela:

Prvo, neophodno je samom daljom izgradnjom samoupravnog sistema učvrstiti društveno-ekonomski položaj radničke klase, odnosno radnog čovjeka u cjelokupnom udruženom radu i društvenoj reprodukciji, to jest kako u proizvodnji, tako i u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Taj zadatak je moguće ostvariti samo ako se, s jedne strane, raščiste i učvrste ekonomski odnosi među radnim ljudima, odnosno radnim kolektivima u sticanju i raspolaganju dohotkom, i to kako na osnovi živog, to jest tekućeg, tako i na osnovi minulog rada; i, s druge strane, ako se izgradi efikasan sistem samoupravnog i društvenog dogovaranja za utvrđivanje ravnopravnog položaja radnih ljudi u određivanju kriterijuma za raspodjelu prema radu. Time bi bila istovremeno izgrađena i čvršća brana stihijskom osporavanju, odnosno slabljenju društvenog položaja radničke klase i svih radnih ljudi.

U ostvarivanju tog zadatka i cilja Savez komunista i druge progressivne snage našeg društva moraće se sukobiti sa pritisikom ideologije i prakse tehnokratizma, kao i sa oblicima osamostaljivanja ekonomske moći tehnokratskog monopola koji su počeli stihijski da se probijaju naročito u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije, počev od proizvodnih integracija pa do banaka i drugih sličnih organizacija.

Moraćemo se sukobiti i sa izvjesnim ideološkim predrasudama jednog dijela naše teorije i prakse koje društvenu svojinu vide tamo gdje su sredstva ili u rukama države ili u rukama nekih tehnokratsko-birokratskih upravljačkih institucija, a ne vide je u odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnih ljudi kada oni ne samo u svoje, već i u društveno ime i sa odgovornošću prema društvu upravljaju dohotkom iz svog i ukupnog društvenog rada.

Drugo, treba izvršiti odgovarajuće promjene u sistemu državno-pravnih institucija, organizacije i propisa i u pri vrednom sistemu da bi se i jedan i drugi više prilagodili potrebama samoupravne integracije. Istovremeno treba svje-

snim naporom našeg društva uspostaviti u samom sistemu samoupravljanja odgovarajuće efikasne samoupravne mehanizme građene na jasnim principima međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi i radnih organizacija i na njihovom pravu i dužnosti da se „samoorganizuju“ za te odgovornosti. Takođe je potrebno suštinski obogatiti novim oblicima i organizacijom ekonomskih odnosa cjelokupno područje cirkulacije društvenog dohotka i integracije rada koji će podsticati integraciju tekućeg, to jest živog, i minulog rada na bazi ravnopravnosti radnih ljudi, odnosno njihovog ravnopravnog učešća — srazmjerno njihovom doprinosu — u ukupnom rezultatu povećane produktivnosti društvenog rada. U stvari, tim se putem stvaraju Marksova predviđanja da se u socijalističkom društvu — nasuprot stanju u kapitalističkom društvu — individualni rad više neće ispoljavati kao sastavni dio cjelovitog društvenog rada nekim okolišnim putem, već neposredno.

U tim naporima Savez komunista i sve progresivne snage moraće se sukobiti, s jedne strane, sa otporom državno-sopstveničkog konzervativizma i tehnokratizma koji vidi jedino u državi otjelotvorenje principa društvene svojine, a s druge strane, i sa pritiscima iza kojih se u stvari takođe nalaze razne državno-svojinske ili tehnokratsko-monopolističke tendencije, a koji — pod vidom borbe za samoupravljanje — traže da se „samim samoupravljačima“, a u stvari odnosu snaga u samoj društvenoj bazi i stihijskoj političkoj igri tog odnosa snaga prepusti kakvi će odnosi nastati među radnim ljudima.

Treće, potrebno je učiniti nove korake dalje u integraciji takozvanih privrednih i neprivrednih oblasti društvenog rada. Pri tome mislim na odnos između radnih ljudi i njihovih radnih organizacija i, na primjer, zdravstvene službe, sistema obrazovanja, nauke, kulture i slično. Stvarna ekonomska baza takve integracije može biti samo neposredna razmjena rada, odnosno rezultata rada, preko odgovarajućih samoupravnih odnosa i dogovora i odgovarajućih samoupravnih interesnih zajednica, ali pod uslovom da istovremeno bude obezbijedena potrebna stabilnost tih djelatnosti, koja treba da se osloni i na odgovornost društveno-političkih zajednica.

Pri tome će se Savez komunista i druge progresivne snage morati sukobiti kako sa konzervativnim predrasudama koje organizaciju i egzistenciju društvenih službi, djelatnosti i stvaranje te vrste ne mogu da zamisle drukčije nego u okviru državnog sistema i državnih privilegija, tako i sa određenim cehovskim tendencijama koje u interesnim zajednicama vide više staleške organizacije, a ne institucionalizovani oblik dogovaranja i preuzimanja obostrane odgovornosti svih zainteresovanih partnera.

Četvrto, pošto je svaki politički sistem u krajnjoj liniji funkcija ekonomskih, tehnoloških i društveno-ekonomskih i klasnih odnosa, to jest odnosa snaga u društvu, očigledno je da i naše društvo mora razvijati svoj politički sistem ne samo u pravcu obezbjeđivanja i daljeg jačanja vodeće uloge interesa radničke klase i svih radnih ljudi grada i sela, već i u pravcu što neposrednije integracije tog sistema sa samoupravno udruženim radom i sa samoupravno organizovanim interesnim zajednicama u raznim oblastima društvenog života. Politika ne treba da bude odvojena od rada i od interesa radnih ljudi; ona ne treba da stvara profesiju politikanata, već treba da bude — i kao praksa i kao nauka i teorija — izraz neposrednih i dugoročnih interesa radnih ljudi u njihovom udruženom radu i ostvarivanja njihovih individualnih i kolektivnih interesa u svim oblastima društvene i kulturne afirmacije čovjeka. Razumije se da se sve to posebno odnosi i na dalji razvoj našeg skupštinskog sistema. On treba da se razvija na tim osnovama, a ne u pravcu stvaranja nekog parlamenta profesionalnih političara.

U tim naporima Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva moraće se sukobiti kako sa tendencijama etatističko-birokratskog apsolutizma i velikodržavnog hegemonizma, tako i sa praznim buržoaskim liberalizmom koji govori o slobodi, a, u stvari, zanagluje pravu suštinu i intenzitet društvenih konflikata i odnosa snaga u njima. Savez komunista Jugoslavije i druge progresivne snage našeg društva tu bitku moraju da vode u demokratskim uslovima, ali je voditi svakako moraju jer će inače prepuštati polje bitke bilo konzervativnim snagama etatističko-birokratskog i tehnokratskog tipa, bilo snagama buržoaske ideološke reakcije ili ultraradikalističkoj dezorijentaciji koja je ultraradikalna

ponekad u liberalističkom, a drugi put u socijalno-revolucionarnom smislu.

Peto, u povezanosti sa svim tim treba na nov način odrediti, a time istovremeno i učvrstiti položaj i društvenu ulogu organizovanih snaga socijalističke svijesti, a naročito Saveza komunista, Sindikata i Socijalističkog saveza radnog naroda. U tom pogledu Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva moraće se sukobiti sa takozvanom teorijom, pa i praksom spontaniteta. Ta teorija, u stvari, slabi i potkopava društvenu moć najprogresivnijih snaga radničke klase i društva. Jer time što poriče istorijsku ulogu organizovane društvene svijesti ona baca čovjeka u iluziju da spontana akcija masa može biti uspješna bez vodeće stvaralačke misli čovječanstva koja je sinteza mnogih procesa u ljudskom društvu i njegovoj svijesti. Moraćemo se, isto tako, sukobiti i sa tendencijama izraženim u tvrdnji da, zapravo, pored skupštinskog sistema i samoupravnog organizma nisu potrebne nikakve „institucionalizovane“ društveno-političke organizacije ili bar da se treba kloniti njihovog uticaja na rad društvenih i samoupravnih organa. A, u stvari, upravo zato što se naše društvo izgrađuje kao samoupravno i demokratsko društvo, specifična vodeća uloga organizovanih svjesnih snaga radničke klase i socijalističkih snaga uopšte je odlučujuć sastavni dio sistema i uslov njegove stabilnosti.

Šesto, i u razvoju strukture komune kao baze našeg društvenog sistema treba učiniti ozbiljne korake dalje. Cilj tih promjena mora da bude, načelno uzev, da radni ljudi sve one svoje interese koje ne ostvaruju preko svojih radnih organizacija ostvaruju koliko je najviše moguće u samoj samoupravnoj strukturi komune ili da preko komune kontrolišu njihovo ostvarivanje u republici, a preko nje i u Federaciji. Naši radni ljudi u opštinama u praksi već djeluju u tom pravcu. Međutim, postojeći ustavni i zakonski propisi ipak ne daju dovoljno orijentacije i podrške u tom pravcu.

I u borbi za takav pravac razvoja komune Savez komunista će doći u sukob sa otporima. S jedne strane, moraće se sukobiti sa tendencijama birokratskog centralizma u opštinama, a, s druge strane, i sa tendencijom da se uloga opštine reducira na uske funkcije komunalno-privrednog i administrativnog karaktera, a da se svi drugi interesi radnih ljudi ostvaruju isključivo ili pretežno unutar njihovih rad-

nih organizacija i asocijacija ili unutar od opštine odvojenih i centralistički organizovanih interesnih zajednica. Sva dosadašnja iskustva u svijetu pokazuju da ovaj drugi kurs vodi produblivanju socijalnih razlika i razjedinjavanju radničke klase. Prema tome, uloga komune kao specifičnog vida samoupravljanja radnih ljudi u našem samoupravnom sistemu treba da raste, a ne da slabi.

I najzad, iako bi to moglo biti i na prvom mjestu, da bi socijalistička zajednica naroda i narodnosti Jugoslavije bila čvrsta i trajna, neophodno je prije svega identifikovati prave, istinske i dugoročne zajedničke interese, čije će se dimenzije u uslovima modernog razvitka nesumnjivo proširivati. Istovremeno se treba oslobađati iluzornih predstava o zajedničkim interesima koje su ostatak ideoloških kretanja iz prošlosti. Samo tako možemo prihvatiti novu zajedničku i od svih svjesno podržanu platformu bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda Jugoslavije kao osnovu daljeg jačanja naše državne zajednice. Prema tome, i to saznanje, pored onih o kojima sam ranije govorio, zahtijeva promjene u Federaciji u tom smislu da svoja suverena prava narodi ostvaruju u republikama, a samo određena od tih prava preko organa Federacije.

U naporima za ostvarenje reforme u odnosima unutar Federacije u tom pravcu posebno značajno mjesto i ulogu ima prije svega Savez komunista, koji kao revolucionarna avangarda snosi izuzetnu odgovornost za socijalistički, samoupravni i demokratski pravac i sadržinu našeg razvoja i koji, u suštini, predstavlja jedan od bitnih oslonaca i sastavnih dijelova našeg društvenog sistema. Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva sukobljavaju se i sukobljavće se pri tome sa veoma snažnim otporima. S jedne strane, to su velikodržavni, centralistički otpori koji se služe argumentima kako se ovim ustavnim promjenama tobože ruši jedinstvo Jugoslavije, demontira jedna država i poriču neke istorijske tekovine. S druge strane, to su nacionalistički provincijalizam koji nije u stanju da sagleda istinske interese svog sopstvenog naroda i reakcionarni buržoaski nacionalizam. Upravo zato bitku za reformu Federacije moramo pretvoriti istovremeno i u bitku za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije na novoj, socijalističkoj, demokratskoj i samoupravnoj platformi međunacionalnih odnosa.

U prvoj fazi ustavnih promjena izraženoj u nacrtu amandmana koji su na dnevnom redu našeg današnjeg sastanka mi smo se ograničili na probleme koji se odnose uglavnom na ovaj posljednji kompleks odnosa, to jest na promjene u položaju i međusobnim odnosima Federacije, republika i autonomnih pokrajina. Razlozi za to ne leže samo u tome što je bilo potrebno ukloniti neke izvore međunacionalnih problema. Prije bih rekao da su osnovna bila sljedeća dva razloga:

Prvo, trebalo je ukloniti uzroke koji su stvarali nepovjerenje prema Federaciji i u odnosima među republikama. I to, pored ostalog, i zato da bi se zajednički mogli dublje sagledati suštinski društveno-istorijski problemi našeg društva i da bismo se mogli zajednički, uz punu odgovornost svih republika i autonomnih pokrajina, latiti rješavanja tih problema.

I drugo, promjene u Federaciji su neophodne i zato da bi se oslobodili putevi samoupravne integracije, kako u oblasti društvenog rada i samoupravnog organizovanja i djelstvovanja interesnih zajednica, tako i u oblasti slobodne saradnje i sporazumijevanja među republikama.

I najzad, svemu tome mogao bih da dodam da je nemoguće bilo kakav razvitak demokratije u jednom društvu u kome bi se jedna zajednica naroda održavala na prinudi, a ne na dobrovoljnom sagledavanju zajedničkih interesa i potreba. Naše socijalističko i samoupravno društvo mora se razvijati i kao demokratsko društvo. Zato ono mora ne samo poštovati nacionalnu svijest i njenu slobodu, već i stvarati uslove za punu i svestranu afirmaciju svakog našeg naroda. Samo tako mogu se stvarati uslovi za demokratski razvoj našeg društva. Ali i obrnuto: naši narodi mogu obezbijediti svoju slobodu, ravnopravnost i nezavisnost samo svojim doprinosom i svojom odgovornošću za demokratsko rješavanje svih problema koji mogu nastati među narodima u našem društvu.

Upravo to i jeste sadržina najvećeg dijela predloženih amandmana u prvoj fazi ustavnih promjena.

Ipak su i iz te oblasti ostali neriješeni neki problemi koje je bilo nemoguće rješavati van odluka o karakteru ustavnih promjena predviđenih u drugoj fazi revizije Ustava. To se odnosi, na primjer, na reviziju nadležnosti Federacije u

oblasti provosuda, na pitanje saveznih sudova i slično. Ta pitanja će se morati rješavati u drugoj fazi revizije Ustava.

S druge strane, pored promjena iz te oblasti, smatrali smo neophodnim da već u ovoj fazi u Ustav unesemo i tri amandmana iz oblasti društveno-ekonomskih odnosa. Iako se radi samo o tri amandmana od ukupno dvadeset dva, oni po svojoj sadržini spadaju među najvažnije odredbe sadašnjih ustavnih promjena. Smatrali smo, naime, da je nemoguće ograničiti se isključivo na uređivanje, da tako kažem, državnih aspekata odnosa u Federaciji, odnosno među republikama, a da se istovremeno ne fiksiraju načela koja će učvrstiti samoupravni i socijalistički položaj radnog čovjeka i osnovne organizacije udruženog rada, kao i njihov položaj u cjelokupnim odnosima kako u sferi proširene reprodukcije u proizvodnji i u opštoj društvenoj reprodukciji, tako i u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Osim toga, određeni smo fiksirali položaj ličnog rada sredstvima za rad u svojini građana.

IV SADRŽINA USTAVNIH PROMJENA

Ne ulazeći u detaljnije stručno-političko opisivanje i obrazlaganje prijedloga nacrtu amandmana, jer to je dato u posebnom obrazloženju uz nacrt amandmana, želio bih da ukažem samo na osnovnu sadržinu predloženih promjena i na njihov društveno-politički značaj i domašaj.

Politički odnosi u Federaciji

U formulaciji tih prijedloga Koordinaciona komisija je nastojala da što dosljednije budu ostvarena dva osnovna cilja: prvo, uspostavljanje takvog tipa federalizma u kome radni ljudi ostvaruju svoja suverena prava u republikama, odnosno autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima, a preko organa Federacije samo ona svoja suverena prava koja se — u okviru zajedničkih interesa takođe fiksiranih Ustavom — izričito utvrđuju Ustavom SFRJ donijetim uz saglasnost svih republika i autonomnih pokra-

jina. I drugo, daju se takve potpunije i jasnije formulacije ustavnih načela o karakteru, suštini državnosti i položaju Federacije, republika i autonomnih pokrajina koje više odgovaraju dostignutom stepenu razvoja našeg samoupravnog društva i konkretnije izražavaju društveno-ekonomsku i političku suštinu vodeće uloge radničke klase i čitavog radnog naroda u njemu.

Saglasno tome, data je jasnija ustavna definicija republike kao države zasnovane na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Istovremeno se, pak, određenije izražava princip da su Federacija i republike ne samo državne, već i socijalističke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi i građana, ravnopravnih naroda i narodnosti.

U pogledu autonomnih pokrajina, u načelne odredbe učvršćeno je, kao novina, i načelo o suštini i položaju autonomnosti. Prijedlog nacrtu amandmana jasno određuje da su i pokrajine elemenat federalizma.

Sve te promjene bitno jačaju pozicije republika i autonomnih pokrajina i postavljaju mnogo snažnije prepreke mogućnosti za recidive velikodržavnog centralizma nego što ih sadrže sadašnji ustavni propisi. Istovremeno se bitno povećavaju i odgovornosti republika i pokrajina, i to kako za stanje stvari u republici, tako i za utvrđivanje i sprovođenje politike Federacije.

Novi položaj i odgovornosti republike, odnosno pokrajina pružiće i nove mogućnosti za razvoj samoupravnih odnosa jer će se odgovarajući organi i društveni faktori u republici i moći i morati više okrenuti sopstvenim društvenim problemima i sami tražiti puteve za njihovo rješavanje.

U skladu sa iznijetim načelima, prijedlozima amandmana vrše se izmjene i u institucionalnom karakteru Federacije kako ona ne bi bila državna struktura odvojena od republika, već da osnovni organi Federacije budu formirani neposredno od strane republika i autonomnih pokrajina, to jest sastavljeni od paritetno zastupljenih predstavnika republika, odnosno pokrajina.

Uspostavljanjem ovakvih odnosa i institucionalnih rješavanja omogućuje se i realnije i adekvatnije uređivanje međunarodnih, odnosno međurepubličkih odnosa u našoj socijalističkoj zajednici, o čemu je već bilo riječi. Predloženim

promjenama nastojalo se obezbijediti, s jedne strane, da Federacija bude nosilac samo onih funkcija koje ona može i treba da obavlja u skladu sa takvim samoupravnim i suverenim položajem naroda i narodnosti i Ustavom utvrđenim obimom zajedničkih interesa koje oni ostvaruju preko organa Federacije, a, s druge strane, da republike neposredno preuzmu svoju punu odgovornost za stanje ne samo u republici, nego i u Federaciji.

Ustavne promjene daju i više prostora i više podsticaja da se zajednički interes republika i samoupravnih subjekata ne ostvaruje samo preko organa Federacije, dakle, posredstvom države, već i neposrednom saradnjom i dogovorom republika, autonomnih pokrajina i drugih društveno-političkih zajednica, samoupravnim sporazumijevanjem i drugim oblicima društvenog dogovaranja i udruživanja preko društveno-političkih organizacija i udruženja građana i slično.

Amandmanima se daju ustavne osnove za izgradnju takvog pravnog sistema koji neće biti tvorevina samo Federacije, već će se izgrađivati i samostalan pravni sistem republika kao sastavni dio cjelokupnog pravnog sistema SFRJ. Prema predloženim amandmanima, nema oblasti prava u kojoj republike i pokrajine ne mogu donositi svoje zakone u okviru svojih prava i dužnosti. Oblasti saveznog zakonodavstva ne samo da su ograničene nego se dijelom regulišu uz saglasnost republika i pokrajina. U načelu, savezno zakonodavstvo se svodi na oblast narodne odbrane, međunarodnih odnosa, jedinstva osnova samoupravnog socijalističkog sistema i jedinstvenog tržišta. Regulisanje odnosa u svim drugim oblastima koje je do sada uređivala Federacija postaje pravo i dužnost republika, odnosno autonomnih pokrajina.

Time bi se praktično ukinula i dosadašnja podjela saveznih zakona na opšte, osnovne i posebne, koja je često bila predmet sporova i stvarala osnove za preuzimanje kompetencija republika od strane saveznog zakonodavstva.

Kao što se vidi, odmah poslije donošenja ustavnih amandmana predstoji veoma obimna i duboka revizija cjelokupnog saveznog zakonodavstva, kao i odgovarajuće izmjene republičkih ustava i ustavnih zakona autonomnih pokrajina. Prema nekim preliminarnim predviđanjima, biće potrebno ukinuti, izmijeniti ili suziti, u skladu sa novim funkcijama Federacije, nekoliko stotina zakona, kao i drugih propi-

sa. Takođe će biti potrebno donijeti i znatan broj novih zakona u oblastima novoutvrđenih nadležnosti Federacije. To istovremeno znači da pred republičkim, odnosno pokrajinskim skupštinama i organima stoji obiman posao na izgradnji republičkog, odnosno pokrajinskog zakonodavstva, koji se mora obavljati uporedo sa mijenjanjem saveznog zakonodavstva.

Prava i dužnosti koje će Federacija u ostvarivanju zajedničkih interesa vršiti preko saveznih organa i organizacija bitno se sužavaju, i to kako u pogledu oblasti u kojima savezni organi djeluju, tako i u pogledu obima i sadržine njihovih kompetencija. Savezni organi samo izuzetno uređuju u cjelini pojedine odnose i oblasti, i to samo one koji su izričito određeni Ustavom. U nizu drugih oblasti savezni organi obezbjeđuju samo jedinstvene osnove društvenog i političkog sistema, a same odnose u potpunosti uređuju republike i pokrajine u skladu s tim jedinstvenim osnovama.

I u određivanju nadležnosti izvršnih i upravnih organa iniciraju se novi odnosi. Između saveznih organa i organa u republikama i pokrajinama i opštinama odnosi se zasnivaju na međusobnoj saradnji, obavještavanju i dogovaranju, a sporovi se rješavaju preko ustavnih i drugih sudova. Savezni organi uprave neposredno odgovaraju za izvršavanje i primjenu saveznih zakona i drugih propisa u oblasti narodne odbrane, međunarodnih odnosa, državne bezbjednosti, ekonomskih odnosa sa inostranstvom, jedinstvenog tržišta, finansija, zapošljavanja i zaštite prava građana na radu u inostranstvu.

Izvršena je i dalja ustavna dogradnja sistema opštenarodne odbrane. Ona se utvrđuje kao neotuđivo pravo naroda i narodnosti Jugoslavije, a nadležnosti Federacije se određuju preciznije. Neposrednije je izražena uloga republika i autonomnih pokrajina u tom smislu što one preduzimaju sve mjere neophodne za odbranu svoje teritorije i zemlje u cjelini.

Društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka

Značajne promjene predložene su i u pogledu ekonomskih funkcija Federacije i odgovarajućih odnosa Federacije,

republika i autonomnih pokrajina, kao i u pogledu osnova samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Cijeloni kompleksu ustavnog regulisanja društveno-ekonomskih odnosa prišlo se sa aspekta integrisanog društvenog dohotka, koji se ostvaruje na bazi cjelokupnog društvenog rada kome svaki radnik i svaka radna organizacija pristupa sa legitimacijom sopstvenog rada i poslovanja.

Predloženim promjenama ustavnih odredaba garantuje se da upravljanje radnih ljudi u udruženom radu poslovima i sredstvima društvene reprodukcije i njihovo odlučivanje o dohotku u okviru cjelokupne reprodukcije bude njihovo neotuđivo pravo koje oni ostvaruju neposredno i isključivo na osnovu svog rada. U tom smislu poseban značaj ima predloženo rješenje po kojem dohodak ostvaren u različitim oblicima udruženog rada, odnosno u različitim oblicima udruživanja organizacija udruženog rada ili različitim oblicima udruživanja rada i sredstava, uključujući tu i odgovarajuće odnose u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije, pripada uvijek osnovnim organizacijama udruženog rada srazmjerno njihovom doprinosu zajednički ostvarenom dohotku.

Pri tome dohodak koji zajednički ostvare osnovne organizacije udruženog rada udruživanjem i poslovnom saradnjom pripada svakoj od njih u obimu koji odgovara — pod uslovima ravnopravnog položaja radnika — njihovom doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali ostvarenju tog zajedničkog dohotka i čini sastavni dio dohotka koji osnovna organizacija udruženog rada ostvaruje svojim ukupnim poslovanjem.

Time se utvrđuje položaj radnog čovjeka na način koji ga u većoj mjeri nego do sada čini gospodarem uslova, sredstava i plodova svoga rada i stvaranja, naravno, u okviru sistema koji će stalno težiti jednakim pravima i odgovornostima svih. Smisao tih odredaba je u davanju načelne osnove za dalju praktičnu razradu jednog stabilnog sistema ekonomskih odnosa i neprikosnovenih ekonomskih i drugih prava radnih ljudi na osnovu društvene svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja. U tom smislu društvena svojina je posredno definisana kao protivrječan — ali nikako antagonističan — odnos između prava pojedinačnog radnog čovjeka i jednakih prava svih radnih ljudi, to jest kao stabilan sistem ekonomskih i drugih prava i odgovornosti radnih

ljudi na osnovu njihovog rada, kao sistem koji je neprikosnoven i za same radne ljude i za sve subjekte društvenog odlučivanja.

Kad kažem da se na ovaj način ustavno potpunije i jasnije fiksira položaj radnog čovjeka kao „potpunog gospodara svog rada“, iz toga ne proizlazi da je on u upravljanju ostvarenim dohotkom u položaju grupno-svojinskog ili individualno-svojinskog nosioca tog dohotka. U procesu društvene reprodukcije njegov rad postaje sastavni dio cjelokupnog društvenog rada, a dohodak koji stiže istovremeno je sastavni dio ukupnog društvenog dohotka i neposredno je zavisan od rezultata i produktivnosti cjelokupnog društvenog rada.

Drugim riječima, radni čovjek upravlja u svojoj radnoj organizaciji ostvarenim dijelom ukupnog društvenog dohotka u ime i u interesu društva, u ime i u interesu radnih ljudi i u interesu poboljšanja svojih radnih i životnih uslova. U skladu sa takvim društvenim karakterom dohotka moraju se između radnika i radnih kolektiva uspostavljati odnosi međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, a to je onda i baza za društveno dogovaranje, odnosno samoupravno sporazumijevanje. To sporazumijevanje i dogovaranje treba da postane opšta praksa u uređivanju odgovarajućih odnosa i ono sa svoje strane čini bitnu pretpostavku socijalne sigurnosti i stabilnosti materijalne i društvene pozicije radnika, a i bitnu pretpostavku normalnog toka društvene reprodukcije u cjelini i stabilnih odnosa u njoj.

Ustavno garantovanje prava radnika i po osnovu njegovog minulog rada, to jest dijela njegovog ukupnog rada koji se u procesu rada materijalizovao, predstavlja jednu od najznačajnijih ustavnih promjena koje se u ovoj fazi predlažu. Dosadašnja ustavna formulacija (član 7. Ustava) da „jedino rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čovjeka“ ne izražava jasno socijalistički i samoupravni društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka i najčešće je shvatana u tom smislu da kompletan položaj radnog čovjeka u društvenoj proizvodnji zavisi uglavnom od njegovog živog, odnosno tekućeg rada. Doduše, same radne organizacije nisu mogle ostati isključivo na tom načelu raspodjele. Zato one u raznim oblicima — na primjer, dodacima na radni staž, raznim socijalnim mjerama i slično — priznaju radnicima koji dugo rade u preduzeću posebne dodatke na lični dohodak na osnovu rezultata njihovog tekućeg rada. Međutim,

u sadašnjim uslovima ta prava radnika nisu stabilizovana niti dovoljno zajemčena.

Ako u Ustavu ne bismo priznali postojanje nikakve organske materijalne veze i prava radnika po osnovu njegovog minulog rada, to bi značilo da bismo de facto tumačili društvenu svojinu kao oblik otuđivanja viška rada od radnika i kao prenošenje upravljanja tim viškom rada bilo u ruke države, bilo u ruke osamostaljenih tehnokratsko-upravljačkih centara, a ne u ruke kolektivnog upravljanja samoupravno organizovanih radnih ljudi kako u osnovnim radnim organizacijama, tako i u svim drugim oblicima i odnosima cjelovitog društvenog rada, što je prirodan istorijski put prevaziženja kategorije viška rada uopšte. Dakle, priznajući u Ustavu pravo radnika da upravlja cjelokupnim svojim radom, minulim i tekućim, mi, u stvari, autentično izražavamo i afirmišemo klasni pristup utvrđivanju položaja radnog čovjeka u socijalističkom društvu.

Priznavanje prava po osnovu minulog rada nesumnjivo je i faktor bržeg tehnološkog progressa. Radna organizacija koja se rekonstruiše i modernizuje ne može da bude bez određene materijalne obaveze prema onim radnicima koji zbog toga postaju takozvani „tehnološki višak“. Jer ti radnici su, u stvari, svojim uloženim minulim radom „platili“ tu rekonstrukciju. Ako se ne bi priznala prava po osnovu minulog rada, ne bi se moglo ni tražiti od radnika da u radničkom savjetu glasa za nova ulaganja i da se zbog toga odriče dijela sopstvenog dohotka pošto upravo zbog modernizacije može da bude otpušten iz radne organizacije.

Naprijed definisan društveno-ekonomski položaj radnika ujedno otvara istorijski proces u kome radni čovjek postaje cjelovita stvaralačka ličnost koja se ne može ponašati samo kao potrošač i borac za veći lični dohodak na račun manje akumulacije, već prije svega kao svjestan stvaralac realnih materijalnih i drugih radnih uslova za svoj sopstveni i društveni napredak.

Dakako, tek dalja razrada tih pitanja, praksa i materijalne mogućnosti će odrediti kakvim tempom i u kojoj mjeri će naše društvo biti u stanju da realizuje to načelo. Budući rad na tom kompleksu i praksa moraće dati odgovor i na pitanje u kojoj se mjeri to načelo može ostvarivati unutar pojedinačnih radnih organizacija, a u kojoj, možda, to treba

da bude stvar zajedničkog sistema građenog na uzajamnosti i solidarnosti radnih ljudi ili čak stvar dublje reformisanog penzijskog sistema.

Uvjeren sam da će na Kongresu samoupravljača⁷ upravo konkretizacija tih problema i zadataka biti u centru njegovog rada jer se baš ti problemi i zadaci najviše tiču sadašnjeg i budućeg položaja radnog čoveka, i to svakog — od nekvalifikovanog radnika do najvećeg stručnjaka.

Poseban značaj imaju i predložene ustavne odredbe kojima se radnim ljudima zaposlenim u organizacijama udruženog rada u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstvene i socijalne zaštite i u drugim sličnim oblastima rada obezbeđuje, na osnovu slobodne i ravnopravne ekonomske razmjene rada, isti društveno-ekonomski položaj kakav imaju radni ljudi zaposleni u svim drugim organizacijama udruženog rada. Time se još šire i odlučnije otvara proces oslobađanja pomenutih sfera društvenog rada (to jest obrazovanja, nauke, zdravstva i drugih) od ostataka etatističkih odnosa i njima odgovarajućeg sistema budžetskog finansiranja.

Istina, tu su, s obzirom na konkretne prilike, društveno-političkim zajednicama morala biti data određena posebna ovlašćenja, kao, uostalom, i u vezi sa zadovoljavanjem određenih potreba društvene reprodukcije putem propisivanja obaveze udruživanja sredstava za odgovarajuću svrhu i slično, ali su ta ovlašćenja data restriktivno i ne bi trebalo da u praksi pređu granice onoga što je, s obzirom na date prilike, u stvarnom interesu udruženog rada, odnosno jačanja samoupravljanja i njegove materijalne osnove.

Međutim, ta su ovlašćenja ipak ne samo opravdana već i neophodna s obzirom na dosadašnje pojave vulgarizovanja tih načela do nivoa čisto komercijalnih odnosa, što bi u tim oblastima društvenog rada bio ne samo istorijski korak nazad, već i izvor opasnih nestabilnosti u položaju tih oblasti društvenog rada i stvaranja. Etatizam i komercijalizam su dvije krajnosti koje treba izbjeći, a ne alternativa za izbor.

⁷ Misli se na Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, koji je održan od 5. do 8. maja 1971. godine u Sarajevu.

Društveno-ekonomski odnosi u samoupravnoj integraciji udruženog rada

Odredbama ustavnih amandmana o regulisanju odnosa u udruženom radu otvaraju se putevi takve koncentracije društvenih sredstava koja će se zasnivati na čisto postavijenim ekonomskim odnosima i neposrednim ekonomskim interesima onih koji udružuju sredstva, što će stimulatивно djelovati na ubrzanje procesa udruživanja i samoupravne koncentracije društvenih sredstava i, rekao bih, na prevladavanje niza funkcija države u ovoj oblasti. Radnim ljudima u osnovnim organizacijama udruženog rada koji slobodno udružuju svoj rad i sredstva društvene reprodukcije u radne organizacije, uključujući i one koje vrše kreditne i bankarske poslove, — poslovne asocijacije i druge oblike udruženog rada, odnosno koji ulažu sredstva proširene reprodukcije u drugu organizaciju, priznaje se pravo učešća u dohotku koji je ta organizacija ostvarila korišćenjem tih sredstava.

Važno je, međutim, naglasiti da je pomenuto pravo učešća u dohotku u slučajevima ulaganja sredstava u drugu radnu organizaciju priznato samo u uslovima poštovanja ravnopravnog položaja takozvanog živog, odnosno tekućeg rada, to jest jednakih prava radnika. Osim toga, u cilju sprečavanja nastajanja i reprodukovanja bilo kakvog lično-svojinskog ili grupno-svojinskog prisvajanja, izričito je predviđeno da se pravo na učešće u dohotku druge organizacije po osnovu zajedničkog ulaganja sredstava obavezno gasi kada se putem tog učešća amortizuju uložena sredstva. Takvim mehanizmom obavezne amortizacije uloženi sredstava omogućuje se da po osnovu uloženi sredstava jedno preduzeće ima trajno pravo učešća u dohotku drugog preduzeća. Time se, takođe, unaprijed destimuliše svako rentijerstvo jer se ono — ako bi se čak i pojavilo — pretvara automatski u oblik „jedenja” sopstvenih sredstava za rad i za sticanje dohotka.

Na načelu kojim se Ustavom garantuje neposredan odnos radnog čovjeka ne samo prema rezultatima njegovog tekućeg rada, nego i prema svim oblicima dohotka iz minulog rada, regulisana su i druga pitanja u vezi sa cirkulacijom sredstava društvene reprodukcije, bankarskim sistemom, osiguravajućim i spoljnotrgovinskim organizacijama i drugim trgovinskim organizacijama koje se bave finansij-

skim poslovima itd. Upravo to načelo nam i omogućuje da sve pojavne oblike dohotka iz društvenog rada podredimo neposrednoj ekonomskoj — a ne samo političkoj — kontroli radnika u osnovnim radnim organizacijama.

Položaj ličnog rada

Određene izmjene u oblasti ličnog rada sredstvima za proizvodnju u svojini građana predlažu se u cilju jasnijeg isticanja načela da lični rad u našem društvu ima isti status kao i svaki drugi društveni rad, a radni ljudi koji obavljaju takvu djelatnost imaju u načelu ista prava i dužnosti prema društvu kao i radnici u drugim organizacijama udruženog rada.

Odredbama o ličnom radu se utvrđuje da građani koji se bave ličnim radom mogu međusobno udruživati svoj rad i sredstva u razne vrste zadruga i u njima zajednički i samoupravno raspolagati dohotkom iz zajedničkog rada. Između ostalog, time su jasnije formulisane i osnove za to da i zemljoradničke zadruge postaju organizacije stvarnog samoupravljanja radnih seljaka.

U predloženim ustavnim odredbama o ličnom radu zadržava se i kategorija dopunskog rada. Isto tako, omogućeno je građanima koji se bave samostalnim ličnim radom da udružuju svoj rad i sredstva sa radom drugih lica u posebnim samoupravnim organizacijama udruženog rada. Osnivač te organizacije samostalno raspolaze samo onim dijelom dohotka koji mu pripada na osnovu ulaganja njegovog minulog rada, odnosno sredstava na kojima ima pravo svojine. Preostali dio dohotka, po izdvajanju ličnih dohodaka osnivača i radnika koji im pripadaju po osnovu tekućeg rada, u društvenoj je svojini i oni upravljaju njime saglasno ustavnim načelima o samoupravljanju.

U okviru odredaba o ličnom radu želio bih da pomenem i pitanje zemljišnog maksimuma. Naime, imajući u vidu da utvrđeni nivo zemljišnog maksimuma ne omogućuje individualnim poljoprivrednicima u nekim brdsko-planinskim područjima da ličnim radom osiguraju svoju egzistenciju, republikama je ostavljeno pravo da, u skladu sa specifičnim potrebama u tim područjima, odrede visinu zemljišnog maksimuma i iznad granice od 10 hektara.

Prilikom ovakvog regulisanja oblasti ličnog rada pošlo se od toga da će lični rad u našem društvu i dalje imati značajnu ulogu. Naravno, dominantnu ulogu i u privredi i u društvu uopšte imaće razni oblici udruženog rada na bazi velikih koncentracija društvenih sredstava, ali u mjeri u kojoj raste njihova snaga povećaće se i potreba za raznim oblicima ličnog rada, kao i prelaznim svojinskim oblicima koji omogućuju uključivanje ličnog rada u socijalističke društveno-ekonomske odnose udruženog rada a da se pri tome ni materijalno ni moralno ne destimuliraju opravdani lični interesi pokretača ili osnivača takvih, rekao bih, „mješovitih“ radnih organizacija.

Predloženim rješenjima u oblasti ličnog rada otvara se put daljeg i dosljednijeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa u ovoj sferi društvenog rada. Ostvarivanje u praksi ovih odredaba dovelo bi i do znatnijeg povećavanja sredstava društvene akumulacije, a time i do otvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje itd.

Ekonomske funkcije Federacije

Utvrđivanje karaktera socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na pomenutim osnovama omogućilo je da se konkretnije pristupi ustavnom regulisanju ekonomskih funkcija Federacije i međusobnih ekonomskih odnosa Federacije i republika i autonomnih pokrajina. U tom smislu ustavnim promjenama se predviđa da u ekonomskoj oblasti organi Federacije ostvaruju samo one funkcije koje su, u skladu sa zajedničkim interesima, Ustavom utvrđene kao funkcije koje se ostvaruju preko organa Federacije, dok bi sve ostale ekonomske funkcije ostvarivale republike i pokrajine.

Prema tome, očigledno se time bitno povećavaju prava i odgovornosti republika u sferi regulisanja privrednog života. Republike — kao samoupravne zajednice i kao države — time dobijaju ne samo punu kontrolu nad društvenom reprodukcijom, već i punu odgovornost za njene uslove i za raspolaganje njenim plodovima. Odgovornost Federacije na jedinstvenom tržištu svedena je samo na ona pitanja gdje je to neophodno za njegovo normalno funkcionisanje,

a koja i inače u savremenom svijetu nužno postaju stvar međunarodne integracije u zajedničkom interesu svih naroda. To takođe znači da Federacija u načelu više neće odgovarati za razvoj pojedinih regiona, osim za nerazvijena područja, i to u obimu i na način kako se predviđa Ustavom, odnosno predloženim promjenama. Pri tome izgleda pogotovo nužno i aktuelno da se naglase nove odgovornosti republika jer se nalazimo u procesu realizacije programa stabilizacije, a njega će, razumljivo, pratiti i razne teškoće u pojedinim privrednim organizacijama, a i u širim grupacijama. Sve republike i pokrajine moraće što prije da se pripreme za preuzimanje odgovarajućih funkcija u vezi s tim. Iz toga proizlazi i izvanredan značaj slobodnog međusobnog dogovaranja republika, odnosno pokrajina u njihovim budućim uzajamnim odnosima.

No, u vezi sa predloženim ustavnim promjenama bilo je potrebno predvidjeti i neke nove instrumente u odnosima među republikama. U okviru jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, na primjer, niko nema pravo da narušava ravnopravnost svih privrednih subjekata, republika i pokrajina u pogledu sticanja dohotka i raspolaganja njime. Međutim, imajući u vidu postojeću strukturu naše privrede i njen dinamičan razvoj, jasno je da se, usljed različitog djelovanja mjera zajedničke ekonomske politike, neće moći u svakom momentu zadovoljiti svi interesi. Zbog toga se predlaže ustavno institucionalizovanje sistema kompenzacija, shvaćenih ne samo, i čak ne u prvom redu, u obliku finansijskih sredstava, već i u vidu drugih mjera koje obezbjeđuju usklađivanje materijalnih odnosa.

O pitanju da li kompenzacije treba da budu priznate samo radnim organizacijama ili i republikama i regijama bilo je mnogo diskusije i sporova — po mom mišljenju, više nego što taj problem zaslužuje. Ti su sporovi više posljedica sadašnjeg nepovjerenja nego sumnje u samo načelo. Jer sasvim je sigurno da ni jedna republika neće dozvoliti — i bez institucije kompenzacija — da bude planski i trajnije stavljena u neravnopravan položaj. A isto tako je jasno da ni jedna republika neće svjesno ni tražiti pristanak druge republike na tako nešto. Zato, priznali mi taj princip ili ne, taj će problem uvijek biti stvar dogovaranja i sporazumijevanja među republikama, inače neće biti ni

jedinstvene ekonomske politike. U stvari, takvo je stanje već danas, s tim što ga neki nazivaju stanjem „cjenkanja i pogađanja“, a u suštini je to normalan način sporazumijevanja republika u pomanjkanju pogodnijih instrumenata za zajedničko demokratsko usklađivanje u pogledu problema koje zbog nejednakog položaja i interesa republika izaziva jedinstvena ekonomska politika Federacije.

Postojanje jedinstvenog tržišta, dalje ekonomsko oslobađanje rada, kao i obezbjeđivanje prava republikama i pokrajinama da usmjeravaju svoj društveni razvoj, zahtijeva odgovarajuće izmjene ekonomskih funkcija Federacije i u oblasti društvenog planiranja i monetarnog i poreskog sistema. Planiranje na nivou Federacije treba da bude prije svega izraz zajedničke funkcije republika i pokrajina u usaglašavanju njihove razvojne politike i u obezbjeđivanju zajedničkih interesa razvoja. Cilj promjena u monetarno-kreditnom sistemu takođe je prenošenje većih prava, ali i dužnosti, na republike i pokrajine. Naime, narodne banke republika i pokrajina bi zajedno sa Narodnom bankom Jugoslavije kreirale i sprovodile zajedničku emisiju i kreditnu politiku, ali bi bile i podjednako odgovorne za stabilnost dinara i opštu likvidnost plaćanja.

U oblasti poreskog sistema i poreske politike republike i pokrajine bi utvrđivale sistem izvora i vrste doprinosa i poreza građana i organizacija udruženog rada. Međutim, pošto i Federacija mora raspolagati odgovarajućim instrumentima fiskalne politike, da bi mogla obezbjeđivati ostvarivanje zajednički utvrđene ekonomske politike, u predloženim amandmanima su sadržana u neophodnom obimu i odgovarajuća prava i dužnosti organa Federacije u toj oblasti.

Obim djelovanja načela o usaglašavanju odluka sa republikama i autonomnim pokrajinama

Predloženim amandmanima je utvrđen i način ostvarivanja odgovornosti republika i autonomnih pokrajina u vršenju određenih funkcija Federacije. To je izraženo prije svega odredbom amandmana XXXIII da organi Federacije, na osnovu usaglašanih stavova sa nadležnim republičkim, odnosno pokrajinskim organima, utvrđuju osnove društvenog plana Jugoslavije i donose akta o utvrđivanju politike

i zakona kojima se uređuju odnosi u oblastima kao što su: monetarni sistem i emisija novca; devizni sistem, spoljnotrgovinski promet i kreditni odnosi sa inostranstvom; carinska i vancarinska zaštita; društvena kontrola cijena proizvoda i usluga; kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i u drugim tačno određenim oblastima.

Ustanovljavanje obaveze traženja saglasnosti nadležnih organa republika i pokrajina pri donošenju mjera na određenim ključnim područjima ekonomskog sistema i ekonomske politike faktički znači da republike i pokrajine zadržavaju određeno direktno učešće u donošenju odluka sa područja tih ekonomskih funkcija Federacije; u isto vrijeme nadležni organi republika i pokrajina snose zajedno sa saveznom organima i odgovornost za ostvarivanje i obezbjeđivanje tih funkcija Federacije. Tu je odlučivanje u Saveznoj skupštini, Saveznom izvršnom vijeću i saveznom organima uprave uslovljeno. I o tom pitanju bilo je mnogo diskusija i mnogo sporova u konsultacijama sa odgovornim republičkim tijelima. Nađeno je kompromisno rješenje, ali ono je dobilo saglasnost svih republika.

Bitno je u svakom slučaju imati u vidu činjenicu da se tu radi samo o područjima interesa od velike važnosti za svaku republiku, kao i to da su upravo tu nastajali najozbiljniji sporovi i sukobi u međurepubličkim odnosima. Iz toga proizlazi neophodnost da republike neposredno i ravnopravno imaju kako uvid, tako i mogućnost da utiču na odluke saveznih organa kojima se određuje i sprovodi politika u oblastima od vitalnog interesa za republike i autonomne pokrajine. Već dosadašnja praksa pokazuje da se nikakvim preglasavanjima nije mogla eliminisati potreba sporazuma sa republikama, odnosno usklađivanja njihovih interesa u tim domenima. Sasvim je osnovano očekivati da će u uslovima promijenjenih ekonomskih funkcija Federacije i republika i taj proces usaglašavanja ići mnogo lakše i sa manje trzavica. Naravno, treba tražiti i najpogodniji i, na iznietoj osnovi, najefikasniji postupak usaglašavanja. Vjerovatno da postupak predložen u amandmanu može biti poboljšan. Uostalom, kao i u drugim pitanjima, i ovdje će javna diskusija i, uopšte, predstojeći rad na tekstu ustavnih amandmana sigurno dati svoj doprinos.

Svi prihodi i rashodi Federacije se, prema amandmanu XXXIV, utvrđuju u budžetu Federacije, a njegovim se sredstvima finansiraju Jugoslovenska narodna armija, organi Federacije, obaveze prema privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinama, za dopunsko finansiranje neophodnih društvenih službi, i federalne rezerve. U pogledu utvrđivanja vrsta prihoda Federacije, u našoj javnosti, a i u samoj Koordinacionoj komisiji, ispoljena su različita gledišta i prijedlozi. Uprošćeno govoreći, jedni su polazili od toga da Federacija treba da ima Ustavom utvrđene sopstvene izvore prihoda, dok su drugi predlagali da se finansiranje Federacije riješi putem takozvane kotizacije, odnosno odgovarajućih finansijskih doprinosa republika i autonomnih pokrajina. U amandmanu je sadržano kompromisno rješenje po kome prihode Federacije sačinjavaju carine i takse i doprinosi republika i autonomnih pokrajina koji se ostvaruju ustupanjem Federaciji dijela prihoda ostvarenog oporezivanjem proizvoda i usluga u prometu, i to u jednakom procentu od iznosa koji se naplati na teritoriji svake republike, odnosno autonomne pokrajine, a najviše do iznosa ukupnih rashoda Federacije utvrđenih uz saglasnost republika i autonomnih pokrajina.

Ovim amandmanom je sankcionisan i ranije postignut politički dogovor da Federacija ne može osnivati fondove niti preuzimati obaveze osim kada je za to ovlašćena Ustavom, odnosno uz saglasnost republika i pokrajina.

Organi Federacije

Predloženim ustavnim promjenama razrađeni su i nova organizacija, nadležnosti i međusobni odnosi organa Federacije. Promjene u ovoj oblasti suštinski označavaju novu i veoma značajnu etapu u procesu daljeg prilagođavanja strukture organa Federacije višenacionalnoj strukturi naše zemlje i dalje demokratizacije političkog sistema. Zato se u ustavnim amandmanima nastojalo obezbijediti odgovarajući uticaj i odgovornost republika i pokrajina u kreiranju politike i vršenju poslova Federacije. Taj uticaj se do sada izvršavao gotovo isključivo kroz Saveznu skupštinu, odnosno vijeće naroda, a to više nije dovoljno. Očigledno je, naime, da je potrebno omogućiti direktno sporazumijevanje republika

i pokrajina i van Savezne skupštine, to jest direktnim odgovaranjem i sporazumijevanjem odgovornih republičkih i pokrajinskih organa koji su odgovorni svojim skupštinama, jer je u jednoj višenacionalnoj zajednici, sa ovakvom ekonomskom strukturom kao što je naša, uvijek potrebno raspolagati raznovrsnijim i adekvatnim oblicima i mogućnostima sporazumijevanja.

U predloženoj novoj organizaciji saveznih organa, naravno, najznačajniju novinu predstavlja ustanovljavanje Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Uloga Predsjedništva SFRJ i njegove osnovne funkcije proističu već iz predložene ustavne odredbe po kojoj se ono obrazuje na osnovi ravnopravnog predstavljanja republika i odgovarajućeg predstavljanja autonomnih pokrajina radi njihovog neposrednog učešća u ostvarivanju Ustavom utvrđenih prava i dužnosti Federacije. Saglasno tome, njegov je osnovni zadatak da pred svijetom predstavlja Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, odnosno republike i autonomne pokrajine u njenom sastavu, ali i da, radi ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, usklađuje zajedničke interese republika, odnosno autonomnih pokrajina. Takvom svojom ulogom Predsjedništvo SFRJ treba da bude aktivan i integrišući faktor stabilnosti političkog sistema. Tome će da doprinese i njegova aktivnost kojom će da pomogne u otklanjanju izvora eventualnih konflikata interesa među republikama.

Na osnovu svega toga se konstituše i razrađuje i pravo političke i zakonodavne inicijative Predsjedništva SFRJ. Takvom svojom inicijativom, koja je usmjerena prema Saveznoj skupštini i Saveznom izvršnom vijeću, Predsjedništvo SFRJ treba istovremeno da doprinese efikasnijem radu tih i drugih organa Federacije kako u izgrađivanju politike i donošenju akata, tako i u njihovom sprovođenju. Time se nikako ne umanjuje samostalnost i odgovornost Savezne skupštine i Saveznog izvršnog vijeća za izvršavanje funkcija i nadležnosti koje su im povjerene.

Kao pokretač inicijativa i faktor političke kohezije u centru, Predsjedništvo treba da bude jedan od nosilaca jedinstva, organ koji bi brzo reagovao na značajne probleme i olakšavao njihovo rješavanje putem političkog usaglašavanja i inicijativa. Utvrđivanjem ovakve uloge Predsjedništva nastojalo se obezbijediti da republike i pokrajine ne samo

zajednički kreiraju politiku federacije, već i da snose neposrednu odgovornost za njeno sprovođenje.

Predsjedništvo je, drugim riječima, zamišljeno kao uticajan i samostalan politički organ Federacije, koji je istovremeno, na svojstven način, i direktan izraz socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, pozvan i po sastavu sposoban da pokreće političke inicijative i vrši uticaj ne samo u Skupštini, nego i van nje — prema republikama i samoupravnim strukturama. Ono to neće činiti kao organ koji donosi brojne akte i odluke, već prvenstveno kao politički faktor.

Posebnom odredbom je predviđeno da Predsjedništvo u principu radi na osnovu usaglašavanja stavova njegovih članova. Takav način odlučivanja proističe iz njegove uloge faktora kohezije i usaglašavanja; njegova prava funkcija dolaziće do izražaja upravo tada kada bude jedinstveno u zauzimanju stavova. A to znači i pretpostavlja da će svaki njegov član, iako je autentični predstavnik određene republike, odnosno pokrajine, voditi računa i o potrebama i interesima drugih, to jest o zajedničkom interesu i potrebama cijele društvene zajednice.

Odnos između Predsjedništva SFRJ i Savezne skupštine načelno je tako postavljen da se zasniva na uzajamnoj saradnji i odgovornosti. Ukoliko bi došlo do razlika u stavovima između Skupštine i Predsjedništva SFRJ, u amandmanima je predviđena procedura usklađivanja stavova i rješavanja nastale situacije.

Ustanovljavanjem Predsjedništva SFRJ ni u kom pogledu se ne ograničava skupštinski sistem kao cjelina niti time slabi orijentacija našeg društva na dalju izgradnju onih njegovih društvenih funkcija i demokratskih oblika koji će ga pri odlučivanju još intenzivnije nego do sada povezivati sa cjelokupnom samoupravnom strukturom društvenog rada i stvaranja i činiti ga još neposrednije odgovornim radnim ljudima u svim oblastima samoupravne organizacije društva. Prema tome, samoupravno organizovan rad i samoupravno organizovanje stvaralaštva ljudi u svim oblastima društvenog života, a ne politički profesionalizam, osnova je našeg skupštinskog sistema. Uvođenje Predsjedništva SFRJ, koje će biti odraz opštih interesa republika, a istovremeno i izraz njihove volje da demokratski rješavaju uzajamne odnose i učvršćuju svoje jedinstvo, može biti samo faktor jačanja

skupštinskog sistema, odnosno još neposrednijeg povezivanja Savezne skupštine sa skupštinama u republikama i autonomnim pokrajinama.

Drugim riječima, to što Predsjedništvo — s obzirom na svoju ulogu i funkcije — ne proizlazi iz Savezne skupštine, već iz republičkih i pokrajinskih skupština, ne znači da je ono van skupštinskog sistema i da nije odgovorno prema njemu. Skupštinski sistem se, naime, ne može poistovetiti sa Saveznom skupštinom jer on predstavlja cjeloviti kompleks počev od komune, pokrajine i republike do Federacije.

Kao samostalan organ Federacije, Predsjedništvo SFRJ je istovremeno i organ republika i autonomnih pokrajina. A kao takvo, ono će biti jedan od najznačajnijih faktora političkog usklađivanja i povezivanja interesa saveznih organa u njihovom radu u okviru njihovih nadležnosti i interesa republičkih organa u okviru njihovih nadležnosti. Ako tu neophodnu društvenu funkciju ne bi vršio jedan takav organ kao što je Predsjedništvo SFRJ, ona bi neizbježno pala samo na vodeće organe SKJ, a to nije dobro ni za društvenu ulogu SKJ ni za razvoj skupštinskog sistema.

Dakako, sužavanjem nadležnosti funkcija Federacije i pojačavanjem direktnog uticaja i odgovornosti republičkih organa u poslovima Federacije zaista se objektivno sužavaju i kompetencije i uloga Savezne skupštine. Ali, tu se ne radi o ograničavanju skupštinskog sistema, već o novom rasporedu prava i odgovornosti između organa Federacije i republika. Kompetencije Federacije se sužavaju, ali u okviru tih suženih nadležnosti Savezna skupština zadržava svoj položaj i svoju ulogu. Osim toga se, rekao bih, u istoj proporciji u kojoj se povećavaju kompetencije republika, povećava i uloga republičkih i pokrajinskih skupština, a posredno i opštinskih, naravno, izvan onih poslova, odnosno prava i dužnosti koje, u sklopu promjena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima u cjelini, prelaze iz sfere odlučivanja u skupštinama na samoupravne organizacije udruženog rada i samoupravne interesne i druge zajednice. Prema tome, mi ne slabimo skupštinski sistem, već mijenjamo odnose u Federaciji, što istovremeno nalaze utoliko veću brigu za izgradnju odgovarajućeg skupštinskog mehanizma u republikama i komunama.

No, već danas je jasno da će se morati — s obzirom na bitno izmijenjene funkcije Federacije — u drugoj fazi revizije saveznog Ustava izmijeniti i struktura i organizacija Savezne skupštine. Ne mislim sada ulaziti u taj problem, ali je već danas očito da buduća struktura Savezne skupštine neće biti ista kao u republičkim skupštinama i da će se prilikom njenog utvrđivanja morati voditi računa o promjenama u odnosima između Federacije i republika koje sada unosimo u naš Ustav.

Predsjedništvo SFRJ je nosilac i funkcije kolektivnog šefa države i u tom svojstvu ono predstavlja Jugoslaviju u zemlji i inostranstvu i vrši niz poslova koji iz ove funkcije proističu. Predsjedništvo je i najviši organ rukovođenja i komandovanja oružanim snagama Jugoslavije. Sve ovo ga, kada se uzme u cjelini njegovih funkcija, čini samostalnim ustavnim faktorom koji odgovara specifičnoj višenacionalnoj i samoupravnoj strukturi i potrebama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i njenog daljeg razvoja, a njegova odgovornost na osnovu Ustava i zakona je sasvim konkretno određena samim karakterom njegovih Ustavom utvrđenih odnosa prema Saveznoj skupštini i prema republikama i autonomnim pokrajinama.

Prirodno je da će se Predsjedništvo SFRJ sa ovakvim funkcijama oslanjati i da će se morati oslanjati i na ulogu i aktivnost društveno-političkih i samoupravnih organizacija. Stoga je ustavnim promjenama predviđeno da društveno-političke i samoupravne organizacije, kao što su SKJ, SSRNJ, sindikati, naučne ustanove itd., mogu iznositi svoje stavove i mišljenja pred Predsjedništvo. Smisao ovog prijedloga je u tome da se — s obzirom na neophodnu ulogu subjektivnog faktora u društvu — omogući njegovo učešće i vršenje uticaja u radu Predsjedništva.

Posebnim ustavnim amandmanima predviđena je mogućnost da drug Tito, kao predsjednik Republike, zadrži sva ona svoja ustavna prava koja i sada ima. U tom svojstvu on će biti i predsjednik novoformiranog Predsjedništva SFRJ. Ovaj stav, mislim, nije potrebno mnogo obrazlagati. Pri tome se ima u vidu izuzetni autoritet koji uživa drug Tito i potreba da on ostane na najodgovornijem mjestu i da i dalje daje svoj doprinos u razvitku naše zajednice, kao i njegova istorijska uloga u stvaranju i razvitku naše zemlje, u borbi za nezavisnost i ugled Jugoslavije u svijetu i u borbi

za mir. Takav je stav izraz jedinstvene volje i želje svih naroda i narodnosti naše zajednice — koja je posebno došla do izražaja i u stavovima i zaključcima Prve konferencije Saveza komunista Jugoslavije, na javnim skupovima i forumima svih društveno-političkih organizacija u republikama i pokrajinama — da drug Tito ostane kao predsjednik Republike na čelu naše zajednice i poslije izvršenih ustavnih promjena.

Prema prijedlogu amandmana, Savezno izvršno vijeće trebalo bi da bude jedno kvalifikovano političko i stručno izvršno tijelo. Naša nastojanja išla su za tim da Savezno izvršno vijeće postane što je moguće više efikasan i operativan organ, odgovoran za jedinstveno sprovođenje politike i opštih akata koje utvrdi Savezna skupština. Moram da istaknem, nasuprot nekim komentarima u našoj javnosti, da predloženi amandmani ne samo da ne slabe, već znatno ojačavaju političku poziciju i ulogu Saveznog izvršnog vijeća u našem političkom sistemu. Jer amandmanima je pojačana samostalnost, a time i odgovornost Saveznog izvršnog vijeća u ostvarivanju njegovih prava i dužnosti, i to kako proširivanjem njegovih nadležnosti u oblasti izvršenja, tako i jačanjem njegove samostalnosti i odgovornosti u donošenju propisa u okviru te njegove proširene nadležnosti.

Polazeći od potrebe da se Savezno izvršno vijeće učini što efikasnijim i operativnijim organom, posebno značajnu novinu predstavlja načelo po kome se Vijeću daje ovlašćenje za donošenje propisa za izvršavanje saveznih zakona i drugih akata Savezne skupštine. Upravo zbog nedostatka ovakvih ovlašćenja, pored ostalog, Savezno izvršno vijeće je do sada u određenim situacijama bilo u nemogućnosti da pravovremeno reaguje na određene pojave.

Savezno izvršno vijeće treba da bude — prema predloženim amandmanima — i organ u kome se i preko koga se prije svega vrši neophodno usaglašavanje stavova i mišljenja republika i pokrajina o svim značajnijim pitanjima sprovođenja politike i izvršavanja saveznih zakona i drugih akata Savezne skupštine, što predstavlja jednu od bitnih karakteristika njegovog novog položaja u sistemu.

Takav njegov položaj nametnuo je potrebu da se i njegov sastav — u skladu sa načelom pariteta republika

i odgovarajuće zastupljenosti autonomnih pokrajina — i način izbora njegovih članova prilagode takvim njegovim funkcijama, što će, svakako, imati odraza i na unutrašnju organizaciju i način rada Saveznog izvršnog vijeća. Značajnu novinu predstavlja i načelo po kome su članovi Saveznog izvršnog vijeća istovremeno i rukovodioci saveznih organa uprave, to jest savezni sekretari, što ima za cilj da obezbijedi neophodno jedinstvo u mjerama i akcijama koje Savezno izvršno vijeće i savezni organi uprave svakodnevno preduzimaju u sprovođenju politike i akata Savezne skupštine.

Pored predloženih dopuna u položaju i funkcijama Saveznog izvršnog vijeća, ono i dalje u sistemu zadržava sva dosadašnja prava i ovlašćenja uključujući i njegov odnos i odgovornost prema Saveznoj skupštini.

Prema predloženim promjenama, bitnu novinu u pogledu karaktera i položaja saveznih organa uprave predstavlja načelo po kome se savezni organi uprave mogu obrazovati samo u onim oblastima u kojima neposredna odgovornost za izvršenje i obezbjeđenje sprovođenja saveznih zakona i drugih saveznih propisa leži na organima Federacije i za koje Federacija, po pravilu, osniva svoje organe.

Jednu od novina predstavlja i to što načelo po kome se u pojedinim poslovima iz nadležnosti Federacije vrši obavezno usaglašavanje stavova republika i pokrajina važi u svemu i za savezne organe uprave kada u okviru zakonskih ovlašćenja donose propise za izvršenje saveznih zakona i drugih akata u tim oblastima kad je to saveznim zakonom određeno.

* *
*

Nakon ustavnih promjena na kojima se sada radi i koje su — kao što je već rečeno — utvrđene kao vremenski prioritetne predstoji ozbiljan rad na drugoj fazi ustavnih promjena, koja treba da obuhvati prije svega skupštinski i komunalni sistem, kao i neka ustavnopravna, društveno-ekonomska i politička pitanja samoupravljanja. U tom cilju formirane su tri radne grupe Ustavne komisije: za skupštinski sistem, za društveno-ekonomske i političke odnose u komuni i za ustavno-politička pitanja samouprav-

ljanja. Pored toga, biće potrebno da se pripreme i prijedlozi promjena Ustava u oblasti osnova pravosudnog sistema uopšte i posebno pravosudne funkcije Federacije, kao i u pogledu nekih drugih pitanja. Sve te promjene, sadržinski i dugoročno posmatrano, biće od izuzetnog značaja za izgradnju i stabilizaciju našeg društvenog sistema na samoupravnim osnovama. One treba da potpunije i dosljednije ustavnopravno i politički izraze i garantuju zasnovanost našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema u cjelini na udruženom radu i interesu radnog čovjeka i građanina.

Može se zato reći da će sadašnje ustavne promjene dobiti svoj puni smisao tek nakon pomenute druge faze ustavnih promjena, bez koje bi se mogle svesti, doduše, na potrebnu reformu državne strukture, ali koja ne bi imala većeg uticaja na razvoj društveno-ekonomskih i političkih odnosa.

Naravno, ni sadašnje ni buduće ustavne promjene neće same po sebi obezbijediti razvitak našeg društva u željenom pravcu ako se svjesne socijalističke društvene snage, a prije svega Savez komunista, ne založe i ako ne uspiju, prvo, u tome da naša društvena svijest, odnosno naši radni ljudi prihvate predloženi pravac našeg daljeg samoupravnog razvoja i, drugo, da organizuju i pokrenu radne mase da same svojim rukama izgrađuju čitav taj sistem.

Pošto sam o sadržini budućih ustavnih promjena na određen način već govorio u prethodnom tekstu, ne bih sada ulazio u podrobnosti o tome. Neophodno je, ipak, naglasiti da je — bez obzira na to što za pripremanje tih promjena može da se računa na vrijeme od dvije godine, to jest do isteka mandata Savezne skupštine — već sada očigledno da rad na pripremi odgovarajućih prijedloga u tim oblastima treba da bude veoma intenzivan kako bi se na taj način omogućilo da se ti prijedlozi što prije iznesu na javnu diskusiju.

Prijedlozi ustavnih promjena koje danas razmatramo i koje će u predstojećem periodu biti predmet rasprave naše najšire javnosti nesumnjivo predstavljaju još jedan dokaz snage i jedinstva naroda Jugoslavije, a ne, kao što neki zloradi „proroci“ misle i priželjkuju, izraz nekakve bezizlazne krize naše socijalističke zajednice. Naime, kao i do sada kada se radilo o pitanjima od velikog značaja za zajednički život i interese naših naroda, i ovoga puta

došla je do izražaja spremnost ne samo u Savezu komunista Jugoslavije, već i u odgovornim organima naših republika da se sva pitanja rješavaju demokratskim putem i saglasno. To će svakako doći do izražaja i u predstojećoj javnoj diskusiji.

Nesumnjivo je da je zbog toga bitno sužen prostor za širenje raznih političkih špekulacija od strane antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, osobito za podgrijevanje šovinizma, unitarizma, nacionalizma i slično. Tim snagama se čini da im upravo sadašnji trenutak ide naruku. Međutim, ti njihovi „računi“ su potpuno pogrešni iz prostog razloga što naši narodi i radni ljudi, poučeni svojim ne malim iskustvom iz prošlosti, duboko shvataju da je njihov istinski interes u tako uređenoj zajednici u kojoj će biti na najbolji način obezbijeđeni njihovi životni interesi i kao radnih ljudi i kao naroda, a upravo to se želi još više učvrstiti predloženim ustavnim promjenama.

To je nesumnjivo još jedan u nizu koraka na putu jačanja bratstva, jedinstva i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije, ali i korak dalje naše revolucije.

U sadašnjem političkom trenutku neophodno je, takođe, založiti se za to da dosadašnji rad na ustavnim promjenama, a prije svega diskusija u najširoj javnosti o njima, bude podsticaj za dalji jedinstven stvaralački napor svih progresivnih socijalističkih snaga na zajedničkom i demokratskom rješavanju svih otvorenih pitanja našeg socijalističkog i samoupravnog razvoja u praksi. Ako budemo tako i ubuduće postupali, to će biti najčvršća garancija za usvajanje progresivnih i demokratskih rješenja, za čije oživotvorenje će onda svaki radni čovjek i građanin osjećati ličnu odgovornost. Nesumnjivo je da samoupravni put razvoja naše socijalističke zajednice — na kojem smo, i pored dosta otpora, teškoća pa i slabosti i promašaja, već učinili krupne, rekao bih, istorijske korake — otvara realnu i jasnu perspektivu za dalju izgradnju i učvršćenje takvog slobodnog i demokratskog socijalističkog društva. Taj cilj bio je ideja vodilja i prilikom izrade nacrtu predloženih ustavnih promjena.

OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMJENA

(Intervju za TV Beograd i TV Ljubljana, aprila 1973. godine)

Uvod

Prva faza ustavnih promjena završena je 30. juna 1971. godine usvajanjem ustavnih amandmana XX do XLII. Tada je izvršena značajna reforma prije svega naše državne strukture, tako što su, najkraće rečeno, odnosi Federacije i republika postavljeni na relativno nove osnove, a u skladu s tim su određene uloga i nadležnost Federacije i utvrđen način na koji će se obavljati njeni poslovi. Osim toga, na nov način i određenije utvrđeni su i neki principi i oblici samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, što je izraženo u poznatim radničkim amandmanima XXI—XXIII.

Međutim, već tada je bilo jasno da će se morati još potpunije i preciznije razraditi kako neka osnovna pitanja društveno-ekonomskog sistema samoupravljanja, tako i neka pitanja komunalnog i skupštinskog, a i političkog sistema uopšte. Zbog toga je Savezna skupština zaključila da odmah poslije usvajanja ustavnih amandmana XX—XLII otpočnu pripreme za drugu fazu ustavnih promjena, koja je organski nastavak prve. Taj posao povjeren je Koordinacionoj komisiji Zajedničke komisije svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja, čiji je zadatak prije svega bio da u pogledu osnovnih pravaca i rješenja ustavnih promjena postigne saglasnost između republika i pokrajina, budući da je svaki naš Ustav istovremeno i nov dogovor republika i pokrajina.

Mislim da je Koordinaciona komisija uspješno obavila taj dio posla, jer je u svim najvažnijim pitanjima postignu-

ta potpuna saglasnost, a rezultat toga rada i sporazuma su u stvari Teze za novi Ustav.

Treba reći još i to da je Koordinaciona komisija bila jednodušna u zaključku da ovoga puta ne bi trebalo donositi neku novu grupu ustavnih amandmana, kao što je to ranije bio slučaj, već bi trebalo usvojiti prečišćeni tekst Ustava, drugim riječima, donijeti nov Ustav. Koncept tog novog Ustava, rađen na osnovu Teza i onih dijelova koji će biti preuzeti iz postojećeg Ustava, gotovo je završen i uskoro će biti upućen Ustavnoj komisiji Savezne skupštine, Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije i drugim društveno-političkim organizacijama.

DOSADAŠNJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA I UZROCI USTAVNIH PROMJENA

Glavni uzroci relativno čestih ustavnih promjena u nas leže u dinamizmu naše revolucije i u karakteru našeg Ustava. Naše društvo, kao samoupravno socijalističko društvo, tek je na početku svog konstituisanja i razvoja, pa je zbog toga još uvijek u intenzivnom rastu kroz živo revolucionarno previranje. Zato mu — kao mladom biću u rašćenju — „odijela brzo postaju tijesna”. Uostalom, to karakteriše svaku revoluciju. Ne treba, naime, zaboraviti da se samoupravljanje kao cjeloviti sistem i kao dominantna praksa u socijalističkim proizvodnim odnosima i uopšte odnosima među ljudima, poslije Pariske komune i Lenjinovog sovjetskog sistema, prvi put iznova pojavljuje i razvija u našoj zemlji. Živjeli bismo u iluziji ako bismo mislili da je moguće jednom zauvijek dati formulu i recept za idealno samoupravno socijalističko društvo ili da je pobjedu samoupravljanja moguće izvojevati samo u jednoj bici. Naprotiv, razvoj samoupravljanja biće bitka i napor cijele jedne epohe, bitka interesa i prakse radnog čovjeka zajedno sa stvaralačkim naporom najnaprednije ideologije, nauke i politike. Pri tome je samoupravno socijalističko društvo moralo — a moraće i ubuduće — savladivati najrazličitije otpore koji izviru iz pozicija preživjelih klasnih, ekonomskih i drugih društvenih odnosa, kao i ideologije i politike koja je izraz

te prošlosti i tih odnosa. Naše društvo ne može preskočiti nužne istorijske etape razvoja, jer su se takvi pokušaji uvijek završavali porazima. Ali ono ne smije sebi dozvoliti ni da stagnira u nekim prelaznim oblicima. Najnaprednije snage socijalizma moraju imati pred očima i neposredne i dugoročne ciljeve socijalističkog humanizma i slobode čovjeka, ali moraju u svakom trenutku voditi računa i o realnom odnosu moći između njih i protivnika socijalizma, odnosno socijalističkog samoupravljanja. Na kraju krajeva, u najvećoj mjeri već sama praksa objektivnom nužnošću nameće jedan određeni sistem, način i dimenziju socijalističkog demokratizma kada se revolucija bori za opstanak ili preživljava krize; druga je, opet, situacija kada revolucija ulazi u široko korito društvene prakse, a treće kad tekovine revolucije dobiju takvu društvenu snagu da ideološki i politički ostaci starog društva postanu, tako reći, zanemariv kvantitet. Uostalom, i sistem buržoaske demokratije je definitivno stao na noge tek kada su ekonomske, ideološke i političke snage feudalnog društva istorijom bile definitivno prevaziđene

Osim toga, moramo biti svjesni da se takav revolucionarni istorijski poduhvat ne može ostvariti bez grešaka i promašaja. A to znači da vodeće socijalističke snage moraju imati kritički odnos prema sebi i prema cjelokupnoj društvenoj praksi i biti sposobne da brzo reaguju na iskustva prakse. Sve to zahtijeva veoma snažnu ulogu, idejnu i političku akciju organizovanih snaga revolucije, pogotovo Saveza komunista Jugoslavije, a isto tako i dinamičan razvoj društveno-ekonomskog i političkog sistema koji neprekidno mora pratiti potrebe i mogućnosti veoma dinamične i ponekad čak i veoma dramatične prakse mladog socijalističkog društva. Jer nije dovoljno imati samo jasne ciljeve. Isto je toliko važno, čak odlučujuće — kako ih postići. A kad znamo da samo radnička klasa, povezana sa svim drugim radnim ljudima i sa organizovanim snagama socijalističke svijesti na čelu, može nositi tu istorijsku bitku epohe u kojoj živimo, onda je jasno i to da je svaki korak u razvoju našeg ustavnog sistema, izražavajući položaj i akcione potrebe socijalističkih snaga u toj bici, morao uvijek biti pod jakim uticajem odnosa moći između tih socijalističkih snaga i onih snaga koje su problemima i razvoju našeg

društva pristupale i pristupaju sa drugih pozicija, to jest sa onih klasnih društveno-ekonomskih, idejnih, teoretskih i političkih pozicija koje su suprotne revolucionarnoj socijalističkoj i samoupravnoj usmjerenosti razvoja našeg društva. Naše samoupravno socijalističko društvo isto se tako moralo uvijek sukobljavati i s onim snagama koje su se suprotstavljale načelima samoopredjeljenja naroda i nacionalne ravnopravnosti ili se moralo sukobljavati s nacionalističkim egoizmom.

Razumije se, u društvu ništa nije neizmjenljivo, pa su i oblici i unutrašnja struktura demokratije samoupravnog socijalističkog društva podložni promjeni. Ne treba uopšte sumnjati u to da će se sistem samoupravne demokratije jednog visokorazvijenog socijalističkog društva u budućnosti u mnogo čemu razlikovati od današnjeg, kako po oblicima i unutrašnjoj strukturi, tako i po svom domašaju u pojedinim oblastima društvenog života. O tome se danas, dakako, mogu imati razne teoretske pretpostavke, kao što mogu i reba da se formulišu i dugoročni idejni i politički ciljevi. Ali jedan ustavni sistem sadašnjeg trenutka ne može se zasnivati samo na takvim pretpostavkama već i na onom realnom odnosu moći društvenih snaga od koga stvarno zavisi da li će demokratija biti instrument socijalističkih društvenih odnosa, ili, pak, oruđe restauracije preživjelih društvenih sistema. Kad god smo premalo vodili računa o tom odnosu moći društvenih snaga, prije svega su se u redovima Saveza komunista javljala kolebanja, a zatim smo se morali sukobljavati i sa otvorenim napadima na socijalizam ili na socijalističko samoupravljanje, ili i na jedno i na drugo.

Kontinuitet našeg ustavnog sistema

Svaki naš ustav bio je korak dalje u razvoju samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa uopšte, a time i u razvoju sistema samoupravne demokratije. Ali istovremeno je morao uspostavljati i neophodne odbrambene mehanizme protiv stalno prisutne opasnosti da snage protivne socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju u svoju korist ne izmijene odnos snaga u sistemu samoupravne demokratije. Uostalom, ako samim Ustavom nismo pravovremeno izvršili neophodne promjene, počinjao

je da ih vrši sâm razvoj društvene prakse, koji je relativno brzo počeo da potkopava temelje postojećim ustavnim institucijama i odnosima uvijek kada su mu oni postali nedovoljni ili pretijesni, ili kada se na ovom ili onom području društvenih odnosa počeo bitnije mijenjati odnos društvenih snaga. I ti su razlozi nametali relativno česte promjene u našem ustavnom sistemu.

Ali pri tome treba imati u vidu i činjenicu da su sve dosadašnje ustavne promjene u nas bile koraci u istom pravcu naše revolucije, pri čemu su u središtu pažnje uvijek bili razvoj samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa i razvoj sistema demokratije zasnovane na takvim samoupravnim oblicima proizvodnih odnosa. Sama ta činjenica ujedno je dokaz i potvrda da naš društveni sistem nije stagnirao u nekakvim konzervativnim mirnim vodama lažne stabilnosti zasnovane na pragmatizmu odnosno prakticizmu birokratsko-tehnokratske vladavine. To je takođe dokaz da vodeće socijalističke snage nisu bile zaslijepljene iluzijom da se sve može riješiti isključivo državnom prinudom. Naprotiv, oslanjajući se na snagu socijalističke države, naša socijalistička revolucija je uporno tražila i pronalazila sopstvene oblike i sredstva za demokratsko rješavanje specifičnih protivrječnosti u kojima se samoupravno socijalističko društvo razvija, ali na način koji će zaista obezbijediti reprodukciju, to jest stalno obnavljanje socijalističkih odnosa na sve višem razvojnom nivou. A to je odlučujuće ne samo za društveni napredak nego i za održavanje i jačanje snage revolucije. Jer i naša sopstvena praksa — a i praksa drugih socijalističkih zemalja — veoma ubjedljivo dokazuje da stagnacija u hodu revolucije, to jest tapkanje u mjestu ili, pak, vladavina ideologije pragmatizma koja se isključivo gradi i razvija na praksi birokratsko-tehnokratskog upravljanja, može izazvati veoma ozbiljne društvene deformacije i poremećaje.

U nas se u vezi sa ustavnim promjenama dosta često čuje mišljenje da naš Ustav suviše konkretno i suviše detaljno ulazi u uređivanje odnosa na pojedinim područjima društvenog života, što ga navodno brzo dovodi u sukob sa društvenim uslovima, koji se mijenjaju, pa je i to jedan od razloga čestih promjena u njemu.

Sama po sebi, takva konstatacija je svakako tačna. U stvari, upravo na to sam i mislio kad sam govorio da je

drugi uzrok čestog mijenjanja našeg Ustava sam njegov karakter. Ali ta istina sama po sebi još ništa ne kaže, ako ne ocijenimo šta je u njoj dobro, a šta loše sa stanovišta potreba sadašnje faze našeg društvenog razvitka. Drugim riječima, postavlja se pitanje da li možemo odstupiti od naše dosadašnje ustavne prakse detaljnijeg uređivanja društveno-ekonomskih i političkih odnosa bez opasnosti da u jednom mladom društvu, koje je tako reći tek na početku svoje izgradnje, ne uzme maha stihija u osnovnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima među ljudima. Ako bi se to desilo, sve bi se protivrječnosti i suprotnosti u našem društvu zaoštrile, a pozicije socijalističkih snaga oslabile bi.

U stvari, društvo se može razvijati i bez ustava — na osnovu revolucionarnih dekreta ili zakona. Mnoge revolucije su u toku dužeg perioda išle tim putem, a tako su se gradili mnogi državni sistemi i buržoaske države. Neke buržoaske države faktički ni danas nemaju pravog ustava, već su se vijekovima razvijale na osnovu zakonodavstva koje je nastajalo, mijenjalo se i izgrađivalo pod neprestanim uticajem klasne, ekonomske, političke i druge borbe u društvu. U drugim zemljama ustav je, opet, često gotovo samo deklaracija, ili samo „spisak“ osnovnih pravnih odredaba i institucija o uređenju države i o položaju i odnosu građana prema državi. Prednost takvih ustava je nesumnjivo u tome što ne dolaze tako brzo u sukob sa razvojem prakse. Ali ta tobožnja prednost je prividna i lažna. Jer osnovne protivrječnosti i suprotnosti u društvu rješavaju se kroz cjelokupni sistem klasnih i društveno-ekonomskih odnosa koji je izgrađen na svojinskom monopolu nad kapitalom, otuđenim od radnika koji ga stvara. Takav sistem društveno-ekonomskih odnosa utvrđen je, doduše, u ustavu buržoaske države veoma kratkom formulom o tome da država štiti privatnu svojinu. Ali i na osnovu tako kratke formule i bez bližih ustavnih odredaba izgrađen je i te kako krut i neprikosnoven sistem klasnih odnosa i institucija u društvu kojim se obezbjeđuje pravo snaga koje raspolazu kapitalom da same određuju sudbinu onih koji raspolazu samo svojom radnom snagom. A na funkcionisanje tog sistema, koji je u stvari vladajući sistem buržoaskog društva, ogromna većina ljudi nema nikakvog uticaja — izuzev putem elementarnih oblika klasne borbe.

Osim toga, praksa savremenih revolucija pokazala je da tamo gdje ustav nije odlučujući regulativ u razvoju društva lakše dolazi do pojava samovolje nosilaca vlasti, do nametanja elemenata birokratskog i tehnokratskog despotizma i do drugih društvenih deformacija, kako u sistemu proizvodnih odnosa, tako i u društvenom i političkom položaju radničke klase. Mislim da je pojava koju zovemo staljinizam najubjedljivija potvrda te istine.

Dakako, time ne želim da poreknem potrebu da se ustav što je moguće više ograniči na regulisanje bitnih osnova sistema; samo upozoravam na opasnost da bi ustav, koji bi po svom karakteru bio suviše deklarativan ili okviran, mogao prouzrokovati čak i ozbiljne socijalne poremećaje u našem društvu. Navešću s tim u vezi samo jedan primjer. Nisu radni ljudi uvijek dovoljno samoupravno organizovani odnosno politički jaki da se, na primjer, ne oslanjajući se na državu, mogu oduprijeti zakidanju i kršenju njihovih elementarnih socijalističkih i samoupravnih prava. Primjer za to je Ustavni amandman XV, koji je bio donijet sa ciljem da proširi prostor samoupravne akcije radnika. Praktična primjena tog amandmana, međutim, nije donijela toliko slobode radničkom samoupravljanju koliko onima koji su ga svjesno ili nesvjesno ograničavali.

Staviše, mislim da neću pretjerati ako kažem da je naše društvo, zahvaljujući, između ostalog, i takvom karakteru našeg Ustava, izbjeglo ili bar ograničilo mnoge deformacije i konflikte, koji su inače karakteristični za savremenu praksu socijalizma.

Osnovni ciljevi ustavnih promjena

Ni u ranijim ni u sadašnjim ustavnim promjenama nismo postavljali, odnosno ne postavljamo sebi cilj da stvorimo ustavni sistem koji će riješiti sve probleme. Ovo ističem i zato što se upravo sada iz diskusije o novom Ustavu jasno vidi da mnogi ljudi i suviše očekuju od novog Ustava, to jest da će on sam po sebi dati odgovore na sva otvorena pitanja, otkloniti sve teškoće koje danas tište naše društvo, pa čak riješiti i sadašnje teškoće naše privrede. Međutim, Ustav može odrediti samo osnovne pravce, institucije i oblike razvitka našeg društva, čime on svakako doprinosi i sa-

vlađivanju određenih teškoća i problema koje sam pomenuo. O svemu ostalom odlučuje se u svakodnevnoj praksi društva, u radu i međusobnim odnosima između radnih ljudi i, razumije se, prije svega, u politici i društvenoj akciji njihovih samoupravnih, državnih i drugih društvenih organa i društveno-političkih organizacija. Zato treba da nam bude jasno da za prevazilaženje naših privrednih teškoća nije dovoljno samo mijenjati Ustav; moramo imati efikasnije društveno planiranje, prilagođeno samoupravnoj strukturi rada, i odgovarajuću ekonomsku politiku, oslonjenu na regulativnu snagu države. Takva društvena akcija mora se intenzivno razvijati uporedo s ustavnim promjenama. Uvjeren sam da će u toj akciji veoma veliku ulogu odigrati naročito pripreme za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije i odluke koje će taj kongres donijeti. Te odluke će, tako reći, biti faktor koji će otvoriti perspektivu daljeg razvoja cijelog našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema itd.

Glavni cilj predstojećih ustavnih promjena je, prije svega, da upravo u društvenoj akciji o kojoj sam govorio samoj radničkoj klasi i svim radnim ljudima daju snažnije oružje u ruke, da bi se oni, sa Savezom komunista na čelu, još uspješnije mogli boriti za vodeću ulogu svojih interesa u društvu i za svoj samoupravni položaj u raspolaganju društvenim sredstvima za proizvodnju.

Razumije se, ustavnim reformom želimo osim toga da postignemo i druge ciljeve.

Novi Ustav inora, prvo, učvrstiti određene, već postignute tekovine u razvoju naše socijalističke samoupravne prakse. On, zatim, mora postaviti snažnije brane protiv određenih otpora i izobličavanja, koja su se pojavljivala u radu, u životu i razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva. U tom pogledu snio naročito poslije reforme 1965. godine stekli veoma bogata iskustva, i to ne samo na pozitivnim rezultatima razvoja već i na pojavama svjesnog otpora, kolebanja i drugih negativnih tendencija. U postojećem mehanizmu funkcionisanja samoupravnog socijalističkog sistema pokazale su se i slabe tačke, zbog kojih taj sistem nije uvijek sposoban da se suprotstavlja pritisku onih tendencija koje ga, u stvari, slabe, deformišu i potkopavaju. Da se, prije svega, Savez komunista nije pravovremeno suprotstavio negativnim tendencijama na nekim područjima političkog sistema, dru-

štveno-ekonomskih i međunacionalnih odnosa, naše društvo bi se — kao sistem socijalističkih proizvodnih odnosa — moglo vremenom naći u ozbiljnim teškoćama. Upravo ta politička akcija Saveza komunista, sa drugom Titom na čelu, sada nam omogućuje da i na području samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema energično učinimo nekoliko neophodnih revolucionarnih koraka dalje.

Klasna suština tehnokratizma

Kada je riječ o negativnim tendencijama i deformacijama u dosadašnjem razvitku našeg društva kojima, kao što rekoh, moramo postaviti snažnije brane, mislim prvenstveno na stanje nastalo u proizvodnim odnosima prije svega razrastanjem elemenata tehnokratsko-monopolističkih odnosa i tendencija. Izvor te pojave je prvenstveno u tome što je opredmećeni minuli rad, koji se odliva u društvenu akumulaciju, počeo putevima koncentracije i centralizacije sve više da izmiče samoupravnoj kontroli radnika. Na takav način otuđeni fondovi društvene akumulacije počeli su se u toj mjeri osamostaljavati u rukama određenih upravljačkih vrhova u proizvodnji, u spoljnoj i unutrašnjoj trgovini, bankama i u drugim privrednim organizacijama uopšte, da je tu — moglo bi se reći — kvantitet već počeo da prelazi u novi kvalitet. Ako bi te pojave prerasle u dominantno svojstvo proizvodnih odnosa, one bi ne samo sve više ograničavale samoupravna prava radnika već bi i sve snažnije potkopavale i razjedinjavale sam sistem društvene svojine nad sredstvima proizvodnje. Jer svako monopolističko raspolaganje fondovima društvenog kapitala neizbježno uspostavlja i elemente klasnih odnosa između radnika i nosilaca prava monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom. Naime, u onoj mjeri u kojoj upravljanje društvenim kapitalom dobija osobine tehno-birokratskog monopola, i rad stiče osobine najamnog rada podređenog tome monopolu.

Govoreći o svenu tome ne želim uopšte da dramatizujem samu pojavu tendencija da se reprodukuju pojedinačni elementi proizvodnih odnosa koji pripadaju društvenim sistemima iz kojih je naše samoupravno socijalističko društvo proizašlo, jer se samo po sebi razumije da će se one još duго pojavljivati. Takođe ne mislim da takve pojave umanju-

ju značaj i veličinu uspjeha koje je naše društvo postiglo u dosadašnjem razvoju i koji su zaista izuzetno veliki i istorijski, i to kako sa gledišta materijalnog razvoja, tako i u pogledu razvoja društvenih odnosa. Želim samo da ukažem na neke slabe tačke, nedosljednosti, nedograđenosti i praznine u našem sistemu, koje ga čine slabijim u samom funkcionisanju, a time i u otporu protiv pritisaka sa pozicija preživjelih svojinskih odnosa. Najočigledniji dokaz da u našem sistemu postoje takve slabe tačke je to što je pomenuti tehnokratsko-upravljački monopol u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije uspio da osvoji vrlo značajne pozicije u sistemu samoupravno udruženog rada. Staviše, on je ne samo uspio da odvoji najveći dio društvenih fondova proširene reprodukcije od samoupravne kontrole radnika već je počeo — između ostalog i zbog slabosti u sistemu planiranja — da se oslobađa i stvarne kontrole i usmjeravanja od strane državnih organa.

Drugim riječima, dok su ranijim mjerama našeg društva, a naročito privrednom, i društvenom reformom iz 1965. godine, radikalno podsjećeni korijeni ekonomske i političke moći državno-svojinskog birokratizma, ta moć je počela da se seli u upravljačke vrhove centara koncentracije i centralizacije društvene akumulacije. Na osnovu te svoje sve veće moći ovi centri su počeli da utiču i na djelovanje organa državne vlasti u opštinama i republikama, a preko njih, ili neposredno, i na djelovanje organa u Federaciji. Naše društvo se, dakle, našlo pred svojevršnom opasnošću srašćivanja nastajućeg tehnokratsko-upravljačkog monopola u privredi s aparatom državne vlasti, samo ovoga puta, rekao bih, u obrnutim ulogama: „prva violina” je iz ruku državnog aparata počela da prelazi u ruke nosilaca tehnokratsko-upravljačkog monopola u privredi.

Rekao bih da su takve tendencije početak specifičnog pretvaranja tehnokratsko-upravljačkih struktura u neku vrstu „vršioca dužnosti” kolektivnog vlasnika društvenog kapitala, ali bez odgovornosti upravo prema tom kolektivnom vlasniku, to jest prema radničkoj klasi. Ako bi društvo dozvolilo da se takve tendencije razviju u sistem, onda bi društveni kapital koji bi se na taj način otuđivao od radnika, od njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, dovodio radne ljude u neku vrstu položaja najamnih radnika koji treba da sprovode politiku upravljača takvim osamostalje-

nim kapitalom, umjesto da bude obrnuto. Ili, kao što je rekao Engels, umjesto da radnici vladaju sredstvima za proizvodnju, ta sredstva vladaju radnicima. Takve tendencije vodile su, u stvari, potiskivanju samoupravljanja na cijelom frontu njegovog razvoja i ostvarivanja.

S druge strane, takav dalji razvoj davao bi sve veću političku snagu upravo toj vodećoj tehnostukturi ekonomskog i političkog upravljanja u društvu, koja bi dobijala sve dominantniji položaj u cijelom sistemu političke vlasti, a prije svega u državi — što su i dosadašnji procesi već pokazali — to jest samoupravnu demokratsku diktaturu radničke klase zamijenila bi diktatura upravljačke tehnostrukture.

Štaviše, mislim da neću pretjerati ako kažem da bi tehnokratizam u nas — ako bi zatajio sistem samoupravne ekonomske kontrole — mogao postati čak i jači faktor nego u jednom centralizovanom državno-svojinskom sistemu ili u sistemu monopolističkog kapitalizma. Jer u oba pomenuta oblika društvenih sistema tehnokratizam je u više ili manje podređenom i zavisnom položaju, budući da upravljački aparat, ipak, mora putem ekonomskih pokazatelja polagati račune sopstveniku kapitala, bilo da je riječ o državi ili privatnom sopstveniku kapitala.

Međutim, kada u samoupravnom socijalističkom društvu — u kome je društvena akumulacija na osnovu Ustava i zakona data na upravljanje radnicima, pa je zato sa gledišta upravljačkih prava radnika decentralizovana — tehnokratski monopol uspijeva da taj minuli rad radnika izvuče ispod njihove kontrole i da više ili manje samostalno raspolaže njime, onda tako uspostavljeni tehnokratsko-upravljački centri dobijaju čak i veću snagu nego što je imaju u državno-svojinskom sistemu, pa čak veću, kao što sam rekao, nego u kapitalističko-monopolističkom sistemu, jer ne odgovaraju ekonomski ni radniku, ni državi, ni sopstveniku kapitala. Zato moramo računati sa tom opasnošću kao sa glavnom protivrječnošću u našem društvu, koja će još dugo rađati težnje da se upravo na tim tendencijama reprodukuju i neki elementi grupno-svojinskih odnosa i otuđivanja ekonomske vlasti od radnika, pa čak i elementi klasnih odnosa i klasnih suprotnosti.

Pomenuta protivrječnost i njene posljedice ne mogu se jednostavno ukinuti. Ona se može preovladati samo putem cjelokupnog razvoja materijalnih snaga, tehnologije i društveno-ekonomskog sistema, znači putem razvoja društveno-ekonomskih odnosa među ljudima, odnosno socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Zato sada nije najbitnije utvrđivati da li je tehnokratski monopol u nas uzeo mnogo ili malo maha, već kako naoružati cio naš društveni sistem da bude sposobniji nego dosad u ograničavanju uticaja i snage takvih tendencija u društvu, odnosno u njihovom svakodnevnom eliminisanju iz proizvodnih odnosa. Pri tome moramo biti svjesni da samoupravno socijalističko društvo ima i izvjesne svoje zakonitosti i svoje originalne protivrječnosti i konflikte, za čije razrješavanje ono — kao jedinstveni društveni sistem — mora stvoriti i određena originalna i dovoljno autoritativna sredstva, koja se oslanjaju na moć države kao instrumenta radničke klase i svih radnih ljudi. Mislim da smo u tom pogledu posljednjih godina u dosta velikom zakašnjenju, koje sada — na osnovu stečenih iskustava — nastojimo da savladamo.

Riječ je, prije svega, o određenim poukama koje su stekli ne samo Savez komunista već i najšire radne mase na osnovu iskustva, naročito u posljednjoj deceniji.

Na primjer, kao rezultat uspjeha u prvim fazama razvoja samoupravljanja, tokom kojih se pokazalo da radnička klasa može upravljati sama sobom, kao propratna pojava pojavila se i jedna iluzija, naime — da je politička snaga radnika u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji sama po sebi dovoljna da riješi sve probleme koji rastaju u razvoju samoupravljanja, pogotovo u pogledu raščišćavanja unutrašnjih društveno-ekonomskih odnosa, posebno u vezi sa borbom protiv birokratizma i tehnokratizma. Neću uopšte da tvrdim da je ta iluzija bila glavni uzrok, ali je svakako bila jedan od vrlo važnih razloga potcjenjivanja opasnosti od tehnokratizma. U skladu sa tim, ni naš Ustav ni politički sistem nisu radnicima pružili dovoljan oslonac za borbu protiv takvih pojava. Ni 1965. godine, kada smo pristupili radikalnoj decentralizaciji sredstava proširene reprodukcije, ni smo predvidjeli dovoljno odgovarajućih mjera koje bi spriječile tehnokratsko otuđivanje društvene akumulacije od rad-

nika. Istina, tada smo predvidjeli tu opasnost, ali smo smatrali da će radnici moći da joj se uspješno suprotstave.

Toj iluziji je još više snage dalo shvatanje da je dovoljno radnicima dati demokratska prava odlučivanja u radničkom savjetu, pa će sve ići samo od sebe. Pri tome se zaboravljalo da ta prava ne znače mnogo ako radnik nije u položaju da neposredno, na osnovu svoga interesa ekonomski shvati i kontroliše smisao odluka, to jest ako nije neposredno ekonomski zavisan od racionalnog gazdovanja društvenom akumulacijom, a time i životno i stvaralački zainteresovan za ekonomske rezultate proširene reprodukcije. Tako je nepostojanje neophodnih sistemskih rješenja, što su neki proglašavali vrhuncem slobode radnika u samoupravljanju, upravo tim radnicima ponekad donosilo više štete nego koristi, jer su se baš tu ugnijezdile ideologija i praksa tehnokratizma. Radnik, naime, nije vidio neku neposrednu korist od ove formalne slobode, budući da je u radničkom savjetu morao, manje-više, samo glasanjem da se izjasni da li se slaže s upravom preduzeća ili ne, a nije raspolagao ekonomskim elementima na osnovu kojih bi cijenio šta je njemu samome, dugoročno uzev, od najveće koristi.

Ta negativna iskustva pokazala su ne samo radnicima već i vodećim socijalističkim snagama da borba za socijalističko samoupravljanje ne može biti prepuštena odnosu snaga u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji, već da radnička klasa treba da ima svoj snažan oslonac i svoja jaka sredstva za otpor protivnicima socijalizma i samoupravljanja u cjelovitom socijalističkom društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Tehnokratizam, tehnička inteligencija i upravljačke funkcije u udruženom radu

Nije najbitnije koliko su ljudi koji su praktično bili nosioci tehnokratsko-upravljačkog monopola ili tendencija činili to svjesno ili nesvjesno. Jer kao što niko ne može uteći iz sopstvene kože, tako niko ne može pobjeći ni iz društvenog sistema u kome živi. Ako sistem omogućava ljudima da se ponašaju na određen način, oni će se tako i ponašati. Niko ne može biti samo po svojoj subjektivnoj želji i odluci

bilo kapitalist, bilo tehokrat ili birokrat itd., već ga u takve odnose dovode određene objektivno date prilike i društveni sistem koji mu omogućuje da to postane, ili koji nije dovoljno snažan i sazeo da bi ga u tome mogao spriječiti. Prema tome, pitanja o kojima govorim mogu se rješavati prvenstveno daljim razvojem društvenog sistema i njegovih proizvodnih snaga. Zato lično nisam pristalica toga da se tehnokratizam uklanja isključivo smjenjivanjem ljudi, osim, naravno, kada je riječ o već ideološki oblikovanim tehnokratsko-monopolističkim stavovima ili očiglednom otporu samoupravljanju. Međutim, ne treba sumnjati u to da je velika većina funkcionera na vodećim poslovodnim položajima u privredi subjektivno izrazito socijalistički i samoupravno orijentisana, te da bi i oni sami drukčije radili da ih je sistem drukčije orijentisao.

Ovo naglašavam prvenstveno zato što smatram da je za nas u ovom trenutku najvažnije da shvatimo, rekao bih čak i priznamo, da naš samoupravni društveno-ekonomski i politički sistem još nije dovoljno izgrađen i adekvatno opremljen potrebnim sredstvima i institucijama da bi se mogao neprekidno i uspješno suprotstavljati pojavama otuđivanja sredstava u društvenoj svojini od radnika, što i dovodi do tehnokratsko-monopolističkog raspolaganja fondovima društvene akumulacije. Procesi koncentracije i centralizacije društvene akumulacije su, naravno, sami po sebi neophodni, ali socijalističko društvo mora sprečavati da se taj proces vrši pretežno stihijski, to jest bez odgovarajućeg svjesnog društvenog usmjeravanja i uređivanja društveno-ekonomskih odnosa u tom procesu. A rješavanje problema te vrste upravo je sada najvažniji zadatak našeg društva.

Zbog svega toga i moramo jasno razlikovati tehnokratizam kao ideologiju i društveno-ekonomski odnos, odnosno kao karakteristiku određenog društveno-ekonomskog odnosa, od raznih profesija ili funkcija u upravljačkoj strukturi udruženog rada. U nas ima ljudi koji uporno nastoje da kritiku tehnokratizma tumače kao nepovjerenje ili, čak kao napad na tehničku inteligenciju, inteligenciju uopšte, na direktore i slično. Pri tome u nas, s jedne strane, zaista ima takvih shvatanja koja tehnokratizam tumače kao nekakvu karakteristiku određenih funkcija ili čak profesija i stepena obrazovanja, pa čak i kao izraz brige o što većoj tehnološkoj efikasnosti itd. Takvi ljudi ne mogu da shvate da tu nije u

pitanju čak ni karakteristika neke funkcije same po sebi, a kamoli profesije, obrazovanja ili tehnološke efikasnosti, već je riječ o karakteru proizvodnih odnosa, to jest o položaju ljudi u tim odnosima, a prije svega o problemu odnosa radnika prema sredstvima proizvodnje i proširene reprodukcije u društvenoj svojini. Funkcije direktora i drugih sličnih poslovnih organa neophodne su u udruženom radu. Elementarni je interes svakog radnika da nosioci tih funkcija budu najkvalifikovaniji ljudi i u svojoj funkciji dovoljno samostalni da bi mogli biti i dovoljno odgovorni. Sama ta činjenica, prema tome, nije izvor tehnokratizma. Ali kada takve funkcije počinju da se povezuju sa monopolističkim raspolaganjem sredstvima za proizvodnju odnosno proširenu reprodukciju u društvenoj svojini, a pogotovo sa sredstvima društvene akumulacije nad kojima bi radnik morao imati neposrednu kontrolu, ili kada se zakidaju samoupravna prava radnika, da bi organi stručnog upravljanja stvarima, to jest procesom rada i poslovanja mogli svojevóljno donositi odluke od kojih zavisi društveni položaj rada i radnika, onda je to tehnokratizam koji ispoljava težnju ka uspostavljanju tehnokratsko-monopolističkog načina upravljanja ne samo stvarima već i ljudima, to jest radnicima, radničkom klasom.

Znači, tehnokratizam uopšte nije povezan sa pojmom tehničke inteligencije, mada je jedan njen manji dio zaista objektivno u položaju da najlakše može postati praktični i ideološki nosilac tehnokratskih tendencija. Ali najveći dio tehničke inteligencije je svojim interesima i težnjama najtješnje povezan sa ostalim masama radničke klase i isto toliko je ugrožen od tehnokratskog monopola koliko i svaki drugi radnik. Konačno, ne treba zaboraviti da je i tehnička inteligencija u našem društvu dio radničke klase, jer se nalazi u istim proizvodnim odnosima kao i drugi radnici. S druge strane, tehnokratsko ponašanje je isto tako svojstveno i ne malom broju ljudi u našim državnim organima u opštinama, u republici, u Federaciji, u političkim organizacijama, u samom Savezu komunista, pa čak i ne malom broju radnika kad se nađu na poslovnim položajima ili u samoupravnim organima. Sve to u nas često ponavljamo i objašnjavamo u raznim dokumentima Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija i u mnogim izjavama odgovornih ljudi u kojima se kritikuje tehnokratizam. Čovjek bi pomislio, prema tome, da su stvari jasne. Pa ipak, uvijek se iz-

nova ponavljaju ista prebacivanja. Zato se moramo zaista zapitati da li je u sadašnjim dosta čestim upozoravanjima na mogućnost da se kritika tehnokratizma izjednači sa odnosom prema tehničkoj inteligenciji zaista uvijek riječ samo o iskrenoj zabrinutosti ili nerazumijevanju, ili se pak iza toga kriju i pokušaji da se onemoguće kako kritika pojava tehnokratizma, tako i one promjene u našem društvenom i naročito ustavnom sistemu koje treba da daju snažnije oružje radničkoj klasi u odbrani od tih pojava. Zato mislim da je krajnje vrijeme da se prestane sa odbranom tehnokratizma u ime lažne odbrane društvenog položaja tehničke inteligencije, koji ne samo da ničim nije ugrožen već će biti učvršćen, ako njena samoupravna prava kao i prava svih drugih radnika budu snažnije zaštićena od svakog zakidanja razne vrste.

Povezanost tehnokratizma i liberalizma

Nije uopšte slučajno što se Savez komunista Jugoslavije, u isto vrijeme kada je pokrenuo akciju protiv tehnokratsko-monopolističkih izobličavanja samoupravnih odnosa, morao sukobiti i sa političkom pojavom koju nazivamo liberalizmom, mada bi vjerovatno bilo bliže pravoj društveno-istorijskoj sadržini te pojave ako bismo je nazvali pseudoliberalizmom ili oportunistom. Jer ta pojava nema mnogo veze sa slobodom i demokratijom u samoupravnom socijalističkom društvu, ali je veoma povezana sa iznuđivanjem slobode za one snage u našem društvu koje prema Ustavu ne mogu imati slobodu, to jest slobodu za političku borbu protiv socijalizma i samoupravnih prava radnih ljudi.

Na prvi pogled izgleda gotovo paradoksalno reći da je ideologija tehnokratizma postala jedan od glavnih izvora liberalizma, kad istovremeno znamo da upravo tehnokratizam teži ukidanju i stvarno ukida već stečene i ostvarene samoupravne i demokratske slobode radnih ljudi. Pa, ipak, u tome nema ničeg paradoksalnog. Sve što se rodi nastoji da živi. Čim je nastao, tehnokratski monopol težio je da se nametne društvu kao dominantan oblik proizvodnih odnosa, ili bar kao jedna od njihovih bitnih karakteristika. Zato je i morao tražiti za sebe takvu slobodu u društvu koja će mu omogućiti da ispolji svoju pravu društveno-ekonomsku prirodu, to jest da uspostavi efikasan monopol u raspolaganju

društvenim kapitalom i da istovremeno ukida samoupravnu slobodu i ravnopravnost radnika u udruženom radu.

Mogli bismo čak reći da tehnokratija u tom svom ponašanju prilično liči na takozvanu demokratsku ili liberalističku buržoaziju. Buržoazija, naime, time što vlada kapitalom, drži radničku klasu i cjelokupni razvoj proizvodnih snaga pod svojim neposrednim klasnim diktatom, dok u parlamentu baš zbog toga može da toleriše i liberalizam i sukobe političkih partija, naravno samo do onih granica kada nastaje opasnost za sam sistem kapitalističkih odnosa. Zato buržoazija može priznati relativnu slobodu radnika kao podanika države, odnosno kao apstraktnog građanina — koji svakih nekoliko godina smije da bira poslanika i time potvrdi svoju pripadnost nekoj partiji. Ali ona ne može i ne želi da mu prizna slobodu u upravljanju uslovima, sredstvima i rezultatima njegovog rada. Tehnokratski monopol je svojevrstni ostatak tog klasnog odnosa, i zato se i na političkom planu slično ponaša. Zato se i ideologija tehnokratizma u nas po pravilu povezivala bilo sa konceptom višepartijskog buržoasko-demokratskog parlamentarizma, bilo staljinističkim konceptom birokratsko-centralističke države kao sopstvenika društvenog kapitala.

Mislim da su te tehnokratsko-monopolističke deformacije, koje su se javile u našem samoupravnom sistemu i u cijelom našem društvu, vjerovatno u odlučujućoj mjeri doprinijele pojavi dosta ozbiljnih idejnih i političkih kolebanja sa kojima se sukobljavamo naročito posljednjih godina.

Samoupravno socijalističko društvo se već cijeli niz godina nalazi pod pojačanom vatrom kritike, kleveta i političkih napada, kako sa pozicija kontrarevolucionarne desnice državno-svojinskog dogmatizma, tako i sa pozicija ultralijevo radikalizma.

EkspONENTI buržoaske ideologije vide u tehnokratskom monopolu prelazni oblik i sredstvo dezintegracije sistema društvene svojine, to jest socijalizma uopšte. A za dogmatičare taj tehnokratski monopol predstavlja odskočnu dasku za povratak državno-svojinskom monopolu aparata države. Zato i jedni i drugi napadaju politiku Saveza komunista usmjerenu na to da daljim razvojem samoupravljanja prevlada taj monopol i obezbijedi punu integraciju rada i sredstava za proizvodnju i proširenu reprodukciju u rukama

radničke klase, odnosno u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Ti napadi se ogledaju i u nekim tvrdnjama koje se u nas sada dosta često mogu čuti; na primjer, da je miješanje Saveza komunista u privredu i samoupravne odnose štetno, da samoupravljajući znaju šta rade kad prepuštaju vlast kvalifikovanim ljudima, da Savez komunista „skida dobre privrednike“ da bi na vodeće položaje postavljao nekvalifikovane radnike ili političare, da ukida autonomiju izvršnih vijeća time što se suprotstavlja sračivavanju državnog aparata ili pojedinih funkcionera u Savezu komunista sa tehnokratizmom u privredi, da forsiranjem osnovnih organizacija udruženog rada dezintegriše društveni rad itd.

U stvari, sve društvene snage koje su u jačanju tehnokratskog monopola vidjele svoju budućnost htjele su ne samo da oduzmu Savezu komunista njegovu revolucionarnu ulogu već i da mu zapuše usta i potisnu ga na sporedne kolosijeke društvenih zbivanja. Ali zato su istovremeno počeli da se pojavljuju drugi pretendenti na vodeću ulogu u društvu. To su, s jedne strane, bili poznati takozvani „pokreti“ koji su nastupali bilo pod parolom nacionalizma ili nekog liberalističkog ili socijalnog ultraradikalizma; a s druge, to su bile političke grupice oko samozvanih „lidera“ koje su pokušavale da se nametnu kao faktor vlasti mimo organizovanih snaga radničke klase i socijalističke društvene svijesti uopšte.

Uticaj protivrječnih društvenih kretanja na Savez komunista

Kako Savez komunista živi i djeluje usred svih tih društvenih protivrječnosti i konflikata — o kojima je već bilo riječi — a ne u nekom bezvazdušnom prostoru, sve što se događa u društvu utiče i na formiranje svijesti komunista, kao i svih drugih nosilaca socijalističke društvene prakse. Jedna krajnost u Savezu komunista izrazila se u vidu oportunističke ili, kao što to obično kažemo, liberalizma prema pojavama o kojima sam govorio, i to prije svega prema tehnokratsko-monopolističkim tendencijama kako u privredi, tako i u državnom aparatu, pa čak i u samom Savezu komunista, prema samozvanom „elitizmu“ koji se pojavio pod zastavom zahtjeva za vodećom ulogom inteligencije u društvu, a isto-

vremeno i prema reakcionarnom nacionalizmu i raznim drugim ideološkim i političkim tendencijama, tuđim radničkoj klasi. Druga krajnost se odrazila u pokušajima ponovnog jačanja dogmatsko-konzervativnih i etatističko-birokratskih tendencija, kao i u pojavi takozvane „nove ljevice“. Glavno sredstvo borbe takozvane „nove ljevice“ bila je ultralijeva fraza i socijalna demagogija iza koje ne stoji nikakva koncepcija o tome šta treba da se radi i šta se može učiniti, već idejna dezorijentacija, koja može učiniti samo to da otvori prostor za akciju naprijed pomenutim realnim anti-samoupravnim društvenim snagama, koje znaju šta hoće. Zbog toga ultralijevarstvo praktično uvijek mora završiti, u stvari u ideologiji državno-svojinskog birokratizma, odnosno tehnokratskog monopola, jer trećega — osim kontrarevolucije — nema.

Sva ta i slična kolebanja su za neko vrijeme znatno oslabila akcionu snagu Saveza komunista i progresivnih snaga u našoj zemlji uopšte.

Dakako, time ne mislim reći da se uzroci takvih pojava u Savezu komunista i uopšte u socijalističkim redovima mogu svesti samo na pomenute negativne tendencije u proizvodnim odnosima. Nema sumnje da su pri tome značajnu ulogu odigrali i mnogi drugi faktori, počev od objektivnih teškoća u kojima se naše društvo našlo u borbi protiv ekonomske zaostalosti u izgradnji samoupravnog socijalističkog sistema, pa do subjektivnih slabosti socijalističkih snaga, zbog kojih su se na pojedinim područjima društvenog života u većoj ili manjoj mjeri mogli zadržati odnosi koji nisu bili u skladu ni sa klasnim interesima radnika, ni sa načelima samoopredjeljenja i ravnopravnosti naroda, pa ni sa samoupravnim demokratskim interesima radnih ljudi. Ali, ipak, mislim da je sukob sa liberalizmom prvenstveno izbio u vezi s pitanjem kako ići dalje u razvoju samoupravnog socijalizma, odnosno da li je uopšte moguće učiniti bilo kakve korake dalje, ako se Savez komunista, zajedno sa svim socijalističkim snagama našeg društva, otvoreno ne sukobi sa tehnokratsko-monoplističkim oblicima koncentracije i centralizacije sredstava za proizvodnju i proširenu reprodukciju i sa svim drugim pojavama koje su počele u sve većoj mjeri da opterećuju akcionu sposobnost ne samo Saveza komunista već i našeg samoupravnog socijalističkog društva uopšte u

borbi za sve naprednije oblike socijalističkih društvenih odnosa. A Savez komunista se svojom sadašnjom političkom akcijom jasno orijentisao upravo na takav odlučan sukob.

Sušтина sadašnje akcije SKJ

Sada, kada se Savez komunista u procesu neophodnog raščišćavanja i razjašnjavanja idejne i političke sadržine svoje socijalističke akcije odlučno sukobio sa pojavama tehnokratizma, liberalizma itd., neki nam pripisuju da napuštamo slobodarsku i demokratsku orijentaciju našeg društva. To je, naravno, besmislica jer je baš samoupravno socijalističko društvo ogromnoj većini ljudi i svim narodima naše zemlje donijelo onu slobodu koju dosad nije stvorilo nijedno društvo, to jest da najneposrednije vrše uticaj na uslove, sredstva i plodove svoga rada i da na toj osnovi utiču na uslove sopstvenog života i na uređivanje međusobnih demokratskih odnosa. Samoupravljanje, prema tome, ne može biti orijentisano drukčije nego slobodarski i ne može se razvijati drukčije nego slobodarski i ne može se razvijati drukčije nego kao demokratsko društvo.

Međutim, suprotstavljajući se liberalizmu kao ideologiji i politici mi se, prije svega, borimo protiv iluzije da je sloboda nešto što je iznad društva, iznad njegovih klasnih suprotnosti i idejnih i političkih sukoba koji se zasnivaju na tim suprotnostima. Doduše, kada je riječ o diskusiji ili borbi mišljenja, onda se sloboda sastoji u pravu oponentata da podjednako nesmetano izražavaju svoja mišljenja. Međutim, kada je riječ o *društvenim suprotnostima*, onda se ne radi o borbi mišljenja, već o sukobu protivrječnih interesa koji se međusobno isključuju. Nemoguće je, na primjer, boriti se za oslobođenje rada i radnog čovjeka, a istovremeno braniti slobodu za eksploatatore ili, pak, ideologiju koja se zalaže za svojinsko ili tehnokratsko monopolističko raspolaganje radnikovim viškom rada.

Zato naša revolucija i naše socijalističko društvo nikada nisu licemjerno sakrivali činjenicu da u nas ne može postojati sloboda za društveno djelovanje političkih i ideoloških snaga koje stoje na pozicijama kontrarevolucije, fašizma, birokratsko-tehnokratskog despotizma ili velikodržavnog he-

gemonizma i reakcionarnog nacionalizma. A to znači da će socijalističko društvo biti utoliko slobodnije ukoliko njegove subjektivne snage budu sposobnije da u idejnoj i političkoj borbi i u cjelokupnom sistemu društveno-ekonomskih odnosa potiskuju na periferiju društvenih zbivanja antisocijalističke i antisamoupravne tendencije i snage. Drugim riječima, sloboda i demokratija ne mogu se jednostavno proglašiti; one se moraju izvojevati u neprekidnoj borbi za njihovu безусловnu socijalističku sadržinu.

Prema tome, kada danas govorimo o liberalizmu, mi ne kritikujemo neki klasični liberalizam, niti neko moderno slobodarstvo, već prvenstveno oportunistički u idejnoj, političkoj i organizacionoj akciji protiv snaga koje su vršile i vrše pritisak na Savez komunista i na cijelo naše socijalističko društvo sa nazadnih pozicija i koje su ugrožavale samu osnovu naše revolucije. Nije slučajno što su se, upravo pod zaštitom takvog liberalizma odnosno oportunističkog u redovima Saveza komunista i u državnim organima, i u našem sistemu uopšte, počele legalizovati pojave kao što su neopravdane socijalne razlike, nezasluzeno i nezakonito prisvajanje dohotka, zapošljavanje tude radne snage preko zakonom određenih granica, nemarnost državnih organa prema privrednom kriminalu, neplaćanju poreza i prema raznim drugim nezakonitim postupcima itd. Zato nije uopšte čudno što su neki u takvoj situaciji već vidjeli i otvaranje perspektive za njihove privatno-sopstveničke ambicije. Liberalni odnos prema svemu tome je, naravno, zamagljivao revolucionarnu perspektivu našeg društvenog razvitka i proširivao prostor kako za idejno i političko kolebanje — a kolebljivaca uvijek ima u društvu — tako i za politikantske ambicije pojedinaca i grupa, koji su pokušavali da takvu atmosferu iskoriste za ostvarenje svojih ciljeva i interesa.

Naravno, u takvoj situaciji se dižu i glasovi ideoloških i političkih grupica koje su, u vrijeme kada je Savez komunista Jugoslavije vodio najtežu borbu protiv staljinističkog dogmatizma, bile na strani onog što je Savez komunista napadao ili su pak bile nedosljedne i kolebljive u toj borbi. Sada pripadnici tih grupica govore: mi smo se već tada borili protiv liberalizma, a Savez komunista je tek sada došao na naš koncept. Međutim, oni se tada nisu borili protiv liberalizma, već su se suprotstavljali kursu Saveza komunista

Jugoslavije na socijalističko samoupravljanje i samoupravnu demokratiju. Savez komunista Jugoslavije nije ni sada ušao u borbu protiv liberalizma sa pozicija birokratsko-etatističkog konzervatizma, već sa pozicija odbrane istog koncepta socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratizacije našeg društva koji je u prošlosti branio od napada dogmatizma, birokratskog konzervatizma, velikodržavnog hegemonizma itd.

Savez komunista nije nikada krio da čvrstu vlast radničke klase u savezu sa seljacima i svim radnim ljudima građana i sela, to jest specifični samoupravno-demokratski oblik diktature proletarijata smatra neophodnim uslovom za ostvarenje pomenutih ciljeva. Jer diktatura proletarijata nije sinonim za despotiju i nasilje, već je sinonim za takav državni sistem u kome безусловно dominira vodeća uloga neposrednih i dugoročnih interesa radničke klase, a time i radnih ljudi uopšte. A to je upravo sistem vlasti koji mi nazivamo samoupravnim demokratijom.

Cijeli tok zbivanja u našoj zemlji, poslije poziva druga Tita na akciju i poslije 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, jasno je pokazao da je sistem socijalističke samoupravne demokratije, kao oblik vlasti, kao oblik države, dovoljno sposoban i jak da može braniti sebe, to jest vladavinu klasnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa radnika, seljaka i svih radnih ljudi.

Zato možemo reći da ono što izražava suštinu zaokreta u sadašnjoj akciji Saveza komunista nije zaokret u politici i ciljevima, već ponovna potvrda riješenosti Saveza komunista Jugoslavije da se i dalje i još dosljednije, na pravcu već oformljene i utvrđene politike, bori za ostvarenje neposrednih i dugoročnih ciljeva naše revolucije. A to je ujedno poraz oportunističkog i pragmatističkog odstupanja pred reakcionarnim pritiscima, to jest poraz onih tendencija u našim sopstvenim redovima koje su potiskivale Savez komunista i najnaprednije socijalističke snage uopšte na rep društvenih zbivanja i koje su počele da prepuštaju pojedine društvene pozicije protivnicima socijalizma, samoupravne demokratije i revolucije uopšte.

Slabosti u dasadašnjem razvoju samoupravljanja

Prelazak na samoupravljanje tražio je radikalnu decentralizaciju u oblasti raspolaganja sredstvima za proizvodnju, a time i u raspolaganju društvenom akumulacijom. Mi smo u toj decentralizaciji, grubo uzev, prošli kroz dvije etape. Na prvoj — s obzirom na to da je bilo nemoguće tako reći preko noći preći na cjeloviti novi sistem — samoupravljanje je bilo ograničeno, kako po svojoj materijalnoj bazi, tako i po društveno-ekonomskom sadržaju, pa čak i po svojoj demokratskoj sadržini. Ono je bilo uvedeno, da tako kažem, na nivou neposrednog upravljanja proizvodnjom, uz postepeni prelazak na slobodnu tržišnu razmjenu proizvoda. Međutim, najveći dio društvene akumulacije i dalje je bio koncentrisan u centralnim državnim fondovima, prvenstveno na nivou Federacije. A to je, dakako, još uvijek predstavljao veoma određenu i snažnu granicu samoupravljanja radnih ljudi.

Na drugoj etapi pristupili smo takozvanoj decentralizaciji proširene reprodukcije. Da bismo omogućili taj proces, bilo je potrebno izvršiti decentralizaciju državnih investicionih i drugih fondova, a upravljanje njima trebalo je da pređe na mnoštvo privrednih subjekata. Time se naše društvo usmjerilo na proširivanje sistema samoupravljanja na cijelu oblast društvene reprodukcije. To je u načelu započeto Ustavom iz 1963. godine, a praktično je ostvareno tek privrednom reformom 1965. godine. Mi smo tada u suštini imali pred očima one iste ciljeve koje danas nastojimo još dosljednije da ostvarimo sadašnjim ustavnim promjenama. Međutim, tada smo za to bili manje sposobni nego danas. Moglo bi se reći da smo tada — zbog niza raznih objektivnih i subjektivnih okolnosti i razloga — u odgovoru na neka društveno-ekonomska pitanja stali, u stvari, na pola puta, a možda čak i na manje od pola puta.

Iako je, naime, bilo predviđeno da decentralizovana sredstva društvene akumulacije treba da dođu pod neposrednu kontrolu radnika preko njihovih samoupravnih organa, to nije postignuto u cjelini, jer sistem koji smo uspostavili nije bio dovoljno jak da spriječi otuđivanje akumulacije od radnika putem njene koncentracije i centralizacije. Možda smo tada imali suviše povjerenja u to da će već samo radnikovo glasačko pravo u samoupravnim organizacijama rješavati sve probleme, pa smo zato potcijenili neophodnost iz-

gradnje čvrstog sistema ekonomskih odnosa u samoupravno udruženom radu, a posebno u sistemu proširene reprodukcije. Ali glavni uzroci, po mome mišljenju, svakako su bili, s jedne strane, otpor branilaca starog i sukob raznih materijalnih interesa, pogotovo među republikama, a s druge nedostatak iskustava i znanja, jer je u pitanju bio revolucionarni poduhvat, koji je prvi put ostvarivan u razvitku socijalizma. No svakako je upravo takva nedogađenost sistema omogućila stihijsku koncentraciju i centralizaciju sredstava društvene akumulacije u rukama uskih upravljačkih grupa, i samim tim donijela i niz problema i teškoća, kako ekonomske tako i političke prirode. A to su zapravo problemi o kojima danas govorimo, uključujući tu i određene probleme u međunacionalnim odnosima.

Ali slična iskustva doživljeli smo i na političkom planu.

Ne smijemo, naime, zaboraviti da su borbu koju su vodile najnaprednije snage našeg društva poslije 1948. godine — koja je inače od ogromnog progresivnog historijskog značaja — kada smo se oduprli Staljinovom pritisku, pratile i neke jednostranosti u razvitku naše društvene svijesti. Boreći se protiv dogmatizma, državno-svojinskog konzervatizma i svega što je kočilo razvoj samoupravljanja i socijalističke demokratije, politička akcija Saveza komunista i progresivnih socijalističkih snaga uopšte, pa ni naš politički sistem, nisu uvijek bili istovremeno dovoljno budni i efikasni u suprotstavljanju pritiscima sa pozicija buržoaske i malograđanske desnice, tehnokratizma, koji se u to vrijeme krije iza samoupravljanja i, konačno, socijalnog ultraradikalizma, koje je počelo da se razvija upravo na konfliktu između radničke klase i tehnokratskog monopola kada je Savez komunista, baš zbog unutrašnjeg nejedinstva u ocjeni tih pojava, kasnio sa svojim reagovanjem. Mnogima ti pritisci nisu izgledali značajni niti mnogo snažni, pa je zato i front naše revolucije prema tim snagama bio znatno oslabljen. Posljedice tog potcijenjivanja kasnije su se pokazale u vidu reakcionarnog nacionalizma i liberalizma, pomodnog prenošenja raznih oblika buržoaske ideologije, ultraradikalističke dezorijentacije i drugih kolebanja i političkih problema. Mislim da u tim kolebanjima treba tražiti, između ostalog, i uzroke dosta sporog prilagođavanja i sistema države i državne uprave potrebama samo-

upravne integracije udruženog rada, što je još više olakšalo takve pojave jer su se i neki državni organi počeli neodgovorno ponašati.

Ekonomska kontrola radnika nad društvenim dohotkom

Iz svega naprijed rečenoga proizlazi zaključak da niz slabosti dosadašnjeg razvoja samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa proističe iz labilnosti radnikovih prava i odgovornosti u pogledu raspolaganja dohotkom udruženog rada, uključujući tu i sredstva društvene akumulacije, odnosno nagomilanog minulog rada udruženih radnika. A sve to omogućuje prenošenje velikog dijela tog dohotka iz oblasti radničkog samoupravljanja u oblast tehno-kratsko-monopolističkog upravljanja.

A ocjenjujući šta to znači sa gledišta društvenog položaja radnika, ne treba zaboraviti da je klasi sistem kapitalističkog društva upravo i nastao na odvajanju ekonomske funkcije kapitala od ekonomske funkcije rada. Time što je klasi kapitalista pripala ekonomska funkcija kapitala kao njen monopol, radnik je bio automatski osuđen na to da raspolaže samo svojom radnom snagom, to jest mogao je biti samo najamni radnik.

Zato svako odvajanje ekonomske funkcije akumulacije od radničke klase, organizovane u udruženom radu, i njeno pretvaranje u monopol bilo kojih društvenih faktora van direktne kontrole radnika, uvijek može postati izvorom obnavljanja elemenata klasne diferencijacije sa svim svojim društvenim posljedicama. Jedna od takvih posljedica može biti i eksploatacija naroda od strane drugog naroda kada se bilo političkom dominacijom bilo sistemom ekonomske neravnopravnosti narodu uskraćuje pravo da sam raspolaže svojim radom.

Znači da i za ocjenu karaktera proizvodnih odnosa u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je naša nije dovoljno samo konstatovati da su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini. Odlučujuće pitanje pri tome jeste: na koji način se vrši istorijski neophodna koncentracija i centralizacija onog dijela opredmećenog minulog rada koji čini društvu akumulaciju i ko i kako raspolaže tom akumulacijom.

Postavili smo ustavno načelo da u nas nasuprot radnicima u udruženom radu ne stoji nikakav posebni pravni nosilac svojine: ni u vidu države, ni u vidu privatnog, ni u vidu grupnog sopstvenika; naravno, sa izuzetkom onih oblasti gdje još postoji ograničeno privatno vlasništvo povezano s ličnim radom.

Sredstva u društvenoj svojini pripadaju, dakle, svim ljudima koji rade i svaki radni kolektiv raspolaže sredstvima proizvodnje i akumulacijom u srazmjeri sa udjelom uloženog rada u ukupnom društvenom radu; naravno, u uslovima tržišnog privređivanja i prema jedinstvenim načelima raspodjele dohotka, utvrđenim Ustavom i zakonom. Međutim, praksa je pokazala da u ostvarivanju i regulisanju takvih odnosa naš pravni i ekonomski sistem nisu bili dovoljno uspješni.

Istina, radnici raspolažu demokratskim pravom odlučivanja na svim nivoima udruženog rada. Međutim, između radnika i njegovog minulog rada, koji je koncentrisan i centralizovan u društvenoj akumulaciji, gubi se, ili bar bitno slabi, direktna ekonomska veza — osim kad je riječ o ulaganjima u njegovu sopstvenu radnu organizaciju. Zbog toga radnik ne samo da gubi realnu ekonomsku kontrolu nad raspolaganjem i rezultatima raspolaganja tom akumulacijom već počinje da gubi i ekonomski interes za odlučivanje van svoje organizacije. A to je upravo glavni razlog što se na dnevnom redu pojavilo pitanje odnosa radnika prema njegovom minulom radu. Tu nije riječ samo o nekoj materijalnoj koristi koja bi radniku pripadala po osnovu njegovog minulog rada. U suštini, tu je, u prvom redu, riječ o tome kako povezati radnika sa cjelovitim fondom društvene akumulacije, to jest kako obezbijediti njegovu stvarnu ekonomsku kontrolu nad sudbinom dohotka odnosno opredmećenog minulog rada, kojim udruženi radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada doprinose povećavanju zajedničkog društvenog fonda akumulacije, a time i zajedničkom naporu da se poveća produktivnost društvenog rada u cjelini.

Ta ekonomska kontrola radnika ne znači samo neku administrativnu kontrolu, računsku kontrolu, niti samo neki sistem informisanja radnika. Tu se prije svega misli na direktnu povezanost radnikovog ličnog, radnog i životnog interesa sa načinom i rezultatima ulaganja ili raspolaganja

odnosno gospodarenja minulim radom udruženih radnika, a time i njegovom, to jest, društvenom akumulacijom. Kad radnik raspolaže dohotkom on, u stvari, raspolaže i društvenom akumulacijom, vršeci time jednu društvenu funkciju. Ali od rezultata vršenja te funkcije treba da zavisi i njegov lični, radni i životni položaj; naravno na osnovu ravnopravnosti u pravima i odgovornostima svih radnika u udruženom radu i njihove uzajamne solidarnosti. Međutim, kako se sada u nas najveći dio te akumulacije otuđuje od radnika koji je stvara, to se gotovo u istoj mjeri gubi i veza između tog direktnog radnikovog ekonomskog interesa i raspolaganja fondovima akumulacije. Time se stvaraju mogućnosti da neki drugi interesi, a ne interesi radničke klase, usmjereavaju raspolaganje društvenim kapitalom. Na taj način radnikova direktna ekonomska kontrola počinje da slabi čak u samoj radnoj organizaciji, a pogotovu kad je riječ o širim integracionim sistemima, bankama, trgovini itd.

Formalna demokratska prava radnika u sistemu samoupravnog odlučivanja, znači ne mogu sama po sebi spriječiti otuđivanje sredstava proširene reprodukcije od kontrole radnika, ukoliko se ne oslanjaju na direktan radnikov ekonomski interes za racionalnim raspolaganjem njima. Razumije se, to zahtijeva i odgovarajući sistem ekonomskih odnosa, odgovarajuće pravne institucije i organizacione oblike. Teze za novi Ustav nastoje da taj problem riješe prvenstveno utvrđivanjem odgovarajućeg položaja i uloge osnovne organizacije udruženog rada. Ali biće svakako potrebne i druge zakonodavne i samoupravne mjere u razvoju našeg društvenog sistema koje će obezbijediti da osnovne organizacije udruženog rada zaista mogu ostvariti takvu ulogu u sistemu proširene reprodukcije.

Dosadašnji oblici koncentracije društvene akumulacije

Pogledajmo, primjera radi, kako se u nas vrši koncentracija onog dijela viška rada ili minulog rada radnika koji postaju društvena akumulacija, odnosno društveni kapital. Prvo, akumulacija se, putem tržišnog mehanizma, koncentriše u onim radnim organizacijama koje zbog svoje savremene tehnologije, veće produktivnosti rada ili iz drugih razloga imaju posebno povoljan položaj na tržištu i — da

upotrijebim jednu metaforu — dobijaju relativno najveći dio ukupnog „društvenog kolača“ u svoj dohodak. Ta veća produktivnost rada ne mora uvijek biti zasluga tog radnog kolektiva, čak po pravilu i nije. Ona je najčešće rezultat ulaganja društvenih sredstava — to jest i dijela minulog rada drugih radnika — u modernu tehnologiju odnosno modernizaciju tehnike i tehnologije određenog radnog kolektiva, koja mu onda omogućuje da postiže veću produktivnost rada.

Ova činjenica sama po sebi govori ne samo o tome da je dohodak tog radnog kolektiva formalno u društvenoj svojini već i da taj kolektiv stvarno mora snositi sasvim određenu odgovornost prema svim drugim radnicima, odnosno prema društvu za to kako raspolaže tim dohotkom. Ako bi, na primjer, takav kolektiv na račun smanjivanja akumulacije odredio sebi za isti rad bitno više lične dohotke nego što ih predviđaju važeća mjerila raspodjele prema radu u udruženom radu, to bi onda značilo da on ne samo oduzima drugim radnicima društvena sredstva, društveni kapital koji im je neophodan za razvoj proizvodnih snaga već i da u odnosu među radnicima unosi socijalnu neravnopravnost, pa čak i elemente eksploatacije. Takve težnje došle su u nas do izražaja. Dakle, već na prvom koraku naš sistem proizvodi određene pojave koje naše društvo u svom daljem izgrađivanju mora postepeno prevazilaziti.

Koncentracija akumulacije se, zatim, ostvaruje raznim oblicima udruživanja radnih organizacija odnosno udruženih preduzeća. Pri tom se dohodak pojedinih dijelova, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada, kako sada kažemo, više ili manje centralizuje na nivou velikih organizacija odnosno sistema. Dosadašnja praksa nam je pokazala da se u velikim organizacijama dohodak vrlo često centralizuje na način koji radniku, odnosno udruženim kolektivima onemogućuje ili bar bitno otežava ekonomsku kontrolu u pogledu raspolaganja tim centralizovanim sredstvima.

Štaviše, u nas je bilo i takvih integracija koje su u svojim centralnim fondovima koncentrisale tako veliki dio dohotka radnih organizacija iz svog sastava da su one postale nesposobne čak i za normalno samoupravno obavljanje proste reprodukcije.

Doduše, bili bismo nepravedni prema tim velikim organizacijama ako ne bismo dodali da su one često bile prisiljene

da idu u takve operacije. Na primjer, privredne organizacije su 1971. godine raspolagale sa manje od 27% ukupnih investicija u osnovna sredstva. Kad se tome doda da su i u pogledu obrtnih sredstava te organizacije potpuno zavisne od bankarskih kredita i da peko 70% akumulacije poslovnog fonda privrede ide za otplatu glavnice investicionih zajmova, onda nije teško zaključiti da tendencije o kojima sam govorio nisu samo proizvod shvatanja odgovornih ljudi u privredi već i objektivnih teškoća u kojima su se oni našli zbog nenormalno velikog dijela centralizovane akumulacije izvan radnih organizacija.

Sve to samo dokazuje da je otuđivanje dohotka od radnika putevima stihijske koncentracije i centralizacije štetno ne samo sa stanovišta društvenih odnosa već i sa čisto ekonomskog gledišta. Osim toga, ti podaci govore da je najveći deo akumulacije centralizovan u bankama, u dijelu spoljne i unutrašnje trgovine, u osiguravajućim zavodima, državnim fondovima itd. A na raspolaganje tim najvećim dijelom akumulacije, koja je centralizovana u svim tim oblicima, radnici u bazi udruženog rada imaju najmanje uticaja. No o tome će kasnije biti više riječi.

U vezi sa ovim neizbježno se postavlja pitanje na kakav onda način u našem društvu treba da se ostvaruje funkcija koncentracije i centralizacije društvene akumulacije, kao i pitanje ko i kako treba njome da raspolaže i čiji instrument treba da bude upravljačka struktura.

Pri tome se mora poći od činjenice da je suština i cilj samoupravnog socijalizma u tome da nosilac cijelog procesa društvene reprodukcije budu udruženi radnici, koji ekonomskim i demokratskim sredstvima vrše kontrolu nad kretanjem sredstava za proizvodnju i za proširenu reprodukciju. To znači da i cjelokupna stručno-upravljačka struktura mora biti instrument njihovog rada, interesa i njihove ekonomske i političke vlasti. Dakle, problem nije u tome kakva treba da bude stručno-upravljačka organizacija, jer je jasno da ona mora biti tako sastavljena i organizovana da može samostalno, kvalifikovano, uspješno i odgovorno ostvarivati stručnu funkciju u upravljanju stvarima i za to je treba osposobiti. Ali naš glavni problem je u tome kako da se radnička klasa holje organizuje i kao udruženi rad i kao ekonomska i politička vlast da bi na osnovu jednakih ekonomskih i političkih prava svih radnika, to jest u okviru

udruženog rada, mogla raspolagati sredstvima za proizvodnju, odnosno sredstvima društvene reprodukcije i time uređivati odnose među ljudima. Samo u tom slučaju stručno obavljanje poslova u oblasti proširene reprodukcije, integracije itd. može se razvijati kao nužna funkcija samoupravnog udruženog rada, a ne kao monopol uskih upravljačkih grupa.

Drugim riječima, potreban nam je takav sistem proizvodnih i ekonomskih odnosa u udruženom radu koji će obezbijediti da se ta načela ostvaruju dosljednije nego dosad. Amandmani i Teze za novi Ustav nastoje da konkretno odgovore na to pitanje time što se osnovne organizacije udruženog rada stavljaju u položaj vodećeg nosioca te funkcije, koju ostvaruju u ekonomskim odnosima što nastaju udruživanjem rada i dohotka. Ali o tome će u daljem toku izlaganja biti više riječi.

Uloga države u regulisanju odnosa u udruženom radu

Iz naprijed rečenoga proizlazi zaključak da karakter društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa ne može zavisi od odnosa snaga u svakoj pojedinačnoj radnoj organizaciji, u svakoj pojedinoj ćeliji našeg društvenog života. Naša revolucija je jedinstvena, pa i revolucionarni sistem socijalističkog samoupravljanja mora biti jedinstven, integralan i zaštićen Ustavom. Time ne želim reći da sva ta materija mora da uđe u savezne odnosno republičke ustave. Dobar dio — po svoj prilici najveći — te problematike moraće se uređivati zakonodavnim putem, kao i daljom izgradnjom odgovarajućih samoupravnih normi i institucija. Ali i Ustav mora dati što jasnije i konkretnije polazne tačke i okvire, kako za jedno, tako i za drugo, s ciljem da naša samoupravna demokratija bude sposobna da brani sama sebe, a to znači slobodu radnog čovjeka u njegovom radu i upravljanju sredstvima, uslovima i plodovima njegovog rada.

To se, naravno, odnosi i na ulogu države. Ranija, po suštini nužna i opravdana, rekao bih radikalna kritika etatizma bila je u nekim stvarima i aspektima sklona da — kao što se kaže u slovenačkoj poslovice — „sa prijavom vodom izbaciti i dijete iz korita”. Drugim riječima, mi smo

našu državnu upravu suviše oslabili, mada se i sada stalno čuju napadi na nju. Mislim da bismo je danas prije mogli napadati zbog njene nemoći nego zbog njene moći.

Rekao bih čak i to da mnogih sadašnjih povika protiv ovih ili onih negativnih pojava ne bi bilo da su efikasno ostvarivane neke postojeće funkcije države, odnosno da su organi državne uprave, poreske uprave, javni tužioci, sudovi itd. dovoljno samostalno i odgovorno vršili svoju dužnost, da su, recimo, u svim opravdano sumnjivim slučajevima savjesno ispitivali zakonitost sticanja dohotka pojedinaca, porijeklo stečene velike imovine, utaje poreza itd. i da su počinioce krivično gonili za takve i slične stvari. Jer za jedno društvo svakako nije zdravo da takve pojave mora „goniti” političkim kampanjama i komisijama, unjesto da to — u skladu sa propisima — rade odgovorni državni organi.

Usko povezana sa tim je i potreba za unapređivanjem unutrašnje organizacije samoupravnog sistema, prije svega uvođenje efikasnijih oblika društvene odgovornosti izvršilaca rukovodećih funkcija u tom sistemu, kao i svih ostalih radnika srazmjerno njihovim samoupravnim pravima, odgovornostima i ovlašćenjima koja imaju u pogledu upravljanja društvenim poslovima i sredstvima. Samoupravljanje nije „samoposluga” — kao što neki misle, već mora biti društvena odgovornost. Ovo je nužno ne samo radi obezbjeđenja sopstvenog interesa radnog čovjeka—samoupravljača već i radi njegove odgovornosti prema jednakim pravima svih drugih radnika, to jest i prema društvu u cjelini. Parafrazirajući jednu Marksovu misao, koju je iznio upoređujući perspektive kapitalizma i socijalizma, rekao bih da u utakmici sa državnosopstveničkim oblicima socijalističkog društva samoupravni sistem ima toliko šansi koliko rad u njemu bude efikasniji i produktivniji nego u državnosopstveničkim oblicima. A to se ne može postići ako u radu i upravljanju društvenim sredstvima nema reda i odgovornosti, to jest ako svako ne poštuje jednaka prava i odgovornosti drugog. Tu mora da važi načelo da ono što ne želiš da drugi rade na tvoj račun, ni ti ne treba da činiš na račun drugih. To moraju obezbijediti, prije svega, samoupravljači uređivanjem međusobnih odnosa, a takođe i državni organi koji štite zakonitost, kao i organi unutrašnje kontrole u samoupravnim organizacijama udruženog rada,

i takvi njihovi zajednički društveni organi kao što je, na primjer, Služba društvenog knjigovodstva ili — prema prijedlogu Teza za novi Ustav — javni samoupravni branilac i vijeća za rješavanje sporova iz samoupravnih odnosa.

II

USTAVNE PROMJENE U OBLASTI DRUŠTVENO- -EKONOMSKIH ODNOSA

Integracija rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika

Centralno pitanje u oblasti daljeg razvoja društveno-ekonomskog sistema je približno u sljedećem: kakvim konkretnim oblicima proizvodnih, ekonomskih i političkih odnosa rješavati i preovladivati one protivvrječnosti u našem društvu koje se prvenstveno izražavaju u elementima svojevrstnog tehnokratskog otuđivanja rada od upravljanja sredstvima u društvenoj svojini, a posebno sredstvima u oblasti proširene reprodukcije.

Uz put bih želio da upozorim na jedan termin koji upotrebljavam u ovom izlaganju. Naime, onaj dio društvene akumulacije odnosno nagomilanog minulog rada koji se svakodnevno „podruštvljuje”, da bi se poslije pojavljivao kao zajedničko sredstvo proširene reprodukcije, nazivam ponekad društvenim kapitalom, iako je to pojam iz političke ekonomije kapitalizma. Tu, dakako, ne mislim na kapital kao klasni odnos, odnos između radnika i sopstvenika kapitala, već iskuljučivo na ekonomsku funkciju koju vrši društvena akumulacija. Znači, kad govorim o društvenom kapitalu, mislim na onaj dio nagomilanog društvenog minulog rada koji služi kao sredstvo proširene reprodukcije. Ali htio bih da upozorim i na to da kad se ta ekonomska funkcija otuđuje od radnika, odnosno kad tim minulim radom ne raspolažu udruženi radnici, već monopolitičko upravljačke grupe koje njima nisu odgovorne, onda taj minul rad može da poprima i određene karakteristike kapitala u klasnom smislu te riječi.

Ako ne želimo da se stihijski razvoj te istorijske neizbježne protivrječnosti razrješava u korist uspostavljanja takvog tehno-birokratskog monopola nad društvenim kapitalom, i ako, s druge strane, hoćemo da sprječimo da zaoštravanje te protivrječnosti pothranjuje političku snagu onih konzervativnih snaga koje su orijentisane na obnavljanje državno-svojinskog centralizma, onda samoupravno socijalističko društvo mora svjesno i organizovano rješavati tu protivrječnost jačanjem vodeće društvene i ekonomske uloge radničke klase. I to ne neke apstraktno shvaćene radničke klase, neke „političke“ radničke klase, što se ponekad može pročitati u našim teorijskim diskusijama, već u udruženom radu organizovane i ujedinjene radničke klase, koja kroz udruženi rad upravo najneposrednije i dolazi do izražaja u društvu. Samo u tom slučaju kapital prestaje da bude kapital, jer on tada postaje samo funkcija rada udruženih radnika, a koncentracija i centralizacija akumulacije prestaju da budu oblik otuđivanja viška rada od radnika, pošto višak rada na taj način postaje u stvari sastavni dio njegovog potrebnog rada.

U stvari, otuđivanje društvenog kapitala od radnika-samoupravljača neizbježno mora potkopavati sam sistem društvene svojine; ono takođe neizbježno mora izazvati klasni otpor radničke klase sa svim drugim posljedicama po socijalistički i demokratski razvoj odnosa u našem društvu. Taj klasni otpor se u nas faktički i pojavio.

Kao izlaz iz ove istorijski neizbježne protivrječnosti praktično postoje, rekao bih, samo dvije mogućnosti, iako idealistička ili reakcionarna teorija pokušavaju da nas uvjere da izlaza ima više.

Prva mogućnost — na koju nas potiskuje ideologija birokratizma i tehnokratizma — jeste povratak na državno-sopstveničku centralizaciju društvenog kapitala, zasnovanu na snazi državne prinude i velikodržavnog političkog centralizma. Mislim da je cjelokupno naše dosadašnje iskustvo dovoljno ubjedljivo dokazalo da konzerviranje takvih odnosa zatvara perspektivu daljeg socijalističkog samoupravnog i demokratskog napretka.

Drugi izlaz iz sadašnjih protivrječnosti našeg društva je još odlučniji i još dosljedniji kurs usmjeren ka uspostavljanju takvih ekonomskih odnosa u oblasti cjelokupne

proširene reprodukcije koji će, uprošćeno govoreći, omogućiti samoupravnu integraciju udruženog rada i društvenog kapitala, to jest povezivanje i poistovećivanje samoupravnog upravljanja radom sa samoupravnim upravljanjem društvenom akumulacijom u rukama samoupravno organizovanih i međusobno odgovornih radnika u udruženom radu, građenom na specifičnoj ulozi osnovnih organizacija udruženog rada.

To, u stvari, znači da ekonomsku funkciju društvenog kapitala, to jest raspolaganje sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju u našem socijalističkom društvu ne samo da ne može vršiti neka posebna klasa sopstvenika kapitala već ni neki tehnokratski aparat ili sloj kome bi država povjerila ovu funkciju, ili koji bi stihijski prisvojio monopol obavljanja te funkcije. Tu funkciju mogu vršiti samo udruženi radnici neposredno, to jest na osnovu jednakih ekonomskih i demokratskih prava i odgovornosti u raspolaganju svojim dohotkom. Oni ostvaruju tu funkciju u svojim i preko svojih osnovnih organizacija udruženog rada, a i preko zajedničkih samoupravnih i državnih organa koji su im ne samo politički već i ekonomski odgovorni. Drugim riječima, takav sistem treba trajno da obezbjeđuje da minulni rad udruženih radnika, koji se u kapitalističkom društvu slijeva u privatni kapital, u našem društvu bude zajednički uslov rada za sve radnike, to jest da u načelu u svim fazama cirkulacije i upotrebe bude pod kontrolom i uticajem svih radnika, a posebno onih koji su svojim radom neposredno doprinosili njegovom stvaranju.

Pri tome mislim na izgradnju takvog samoupravnog i demokratskog, a istovremeno i ekonomski efikasnog mehanizma koji će stvarno, a ne samo u ustavnoj deklaraciji, omogućiti svakom radniku da uvijek ne samo zna gdje se nalazi njegov „višak rada“, odnosno njegov „minuli rad“, već da on i odlučuje o njegovoj upotrebi, a ne da u ime radnika, a u stvari bez odgovornosti prema njima, o upotrebi minulog rada odlučuju neke od njih otuđene grupe ili neki otuđeni upravljački sloj ljudi. Razumije se, tu funkciju ne može vršiti pojedinačni, izolovani radnik, već samo radnik udružen sa drugim radnicima i povezan sa njima cijelim sistemom ekonomskih i političkih prava i veoma čvrstih uzajamnih odgovornosti, a i zajedničkim rizikom i solidarnošću.

A da bi radnik stvarno bio svjestan tih svojih klasnih, ekonomskih i političkih interesa i da bi ujedno bio materijalno stimulisan da racionalno raspoláže sredstvima proširene reprodukcije, to jest da bi stvarno postupao kao slobodan i racionalan gospodar svoga rada, a ne kao najamni radnik, njegov „višak rada”, odnosno njegov „minuli rad” ne može prosto biti eksproprisan od njega i obavijen velom državnog ili tehnokratsko-monopolističkog ili nekog ideološkog „tabua”. Neophodno je da ova sredstva imaju za radnika — uprošćeno rečeno — oblik proizvoda njegovoga rada koji ima svoju upotrebnu vrijednost za njega i svoju „cijenu” kakvu ima i drugi dio proizvoda njegovog rada koji u skladu sa mjerilima raspodjele prema radu ulazi u njegov dohodak, odnosno u dohodak osnovne organizacije udruženog rada.

No moram odmah dodati da nije riječ o tržišnoj cijeni. Jer ako je naše socijalističko društvo igdje sposobno da svjesno prevazilazi uticaje tržišne stihije i da kontroliše i usmjerava materijalna kretanja u skladu sa svojim dugoročnim ciljevima, onda je to upravo u oblasti cirkulacije društvene akumulacije. Mislim, u stvari, na neophodnost da u prelaznom periodu socijalističkog društva u kome se nalazimo društvo mora primjenjivati i određene prelazne oblike ekonomskih odnosa među radnim ljudima, takve kao što su ekonomska uloga države, raspodjela prema radu, tržište, cijene, kredit, kamata itd. A među tim prelaznim sredstvima moraju se naći i ona koja su neophodna za što slobodniju cirkulaciju dohotka unutar udruženog rada.

Već sada u nas postoji praksa da se cijena usluga u određenim društvenim djelatnostima ne utvrđuje na tržištu, već putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, a eventualno i putem državnih regulativnih mjera, bilo neposredno ili u okviru, recimo, interesnih zajednica. Tu se „cijena” faktički već pretvara u ekvivalentnu naknadu za tekući i minuli rad, koja se utvrđuje društvenim ugovorom, a ne tržištem. Mislim da upravo o takvoj naknadi možemo govoriti i kad je riječ o onom ekonomskom odnosu u oblasti udruživanja dohotka koji sam ranije nazvao „cijenom” minulog rada. U krajnjem rezultatu riječ je, u stvari, o tome da na taj način sposobnost stvaranja akumulacije, odnosno rezultat gospodarenja u toj akumulaciji nagomila-

nim minulim radom, postaje takođe jedno od značajnih i stimulativnih mjerila rada, što je neophodno kao podsticaj udruživanju rada i dohotka. A to je razlog više da ekonomski odnosi te vrste budu društveno, to jest sistemom regulisani, a potom u svakodnevnoj praksi usmjeravani društvenim dogovorima, samoupravnim sporazumima i ugovorima. Drugim riječima, ti odnosi ne mogu biti prepušteni ni tržišnoj stihiji, ni samotoku međusobnih ekonomskih odnosa organizacija udruženog rada.

Sušтина povezivanja tekućeg i minulog rada

Proizvodnja i proširena reprodukcija su samo faze jedinstvenog procesa društvenog rada. Nemoguće je govoriti o tome da je radnička klasa gospodar svoga rada ako ona ne ovlada cijelim tim procesom. I kao što radnici ne mogu upravljati svojim tekućim radom ako ne raspolážu sredstvima tog tekućeg rada, tako bi bilo besmisleno govoriti o tome da radnici treba da imaju odlučujuću riječ u proširenoj reprodukciji ako ne raspolážu, u stvari, sredstvima te reprodukcije, to jest ako ne raspolážu sredstvima društvene akumulacije.

Isto tako, iluzorno bi bilo vjerovati da radnici mogu racionalno privređivati tim sredstvima ako njihov radni i životni položaj ne zavisi i od toga kakav će biti rezultat njihovog privređivanja tim sredstvima. Jer socijalizam odnosno društvena svojina ukidaju klasni karakter ekonomske funkcije kapitala, ali ne ukadaju preko noći samu tu funkciju, već je prenose na udružene radnike. I najzad, bilo bi nerealno očekivati da će radnici udruživati svoj rad i dohodak sa radom i dohotkom drugih radnika, odnosno da će svoj dohodak ulagati u banke, u spoljnu i unutrašnju trgovinu i druge radne organizacije, ako to istovremeno bude značilo da se oni moraju odreći toga dijela dohotka. Očigledno je da bi u tom slučaju i dalje postojala tendencija da se sav dohodak investira, odnosno utroši u sopstvenoj organizaciji udruženog rada, makar to, sa gledišta opšteg društvenog interesa, bilo i neracionalno. Očigledno je da bi nas, ako društvo ne bi reagovalo na te procese, zahvatila neke vrste, rekao bih, „hronična bolest” usitnjene privrede i niskorentabilnih investicija.

Upravo u tome je pravi i najdublji društvenoekonomski smisao insistiranja na proizvodnju tekućeg i minulog rada radnika.

A drugi, mada nikako sporedni razlog za to je i ekonomska i socijalna sigurnost pojedinačnog radnika u udruženom radu. Riječ je, prije svega, o elementarnom pravu svakog radnika koji je dugogodišnjom akumulacijom svog minulog rada doprinio povećanju produktivnosti društvenog rada, i društvenog bogatstva uopšte, da učestvuje i u raspodjeli plodova te povećane produktivnosti.

Drugim riječima, organsko povezivanje tekućeg i minulog rada je put i sredstvo da samoupravni rad zaista bude sve više udruženi rad. A on će to biti samo u tom slučaju ako svaki radnik bude u položaju da dohodak njegove osnovne organizacije udruženog rada i njegov lični dohodak ne budu samo odraz njegovog tekućeg rada već da u sve većoj mjeri postaju i izraz produktivnosti cjelokupnog društvenog rada, naravno u određenoj srazmjeri sa njegovim sopstvenim doprinosom toj produktivnosti, a i u skladu s načelima solidarnosti radnih ljudi, tamo gdje je to danas ekonomski i socijalno neophodno. Istovremeno, to će radniku dati ne samo veću socijalnu sigurnost, jer će moći da sagleda kakav će biti njegov položaj u budućnosti, već i pravo da mu lični dohodak ne određuju samo svakodnevne radne norme nego u određenoj mjeri i sve ono što je on svojim minulim radom doprinio društvu. To će podsticati radnika na udruživanje rada i dohotka u širim sistemima udruženog rada i u društvenoj privredi uopšte.

S druge strane, to će društvu dati mogućnost da kombinovanjem materijalnih i stvaralačkih stimulansa u tim ekonomskim odnosima, kao i načela solidarnosti i uzajamnosti usmjerava socijalne odnose ka sve razvijenijim socijalističkim i humanističkim oblicima.

Ostvarivanje ekonomske funkcije društvenog kapitala u nas

Samoupravna integracija rada i društvenog kapitala može se uspješno ostvarivati samo u uslovima jedinstvenog sistema društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na jednakim pravima i odgovornostima svih radnih ljudi u cjelokupnom udruženom radu.

Dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno svakog radnika ponaosob, početak je podružljavanja i specifične cirkulacije cjelokupnog opredmećenog minulog rada namijenjenog društvenoj reprodukciji, pri čemu je ta cirkulacija zapravo, rekao bih, samo tehnika jednog ekonomskog, materijalnog procesa u samom udruženom radu. Međutim, taj dohodak osnovne organizacije udruženog rada istovremeno je krajnja tačka tog procesa, jer se svi rezultati produktivnosti društvenog rada — osim onog dijela dohotka koji se pretvara u društveno ili samoupravno konstituisane fondove zajedničke potrošnje — vraćaju u isti dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno na njen „konto“, pri čemu će na tom povratnom putu — mjerama društva i samoupravnih organa — vrlo vjerovatno biti izvršena i određena „korekcija“ rasporeda dohotka po osnovnim organizacijama. Ali bez obzira na takav mogućni djelimični pre raspored, ipak se time ne samo dohodak osnovne organizacije već i lični dohodak i ekonomski položaj radnika u sve većoj mjeri vezuju za rezultate produktivnosti društvenog rada uopšte.

Razumije se, takvi odnosi se ne mogu ostvarivati preko noći, samim ustavnim dekretom. Ali se zato već danas može obezbijediti da cjelokupni društveni sistem bude usmjeren u tom pravcu, to jest da on podstiče i reguliše takvo kretanje. Upravo u tom smislu će novi Ustav, po mome mišljenju, predstavljati veoma značajan korak dalje.

Takav sistem ekonomskih odnosa samim svojim funkcionisanjem omogućavaće da se, na osnovu sve intenzivnije integracije udruženog rada, za koju će dalji razvoj proizvodnih snaga stvarati potrebne uslove, a i na osnovu iskustava i naučnih saznanja društva, postepeno smanjuje zavisnost radnog čovjeka od njegovog tekućeg rada. Povećavaće se, pak, udio zajedničkog rezultata ukupnog društvenog rada u određivanju ekonomskog i društvenog položaja svakog radnog čovjeka, i to u svim oblastima društvenog rada i stvaranja. Time sam sistem proširuje mogućnost da se primjena načela raspodjele prema radu u dugoročnoj postepenosti dopunjuje i elementima raspodjele prema potrebama. Uostalom, to se u određenoj mjeri već i danas ispoljava u naporima da socijalne razlike u našem društvu ne pređu *objektivno* uslovljene granice, to jest one koje

danas društvo ne može izmijeniti, a da istovremeno ne potkopa i ne destimulira angažovanje ljudskog faktora u radu i optimalni napredak u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada.

Udruživanje rada i društvenih sredstava u praksi

Da bi bilo jasnije šta bi u praksi značila primjena načela o udruživanju rada i društvenih sredstava, unekoliko ću pojednostaviti problem. Ako je ranije u procesu koncentracije i centralizacije viška rada u našem društvu preovladivala jednosmjernost kretanja — to jest od radnika ka više ili manje samostalnim fondovima društvenog kapitala, gdje je dohodak vrlo često iz ruku radnika prelazio u druge ruke, sada treba uspostaviti drugi, obrnuti pravac tog kretanja — da se taj višak rada, uvećan dodatnim dohotkom, koji je zajednički rezultat povećane produktivnosti udruženog rada, vraća udruženim radnicima, s tim da se jedan dio tog dohotka racionalno preraspoređuje u tom kretanju u skladu sa društvenom ekonomskom politikom.

Zato su amandmani i Teze za novi Ustav odredili da cjelokupni dohodak društvenog rada — osim, naravno, onog njegovog dijela koji se utroši za zajedničke potrebe društva i privrede i koji se ne vraća u dohodak osnovne organizacije — treba da pritiče ne u neke fondove društvene akumulacije kojima se upravlja na monopolistički način, već samo u dohodak osnovnih organizacija udruženog rada, i to — kao što je već rečeno — u određenoj srazmjeri s radnim doprinosom te organizacije zajedničkom rezultatu udruženog rada, uključujući i rezultate gospodarenja akumulacijom. Znači, dohodak osnovne organizacije udruženog rada zavisi i od rezultata njenog tekućeg rada, a i od uspjeha u gospodarenju minulim radom. Kakva će biti ta srazmjera, to jest u kolikoj će mjeri u dohotku učestvovati rezultati tekućeg rada, a u kolikoj rezultati gospodarenja opredmećenim minulim radom, i u kojoj mjeri će u sve te odnose biti ugrađivani i elementi solidarnosti i uzajamnosti radnih ljudi, ne može se jednom zauvijek odrediti, kao što se ni mjerila rada ne mogu jednom zauvijek utvrditi. Njih će kao društvenu konvenciju, kao društveni dogovor utvrđivati sami samoupravljači međusobnim sporazumijevanjem, a i

društvene regulativne mjere, u zavisnosti od potreba i mogućnosti ekonomskog razvoja i opštih istorijskih dostignuća socijalističkog društva. Upravo svjesna društvena aktivnost te vrste biće jedan od najznačajnijih faktora daljeg unapređivanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Jer, ne treba zaboraviti da organizacije udruženog rada stiču dohodak prije svega na tržištu. A kako tržište ne dijeli dohodak prema radu, već prema sopstvenim zakonima, to ni dohodak pojedine osnovne organizacije udruženog rada ne odražava samo količinu rada njenih radnika već i položaj te organizacije u društvenoj reprodukciji, to jest da li raspolaže modernijom ili zaostalijom tehnikom i tehnologijom, i da li je zbog toga njen rad više ili manje produktivan. Taj dohodak zavisi i od toga kakav je inače položaj pojedinih grana društvenog rada na tržištu i u međusobnim odnosima. Prema tome, dohodak jedne osnovne organizacije može sadržati više, a dohodak druge organizacije manje tržišne dobiti, ekstradobiti, kamate raznih oblika itd., a to znači i veće ili manje mogućnosti za akumulaciju. Ta činjenica govori, sama po sebi, da dohodak osnovne organizacije udruženog rada ne može nikako biti tumačen isključivo kao rezultat radnog doprinosa kolektiva pojedine osnovne organizacije, već jedino kao dio ukupnog dohotka udruženog rada, kojim taj kolektiv upravlja. A tim upravljanjem, u stvari, on obavlja društvenu, a ne neku kolektivno-vlasničku ili individualističku funkciju. Ali zato je bitno za cio taj sistem proširene reprodukcije, za njegovo stimulanje i efikasno funkcionisanje da se veći ili manji uspjeh osnovnih organizacija u obavljanju te društvene funkcije prizna kao jedno od većih važnih mjerila rada u svim oblicima raspodjele prema radu. Samo u tom slučaju društveno prisvajanje opredmećenog minulog rada, koji čini akumulaciju, nije u suprotnosti sa radnikovim prisvajanjem ličnog dohotka, i obrnuto.

Doduše, jedno je sve to zapisati u Ustavu, a drugo — ostvarivati u sukobima interesa svakodnevnog života. No amandmani i Teze za novi Ustav predviđaju da odlučujuću ulogu u obezbjeđivanju ovih odnosa u praksi treba da odigraju naročito sljedeća tri faktora.

Prvo, tržišna raspodjela dohotka, kakva je danas, nikako ne može biti priznata kao jedino mjerilo u raspodjeli dohotka između osnovnih organizacija udruženog rada, a pogo-

tovu ne u raspodjeli ličnih dohodaka. Zato Teze za novi Ustav predviđaju da će kako same osnovne organizacije udruženog rada u međusobnim odnosima, tako i društvene regulativne mjere djelovati u pravcu najvećeg mogućeg ujednačavanja uslova privređivanja i sticanja dohotka, to jest takvog ujednačavanja koje je u skladu za zahtjevima ekonomskog razvoja koji ne podnosi neke apsolutne ujednačenosti. Ustav, doduše u tom pogledu ne daje neka konkretna rješenja, ali daje načela koja obavezuju društvo da usmjerava te odnose ka postepenom ograničavanju stihijskog uticaja tržišta na raspodjelu dohotka, odnosno akumulacije. Tako se, na primjer, prema amandmanima i Tezama za novi Ustav može i državnim propisima društveno-političkih zajednica odrediti da se renta ili ekstraprofit itd. moraju izdvajati ili u zajednički dohodak udruženih osnovnih organizacija, koji pripada svim tim organizacijama, ili da se čak izdvajaju iz radne organizacije, odnosno osnovne organizacije, i koriste na drugi način za razvoj proizvodnih snaga u društvu uopšte. Teze za novi Ustav predviđaju i mogućnost da se unutar radnih organizacija i širih radnih odnosno poslovnih udruženja, na osnovu ugovora o samoupravnom udruživanju, vrši raspodjela dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada putem unutrašnjih „cijena“ odnosno unutrašnjih ekonomskih kriterijuma.

Takođe se predviđa i mogućnost društvenog usklađivanja položaja grana udruženog rada u raspodjeli društvenog dohotka. Doduše, neke od tih mogućnosti o kojima sam govorio kriju u sebi i opasnost od mehaničkog preliivanja dohotka produktivnijih organizacija u manje produktivne. Ali zbog te opasnosti ne bismo smjeli odstupiti od samog tog načela, već moramo drugim mjerama i akcijama društva tu opasnost što je moguće više isključiti. I u tom pogledu su Teze za novi Ustav veoma jasne.

Međutim, u vezi sa svim tim i sličnim problemima treba ukazati i na drugu stranu medalje. Veoma smo skloni da govorimo o pravednosti u raspodjeli, a pri tome često zaboravljamo na pravednost prema naporima za veću proizvodnju i veću produktivnost rada. A kad je riječ o raspodjeli dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada, onda je upravo to drugo od presudnog značaja. Jer ako se ne budemo starali o tome da proizvodnja i produktivnost rada

rastu i da budu stimulisani, nećemo imati ni šta da dijelimo. Drugim riječima, nemoguće je ukinuti one razlike u uslovima sticanja dohotka koje nameću same razlike u tehnici i tehnologiji kojom raspolažu pojedine radne organizacije. Ako bi društvo to učinilo, ono bi u svijesti radnog čovjeka uništilo svako osjećanje potrebe da se bori za bolju tehniku, moderniju tehnologiju i za veću produktivnost rada. A to bi značilo razaranje a ne razvoj proizvodnih snaga. Tu su, u stvari, granice mogućnosti za ujednačavanje uslova u sticanju dohotka. Takve razlike, prema tome, nisu izuzetak, već pravilo. Konkretno razlike te vrste mogu se prevazilaziti samo razvojem proizvodnih snaga, s tim što će se uvijek ponovo javljati i nove razlike, neka vrsta stalnog takmičenja. A kako su te razlike objektivno uslovljene, one postoje u svim oblicima socijalističkog društva, a ne samo u našem. Zato problemima koji niču na toj osnovi društvo mora pristupati i sa jednog drugog stanovišta, to jest ono mora kroz sistem udruživanja i centralizacije dohotka i kreditni sistem stvarati ekonomske uslove, odnosno omogućavati dodatna društvena ulaganja da bi oni koji zaostaju u unapređivanju tehnike i tehnologije mogli stizati i prestizati one koji idu ili koji su išli ispred njih.

I zatim, društvo treba da se stara o tome da uticaj tih razlika ne bude suviše veliki i bitan na lične životne uslove radnika.

Prema tome, uticaj tržišta na raspodjelu dohotka između radnih organizacija, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada, imaće značajnu pozitivnu ulogu i ubuduće, to jest u periodu socijalističke prakse koji sada možemo sagledati. Taj uticaj će postepeno slabiti u onolikoj mjeri u kolikoj ekonomski položaj radnika u pogledu radnih i životnih uslova bude sve više zavisio od rezultata ukupnog društvenog rada, a ne samo od njegovog sopstvenog tekućeg rada. Na taj način će radnik sve manje biti radnik, a sve više član slobodne zajednice proizvođača, kao najrazvijenijeg oblika samoupravne zajednice ljudi. A time će se postepeno mijenjati i sam karakter tržišta.

No to je naš cilj. To je, može se reći, budućnost socijalističkog samoupravnog društva. Dakako, na putu ka tome cilju biće potrebne i prelazne etape i mjere, a sve će one biti dobre onoliko koliko nas budu približavale tome cilju.

Međutim, iako je to tako, u tim prelaznim fazama, ne znači da bi zbog takvih razlika, samih po sebi, mogli nastati ozbiljni problemi sa gledišta reprodukcije socijalističkih društvenih odnosa, ali pod uslovom da u njima dođe do punog izražaja i drugi faktor društvenog sistema — društveni karakter dohotka. I to ne samo zajedničkog dohotka cjelokupnog udruženog rada već i dohotka u pojedinačnim osnovnim organizacijama udruženog rada. U tom slučaju svi ekonomski odnosi koji nastaju u udruživanju rada i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada ostaju isključivo oblici materijalnih kretanja, ekonomskih kretanja unutar fonda akumulacije u društvenoj svojini, koji će se u krajnjem rezultatu sve više svoditi, rekao bih, na takvu „tehniku“ njenog raspoređivanja u organizacijama udruženog rada koja neće biti oblik i sredstvo samovoljne distribucije nekih monopolističko-upravljačkih centara, već objektivno date distribucije koju nameću sama društvena ekonomika i borba za višu produktivnost rada. A osim toga, takav način ostvarivanja ekonomske funkcije sredstava društvene reprodukcije, to jest opredmećenog minulog rada udruženog rada, istovremeno omogućuje svim radnicima u udruženom radu da u sve većoj mjeri i pojedinačno učestvuju u zajedničkom rezultatu ukupnog udruženog rada.

A da se u takve odnose ne bi mogli ubaciti i neki oblici svojinskog ili monopolističkog raspolaganja dohotkom, neophodno je, prije svega, obezbijediti ravnopravnost radnika u pogledu što ujednačenijih zajedničkih mjerila rada u raspodjeli ličnih dohodaka; zatim, neophodno je obezbijediti i ravnopravnost radnika u pogledu reprodukcije uslova njihovog rada; i najzad, društveni sistem mora da obezbijedi i one društvene aktivnosti i mjere koje su neophodne za rješavanje problema strukturalnih odnosa između grana, problema regionalnog razvoja i sl., koji nemaju samo ekonomski značaj već mogu uticati i na karakter društveno-ekonomskih odnosa. No o nekim vidovima tih problema biće kasnije riječi.

Treći faktor društvenog usmjeravanja mora biti sam sistem unutrašnjih ekonomskih odnosa u udruženom radu, to jest sistem međusobnih odnosa organizacija udruženog rada u ostvarivanju njihove društvene funkcije u oblasti društvene reprodukcije. Upravo zato je, po mome mišljenju, pi-

tanje kakav će biti sistem ekonomskih odnosa u udruživanju rada i dohotka, u zajedničkim ulaganjima i slično, od presudnog značaja za uspješno funkcionisanje cjelokupnog samoupravnog sistema udruženog rada, u konceptu koji daju amandmani i Teze za novi Ustav. Pri tom se ne treba plašiti ni prelaznih rješenja ako ona otvaraju perspektivu jačanja sistema kao cjeline i mogućnosti za kasnija nova rješenja, to jest onda kad društvo bude imalo više objektivnih uslova da rješava ova pitanja na višem nivou socijalizma i humanizma. Nema sumnje, na primjer, da će u budućnosti, kada životni i radni uslovi radnika budu u manjoj mjeri zavisili od rezultata njihovog tekućeg rada, a u većoj mjeri od rezultata cjelokupnog društvenog rada, biti i sve manje potrebe za takvim sredstvima kao što su kamata, učešće u dohotku po osnovi zajedničkog ulaganja itd. Ali danas su ova sredstva još uvijek uslov što slobodnijeg organskog povezivanja udruženog rada. Tu, uproščeno govoreći, postoje dvije mogućnosti: ili će se rad povezivati takvim ekonomskim sredstvima i kanalima ili će njega neko „odozgo“ povezivati; odnosno, ili će udruženi rad biti organski povezani sistem, ili će biti — kao što je Marks u svoje vrijeme govorio — „vreća krompira koju neko zavezuje odozgo“. Ako je to tako, onda upravo funkcionisanje takvih i sličnih sredstava treba učiniti što efikasnijim. Naravno, ovdje je bilo riječi samo o osnovnim karakteristikama ekonomskih odnosa u procesu društvene reprodukcije. A sve se, dakako, ne svodi samo na odlučivanje u osnovnim organizacijama udruženog rada. Naprotiv, amandmani i Teze za novi Ustav predviđaju u toj oblasti veoma značajnu ulogu kako države tako i cijelog sistema samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Odnosno, predviđaju sistem ne samo državne već i samoupravne discipline koji mora biti usko povezan sa izgradnjom svih ovih odnosa.

Ovamo se mora dodati još nešto: osnovnim organizacijama iz te cirkulacije minulog rada ne može se vratiti njihov cjelokupni višak rada. Jedan njegov dio biće bespovratno utrošen za određene zajedničke potrebe i rizike udruženog rada i društva, a i za rezervne i slične zajedničke fondove. Drugi dio će, vjerovatno, biti preraspoređen između grana, organizacija udruženog rada, neprivrednih djelatnosti itd., u skladu sa regulativnim uticajem društva ka ujednača-

vanju uslova privređivanja. Ali i u jednom i u drugom slučaju donosioci tih odluka o trošenju viška rada, za koje nije potrebna direktna saglasnost osnovnih organizacija udruženog rada, moraju biti javno odgovorni državni ili samoupravni organi, a ne neke monopolističko-upravljačke grupe koje se često kriju iza samoupravljanja, a u stvari nisu ni kom odgovorne.

Sav preostali dohodak društvenog rada poslije ovih izdvajanja mora se slivati na „konto” dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, da bi se zatim ponovo udruživao, to jest uključivao u proces društvene reprodukcije. Kontinuitet te cirkulacije dohotka time postaje neophodan uslov uspješnog funkcionisanja sistema društvene reprodukcije. A to će omogućiti radniku da putem kretanja dohotka njegove osnovne organizacije udruženog rada ima puni uvid u način i rezultate raspolaganja tim dohotkom. Sama, pak, njegova osnovna organizacija upravo će udruživanjem svog rada i dohotka sa drugim organizacijama ostvarivati funkciju neophodne koncentracije i centralizacije dohotka, koja je jedan od prvih uslova neprekidnog porasta produktivnosti društvenog rada.

Uproščeno govoreći, prema Tezama za novi Ustav, postoji samo dohodak osnovne organizacije udruženog rada, koji kroz razne oblike udruživanja i cirkulacije u sistemu društvene reprodukcije daje svoje društvene rezultate. Znači, dohodak se više ne dijeli na dio kojim raspolažu osnovne organizacije, na dio kojim raspolažu radne organizacije, na dio kojim raspolažu udružena preduzeća, na dio kojim raspolažu banke, itd. Međutim, rad se mora udruživati, a koncentracija i centralizacija društvene akumulacije neophodne su za razvoj tehnike i tehnologije i proizvodnih snaga uopšte. S obzirom na to da udruženi rad nije mehanički sastavljen iz pojedinačnih radova radnika, već je organski povezan i isprepleten udruženi društveni rad — od neposredno proizvodnog rada do nauke — jasno je da se i onaj dio dohotka koji kao opredmećeni minuli rad radnika služi za razvoj zajedničke osnove rada svih radnih ljudi mora i dalje udruživati na manje ili više istim ili sličnim nivoima kao sada, ali na bitno drukčiji način, u drugim količinama i u drugim srazmjerama. A da bi taj proces udruživanja sredstava i rada zaista što slobodnije tekao, neophodno je da postoji, pri-

je svega, dovoljno jak interes samih osnovnih organizacija da najracionalnije udružuju ne samo svoj tekući rad već i svoj dohodak sa radom i dohotkom drugih organizacija udruženog rada. Taj interes će postojati samo u slučaju ako radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada budu svjesni činjenice da od tog procesa udruživanja rada i dohotka zavise i rad i dohodak osnovne organizacije udruženog rada, i lični dohodak i životni uslovi svakog pojedinog radnika. Znači, svi problemi funkcionisanja takvog sistema ekonomskih odnosa izraziće se u pitanju: kako da društvo u takvim ekonomskim odnosima praktično obezbijedi ostvarivanje tih ciljeva?

Društveno regulisanje i usmjeravanje udruživanja rada i dohotka

Mislim da su strahovanja da će proces udruživanja biti suviše prepušten stihiji proizvoljnog odlučivanja u osnovnim organizacijama udruženog rada neopravdana i nedovoljno utemeljena, ukoliko privredni i samoupravni sistem budu opremljeni odgovarajućim sredstvima društvenog regulisanja i usmjeravanja. Ne isključujem mogućnost da u prvim fazama bude i ozbiljnijih problema te ili neke druge vrste, dijelom zbog odsustva iskustva, dijelom zbog otpora pristalica postojećeg stanja. Ali bojim se da će se ti problemi pojaviti više i češće u obliku zakidanja prava i uloge osnovnih organizacija nego u obliku autarkičnih tendencija u samim tim organizacijama. Bilo kako bilo, društvo mora računati i sa jednom i sa drugom mogućnošću, i sa jednim i sa drugim tendencijama, i mora raspolagati potrebnim sredstvima za usklađivanje i usmjeravanje razvoja tih odnosa, a i za efikasnu intervenciju ako ona bude neophodna. U tom smislu Teze za novi Ustav predviđaju da odgovorni državni organi mogu biti i da su obavezni da preduzimaju neophodne regulativne mjere, pa i da zakonom propisuju — kad je to stvarno u društvenom interesu — i obavezno udruživanje sredstava, pa čak i njihovo izdvajanje iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Ali to će uvijek biti odgovorna politička odluka ovlašćenih organa, i to pod uslovima koje utvrđuje Ustav, a ne samovolja nekih tehnokratsko-upravljačkih

grupa, kao što se to sada često događa. A što je najvažnije, i kad se preduzimaju takve mjere one po pravilu neće mijenjati međusobne ekonomske odnose osnovnih organizacija udruženog rada, bez obzira na to da li je udruživanje dohotka dobrovoljno ili obavezno. Drugim riječima, ni obavezno udruživanje neće značiti otuđivanje dohotka od radnika, već samo, rekao bih, autoritativnije usmjeravanje upotrebe tog dohotka.

Novi Ustav, dakle, nije orijentisan na neku mehaničku decentralizaciju ili dalje „drobljenje“ privrede ili na potcijenjanje ekonomske uloge države, kao što nam to prebacuju protivnici amandmana. Naprotiv, time što donosi nova rješenja u sistemu društveno-ekonomskih odnosa novi Ustav upravo ima cilj da uspostavlja čvršće ekonomske i druge pretpostavke i stimulanse za ubrzanje unutrašnje integracije samoupravnog rada i da, istovremeno, i ekonomsku ulogu države podređuje takvim odnosima u samoupravno udruženom radu.

No time se ne iscrpljuje uloga države u udruživanju rada i dohotka. Drugi, po mome mišljenju glavni, zadatak njene ekonomske uloge, zajedno sa samoupravnim organima, biće svakako to da cjelokupnim sistemom društvenog planiranja, kao i svojom tekućom politikom i daljom izgradnjom privrednog sistema oblikuje, jača i usmjerava onaj radni, ekonomski, poslovni i stvaralački interes osnovnih i drugih organizacija udruženog rada koji ih orijentiše ka udruživanju rada i dohotka sa drugim organizacijama udruženog rada.

A to će ne samo ekonomski već i stvaralački zainteresovati radnika da svoj rad i njegove rezultate ne posmatra izolovano, samo kroz svoju osnovnu organizaciju, već u organskoj povezanosti sa cjelokupnim društvenim radom. To je, po mome mišljenju, najveća novina koja se predviđa Tezama za novi Ustav. Jer ne treba zaboraviti Marksove riječi da nikada nije postojalo društvo bez nekakvog oblika svojine, pa ni naše društvo nije bez svojine. A geneza društvene svojine, prema Marksu, jeste da je to, malo uproščeno rečeno, najprije klasna svojina ljudi koji rade, zatim svojina svih građana, prvo na nivou nacije, a potom i u međunarodnim razmjerama. Mi smo u toj prvoj fazi, kada je društvena svojina u stvari klasna svojina ljudi

koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. I to svojina svih radnih ljudi — od onih u materijalnoj proizvodnji do onih u oblasti naučnog istraživanja i u drugim društvenim djelatnostima koje su sastavni dio udruženog rada — jer u proizvodnim odnosima našeg društva upravo svi ti ljudi čine radničku klasu. I baš za takve oblike proizvodnih odnosa amandmani i novi Ustav nastoje da daju načelna rješenja.

Težište izmjena u sistemu proširene reprodukcije

Proširena reprodukcija se obično smatra centralnim područjem svakog društveno-ekonomskog sistema, pa i našeg. U dosadašnjem i u budućem sistemu proširene reprodukcije neizmjenljiva je činjenica da ta reprodukcija zahtijeva koncentraciju i centralizaciju društvene akumulacije, to jest udruživanje rada i dohotka. Pošto je sada ukupan dohodak u osnovnoj organizaciji udruženog rada, koja postaje odlučujući subjekt upravljanja i centralizacije akumulacije, centralni problem sistema proširene reprodukcije u novim uslovima je: kako usmjeriti i podsticati radnika, odnosno njegovu osnovnu organizaciju da racionalno udružuje i ulaže svoj dohodak sa drugim organizacijama udruženog rada, sa bankama itd. Doduše, pri donošenju takvih odluka osnovna organizacija udruženog rada nije prepuštena sama sebi niti je apsolutno samostalna. Nju će usmjeravati kako njena sopstvena samoupravna odgovornost prema drugim radnicima, to jest prema drugim osnovnim organizacijama udruženog rada sa kojima je radno povezana, tako i njena društvena odgovornost, kao i društveni planovi i cjelokupna ekonomska politika društva. Ali se te mjere, rekao bih, u oblasti društvene nadgradnje moraju ipak zasnovati prvenstveno na materijalnoj i stvaralačkoj zainteresovanosti radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, jer bez toga pomenuta sredstva i način usmjeravanja razvoja ne mogu dati zadovoljavajuće rezultate.

Prema tome, u ovoj fazi ustavnih promjena težište izmjena u sistemu proširene reprodukcije je da se ustavno zagaranjuje što neposrednija ekonomska i politička kontrola radnika nad sredstvima za proizvodnju. Pod kontrolom

podrazumijevam i odlučivanje i raspolaganje tim sredstvima, uključujući tu i sredstva za proširenu reprodukciju, odnosno za investicije itd. Ali težište izmjena je i u tome da se ustanove odgovarajući ekonomski mehanizmi i stimulativniji oblici slobodnije i brže cirkulacije sredstava proširene reprodukcije po ekonomskim kriterijumima, koji će povećati materijalnu zainteresovanost radnika za veću produktivnost rada i za racionalnu politiku investiranja. Samim tim će ih takvi odnosi, snažnije nego dosad, upućivati da investiraju tamo gdje je to opravdano i sa stanovišta zajedničkog društvenog interesa, odnosno u skladu sa zajedničkim društvenim planovima, a relativno manje će doći do izražaja — iako ne tvrdim da će sasvim nestati — razni regionalni, partikularistički i slični interesi, koji su u suprotnosti sa zajedničkim interesom udruženog rada.

Zbog toga je sistemom proširene reprodukcije i raspodjele dohotka uopšte neophodno prije svega obezbijediti da rast dohotka osnovne organizacije udruženog rada, a i ličnih dohodaka radnika, bude što direktniji izraz cjelovitog rezultata dugoročnog gospodarenja osnovne organizacije udruženog rada, a ne samo u toj organizaciji.

Time se svijest radnika, da tako kažem okreće proširenoj reprodukciji, a integracija i društveno neophodna koncentracija i centralizacija kapitala dobija snažnije ekonomske i stvaralačke impulse, jer postaje potreba samog radnika.

U protivnom, ako radnik ne bude vidio neposredne materijalne koristi od udruživanja svog dohotka sa drugim radnim organizacijama, neposredno ili putem banaka i raznih oblika integracije i kooperacije itd., on će sve posmatrati samo kroz sopstvenu organizaciju udruženog rada, što bi neizbježno vodilo usitnjavanju sredstava društvene produkcije, a investicije činilo skupljim i manje rentabilnim, sa svim negativnim posljedicama koje iz toga za privredni razvoj proizlaze.

Ekonomski odnosi pri zajedničkom ulaganju sredstava

U suštini, i amandmani i Teze za novi Ustav samo razrađuju i učvršćuju ona načela ekonomskih i pravnih odnosa u svim oblicima udruživanja dohotka, zajedničkog ulaga-

nja i poslovanja u okviru cirkulacije društvenog dohotka koja su utvrđena u postojećem saveznom zakonodavstvu o zajedničkim ulaganjima. Međutim, Teze za novi Ustav unose u taj sistem i dvije novine.

Prvo, ta načela postaju, rekao bih, univerzalna, to jest jedina moguća u svim ekonomskim odnosima te vrste, dok su sada, u stvari, samo jedna od mogućnosti za zajednička ulaganja.

Drugo, i početak i kraj cirkulacije društvenog dohotka uvijek je jedino osnovna organizacija udruženog rada sa svojstvima utvrđenim Ustavom, a ne proizvoljno oblikovana radna organizacija, kao što je to više ili manje bio slučaj dosad. A to je, kao što je poznato, omogućavalo da se pod firmom fuzije, ili stvaranja udruženog preduzeća, formiraju velike kombinovane organizacije koje samim tim stiču pravo i mogućnost za prilično proizvoljnu centralizaciju dohotka. Upravo takve mogućnosti su bile među najjačim podsticajima tehnokratsko-monopolističkih tendencija.

U skladu sa takvim ustavnim konceptom, ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno radnih organizacija koji se uspostavljaju kroz raznovrsne oblike udruživanja rada i sredstava i cirkulacije društvene akumulacije moraju biti, prije svega, u skladu sa ustavnim načelima i zakonom. Oni će se konkretnije razrađivati i utvrđivati bilo samoupravnim sporazumom i zajedničkim planom — dugoročnim, kratkoročnim itd. — kad je riječ o čvršće udruženim ili trajnijom kooperacijom povezanim organizacijama, bilo ugovorom — kad je riječ o pojedinačnim poslovima ili o takvim ulaganjima dohotka koja nisu povezana sa neposrednim udruživanjem rada.

Osnovne organizacije udruženog rada, odnosno partneri u zajedničkim ulaganjima prilikom udruživanja rada i sredstava mogu zasnivati svoju saradnju kao i dosad, na primjer, na čistim kreditnim odnosima, sa utvrđenim rokovima, anuitetima i kamatama. Taj oblik će vjerovatno preovladavati, ili bar biti veoma čest u onim slučajevima kada je riječ o pojedinačnim poslovima ili kada se vrše zajednička ulaganja bez neposrednog udruživanja rada.

Druga mogućnost je da se partneri, koji udružuju svoj dohodak ne samo radi zajedničkog ulaganja već i radi zajedničkog snošenja rizika, međusobno dogovore, u skladu sa

ustavnim odredbama, o oblicima zajedničkog učešća u povećanom dohotku stečenom kao rezultat zajedničkog rada i zajedničkog ulaganja. U takvim oblicima saradnje udio partnera u novostvorenom dohotku može biti veći ako je taj novostvoreni dohodak veći, a može ga uopšte i ne biti, ako ciljevi zbog kojih se pristupilo udruživanju nisu postignuti. Već sama ta solidarnost u snošenju rizika i obostrana ekonomska odgovornost ukazuju da će takav oblik međusobnih ekonomskih odnosa biti najčešći, u stvari čak i normalan, u odnosima među osnovnim organizacijama u istoj radnoj organizaciji ili u zajedničkom širem udruženju rada, u kombinatima, poslovnim udruženjima itd. Ovakav odnos biće vjerovatno dosta čest i u onim slučajevima kada jedna osnovna organizacija udruženog rada, odnosno radna organizacija, ulaže svoj dohodak u drugu radi stvaranja uslova za trajniju kooperaciju rada, i to u slučajevima kad inače ne dolazi do neposredne fuzije ili organizovanog udruživanja tih organizacija.

U skladu sa amandmanima, odnosno Tezama za novi Ustav, radni kolektiv ni jedne osnovne organizacije udruženog rada u takvim odnosima ne može imati nekakvo sopstveničko pravo na trajno izvlačenje dohotka iz druge osnovne ili radne organizacije u koju je uložio svoja sredstva, već samo pravo na povraćaj uložених sredstava kao i na ugovorenu naknadu u obliku privremenog učešća u dohotku koje u ovom slučaju, da tako kažem, zamjenjuje kamatu i ima sličnu ulogu koja odgovara specifičnim uslovima udruživanja dohotka uz zajednički rizik a, prije svega, uslovima zajedničke proizvodnje i drugim zajedničkim ciljevima. Takvi odnosi mogu biti uspostavljeni i regulisani bilo ugovorom o cjelovitoj fiksnoj sumi, koja će biti isplaćena kroz određeni procenat učešća u novoostvarenom dohotku, bilo ugovorom kojim će se ustanoviti vremenski rok u kome partner, odnosno partneri imaju pravo na takvo učešće u dohotku.

Ako to imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da su ograničena preliivanja dohotka putem kamate ili privremenog učešća u dohotku uvijek samo preliivanja u cirkulaciji dohotka u društvenoj svojini, a ne zadiru u ravnopravni društveno-ekonomski položaj radnika. Jer sama činjenica što će radni kolektiv jedne organizacije koja ostvaruje veću akumulaciju raspolagati većim dohotkom od drugog koji ostvaruje

manju akumulaciju ne stvara neravnopravne odnose među radnicima. Neravnopravnost, u stvari, počinje tamo gdje prvi kolektiv, koji raspolaže većom akumulacijom, prisvaja veći dio iz te akumulacije odnosno dohotka za ličnu i zajedničku potrošnju nego što to priznaju zajednički utvrđena mjerila rada u samoupravno udruženom radu u cjelini i u pojedinim njegovim dijelovima. Osim toga, iz svega ovoga takođe proizilazi da klasični kreditni odnosi sa anuitetima, određenim rokovima i kamatama nose u sebi više mogućnosti za pojave ekonomske i socijalne neravnopravnosti radnih kolektiva nego odnosi koje predviđaju Ustavni amandmani, to jest oni ekonomski odnosi koji su zasnovani na solidarnom riziku radnih kolektiva.

U skladu sa tim načelima, osnovne organizacije u sastavu iste radne organizacije ili šireg poslovnog udruženja ne stiču neko automatsko pravo na učešće u zajednički stečenom dohotku, već samo u srazmjeri sa uložеним radom i dohotkom u zajednička poslovna sredstva radne organizacije, odnosno poslovnog udruženja. Takvi odnosi prinuđuju osnovnu organizaciju udruženog rada da udružuje svoja sredstva u okvirima radne organizacije i širih radnih udruženja, ali joj istovremeno obezbjeđuju i to da joj se ta sredstva oplodena vraćaju nazad u onoj mjeri u kojoj je zajednički poduhvat bio uspješan. A mjerilo tog uspjeha neće uvijek biti jedino povećanje dohotka, već najčešće, čak možda u prvom redu, postizanje određenih ciljeva u zajedničkim naporima za povećanje produktivnosti rada putem jačanja uzajamne radne kooperacije.

No i kad je riječ o jednostranom ulaganju jedne osnovne, odnosno radne organizacije u drugu organizaciju sa kojom ne udružuje neposredno svoj rad i nije fuzionisana sa njom, odnosi će u suštini biti isti. Takva će ulaganja organizacije udruženog rada preduzimati vjerovatno tada kada budu zainteresovane za radnu kooperaciju sa organizacijama sa kojima zajednički ulažu dohodak. Dakle, i tu je u suštini riječ o udruživanju rada i dohotka, jer je ulaganje u drugu organizaciju udruženog rada samo oblik udruživanja i zajedničkog ulaganja dohotka. Uostalom, takvi oblici finansiranja već danas se široko primjenjuju, mada nisu postali opšte pravilo. A dosadašnja praksa upravo u tom pogledu ne ukazuje na neke ozbiljnije deformacije, osim, dakako, kad se

u takve odnose ubacuje tehnokratski monopol. Naravno, i država će zakonom morati regulisati te odnose, naročito u tom smislu da se čistim finansijskim poslovanjem mogu baviti samo banke i druge ovlašćene organizacije te vrste sa posebnom odgovornošću, a ne svako ko bi to htio.

U odnosima između osnovnih organizacija udruženog rada koji nastaju prilikom udruživanja rada i sredstava moglo bi doći do pojave elemenata neravnopravnosti i eksploatacije ako bi stihija te odnose pretvorila u nekakav „kapital-odnos“. Na primjer, ako bi osnovna organizacija čiji je dohodak uloženi u drugu organizaciju udruženog rada stekla time neko svojinsko pravo, to jest da više ili manje trajno prisvaja dobit ostvarenu u toj drugoj organizaciji. Drugim riječima, ako bi ona poslije toga, kad su joj već vraćena njena sredstva zajedno sa ugovorenom naknadom, i dalje izvlačila dohodak iz druge organizacije, onda bi se moglo govoriti o elementima prisvajanja tuđeg rada, odnosno čak o izrazito nesocijalističkoj deformaciji. Međutim, amandmani i Teze za novi Ustav to izričito zabranjuju. Razumije se, time što je to Ustavom zabranjeno još ne znači da se u praksi ne mogu pojaviti i takve tendencije. No mislim da su ustavna načela dovoljno konkretna i da bi ih zakonodavstvo moglo do te mjere razraditi da takve tendencije ipak budu spriječene.

Ustavni amandmani i Teze za novi Ustav, naime, izričito određuju da učešće u dohotku radne organizacije može biti samo oblik isplaćivanja uloženiog dohotka i unaprijed dogovorene naknade. Kada se učešćem iscrpe i jedno i drugo, onda prestaje svako pravo ulagača prema drugoj radnoj organizaciji. Znači, prestaje učešće u dohotku. Time je „kapital-odnos“ unaprijed onemogućen; naravno, ako primjena ustavnih načela u praksi bude obezbijeđena adekvatno, a zaista ima razloga da vjerujemo u to.

Do ne tako teških, ali ipak nedopustivih pojava neravnopravnosti moglo bi, takođe, doći ako bi naknada za uloženi dohodak bila previsoka. Ali to je slično kao sa kamatom. Zato Teze za novi Ustav predviđaju pravo i obavezu društveno-političkih zajednica da svojim zakonodavstvom, odnosno regulativnim mjerama, efikasno obezbjeđuju ustavnost u tim odnosima. Očigledno je da će u tim ekonomskim odnosima biti veoma značajna kako uloga intervencije i kontrole dru-

štvenih organa, tako i uloga samoupravnog dogovaranja i sindikata u tom dogovaranju.

Uopšte, rekao bih da sindikati u uslovima novog Ustava i na njemu zasnovanih društveno-ekonomskih odnosa moraju daleko prevazići okvire svoje klasične uloge i da će morati preuzeti odgovornost i u uređivanju takvih novih oblika međusobnih ekonomskih odnosa između radnih kolektiva koji se pojavljuju tek u samoupravnom socijalističkom društvu, odnosno u uslovima predviđenim amandmanima i Tezama za novi Ustav.

Treći izvor određenih deformacija mogao bi nastati ako sam sistem ne bude dovoljno efikasno regulisao način i uslove u kojima se može ostvarivati učešće u zajedničkom dohotku. Naime, to učešće nikako ne bi smjelo ići na štetu ravnopravnog položaja radnika u međusobnim odnosima. Teze za novi Ustav daju u tom pravcu sasvim određena načela, a zakonodavstvo koje će biti izgrađeno na toj osnovi moraće dati i konkretna uputstva za uređivanje takvih odnosa.

U skladu s tim svakako će biti neophodno da se prilikom zaključivanja samoupravnih sporazuma ili ugovora obezbijedi ravnopravnost radnika raznih osnovnih organizacija, naročito u dva pravca: *prvo*, u pogledu formiranja zajedničkih mjerila rada za sticanje ličnog dohotka, tako da bi dvije organizacije koje se povezuju međusobnim udruživanjem dohotka bile istovremeno i međusobno odgovorne, za, da tako kažem, jednak ekonomski položaj radnika i u jednoj i drugoj organizaciji; a *drugo*, u pogledu uslova privređivanja, odnosno reprodukovanja uslova rada te druge organizacije u koju su sredstva uložena. Jer nezamislivo je da bi jedna organizacija udruženog rada mogla u bilo kom vidu steći pravo ili mogućnost da izvlači iz druge organizacije dohodak, po cijenu, na primjer, obaranja ličnih dohodaka radnika u njoj ili one akumulacije koja je neophodna za njen normalni razvoj i ravnopravni položaj u uzajamnim odnosima. Drugim riječima, ne cjelokupni dohodak, nego samo onaj dio dohotka koji preostaje poslije obezbjeđenja onih elemenata ravnopravnosti radnih kolektiva koji su utvrđeni Ustavom, samoupravnim sporazumima i društvenim regulativnim mjerama može biti izvor raspodjele odnosno učešća partnera koji su uložili svoj dohodak u poslove predviđene zajedničkim planovima. Tu će, vjerovatno, ponekad biti potrebe i za

nekim izuzecima, ali u suštini upravo ti principi moraju biti obezbijedjeni. U stvari, tim putem će svi ekonomski odnosi u oblasti udruživanja rada i dohotka sve više postajati samo oblik racionalnog ekonomskog raspoređivanja sredstava društvene reprodukcije u društvenoj svojini, a sve manje će biti faktor odnosa među ljudima.

Uloga banaka u sistemu proširene reprodukcije

U vezi sa već pomenutim problemima otuđivanja sredstava proširene reprodukcije, koja se koncentrišu u bankama, spoljnoj i unutrašnjoj velikoj trgovini, osiguravajućim zavodima itd., rekao bih najprije nešto o ulozi banaka.

Prije svega, u bankama je centralizovan najveći dio društvene akumulacije, i to tako velik da su privredne organizacije udruženog rada, u stvari, u punoj zavisnosti od banaka kad je riječ bilo o finansiranju proširene reprodukcije, bilo o obrtnim sredstvima potrebnim za normalno održavanje proizvodnje na dostignutom nivou. Samofinansiranje privrednih organizacija, kad je riječ o investicijama u osnovna ili obrtna sredstva, spustilo se, rekao bih, na tako nedopustivo nizak nivo, da to već nanosi veoma ozbiljnu štetu ne samo društveno-ekonomskim odnosima nego i samoj privredi. A bez odgovarajućeg nivoa samofinansiranja radnih organizacija ne može biti ni racionalne politike bankarskog finansiranja. Zbog toga, u našem privrednom sistemu kreditni sistem u cjelini ima preveliku ulogu, tako da on u dobroj mjeri sprečava direktno udruživanje rada i dohotka samih radnih organizacija. Te organizacije su u tolikoj mjeri zavisne od bankarskog ili sličnog kredita da je njihova samostalna odgovornost za privredni razvoj svedena daleko ispod neophodnog minimuma. I najzad, sam kreditni sistem je tako postavljen da su banke stimulisane da, preko relativno visokih kamata, učešća u dohotku i kratkih rokova otplate, izvlače nenormalno veliki dio dohotka iz organizacija udruženog rada i koncentrišu ga u kreditnim fondovima kojima same raspoložu. Karakteristična je, na primjer, već sama činjenica da se u nas vrlo veliki dio sredstava društvene akumulacije, prema nekim podacima čak oko jedne trećine, formira na osnovu kamata. A ta kamata se, u stvari, uglavnom slijeva u slobodna bankarska sredstva, kojima se monopolistič-

ki upravlja, odnosno bez kontrole od strane radnih organizacija i same države.

Mislim da u svemu tome treba da tražimo glavne uzroke relativno sporog procesa integracije samoupravnog rada. Jer zbog ograničenih sredstava privrednih organizacija i dominacije banaka, sama ta integracija tako malo može izmijeniti ekonomski položaj pojedinih radnih organizacija da one gube interesovanje za nju.

Razumije se, banke treba i dalje da budu veoma značajan faktor neophodne koncentracije i centralizacije dohotka udruženog rada, odnosno društvene akumulacije i njene racionalne upotrebe. Ali one definitivno moraju biti lišene monopolističke ekonomske „vlasti“ nad društvenim sredstvima, a time i nad udruženim radom. Prema Tezama za novi Ustav, banke mogu i treba da budu samo sastavni dio i instrument takve organizacije i takvih odnosa u samoupravno udruženom radu, u kojima svi oblici dohotka koji se realizuju u procesu cirkulacije društvene akumulacije — kroz bankarski i kreditni sistem i međusobne ekonomske odnose organizacija udruženog rada — pripadaju, odnosno slijevaju se u dohodak udruženih osnovnih organizacija.

Ali takav odnos ne samo da ne sprečava već upravo pretpostavlja da banke i dalje posluju kao samostalne i odgovorne privredne organizacije, a ne samo kao neka ekonomski i politički neodgovorna administrativno-izvršna služba njihovih komitenata. Takođe je jasno da banka ne može zavisiti samo od svakodnevnih odluka osnovnih organizacija udruženog rada koje u njoj udružuju svoja sredstva, za svaki posao u koji ona ulazi. Očigledno je da banka mora raspolagati i sa dugoročno centralizovanim sredstvima za dugoročne planove, za dugoročna ulaganja, da bi mogla vršiti svoju ekonomsku funkciju u udruženom radu.

Međutim, i u vršenju te funkcije banka neće moći monopolistički raspolagati nikakvim takvim sopstvenim fondom društvenog kapitala koji bi joj omogućio da na toj osnovi prisvaja dohodak organizacija udruženog rada, odnosno da raspoložuje njime bez ekonomske odgovornosti prema tim organizacijama.

U skladu sa ovim, cjelokupna bankarska sredstva pripadaju dohotku organizacija udruženog rada, odnosno njihovim osnovnim organizacijama, koje ulažu svoja sredstva u banku.

U tom smislu će i sadašnji kreditni fond, koji je čisto bankarsko-finansijski instrument, morati da izmijeni svoj karakter. Odnosi u vezi s tim treba da se izgrađuju na istim načelima koja će važiti za ekonomske odnose u udruživanju rada i dohotka uopšte, s tim što ta načela i oblici tih odnosa moraju biti prilagođeni prirodi bankarskog poslovanja.

Iz toga, takođe proizlazi da banka može doći do dugoročnih sredstava samo na osnovu samoupravnih sporazuma ili ugovorima utvrđenih, kratkoročnih i dugoročnih uzajamnih obaveza organizacija udruženog rada koje sa svojim sredstvima učestvuju u banci, a koje će biti izražene u dugoročnim i tekućim kreditnim planovima i drugim oblicima privrednog planiranja i samoupravnog dogovaranja. Ali, to istovremeno znači da u banci udružene organizacije snose solidarnu, odnosno unaprijed ugovorenu materijalnu odgovornost i za negativne rezultate poslovanja banke.

Osim toga, banka mora obavezno imati rezervni fond, kao zajednički fond njenih članova, koji predstavlja jednu od njihovih dugoročnih obaveza u snošenju rizika u poslovanju banke, ali to, naravno, nije i jedina garantija. Na taj način će iza svake banke stajati svojom odgovornošću i jemtstvom sve organizacije udruženog rada koje su u njoj udružene. Svakako da će i država imati u toj oblasti značajnu regulativnu ulogu radi obezbjeđenja solventnosti banaka i radi normalnog toka društvene reprodukcije na osnovu društvenog plana.

Sama banka, odnosno njen radni kolektiv raspolagao bi jedino dohotkom koji je neophodan za rad i razvoj same bankarske djelatnosti, njenu modernizaciju, tehničku opremljenost itd. i, naravno, za lične dohotke radnika zaposlenih u njoj i za njihovu zajedničku potrošnju. Taj dohodak kolektiva banke, takođe, mora sadržati i sve potrebne stimulativne elemente da i sam kolektiv banke bude zainteresovan za dobre rezultate poslovanja banke. Van toga, radni kolektiv banke sâm ne bi mogao raspolagati ni jednim fondom banke. O njima bi donosile odluke samo u banci udružene radne organizacije, i to putem odgovarajućeg samoupravnog demokratskog mehanizma, zasnovanog, po pravilu, na delegatskom sistemu.

Međutim, za uspostavljanje, dalji razvoj i dobro funkcionisanje takvog bankarskog sistema nisu dovoljna samo ustav-

na načela, već je neophodno, naravno, da se što je moguće brže izvrše i neke druge nužne promjene u samoj materijalnoj strukturi naše privrede.

Uporedo sa reorganizacijom bankarskog sistema moraju se izvršiti i neke druge promjene u našem privrednom sistemu. Ukazaću samo na neke od njih. Organizacijama udruženog rada, prije svega, mora ostati više dohotka, odnosno društvo mora stvoriti uslove da više dohotka ostane u samim organizacijama udruženog rada, da bi se one mogle u većoj mjeri pojaviti kao faktor samofinansiranja u procesu društvene reprodukcije. Organizacije udruženog rada moraju u tom okviru takođe doći do većih obrtnih sredstava, kako bi bile manje zavisne od kreditnog sistema. Osim toga, banke ne bi smjele ulagati sredstva u razvoj radnih organizacija pod takvim kreditnim uslovima da ih se ne tiče ni položaj toga radnog kolektiva, ni likvidnost te radne organizacije, ni realni izgledi i rezultat uložene investicije, već samo striktno održavanje rokova isplata, anuiteta i kamata koje su i inače, kao što je poznato, u nas relativno visoke. Drugim riječima, mada su granice rizika u poslovanju banaka čvršće određene nego u bilo kojoj drugoj radnoj organizaciji, o čemu, naravno, treba voditi računa, ipak mislim da bi u poslovanju banaka trebalo da dobiju širi prostor oni ekonomski odnosi o kojima je bilo riječi u vezi sa udruživanjem rada i dohotka uopšte, to jest ekonomski odnosi koji se zasnivaju na ravnopravnom snošenju rizika pri ulaganju.

Osim toga, zakonima i samoupravnim sporazumima o udruživanju u banci treba određenije utvrditi ne samo odgovornosti i obaveze već i prava prema banci onih organizacija udruženog rada koje dobijaju sredstva od banke. Mislim da na taj način treba, prije svega, obezbijediti da se obavezama tih organizacija prema banci ne narušavaju ona ustavna prava osnovnih organizacija koja se odnose na obezbjeđivanje osnovnih uslova za njihovu prostu i proširenu reprodukciju i ravnopravnost radnika u pogledu ličnih dohoda. Jer ne može se dalje trpjeti praksa da banke daju kredit, a da pri tome ne vode računa o posljedicama prethodnih obaveza za radnu organizaciju.

Neko može reći da će to smanjiti mogućnost radnih organizacija da dođu do bankarskih kredita. Ta je pretpostavka, vjerovatno, odnosno gotovo sigurno, i opravdana, ali će

takva situacija snažnije usmjeravati same organizacije udruženog rada na direktno udruživanje rada i dohotka, to jest na njihovu integraciju. A sadašnje stanje, u stvari, njeguje iluziju da se može uspješno živjeti i u jednoj usitnjenoj privredi, oslanjajući se na bankarski kredit i na očekivanje „blagodeti“ inflacije koja „potire“ stvarnu vrijednost dobrog dijela dugova.

Ekonomski odnosi trgovinskih i proizvodnih organizacija udruženog rada

Stična centralizacija akumulacije, mada ne tako velika kao u bankama, vrši se u spoljnotrgovinskim organizacijama, gdje se koncentriše značajan dio dohotka proizvodnih i drugih privrednih organizacija i pretvara se, u stvari, u samostalni kapital spoljnotrgovinskih organizacija, kojima upravljaju vrlo male grupe ljudi, a da pri tome ne odgovaraju ni radnim kolektivima koji preko njih posluju, niti državnim organima, osim, naravno, koliko se to odnosi na kontrolu zakonitosti. To se u dobroj mjeri odnosi i na jedan dio krupne unutrašnje trgovine. Zato se i dešava da se relativno značajan dio sredstava takvih organizacija odliva u razne investicije ili u potrošne svrhe izvan privrede. Ovo odlivanje je ne tako rijetko i veoma neracionalno, možda više na tom nego na bilo kom drugom području naših privrednih investicija. Drugim riječima, ove organizacije ne ulažu sredstva u razvoj onih privrednih organizacija od kojih žive.

Normalno je, doduše, da se u oblasti trgovinskog prometa centralizuje dio društvene akumulacije, ali je neodrživo u sistemu samoupravno udruženog rada da se upravo ta centralizacija vrši na način kojim se izvlači višak rada iz proizvodnje i „ubacuje“ u druge sfere, to jest da se na taj način razdvaja trgovina i proizvodnja, umjesto da ih ta sredstva združuju.

Sada postoje i mišljenja da bi spoljnotrgovinske i unutrašnje velike trgovinske organizacije trebalo da budu samo neki komercijalni servis proizvodnje. Međutim, to je druga krajnost, u koju nikako ne bismo smjeli ići. Trgovina — kako spoljna, tako i unutrašnja — sastavni je dio proizvodnje i udruženog rada i ona mora samostalno raspolagati svojim dijelom zajednički ostvarenog dohotka, kako bi mogla sa-

mostalno obezbjeđivati svoj razvoj i time unositi pozitivne tržišne inicijative i u proizvodnju.

Na kraju krajeva, danas je opštepoznato da se u svijetu ostvaruje veoma visok stepen integracije trgovine i proizvodnje i da je trgovina postala u neku ruku „prozor u svijet“ za proizvodnju. Prema tome, i sama proizvodnja mora i te kako biti orijentisana na to da ima dobro opremljen i izgrađen takav „prozor u svijet“. Ali kad koncentracija dohotka u takvim organizacijama prevaziđe razvojne potrebe same trgovine, onda se — kako dosadašnja iskustva pokazuju — stvaraju osamostaljena finansijska sredstva, neke vrste „lutajući kapital“, koji počinje da ulazi u finansijske operacije bankarskog tipa, ali mnogo manje kvalifikovano nego banke. Očigledno je da u našem sistemu trgovina ne može imati takvu ulogu, odnosno takva sredstva moraju biti podređena ekonomskoj kontroli radnika kako u osnovnim organizacijama udruženog rada koje posluju preko trgovinskih organizacija, tako i onih u samim trgovinskim organizacijama.

Tezama za novi Ustav je, pored ostalog, predviđeno da se ekonomski odnosi proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada, s jedne, i organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga, s druge strane, uređuju u oblicima trajne saradnje na osnovu: međusobnog uticaja na poslovnu i razvojnu politiku, zajedničkog preuzimanja rizika i zajedničke odgovornosti za proširivanje materijalne osnove i povećavanje produktivnosti rada kako u proizvodnji, tako i u prometu, kao i na osnovu odgovarajućeg učešća u dohotku ostvarenom takvom zajedničkom saradnjom i udruživanjem rada i dohotka. Dohodak koji se ovakvom saradnjom ostvari raspoređivao bi se kao njihov zajednički dohodak, u zavisnosti od doprinosa tekućeg i minulog rada pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada u proizvodnji i trgovini, odnosno u zavisnosti od toga koliko su te organizacije doprinijele ostvarivanju tog zajedničkog dohotka.

Posebno se previda da se osnovne organizacije udruženog rada koje se bave poslovima izvoza i uvoza organizuju i posluju u skladu sa načelima trajne saradnje sa onim organizacijama udruženog rada za koje obavljaju uvoz i izvoz, da utvrđuju zajedničku politiku proizvodnje, izvoza itd. Dohodak ostvaren ovom saradnjom takođe je njihov zajednički

dohodak, one zajednički snose rizik i odgovornost za unapređenje proizvodnje, izvoza i uvoza itd.

Ustavnim tezama takođe je predviđeno da se saveznim zakonom može propisati u kojim slučajevima i pod kojim uslovima je jedan ili drugi od ovih oblika udruživanja organizacija udruženog rada iz oblasti prometa sa proizvodnim i drugim organizacijama obavezan, a i način njihovog udruživanja, zajedničkog odlučivanja u takvim oblicima obaveznog udruživanja, snošenja rizika i raspodjele zajednički ostvarenog dohotka na osnovu ravnopravnosti radnih ljudi.

Prema tome, Teze za novi Ustav ne idu na rasparčavanje trgovine i njenog dohotka, već na uređivanje takvih uzajamnih ekonomskih odnosa koji će, s jedne strane, davati podstreka trgovini da se brine o razvoju proizvodnje, a s druge, podsticati i proizvodnju da se brine o unapređivanju trgovine.

Ove ocjene i zaključci o bankama i trgovini odnose se i na druge slične organizacije i faktore u sistemu društvene reprodukcije. Tako, na primjer, neki slični problemi mogu se zapaziti u praksi osiguravajućih zavoda. Proizvodne i druge organizacije ulažu znatna sredstva za osiguranje, a kad je takva rizična zajednica privrede suficitna, nerijetko se događa da se sredstva tog suficita pretaču u deficitarna podružja osiguranja, i to u ona van privrede, na primjer u osiguranje automobila, i privatnih, umjesto da se na neki način vraćaju privredi ili slivaju u neke njene rezervne ili slične fondove. Time ne želim da ulazim u raspravu da li je u sistemu osiguranja potrebno ili ne dozvoliti prelivanje sredstava između pojedinih zajednica rizika. Ali je, po mome mišljenju, sigurno da se to bez saglasnosti tih rizičnih zajednica, odnosno bez samoupravnog dogovora ne bi smjelo rješavati, a to je, otprilike, i stav koji je izražen u amandmanima i Tezama za novi Ustav.

Razumnije se, ovim primjerima nije iscrpna lista problema koja se odnosi na razne oblike otuđivanja viška rada od radničke klase odnosno udruženog rada, jer bi se tu moglo govoriti i o državi i o nekim interesnim zajednicama, i tako dalje.

Ali kada se sva ta, više ili manje otuđena sredstva, o kojima sam govorio i o kojima nisam govorio, uzmu u cjelini, i kada se tome dodaju još razni državni fondovi, očigledno

je da su to nekoliko puta veća sredstva nego ona koja ostaju na raspolaganju proizvodnim organizacijama. To je jedan od glavnih, odnosno daleko najvažnijih izvora teškoća koje danas imamo u vezi sa nedostatkom kapitala u osnovnim organizacijama udruženog rada i u našoj privredi uopšte. A ujedno, takav način koncentracije i centralizacije sredstava proširene reprodukcije mora svakodnevno rađati tendencije tehnokratsko-birokratskog monopola, a time i stihijski, a i svjesni, otpor radničke klase takvim tendencijama i odnosima koji u sebi nose zametke klasne diferencijacije. I konačno, to je i jedan od izvora naših ekonomskih teškoća.

Zato je krajnje vrijeme da naše društvo koncentraciju i centralizaciju društvenog dohotka, koji je inače neophodno potreban društvenoj reprodukciji, usmjeri kanalima drugih ekonomskih odnosa, to jest onim kanalima o kojima je naprijed bilo riječi.

Društveno-ekonomska sadržina prava radnika po osnovu minulog rada

Teze za novi Ustav, naravno, ne treba, a i ne mogu ulaziti u konkretne oblike i načine kroz koje će se u budućnosti rješavati pitanje povezivanja radnikovog ličnog dohotka sa rezultatima gospodarenja minulim radom udruženog rada u čijem je stvaranju i radnik učestvovao. Ali one, prvo, priznaju da je taj odnos jedan od odlučujućih faktora koji određuje položaj radnika u proizvodnim odnosima i, drugo, daju načelne polazne tačke za njegovo rješavanje putem zakonodavstva i samoupravnog sporazumijevanja.

Prije svega, moram istaći da ekonomska prava radnika po osnovu minulog rada ni u kom slučaju ne mogu značiti dijeljenje društvene imovine, tj. dijeljenje sredstava za proizvodnju ili društvene akumulacije na radnike, bilo u obliku lične svojine ili u obliku nekakvog ličnog monopola radnika u raspolaganju tzv. „svojim dijelom“ tih sredstava. O tome, zapravo, ne bi trebalo ni govoriti, jer bi svakome moralo biti jasno da bi to bilo uvođenje nesocijalističkih odnosa, a sem toga da je to i potpuno nerealno. Međutim, tu ogradu ipak ističem zato što se sada u nas — ponekad zbog nerazumijevanja, a još češće i svjesno, to jest radi unošenja

dezorijentacije u diskusiju o amandmanima — odredbe ustavnih amandmana o minulom radu kritikuju ili tumače upravo na takav način. A, u stvari, riječ je o praktičnim oblicima ostvarivanja prvenstveno sljedećih načela:

— prvo, da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada imaju potpunu ekonomsku kontrolu nad dohotkom kojim upravljaju i tada kad se on nalazi u cirkulisanju sredstava udruženog rada, u procesu društvene reprodukcije;

— drugo, da se sav dohodak koji se ostvaruje u tom procesu sliva u dohodak osnovnih organizacija udruženog rada; i

— treće, da je rezultat koji osnovna organizacija ostvari u toj oblasti poslovanja — tj. raspolaganja dohotkom radi obavljanja proširene reprodukcije — jedno od bitnih mjerila rada i u raspodjeli ličnih dohodaka. Drugim riječima, predmet raspodjele na lične dohotke može biti samo određeni dio uvećanog dohotka koji osnovna organizacija udruženog rada postiže racionalnim gospodarenjem akumulacijom, a ne sam fond akumulacije, koji je neophodan za razvoj osnovne organizacije i za njeno uključivanje u razne oblike udruživanja rada i dohotka, a pogotovu ne fond sredstava za proizvodnju.

Neko će možda reći da je to i danas svakodnevna pojava u nas. Jer dobre investicije, koje povećavaju produktivnost rada, donose radnoj organizaciji i veći dohodak. Istina je da se to već sada izražava u ekonomskom sastavu dohotka. Ali upravo taj ekonomski sastav dohotka je više ili manje prikriven od radnika, i to prije svega zato što kao takav ne igra gotovo nikakvu ulogu u načinu sticanja radnikovog ličnog dohotka. Drugim riječima, radnikov lični dohodak je zavisao samo od toga da li je dohodak radne organizacije veći ili manji, ali ne i od toga koliko je u tom dohotku učešće tekućeg rada, a koliko učešće gospodarenja minulim radom. A upravo takvo stanje omogućuje da se dobar ili loš rezultat gospodarenja minulim radom sakrije od radnika i društva, da plodove minulog rada troše veoma često oni koji mu nisu ništa doprinijeli ili su mu, pak, malo doprinijeli svojim radom, dok oni koji su ga zaista i stvorili ostaju bez ikakvih ekonomskih prava u tom pogledu. Takvo stanje, isto tako, dovodi do pretežne zainteresovanosti radnika samo za investiranje u sopstvenu, a ne i u drugu or-

ganizaciju, jer — sa gledišta svog interesa — ne raspoložu nikakvim objektivnim mjerilom šta je za njih racionalnije, s obzirom na to da ne učestvuju u ukupnom dohotku organizacija koje udružuju dohodak. A posljedica toga je onda da se kao arbitar neminovno pojavljuje stručno-upravljački aparat, to jest poslovodni organi, koji odlučuju šta je racionalno, a šta nije — ali time stiču i stvarni monopol u raspolaganju akumulacijom. I najzad, u takvim uslovima i društvene obaveze, to jest porezi, doprinosi itd. često „udaraju“ prilično linearno na lični dohodak radnika, a time i na dohodak radnih organizacija, što, u stvari, znači da taj pritisak više pogađa niskoakumulativne nego visokoakumulativne grane, grupacije i radne organizacije.

Zato amandmani i Teze za novi Ustav zahtijevaju da se rezultati poslovanja minulim radom, to jest akumulacijom, moraju iskazivati na takav način da budu očigledni svakom radniku. Zatim, taj rezultat mora postati dovoljno stimulatивно mjerilo rada u sistemu raspodjele ličnog dohotka prema radu, kako bi radnik zaista bio i materijalno, a ne samo stvaralački, zainteresovan za stvaranje akumulacije, kao i za njeno najracionalnije ulaganje, odnosno za udruživanje rada i dohotka.

Govoreći o učešću radnikovog ličnog dohotka u rezultatu gospodarenja minulim radom upravo sam mislio na problem položaja radnika sa dužim radnim stažom. Sada se to pitanje, uglavnom, rješava u obliku dodatka na godine radnog staža. Međutim, taj dodatak se više shvata kao dio ličnog dohotka ili čak kao neka socijalna pomoć koja predstavlja finansijski teret za preduzeće. Čak ako se smatra da je to u socijalnom pogledu i najbolje riješeno, ipak sam oblik dodatka na staž je takav da ne povezuje radnikov lični interes sa interesima proširene reprodukcije. Stoga dodatak na godine radnog staža i ne može da igra onu ulogu u podsticanju akumuliranja ili ulaganja dohotka koju bi morao imati.

Zato mislim da na taj problem ne smijemo gledati kao na problem socijalnog zbrinjavanja starijih radnika. U stvari, riječ je o elementarnim ekonomskim pravima radnika koji je iz godine u godinu tokom nekoliko decenija doprinosio društvu višak svog rada i time omogućavao neprekidni razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog

rada. Na kraju krajeva, radnik ne može prestati da bude proleter drukčije nego ako i njegov nagomilani minuli rad postane faktor njegovog materijalnog napretka i njegove socijalne sigurnosti. Zato dodatak na svoj lični dohodak po osnovi gospodarenja minulim radom radnik ne treba da prima kao neku nestabilnu socijalnu pomoć, već kao sastavni dio rezultata njegovog gospodarenja cjelokupnim sredstvima proizvodnje i proširene reprodukcije.

Uza sve to — kao što sam već rekao — društvo bi trebalo da teži i tome da se lični dohodak radnika ne povezuje samo sa rezultatima rada njegove osnovne organizacije udruženog rada nego sve više i sa rezultatima širih radnih zajednica u koje se njegova osnovna organizacija uključuje, a u krajnjoj konsekvenci i sa rezultatima cjelokupnog društvenog rada. A zavisnost ličnog ekonomskog položaja radnika od rezultata cjelokupnog društvenog rada, a ne samo od njegovog ličnog rada ili rada njegove osnovne ili radne organizacije u kojoj se trenutno nalazi, jeste, na kraju krajeva, upravo onaj dugoročni strateški cilj koji naše socijalističko društvo već danas mora imati pred očima da bi onda zaista moglo činiti one korake u tom pravcu koji su već danas mogućni.

Razumije se, u uslovima raspodjele prema radu radnik može očekivati od šire zajednice udruženog rada ili od ukupnog društvenog rada samo udio koji je u određenoj srazmjeri sa njegovim radnim doprinosom rezultatu tog zajedničkog rada, to jest doprinosom njegovog kako tekućeg tako i minulog rada. Pri tome ta srazmjernost ne može biti, rekao bih, čisto računska, a pogotovu ne može biti nekakav „kapital-odnos“. A takav bi odnos zaista mogao nastati ako bi radnici kako u radnoj organizaciji sa visokom tako i u onoj sa niskom akumulacijom sticali lični dohodak, recimo, u istom procentu prema postignutom rezultatu zajedničkih ulaganja. Jer na taj način bi onaj ko ima i ulaže velika sredstva automatski postigao, po osnovu gospodarenja minulim radom, i mnogo veće lične dohotke nego onaj ko je raspolagao manjom akumulacijom. To bi, u stvari, značilo da radnici u organizaciji sa visokom akumulacijom prisvajaju u svoj lični dohodak višak tuđeg rada, koji se putem tržišta prelio u njihov dohodak.

Ovdje mislim, na primjer, na takve činjenice kao što je različit položaj privrednih grana, grupacija i radnih orga-

nizacija u pogledu sticanja dohotka. Ilustracije radi, naveo bih sljedeće podatke. Interna akumulativnost određenih grana i grupacija u Jugoslaviji izgledala je 1971. godine približno ovako: rudnici uglja 3%, poljoprivredno-industrijski kombinati oko 7%, željezare nešto preko 8%, metalna industrija 10%, trgovina na malo 17%, robne kuće oko 25%, građevinske projektantske organizacije oko 28%. Dakle, razlike u uslovima sticanja dohotka su očigledno vrlo velike, to jest kreću se od 3% pa do 28% samo u granama i grupacijama koje sam pomenuo; u nekim drugim slučajevima stopa akumulativnosti je ispod 3%, odnosno preko 28%.

Zašto je to tako, da li tako mora biti i šta treba činiti da tako ne bude — u ta pitanja u okviru ovog izlaganja ne bih ulazio. Ali te razlike, čak i kad su ekonomski uslovljene, to jest i ako se ne mogu ukloniti, ne smiju stvarati suštinske razlike u ličnom ekonomskom položaju radnika. A sa praktične strane posmatrano, to znači da radnici u onim radnim organizacijama koje imaju, na primjer, stopu akumulacije od 28% ne mogu u istom procentu učestvovati u dohotku stečenom na osnovu gospodarenja tom akumulacijom kao i oni čija je stopa akumulacije 3%. Prema tome, srazmjernost o kojoj sam govorio mora biti određivana zajednički utvrđenim mjerilima rada u društvu; ona, zatim, mora biti diferencirana i mora sadržavati potrebne elemente solidarnosti, kao i politike smanjivanja socijalnih razlika među radnicima u udruženom radu. No i pored toga, u sadašnjim uslovima mora u određenoj mjeri biti prisutna i ona srazmjernost između ličnog radnikovog doprinosa rezultatu raspolaganja akumulacijom, s jedne i udjela minulog rada u njegovom ličnom dohotku, s druge strane, jer će upravo ta srazmjera djelovati kao stimulatívni faktor u gospodarenju radnika sopstvenim tekućim i minulim radom.

Pošto će se ta pitanja praktično rješavati daljom zakonodavnom i samoupravnom akcijom, ja danas, više ilustracije radi nego kao ukazivanje na konkretne prijedloge, mogu iznijeti samo neka svoja mišljenja.

Što se tiče dugoročnog rješavanja tog problema na osnovama solidarnosti i uzajamnosti radnika, ono je prije svega povezano sa dubljom reformom našeg penzionog sistema, koja nam svakako predstoji. Naime, penzija ne bi smjela da

bude „kupljena“ isključivo ličnim dohotkom radnika. Preko penzije treba da dođe do izražaja i ekonomsko pravo radnog čovjeka stečeno na osnovu njegovog minulog rada kao sastavnog dijela društvenog bogatstva, u proizvodnim sredstvima. Štaviše, u interesu jačanja elemenata solidarnosti u tim odnosima, takav sistem finansiranja penzionog osiguranja bi, možda, u budućnosti mogao da igra određenu ulogu ne samo u isplaćivanju penzija poslije završenog radnog staža već i u ostvarivanju određenih materijalnih prava radnika po osnovu minulog rada, dok još radi.

Međutim, i pored toga mislim da u sadašnjim uslovima treba da težimo i unutar svake organizacije udruženog rada uspostavljanju, rekao bih, jedne vezivne „karike“ između napora i politike radnika u samoj osnovnoj organizaciji udruženog rada u pogledu stvaranja akumulacije kao fonda minulog rada i raspolaganja tim fondom, s jedne, i ličnog dohotka radnika, s druge strane. U kojim konkretnim oblicima će se takav odnos ostvarivati, predmet je svakako odgovarajućih analiza i na njima zasnovanih konkretnih odluka u samoupravnim sporazumima o udruživanju rada u svim oblicima udruživanja — od osnovne organizacije do najširih sistema udruženog rada. Ti oblici će, nesumnjivo, biti i stvar regulativne funkcije zakonodavstva o udruženom radu. Ali, u svakom slučaju, ti oblici bi, po mome mišljenju, morali biti takvi da taj dio dohotka ne bude automatski sastavni dio ličnog dohotka, već da zavisi od rezultata ostvarenih po osnovu udruživanja, odnosno ulaganja dohotka na raznim nivoima organizovanja udruženog rada. Time će radnik biti svjestan da je dobro gospodarenje akumulacijom, kao i udruživanje dohotka po osnovu udruživanja rada, jedan od odlučujućih faktora njegovog ličnog ekonomskog položaja.

Mislim da bi rješavanje toga pitanja bilo znatno olakšano ako bi u nas značajniju ulogu dobila i kategorija radnikovog bruto-dohotka, koji bi se formirao na osnovu dohotka osnovne organizacije udruženog rada, poslije izdvajanja akumulacije i drugih obaveznih doprinosa iz ukupnog dohotka.

Naravno ta kategorija dohotka ne bi bila identična sa obračunskom kategorijom bruto-dohotka po radniku već bi bila u suštini oblik radnikovog ličnog bruto-dohotka, kao

izvor radnikovog čistog ličnog dohotka i svih oblika društvenih doprinosa koji se plaćaju iz radnikovog bruto-ličnog dohotka. U formiranju tog radnikovog bruto-dohotka mogla bi se onda jasno izraziti zajednička, to jest društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima utvrđena mjerila za raspodjelu dohotka, kako po osnovu tekućeg rada, tako i po osnovu gospodarenja minulim radom, to jest sredstvima za proizvodnju, uključujući čak i akumulaciju. S druge strane, takav bruto-dohodak radnika postao bi osnova za sve doprinose, poreze i druge obaveze društvu — osim onih, naravno, koje će se u skladu sa društvenim propisima pokrivati direktno iz dohotka radne organizacije odnosno osnovne organizacije udruženog rada, kao i za sve druge obaveze u razmjeni rada, na primjer prema zdravstvu, sistemu obrazovanja itd. Na taj način radnik bi preko stanja svog bruto-dohotka imao uvid kako u ekonomske rezultate svoje osnovne organizacije i svih vidova udruženog rada u kojima ta organizacija učestvuje, tako i u sve vidove društvene potrošnje koja se finansira doprinosom iz radnikovog bruto-dohotka.

U vezi sa ustavnim garantovanjem prava radnika po osnovu minulog rada u nas nekima izgleda nesocijalistički ili nepravedno ako radnik na osnovu gospodarenja svojim minulim radom stiže određene materijalne koristi u svom ličnom dohotku. Međutim, njima ne izgleda da je nesocijalistički i nepravedno kada se znatan dio dohotka koji je radnik stvorio svojim radom od njega ne samo otuđuje nego se pri tome ne tako mali dio tog dohotka troši tako da iz njega cijeli jedan društveni sloj može izvlačiti dobar dio svog ličnog dohotka bez svoje radne zasluge ili sa relativno malo svoga rada.

Zatim, nekima izgleda potpuno pravedno i logično da se dohodak jednog radnog kolektiva praktično prelije bez odgovarajuće naknade ili učešća u zajednički stečenoj povećanom dohotku u drugu radnu organizaciju koja na taj način visoko podiže produktivnost svog rada i svoj dohodak, ali sve plodove te povećane produktivnosti rada pripisuje sebi, iako ona taj rezultat ne bi mogla postići bez minulog rada drugih radnika.

Naravno, minuli rad sam po sebi ništa ne proizvodi, pa prema tome i ne stvara nikakvu novu vrijednost. Ali

društvena akumulacija, odnosno taj minuli rad, isto je tako proizvod rada kao i svaki drugi proizvod pa prema tome predstavlja određenu nagomilanu vrijednost. Ta vrijednost, koja se izražava u vidu finansijskih sredstava, u socijalističkom društvu, doduše, nema i ne smije imati osobinu kapitala, to jest da se njome može sticati pravo na prisvajanje tuđeg viška rada odnosno vrijednosti kao što je to slučaj u kapitalizmu. Međutim, ona i dalje ima tu osobinu da je njome moguće kupiti novu tehniku i tehnologiju i otvarati nova radna mjesta, čime se proširuje materijalna baza udruženog rada, povećava njegova produktivnost i dohodak društvenog rada. Prema tome, ako društvena akumulacija pripada svima koji rade, razumljivo je da i dohodak koji nastaje kao rezultat povećane opšte produktivnosti društvenog rada takođe mora pripadati svima koji su svojim živim i minulim radom doprinijeli takvim rezultatima, a ne samo onim radnicima koji su u pojedinoj radnoj organizaciji re-produkovali taj društveni kapital.

Kako se problem odvajanja radnika od minulog rada, o kojem sam maloprije govorio, odražava u našoj svakodnevnoj praksi, najdrastičnije pokazuje primjer takozvanog „tehnološkog viška radne snage“ koji nastaje prilikom uvođenja modernijih sredstava za proizvodnju. Svaki napredak u tom pravcu, ako se istovremeno u istom tempu ne otvaraju i nova radna mjesta, znači pojavu pomenutog „viška radne snage“ i počinje se govoriti o otpuštanju radnika ili o takozvanim „mrtvim“ brigadama u radnim organizacijama, odnosno o poluzaposlenim radnicima itd. Kako se onda od radnika može očekivati da u radničkom savjetu ili na skupovima radnog kolektiva glasa za veću akumulaciju i veća ulaganja u razvoj tehnike i tehnologije, kao i za udruživanje dohotka sa drugim organizacijama, ako on time, u stvari, istovremeno glasa za to da izgubi svoje radno mjesto u toj radnoj organizaciji, i to bez ikakvih njenih materijalnih obaveza prema njemu?

A što se tiče strahovanja da će radnik, time što će po osnovu gospodarenja svojim minulim radom sticati određene materijalne koristi, postati kapitalist ili akcionar — kao što neki govore — mislim da to može biti stvar više neozbiljne nego ozbiljne diskusije. Jer, prvo, on ne prisvaja višak tuđeg rada nego samo vraća sebi dio sopstve-

nog viška rada. A, zatim, taj dio njegovog sopstvenog viška rada, što mu ga društvo vraća kao nagradu za uspjeh koji je postigao racionalnim gospodarenjem društvenim sredstvima za proizvodnju, toliko je mali u odnosu na ono što on svojim radom daje društvu da je gotovo nehumano mahati lažnim argumentom da će radnik postati kapitalist ako jedan dio ličnog dohotka bude stekao i na osnovu svog minulog rada.

Time ne želim da kažem da u praksi ne mogu nastati i određena izobličavanja takvih odnosa, ako se ne bi poštovala ustavne i zakonske odredbe. Ali Ustav daje sasvim dovoljno mogućnosti i instrumenata društvu i njegovim organima, sindikatima itd., da se mogu suprotstaviti takvim tendencijama, ako se one budu pojavljivale.

Kao što sam već rekao, amandmani zabranjuju akcionarsko-sopstvenički odnos prema društvenom kapitalu. Ali, s druge strane, oni omogućuju takozvanu obligaciju odnosno ekonomski odnos koji je u suštini specifični oblik kreditnog odnosa — u kome posjednik obligacije ima pravo povraćaja uloženi sredstava i odgovarajuće naknade, opet bilo u obliku fiksne kamate, bilo u obliku vremenskog ili kvantitativno određenog učešća u dohotku, kada on zajedno sa kolektivom preuzima i rizik za uspjeh ili neuspjeh poslovnog poduhvata. Tu je riječ, u stvari, o identičnim ekonomskim odnosima koji se pojavljuju i između osnovnih organizacija udruženog rada. I u ovom slučaju pravo na to učešće se gasi čim su putem tog učešća vraćena uložena sredstva i dogovorena naknada. Kao i u prvom slučaju, i ovdje je data mogućnost društvene intervencije i preduzimanja regulativnih mjera u cilju obezbjeđenja dosljedne reprodukcije društveno-ekonomskih odnosa u skladu sa socijalističkim i samoupravnim karakterom našeg društva. Međutim, takvi i slični ekonomski instrumenti omogućiće da u našem ekonomskom sistemu teče slobodnija cirkulacija društvenih finansijskih sredstava i da naš privredni sistem postaje gipkiji i bogatiji u pogledu metoda i sredstava udruživanja rada i dohotka. A sve to je i prvi uslov za integraciju samoupravnog rada, ako želimo da se ona vrši putem demokratskog odlučivanja slobodnih radnika, a ne posredstvom državno-svojinskog ili tehnokratsko-upravljačkog monopola.

U odgovarajućem izgrađivanju tih ekonomskih odnosa je i suština odgovora na pitanje: šta znači kontrola radnika nad minulim radom, odnosno društvenim kapitalom? To je, u stvari, put i način da se radnik preko svoje osnovne organizacije udruženog rada uključuje u sve tokove društvene reprodukcije, i to tako da rezultate svih tih procesa uvijek može registrovati u dohotku svoje osnovne organizacije udruženog rada, a time i u svom ličnom bruto-dohotku. Naš društveno-ekonomski sistem mora povezati taj krug cirkulacije minulog rada u stabilan sistem međusobnih ekonomskih prava i odgovornosti radnih ljudi i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada i svih oblika njihovog udruživanja. Samo onda će samoupravni sistem zaista moći da funkcioniše sa manje ne samo državnog nego i tehnokratsko-upravljačkog i političkog miješanja spolja u samoupravno organizovani društveni rad.

Neka pitanja raspodjele dohotka i ličnih dohodaka

Najveća novina koja se Tezama za novi Ustav predviđa na području raspodjele dohotka i ličnih dohodaka je svakako u posljedicama koje proizlaze iz same činjenice da se sada na konto dohotka osnovne organizacije slivaju, pored dijela dohotka udruženog rada koji je realizovan na tržištu, i svi drugi oblici dohotka koji se realizuju u cjelokupnoj cirkulaciji društvenih sredstava za proširenu reprodukciju.

Teze za novi Ustav polaze od načela da su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno u radnoj organizaciji i širim udruženjima, relativno slobodni u raspolaganju svojim dohotkom i kad je riječ o određivanju nivoa lične i zajedničke potrošnje, ali su pri tome istovremeno odgovorni prema svim drugim radnicima u udruženom radu. To nije samo stvar socijalne pravednosti, odnosno težnje da se spriječe suviše velike i neprihvatljive razlike u ličnim dohocima za približno isti rad. To je, istovremeno, i stvar međusobnih odgovornosti udruženih radnika u oblasti upravljanja zajedničkim dohotkom udruženog rada. Radnik, odnosno radni kolektiv, dužan je da sredstvima proizvodnje u društvenoj svojini i dohotkom svoje osnovne organizacije upravlja kao dobar privrednik, to jest da njime ra-

spolaže kao dijelom ukupnog dohotka udruženog rada ili, bolje rečeno, kao dijelom dohotka ukupnog društvenog rada, a ne kao sredstvima sa kojima može da radi šta hoće. Zato su svaki radnik i svaka osnovna organizacija udruženog rada dužni da vode računa i o položaju drugih radnika i drugih radnih, odnosno osnovnih organizacija. Oni su dužni da se prema njihovim interesima odgovorno ponašaju i da svojom nedisciplinom ili egoizmom pojedinih grupa ne zakidaju onu zajedničku akumulaciju neophodnu za razvoj zajedničke materijalne baze udruženog rada.

Odredio bih malo konkretnije tu međusobnu ekonomsku i drugu odgovornost radnika u vezi sa raspodjelom dohotka. Ranije sam iznio podatak da je stopa interne akumulativnosti u jugoslovenskim rudnicima uglja iznosila 1971. godine svega 3%, dok je u projektantskim organizacijama bila 28%. Znači, pored toga što je dohodak društveno-ekonomski odnos, u kome radnik ima pravo da raspolaze i svojim tekućim i minulim radom, on je istovremeno i ekonomska kategorija koju kao takvu tek treba raščlaniti. Očigledno je, recimo, da ona osnovna organizacija koja prema jedinim mjerilima ima internu stopu akumulacije 3%, ima relativno manju obavezu prema drugim radnicima nego ona osnovna organizacija koja ostvaruje stopu akumulacije od 17%, 20% ili 28%. Ako ove druge osnovne organizacije neodgovorno troše suviše velik dio svog dohotka na lične dohotke, koji su mnogo viši od ličnih dohodaka u drugim organizacijama za isti rad, onda one očigledno ne troše samo rezultate svoga rada već i zajedničke rezultate udruženog rada. Time one smanjuju i akumulaciju cijelog društva i oštećuju druge organizacije udruženog rada. To je, pored ostalog, jedan od faktora koji dovodi i do socijalne nejednakosti radnika, odnosno do većih ili manjih socijalnih razlika u društvu.

Ako bismo, pak, željeli da uvedemo neku linearnu raspodjelu i oduzmemo „viškove“ tamo gdje se oni pojavljuju, poremetili bismo, s jedne strane, sve objektivne tokove ekonomskog razvoja na osnovu kojih se koncentriše više akumulacije tamo gdje je i produktivnost rada viša, pa se samim tim stvara i materijalna baza i podsticaj stalnoj borbi za povećanje produktivnosti rada, za razvoj i modernizaciju tehnike i tehnologije. S druge strane, to bi dovelo do me-

haničkog preliivanja dohotka iz visokoproduktivnih u niskoproduktivna područja društvenog rada, što bi omogućavalo da i niskoproduktivne organizacije koje, u stvari, treba da budu likvidirane ili sanirane i dalje žive na teret smanjivanja dohotka drugih radnih kolektiva. A to bi značilo da društvo rasipa, odnosno neracionalno koristi akumulaciju i da smanjuje svoje mogućnosti za rješavanje problema socijalnih razlika.

Prema tome, to ne može biti put za uređivanje ekonomskih odnosa u sistemu dohotka zasnovanog na samoupravljanju. Iz tih razloga je, takođe, nemoguće donijeti propise za nekakvo linearno određivanje kvantitativnih odnosa u raspodjeli dohotka na lične dohotke i akumulaciju. Mora se, naprotiv, razviti cio sistem samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja.

Taj sistem se, naravno, mora oslanjati i na određene, čak veoma autoritativne, društvene regulativne funkcije i intervencije. Ali ipak, ne može se sve svesti na to. Takav sistem društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja, oslonjen na društvenu regulativnu ulogu, omogućiće da sami radnici, ne samo u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada nego i zajednički, to jest preko sindikata, i međusobnim samoupravnim dogovorima utvrđuju odgovornost svake pojedine osnovne organizacije u okviru zajednički utvrđenih mjerila rada. To neće biti nimalo jednostavan niti lak posao, ali je neophodan. U stvari, mi smo već počeli sa praksom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja o mjerilima za raspodjelu dohotka. Ne tvrdim da je takav način rješavanja tih problema najbolji, a pogotovo da može biti vječit. Naprotiv, to je izrazito prelazno sredstvo socijalističkog društva. Ali sve dok jedno buduće visokorazvijeno socijalističko društvo materijalno ne bude u mogućnosti da postepeno, u sve većoj mjeri napušta načela raspodjele prema radu i zamjenjuje ih raspodjelom prema potrebama, takve društvene konvencije moraju postojati i vršiti svoj uticaj u pravcu najveće moguće ravnopravnosti radnih ljudi u udruženom radu u primjeni načela raspodjele prema radu. Naime, u našem socijalističkom društvu nedopustivo je da svako san za sebe utvrđuje mjerila raspodjele. Na osnovu takvog mehanizma društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja lakše će se doći i do

istinskih racionalnih rješenja za probleme onih neopravdanih razlika u ličnim dohocima radnika koje nastaju zbog različitog položaja grana ili radnih organizacija na tržištu, to jest zbog različitog obima društvene akumulacije koju oni mogu steći na osnovu svoga rada.

Praksa društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja u raspodjeli ličnih dohodaka prema radu tek je na svom početku i pokazuje, po mome mišljenju, prilično ozbiljne slabosti, iako se ne može poreći da je donijela i određene koristi. Zato je ostvarivanje sporazuma i dogovora u toj oblasti neophodno stalno pratiti, kritički analizirati i u kraćim periodima podvrgavati neophodnoj reviziji.

Moj je utisak da su postojeći društveni dogovori o raspodjeli dohotka zasad suviše usmjereni na kvantitativno određivanje *nivoa* ličnih dohodaka, a premalo na utvrđivanje onih kvantitativnih i kvalitativnih *mjerila* za rezultate rada, od kojih je, prije svega, zavisn veći ili manji dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Po mome mišljenju, radnikov bruto-dohodak morao bi biti manje zavisn od obima dohotka kojim upravlja osnovna organizacija, a više od toga koliko je zajednički i pojedinačni rad i radnik doprinio porastu ili pak smanjivanju tog dohotka. Zato bi se pomenuti društveni dogovori morali, po mome mišljenju, manje baviti, rekao bih, kvalifikacijama i radnim položajima čovjeka — jer time moraju da se bave pojedine organizacije udruženog rada više nego samo društvo, kao i cifarskim rasponima između ličnih dohodaka, a što je danas pretežna praksa. Oni bi se morali više baviti rezultatima radnikovog tekućeg i minulog rada, odnosno, bolje rečeno, doprinosom toga rada ukupnom rezultatu osnovne organizacije i svih drugih vidova udruženog rada u kojima ta organizacija učestvuje. Osim toga, često se suviše pauzalno određuju razni „plafoni” za lične dohotke, koji zato ne pogađaju one koji za malo rada primaju relativno veliki dohodak, već često upravo one čiji je rad od odlučujuće važnosti za razvoj i napredak radne organizacije.

Lično mislim da je, na primjer, takozvano plafoniranje ličnog dohotka u oblasti političkih i sličnih institucija i organizacija ne samo korisna već i neophodna mjera, da bi se spriječila karijeristička jagna za takvim osjetljivim dru-

štvenim funkcijama. Ali ta ista mjera može u oblasti proizvodnog i samoupravnog stvaralačkog rada uopšte nanijeti često više štete nego koristi. Mi sada zbog takvih mjera već dolazimo u situaciju da kvantitativna i kvalitativna mjera za najkvalifikovaniji rad prosto zamjenjujemo formalnim školskim svjedočanstvima i mehaničkim određivanjem raspone u ličnom dohotku prema formalnim kvalifikacijama. Posljedica toga je, na primjer, da se sve više smanjuje razlika između ličnog dohotka inženjera koji obavlja više-manje rutinski rad i inženjera koji svojom stvaralačkom inicijativom odlučujuće utiče na ukupni rezultat rada pojedine radne organizacije, jer obojica imaju iste formalne kvalifikacije. Bojim se, ako se takav pristup rješavanju tih problema u nas ne izmijeni, da upravo najsposobniji ljudi neće biti dovoljno stimulirani za rad. Jer ista visoka školska kvalifikacija ne znači uvijek i istu visoku stvaralačku sposobnost.

Samoupravne interesne zajednice

Već u prvoj fazi ustavnih promjena, to jest Amandmanom XXI, utvrđen je princip da radnici slobodnom i neposrednom razmjenom svoga rada sa radom radnika u radnim organizacijama u oblasti obrazovanja, nauke, zdravstva i drugih društvenih djelatnosti, kao dijelom jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbjeđuju svoje određene radne i životne, lične i zajedničke, potrebe u tim oblastima. Podsjetio bih samo da su ove oblasti i u buržoaskom društvu, a i u prvim fazama razvoja našeg društva, materijalno bile prije svega vezane za državu, za budžet i državne poreze. Suštinska promjena u tom pogledu, koju želimo dosljednije da utvrdimo novim Ustavom i ostvarimo u našem društvu, svodi se, u stvari, na to da odnosi između korisnika obrazovnih, zdravstvenih i drugih usluga, a i svih kulturnih vrijednosti, s jedne, i radnih ljudi koji te usluge pružaju, s druge strane, budu u najvećoj mogućoj mjeri stvar samoupravnog sporazumijevanja i udruživanja radnih ljudi, a stvar države samo utoliko ukoliko je riječ o njenoj Ustavom i zakomima utvrđenoj regulativnoj funkciji. Riječ je, prema tome, o krupnoj promjeni u odnosima između radnih ljudi u oblasti zadovoljavanja takvih njihovih radnih, životnih i kulturnih potreba. Promjene u tim odnosima su, u stvari,

već započete, ali će im predstojeće ustavne promjene dati još određeniji pravac i podstrek.

Riječ je, dakle, o takvim oblicima samoupravnih odnosa, bilo neposredno među zainteresovanim organizacijama — recimo, radnim organizacijama u proizvodnji, u zdravstvu — bilo u okviru ili između interesnih zajednica gdje se u procesu udruživanja rada pojavljuju partneri, čiji se rad ne razmjenjuje ni posredstvom tržišta, ni posredstvom državnog budžeta, već u specifičnim oblicima direktnog međusobnog dogovaranja i sporazumijevanja. Očigledno je da partneri u ovom dogovaranju moraju biti u ravnopravnom odnosu, upućeni na to da se sporazumiju, a ne da se nadglasavaju. Oni to mogu da čine i bez zajednički organizovane interesne zajednice, to jest neposrednim ugovorom. Ali u određenim djelatnostima, recimo u obrazovanju, zdravstvu ili kulturi itd., svakako je bolje da se partneri ne dogovaraju samo o međusobnim ekonomskim odnosima koji se tiču „cijene“ usluga već i o zajedničkom doprinosu razvoju tih djelatnosti, planiranju njihovog razvoja, određivanju ciljeva toga razvoja itd. Upravo za ove djelatnosti u Tezama za novi Ustav predviđa se organizovanje takvih interesnih zajednica u kojima će se delegati oba ili više partnera stalno, organizovano i ravnopravno dogovarati, kao što sam rekao, kako o „cijenama“ usluga, tako i o razvoju i oblicima udruživanja rada i dohotka. Ta ravnopravnost doći će do izražaja bilo u obliku određenog ugovornog odnosa u finansiranju, bilo u obliku dvodomnog ili sličnog odlučivanja u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica.

Druga karakteristika interesnih zajednica, koja će biti adekvatnije izražena u novom Ustavu i koja će vremenom sve više dobijati na snazi i ulozi, jeste solidarnost, odnosno zajednička briga ljudi o njihovom socijalnom, kulturnom i društvenom položaju. Sve je očiglednije da moramo posvetiti mnogo veću pažnju međuzavisnosti radnih ljudi u tim oblastima; međuzavisnosti koja istovremeno traži i postepeno uspostavljanje i razvijanje takvih samoupravnih fondova zajedničke potrošnje putem kojih će se postepeno smanjivati i socijalne razlike, odnosno u sve većoj mjeri unositi elementi raspodjele prema potrebama. Naravno, svemu tome mora biti prilagođena i organizaciona struktura pojedinih interesnih zajednica.

Uporođo sa tim biće neophodno povezati i interesne zajednice sa cjelokupnim društvenim sistemom u tom smislu da one ne budu zatvorene u sebe, nego da u određenim pitanjima budu odgovorne i društvu kao cjelini, osobito ako je djelatnost neke interesne zajednice od posebnog društvenog interesa. Naravno, tu je neophodna i određena regulativna uloga države. Kada se, na primjer, u interesnoj zajednici ne postigne dogovor o visini stope obaveznog zdravstvenog osiguranja ili doprinosa za obrazovanje, određena društveno-politička zajednica mora imati mogućnost da interveniše da se takva odluka donese, ili da je ona sama donese, ako je ne bi mogla donijeti interesna zajednica, Jer jasno je da se tako važna oblast zadovoljavanja ljudskih potreba ne može prepustiti stihijском razvitku. Sem toga, u tim područjima često će biti neophodna i državna inspekcija.

A takav će sistem samoupravnih odnosa u tim takozvanim „neprivrednim” djelatnostima — iako to nije pravi naziv za te vrste društvenog djelovanja i stvaranja — istovremeno omogućiti da i radni ljudi u tim oblastima društvenog rada budu u istim društveno-ekonomskim odnosima, u istom društveno-ekonomskom položaju, kao i oni u materijalnoj proizvodnji i u privredi uopšte.

Osnivanje i izdvajanje osnovnih organizacija udruženog rada

Koordinaciona komisija bila je mišljenja da u ustavnoj definiciji osnovne organizacije udruženog rada nije moguće dati detaljnije odredbe od onih koje su već date u ustavnim amandmanima iz 1971. godine. Ustavna formulacija, naime, ne smije biti tako kruta da veoma različitim uslovima u praksi nameće suviše jednoobrazni oblik osnovne organizacije.

Međutim, u Tezama za novi Ustav čini se ipak korak dalje i u pogledu samog karaktera osnovne organizacije, a prije svega u pogledu preciziranja međusobne odgovornosti osnovnih organizacija udruženog rada u raznim oblicima udruživanja rada i dohotka.

Teze za novi Ustav teže za tim da se osnovna organizacija što više približi radnicima. Zato se predviđa da se ona ne samo može već i mora organizovati u svakom onom dijelu radne organizacije ili radnog procesa čiji se proizvod rada može konkretno mjeriti kao vrijednost i na taj način i razmjenjivati kao vrijednost, bilo u unutrašnjim odnosima u samoj radnoj organizaciji, bilo na tržištu. A u takvoj razmjeni rada se i stiče dohodak osnovne organizacije.

Razumnije se, drugi radnici imaju pravo da se suprotstave takvom zahtjevu ako smatraju da za to ne postoje uslovi, odnosno ako bi osnivanje osnovne organizacije škodilo radnoj organizaciji kao cjelini. Čim dođe do spora te vrste, i jedan i drugi dio radnog kolektiva dobija — prema Tezama za novi Ustav — svojstvo stranke u sporu i organi radne organizacije nemaju prava da preduzimaju bilo kakve disciplinske mjere dok se spor ne okonča. Ako se spor ne može riješiti putem unutrašnje arbitraže, uz pomoć sindikata itd., dakle sporazumom unutar radne organizacije, odluku će donijeti vijeće za rješavanje sporova iz samoupravnih odnosa. To vijeće je, kao što je već rečeno, nova sudska institucija, koja ne bi bila u sastavu redovnih sudova, već bi imala karakter samoupravnog suda.

Sastavni dio prava radnika da formiraju osnovnu organizaciju udruženog rada je i pravo osnovne organizacije da se izdvoji iz radne organizacije i organizuje bilo kao samostalna organizacija udruženog rada, ili da se pripoji nekoj drugoj organizaciji, ako u toj osnovnoj organizaciji postoji mišljenje da će tako postići bolje uspjehe u radu i u borbi za veću produktivnost rada. Jer ako to ne bi bilo pravo radnika, onda bi to ne samo obezvređivalo cio koncept osnovne organizacije već bi sputavalo i radnikovu težnju da se bori za veću produktivnost rada.

S druge pak strane, društvo nikako ne smije dozvoliti da se — zbog nekih trenutnih stanja i raspoloženja u nekoj radnoj organizaciji ili zbog egoističkih, partikularističkih interesa ili, kao što se ponekad događa, jednostavno zbog ambicija pojedinih grupa ljudi — olako razbijaju već stvorene racionalno zaokružene tehnološke i privredne cjeline, koje upravo kao takve mogu dati najbolje rezultate, kako u pogledu produktivnosti rada, tako i u pogledu sticanja dohotka.

Istina, dosad je bilo dosta slučajeva da je integracija vršena tako što je dohodak visokoproduktivnih radnih organizacija mehanički prelišan u druge radne organizacije, za pokrivanje njihovih deficita, nerijetko prije svega zato da bi opštine ili republike time skinule sa sebe odgovornost i obaveze koje imaju u rješavanju problema deficitnih radnih organizacija. Jer, kao što je poznato, te društveno-političke zajednice treba da se brinu ili o sanaciji tih radnih organizacija ili o njihovom ukidanju ako su već deficitne. Rezultat toga je bio da nije samo stradao ili trpio štetu radni kolektiv produktivnije radne organizacije već i društveni rad u cjelini, jer se na taj način, u stvari, beskorisno trošio dohodak produktivnije organizacije. Time se usporavao i rast produktivnosti društvenog rada u cjelini. Prema tome, obezbjeđivati na silu, snagom zakona, integritet takvih organizacija bilo bi ne samo u suprotnosti sa interesima radnika već i sa interesima društva.

Ali, isto tako, nisu rijetki slučajevi da neke organizacije udruženog rada hoće da se izdvajaju iz inače veoma zdravih i racionalnih integracionih zajednica, bilo zbog toga što trenutno dobro stoje, ali ne misle na sutrašnji dan, ili pak zbog miješanja nekih spoljnih faktora, koji u tome vide neke svoje tehnokratske ili lokalističke računice. Dezintegracija je u takvim slučajevima u direktnoj suprotnosti sa naporima za višu produktivnost društvenog rada, a samim tim, u krajnjoj liniji, ne može biti ni u interesu same organizacije koja teži izdvajanju.

Kada je u pitanju jedan, a kada drugi slučaj, nije uvijek lako utvrditi. Sada se ti sporovi, uglavnom, rješavaju unutar organizacija udruženog rada, obično kroz više ili manje dugotrajne sukobe između centralnih organa takve zajedničke organizacije udruženog rada i radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koji traže takvo izdvajanje, ili se to čak degeneriše u besprincipijelne svađe između grupica ljudi koji imaju svoje lične računice i od kojih svaka na svoj način dezinformiše radnike. Zato smo upravo u toj oblasti dosad imali relativno mnogo unutrašnjeg političkog sukobljavanja u radnim organizacijama, pa čak i obustava rada.

Teze za novi Ustav, naravno, nisu mogle dati sasvim konkretne norme za rješavanje tih problema. U njima je ipak učinjen korak dalje u odnosu na sadašnje stanje, i

to time što su data određenija uputstva za izgradnju zakonodavstva koje treba da reguliše te odnose. Prije svega, Teze predviđaju da se iz radne organizacije ne mogu izdvojiti one osnovne organizacije udruženog rada čijim bi izdvajanjem bio onemogućen ili suštinski oštećen tehnološki proces rada, to jest onemogućen ili bitno otežan normalan rad radne organizacije kao cjeline.

Međutim, kada nije riječ o takvom slučaju, to jest kada radna organizacija i bez osnovne organizacije koja traži izdvajanje ipak može normalno dalje da radi, onda je, prema Tezama za novi Ustav, u načelu priznato pravo radnika te osnovne organizacije da se izdvajaju, ali s tim da radnoj organizaciji iz koje se izdvajaju moraju vratiti sva materijalna sredstva koja je ta osnovna organizacija od nje dobila bilo u kom obliku, i nadoknaditi direktnu štetu koja bi takvim istupanjem nastala za druge osnovne organizacije u sastavu radne organizacije. Time je onemogućeno, ili bar bitno otežano, olako i neodgovorno izdvajanje osnovnih organizacija iz sastava širih organizacija udruženog rada.

I u ovom slučaju eventualni spor će se — ako ne bude riješen unutrašnjim sporazumom u radnoj organizaciji — rješavati pred vijećem za rješavanje sporova iz samoupravnih odnosa, koje će odlučiti da li uopšte postoje uslovi za izdvajanje, odnosno kakve materijalne i druge obaveze i odgovornosti ima osnovna organizacija koja se izdvaja.

Mislim da će se time suštinski smanjiti negativni uticaj koji sada imaju sporovi oko izdvajanja osnovnih organizacija udruženog rada. Jer pomenuti sudovi, odnosno vijeća za rješavanje sporova iz samoupravnih odnosa, neće posmatrati takve slučajeve sa gledišta nekih trenutnih unutrašnjih stanja bilo radne organizacije, bilo osnovne organizacije udruženog rada koja traži izdvajanje, već će nepristrasno sagledavati posljedice jednog ili drugog rješenja, kako za obje organizacije udruženog rada, tako i za zajednički interes društvenog rada, ali, naravno, istovremeno i za neotuđiva prava radnika, kako ih formuliše Ustav u pogledu prava na izdvajanje.

Poznato je da su dosad i takozvani lokalistički interesi uticali na tok udruživanja rada i sredstava. Teze za novi Ustav ne predviđaju nikakve direktne nove odredbe u tom pogledu. Jer problem nije u tome kako spriječiti

takozvani „lokalistički“ interes, već kako uskladiti interes udruženog rada sa tim interesom, i obrnuto. Naime, ako tu nastaje sukob interesa, teritorijalni interes će uvijek u političkom smislu vršiti pritisak u pravcu dezintegracije, bez obzira na to šta će biti zapisano u Ustavu ili u zakonima. A takvi sukobi obično nastaju tamo gdje se višak rada radnika koji rade na jednom području putem monopolističke centralizacije sredstava u integriranim cjelinama — u velikim združenim organizacijama — u stvari prelijeva na drugo područje, a da se pri tome ni u kakvom obliku ne vraća tim radnicima, a time ni lokalnoj zajednici.

Prema tome, opet se vraćamo na isto pitanje: ako se rezultati udruživanja rada i dohotka — naravno, osim onog dijela koji se troši za zajedničke društvene potrebe — uvijek budu vraćali u dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno stavljali na njen „konto“, onda će se teritorijalni interes i interes za integraciju ne samo podudarati već će jedan drugog podržavati. Drugim riječima, u tom slučaju će biti manje pritiska u pravcu takozvane lokalne integracije, jer će šira integracija biti korisnija i sa gledišta lokalnih interesa. Naravno, sve druge nepravilnosti koje se odnose na zatvaranje tržišta i sputavanje slobodnog udruživanja rada i dalje su predmet zakonskog regulisanja.

Neka pitanja unutrašnje organizacije i pravnog statusa osnovnih organizacija udruženog rada

Već je rečeno da ustavne norme o oblicima organizacije udruženog rada ne smiju biti suviše krute. Dobar primjer za to su takve krupne radne organizacije koje u svom sastavu mogu imati jednu ili više osnovnih organizacija udruženog rada, za koje su svjesne da će biti deficitne sa gledišta tržišnih odnosa, ali su ipak neophodne za zajednički rad radne organizacije u cjelini, pa je i sa društvenog gledišta racionalno da se ti deficiti, koji se pojave, pokriju.

Tezama za novi Ustav omogućava se i sistemsko rješavanje tih problema. Prije svega, oni će se rješavati samoupravnim sporazumom o udruživanju, to jest naročito putem odredaba o unutrašnjoj raspodjeli dohotka među os-

novnim organizacijama udruženog rada. Ako osnovne organizacije budu priznale neophodnost da u sastavu zajedničke organizacije udruženog rada imaju i takve osnovne organizacije koje će za kraći ili duži period poslovati sa gubitkom, ali su im potrebne, one će morati da na sebe preuzmu i odgovornost za pokrivanje tog gubitka, naravno, uz ravnopravne obaveze svih. Ponekad će se takvo pokrivanje deficita regulisati putem kreditnog odnosa između osnovnih organizacija, a drugi put biće potrebno i to da se neke osnovne organizacije trajno odreknu dijela svog dohotka u korist onih osnovnih organizacija koje neće biti u stanju da vraćaju kredite, ali su zajedničkoj organizaciji udruženog rada ipak potrebne. No, svakako će svaka radna organizacija morati nastojati da takvih situacija bude što manje, odnosno da se ne stvara takva struktura osnovnih organizacija u radnoj organizaciji koja bi dovela do toga da u njoj bude i trajno deficitnih osnovnih organizacija.

Neki problemi te vrste će, vjerovatno, morati biti i društveno regulisani, bilo na osnovu širih društvenih ili samoupravnih dogovora, bilo zakona. Ustav tu ne može da ulazi u konkretna rješenja, ali on ovlašćuje društveno-političke zajednice da u određenim slučajevima, kada je u pitanju zaista zajednički društveni interes, mogu efikasno intervenirati, uključujući tu i primjenu određenih prinudnih mjera.

U dosadašnjoj primjeni ustavnih amandmana nastale su i neke dileme u pogledu obima samostalnosti osnovnih organizacija udruženog rada, a naročito da li im treba priznati svojstvo pravnog lica ili ne, jer bi to, navodno, dovelo do njihovog otcjepljenja i ugrozilo integritet preduzeća itd.

Teze za novi Ustav polaze od shvatanja da je u načelu svaka osnovna organizacija udruženog rada pravno lice. Ali nisu osnovne organizacije jedina pravna lica u oblasti udruženog rada, niti sva pravna lica kao takva imaju i jednaka prava. Ni osnovne organizacije udruženog rada kao pravna lica ne moraju imati ista prava. Jedno je, naime, neosporno. Osnovna organizacija udruženog rada je nosilac društvenog dohotka i odgovorna je za raspolaganje njime, a i za ostvarivanje neotuđivih prava radnika koja se na bazi tog dohotka ostvaruju prvenstveno u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Prema tome, ona se u tim odnosima i sporovima pojavljuje kao stranka prema drugim organizacijama udruže-

nog rada, to jest očigledno raspolaže pravima koja je u tom pogledu čine pravnim licem. Međutim, da li će određena osnovna organizacija udruženog rada imati i pravo da, recimo, u prometu robe može samostalno zaključivati ugovore sa trećim licima ili to može činiti samo preko zajedničke radne organizacije — to je stvar samoupravnog sporazuma o udruživanju te organizacije. Biće normalno i čak nužno da osnovne organizacije ne raspolažu takvim pravima u onim organizacijama udruženog rada u kojima ih sama priroda proizvodnje, odnosno privređivanja i djelatnosti, veoma intenzivno upućuje na zajedničko istupanje prema trećim licima. U takvim organizacijama to će se onda precizirati i u samoupravnom sporazumu i u statutu. Ali to ne isključuje da će, pak, u drugim radnim organizacijama pojedine osnovne organizacije, koje su relativno samostalne u svojoj proizvodnji ili u svojoj djelatnosti, imati takvo pravo — što, opet, zavisi od njihovog samoupravnog sporazuma o udruživanju. Razumije se, u tom slučaju će samo ta osnovna organizacija, a ne cijela radna organizacija, snositi odgovornost za taj dio svoga poslovanja. Uzmimo za primjer jedno veliko preduzeće robnih kuća koje ima robne kuće po cijeloj Jugoslaviji. Sigurno je da će tim robnim kućama u određenim pitanjima biti priznato i svojstvo pravnog lica u odnosu prema trećim licima. Pošto će samoupravni sporazumi biti registrovani kod sudova, poslovni partneri moći će da budu informisani i preko tog registra o tome kakvim pravima raspolaže bilo radna organizacija, bilo osnovna organizacija udruženog rada sa kojom stupaju u poslovne odnose.

Tako shvaćen pravni status osnovne organizacije udruženog rada, po mome mišljenju, ne samo da ne podstiče otcjepljenje i ne ugrožava integritet preduzeća već ga jača upravo time što omogućava da se unutrašnji odnosi u preduzeću ili širim oblicima udruživanja rada slobodnije i različito uređuju, u zavisnosti od prirode različitih djelatnosti.

Jedno od važnih pitanja u vezi sa formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada je i način organizovanja i finansiranja takozvanih zajedničkih službi u radnim organizacijama. Tezama je predviđeno da način finansiranja zajedničkih službi bude utvrđen, prije svega, samoupravnim sporazumom o udruživanju i statutom organizacije udruženog rada. On se mora zasnivati na odgovarajuće primijenjenim

istim načelima, koja inače važe za društveno-ekonomski položaj radnika u osnovnim organizacijama. Međutim, ako je riječ o takvim poslovnim organima kao što je, na primjer, direkcija preduzeća, onda se treba rukovoditi načelima koja su, recimo, predviđena za radne kolektive u bankama. To znači da te službe ne mogu samostalno raspolagati bilo kakvim fondovima akumulacije, već samo sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju, kao i za tekuće poslovanje i razvoj tih službi. Ovo ističem posebno zbog toga što postoje tendencije da se takvi organi jednostavno proglašavaju osnovnom organizacijom, da bi time stekli pravo na sticanje akumulacije, a tu akumulaciju ne mogu steći drukčije nego na račun dohotka drugih osnovnih organizacija. To svakako ne bi bilo u skladu sa amandmanima i sa Tezama za novi Ustav.

Razumije se, to ne znači da osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom o udruživanju ne mogu na nivou širih organizacija udruženog rada, kao što su preduzeća, kombinati, udruženja itd., stvarati određene stalne poslovne, rezervne i slične fondove za zajedničke potrebe. Naprotiv, to će čak biti pravilo, jer bez toga privreda ne može normalno funkcionisati. Ali to zaista treba da budu zajednički fondovi osnovnih organizacija, kojima će one upravljati na način predviđen Ustavom, to jest ponekad na načelima saglasnog odlučivanja svih osnovnih organizacija, a ponekad preko centralnog radničkog savjeta koji će biti sastavljen od delegata osnovnih organizacija i imati sasvim precizno određena ovlašćenja u samoupravnom sporazumu o udruživanju, kao i u dugoročnim i kratkoročnim planovima koje takve organizacije budu donosile. Jer, naravno, kad se jednom donese dugoročni plan razvoja zajedničke organizacije udruženog rada, onda on zahtijeva i da se sve osnovne organizacije dugoročno obavežu u pogledu njegove realizacije.

A kada je riječ o drugim zajedničkim stručnim djelatnostima, koje ne obavljaju poslovodnu funkciju, kao što je to, na primjer, naučnoistraživačka djelatnost, konstrukcijski biro itd., onda se takve djelatnosti mogu organizovati bilo kao osnovne organizacije — ako su dovoljno razvijene i ako postoje uslovi za to — bilo kao samostalne radne jedinice u sastavu zajedničkih službi, koje svoj položaj i način sticanja dohotka uređuju samoupravnim sporazumima sa osnovnim

organizacijama, naravno u onim slučajevima kad ne postoje uslovi za stvaranje osnovne organizacije.

Dodao bih još i to da osnovne organizacije svoj dohodak ne treba da drže tako reći stalno u svom „džepu“. U zajedničkom je interesu svih osnovnih organizacija udruženog rada da se obavezuju i na duže rokove u pogledu svojih planova i, posebno, da se njihov dohodak u najvećoj mogućoj mjeri obrće kao sastavni dio zajedničkog dohotka cijele organizacije udruženog rada, s tim da se, kao što smo ranije istakli, svi rezultati gospodarenja tim dohotkom opet srazmjerno doprinose u njegovom stvaranju, unose u dohodak odnosno stavljaju na „konto“ svake pojedine osnovne organizacije. Tako će osnovne organizacije biti stimulirane da uvijek ponovo međusobno udružuju svoja sredstva, osim onih, naravno, koja će im biti neophodna za tekući rad i razvoj.

Praksa će vjerovatno otvoriti određene probleme u toj oblasti, koje danas možda i ne možemo u cjelini sagledati, ali Teze za novi Ustav predviđaju dovoljno sredstava za brzu i efikasnu društvenu intervenciju, ako to bude potrebno.

Položaj organa upravljanja, njihovih izvršnih organa i poslovnih organa

Stečena iskustva su jasno pokazala koliko je neophodno da Ustav i zakoni utvrde osnovne elemente u razgraničavanju nadležnosti i odnosa, s jedne strane, između radnog kolektiva i radničkog savjeta koji treba da upravljaju odnosima između ljudi, i, s druge, poslovnih organa koji treba da upravljaju stvarima, to jest procesom rada i poslovanja. Prilikom tog razgraničenja mora se poći od činjenice da radnici, kada demokratski upravljaju sredstvima u društvenoj svojini, obavljaju i društvenu funkciju za koju su odgovorni pred društvom, odnosno pred svim drugim radnicima. Jer upravo se odnosima koji nastaju u raspolaganju i upravljanju sredstvima u društvenoj svojini određuje društveni položaj radnog čovjeka. No ne treba očekivati od radnika i njihovih samoupravnih organa da pripremaju i donose *stručne* odluke o upravljanju *stvarima*, to jest procesom rada i poslovanja. Za to je potreban poseban visokokvalifikovan apa-

rat stručnog upravljanja, koji u tom pogledu mora snositi samostalnu i javnu stručnu odgovornost, ne samo prema kolektivu već i prema društvu. A konkretni ekonomski rezultati tog upravljanja, koji će se izraziti prvenstveno u kretanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada i bruto-dohotka radnika, biće onaj pokazatelj na osnovu kojeg radnici mogu ne samo ocjenjivati uspjeh ili neuspjeh stručnog rukovođenja već i zauzimati stavove u pogledu buduće privredne i razvojne politike, u pogledu upotrebe dohotka, udruživanja dohotka sa drugima itd.

Iskustva su pokazala da su pokušaji spajanja izvršnih organa radničkog samoupravljanja odnosno radničkog savjeta sa poslovnim organima dali rezultate suprotne očekivanim. Pri tome mislim na Ustavni amandman XV. Naime, to spajanje nije dovelo do povećane kontrole radnika nad stručnim rukovođenjem, već obrnuto, do veće kontrole poslovnih organa nad radničkim savjetom. Zato Teze za novi Ustav insistiraju na što većoj samostalnosti radničkog savjeta i njegovih izvršnih organa i na njihovoj povezanosti prvenstveno sa radnim kolektivom. Razumije se, oni moraju saradivati sa poslovnim organima, inače organizacija ne bi mogla normalno djelovati. Ali osnovni uticaj mora dolaziti, prije svega, iz radnog kolektiva. S druge strane, Teze insistiraju i na samostalnoj stručnoj odgovornosti poslovnih organa, koja se ne smije zamagljivati i sakrivati iza odluka eventualno nedovoljno informisanog kolektiva ili nedovoljno informisanog radničkog savjeta. I za tu neinformisanost moraju snositi odgovornost poslovni organi, odnosno organi stručnog upravljanja.

Zato Teze za novi Ustav predviđaju da radnički savjet mora imati svoje samostalne izvršne organe — bez obzira na to da li će to biti izvršni odbori, komisije, savjeti ili slično — koji će se starati o izvršenju odluka radničkog savjeta i radnog kolektiva od strane svih organa preduzeća, uključujući i poslovne organe, i koji će za to biti odgovorni radničkom savjetu.

Pri tome, izvršni organi radničkog savjeta treba da se oslanjaju ne samo na stručnu pomoć stručnog i upravnog aparata unutar radne organizacije već i na odgovarajuće stručne društvene službe i organizacije van nje, kao što su služba društvenog knjigovodstva, statistika, naučnoistraživač-

ke i druge stručne ustanove i instituti, stručne službe sindikata i društveno-političkih zajednica itd. Sve to treba da omogući radničkom savjetu da bude samostalan u ocjeni stvari i da funkcionira kao kompletna i samostalna radnička skupština, a ne da bude isključivo zavisan od informacija i inicijativa poslovnih organa. To će ujedno biti pomoć poslovnim organima da budu samostalniji u sprovođenju donijetih odluka. Tek na osnovu takvog javnog razgraničenja nadležnosti moguće je utvrditi kako kolektivnu odgovornost organa samoupravljanja, tako i ličnu odgovornost poslovnih organa. Jer u oblasti stručnog rukovođenja radom i poslovanjem mora postojati puna lična odgovornost.

Teze za novi Ustav, inače, predviđaju da se i radnički savjeti u svim organizacijama udruženog rada formiraju na načelima delegatskog sistema. To znači da će radni kolektiv osnovne organizacije birati svoju delegaciju koja će učestvovati u radu širih organizacija udruženog rada i pri tome biti odgovorna svojim biračima za cjelokupan svoj rad, i radničkom savjetu osnovne organizacije za odlučivanje o onim pitanjima gdje je prema samoupravnom sporazumu o udruživanju neophodna saglasnost osnovne organizacije udruženog rada za određene odluke. Time će biti onemogućeno ili otežano manipulisanje hijerarhijom radničkih savjeta.

Teze za novi Ustav takođe utvrđuju da mandat članova samoupravnih organa ne može trajati duže od dvije godine. Dosadašnja iskustva su pokazala da bi produžavanje mandata samo podsticalo stvaranje zatvorenih i čak privilegovanih grupica i grupa u preduzeću i potkopavalo demokratizam u radničkim savjetima. Shvatanje da tako kratak mandat slabi odgovornost i kvalifikovanost radničkog savjeta, po mome mišljenju, nije opravdano, naravno pod uslovom da svi radnici budu stalno informisani o radu radničkog savjeta.

U Tezama za novi Ustav posvećena je pažnja i položaju i ulozi takozvanih poslovnih organa. S obzirom na to da direktor — bilo da je riječ o individualnom ili kolektivnom poslovnom organu — nije samo izvršni organ radničkog savjeta i kolektiva već obavlja i važnu društvenu funkciju, pa je zato odgovoran i društvu. Teze za novi Ustav određuju da je neophodno na jedinstven način, to jest Ustavom i zakonom, utvrditi položaj i ulogu direktora i sličnih indivi-

dualnih i kolektivnih poslovnih funkcija, njihov odnos i odgovornost prema organima upravljanja, i prema kolektivu, i prema društvu, a i način njihovog imenovanja i razrješavanja.

U Tezama za novi Ustav se stoga predviđa da u postupku kandidovanja, imenovanja i razrješavanja direktora i poslovnih organa uopšte učestvuje radni kolektiv, odnosno organi samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, kao i društvo preko svojih odgovarajućih organa i organizacija. U tom smislu, u konkursnoj komisiji za utvrđivanje kandidata treba da učestvuju svi ti faktori, a konačnu odluku donosi radni kolektiv, odnosno njegov radnički savjet.

Položaj zemljoradnika i uopšte ličnog rada

U pogledu položaja zemljoradnika i uopšte ličnog rada u Tezama nema nekih načelnih promjena, osim onih koje su već izvršene amandmanima iz 1971. godine.

Prema tome, zemljoradnici, kao i dosad, imaju pravo da posjeduju i da sa članovima svoje porodice i sopstvenim sredstvima rada slobodno obrađuju zemlju u granicama amandmanima predviđenog zemljišnog maksimuma. Prilikom zapošljavanja tuđe radne snage i za njih važe, u načelu, isti uslovi kao i za druga područja ličnog rada.

U cilju povećavanja produktivnosti svog rada zemljoradnici se mogu dobrovoljno organizovati u zadruge ili stupati u razne oblike kooperacije sa drugim organizacijama udruženog rada, pri čemu se na odgovarajući način primjenjuju, odnosno treba da primjenjuju ekonomski odnosi, prava i odgovornosti koji su u amandmanima i Tezama za novi Ustav predviđeni za druga područja samoupravno udruženog rada.

Što se tiče ličnog rada, to jest zanatstva i sličnih djelatnosti uopšte, Teze se uglavnom drže teksta amandmana. Pošto će se cijela ta materija morati tek zakonima razrađivati, sada se ne bih upuštao u raspravljanje o praktičnim rješenjima na koja upućuju odredbe amandmana. Želio bih samo da naglasim da cilj odredaba novog Ustava u toj oblasti nije da ograniče tu djelatnost već, naprotiv, da joj daju veću stabilnost i da time i podstiču razvoj tih djelatnosti. Jer sada nam se dešava da nekoliko godina forsiramo razvoj

tih djelatnosti, pošto to zahtijevaju potrebe privrede i ljudi, a ne pitamo se kakve će biti posljedice tog razvoja za socijalističke društveno-ekonomske odnose u našem društvu. A kada dođe do bogaćenja ili do sličnih pojava koje se baš sada u nas kritikuju, onda nekoliko godina kritikujemo i ograničavamo razvoj tih djelatnosti, opet nepitajući se kakve će biti posljedice toga za privredu i za zadovoljenje potreba potrošača tih usluga. Posljedica tog kolebanja je da su nam određene tercijarne djelatnosti više nego nerazvijene i da radni ljudi u tim djelatnostima nikada ne znaju kakva će zapravo društvena politika prema ličnom radu biti sutra.

Amandmani i Teze za novi Ustav sada daju osnove kako za bitno veću stabilnost u toj oblasti rada, tako i za brži razvoj određenih tercijarnih djelatnosti i uopšte radne inicijative ljudi — i to upravo time što tu djelatnost dovode u sklad sa sistemom socijalističkih društvenih odnosa. A to znači da je kapitalistička perspektiva i u toj oblasti društvenog rada zatvorena za svakog. Ali, zato se otvara mnogo šire polje za slobodan rad i za stvaralaštvo ljudi kojima nije cilj privatnosopstveničko bogaćenje, već upravo taj rad i to stvaranje samo po sebi, a u isto vrijeme, naravno, i kao izvor sticanja ličnog dohotka koji će odgovarati mjerilima rada koja inače važe u našem društvu.

Samoupravljanje u budućnosti

Jedno od čestih pitanja u vezi sa razvojem sistema samoupravljanja jeste i to koliko su koraci koje činimo sadašnjim ustavnim promjenama „na kursu” one budućnosti koju predviđa savremena nauka, odnosno naučno-tehnička i tehnološka revolucija.

Moje je lično mišljenje da su te promjene upravo na tom kursu, jer kad ne bi tako bilo, ni samoupravni odnosi se ne bi mogli održati. Karakter i struktura udruženog rada će se svakako u budućnosti mijenjati. Oni se već sada dosta brzo mijenjaju u tom smislu što će u budućnosti sve manje ljudi biti zaposleno u neposrednoj materijalnoj proizvodnji. A i oni koji budu angažovani u toj proizvodnji biće, u stvari, više visokokvalifikovani upravljači tehnikom i tehnologijom nego radnici u današnjem smislu te riječi. Sve više ljudi — u krajnjem rezultatu ogromna većina njih —

biće angažovano u drugim sferama ljudskog stvaralaštva, oslanjajući se na zajedničke rezultate društvene i materijalne proizvodnje kojom će neposredno rukovoditi, kao što sam rekao, relativno vrlo mali broj ljudi. Samim tim će i klasna svojina radnika sve više postajati svojina svih građana, a i težište samoupravne organizacije društva će se iz oblasti materijalne proizvodnje, rekao bih, u sve većoj mjeri pomicati prema širim i globalnijim oblastima društvenog stvaranja i uređivanja odnosa među ljudima.

A u jednoj još uvijek relativno dalekoj budućnosti, kada ljudi budu sve više upravljali cjelokupnom materijalnom proizvodnjom približno na način na koji danas upravljaju najmodernijim elektrocentralama, sigurno je da će i društveni položaj čovjeka i odnose među ljudima sve manje određivati tekući lični rad, a sve više ukupni rezultat društvenog rada i stvaranja. Ali ne samo to. Prostor samoupravne slobode toliko će se proširiti da samoupravna demokracija neće više biti oblik vlasti za zaštitu socijalističkih proizvodnih odnosa, već slobodan odnos stvaralačke saradnje među ljudima.

Naše društvo je, doduše, tek na početku toga puta. Ali koraci koje sada činimo idu upravo u pravcu tih dugoročnih ciljeva, i to kako u društveno-ekonomskim odnosima, tako i u daljem razvoju našeg političkog sistema. Jer sistem odnosa koji se izgrađuje u našoj zemlji omogućuje da se, uporedo sa daljim razvitkom proizvodnih snaga, i težište radnikovog društvenog i ličnog položaja sve više prenosi sa tekućeg ličnog rada na rezultat ukupnog društvenog rada. Zatim, takav ekonomski odnos omogućuje da se ljudi u proizvodnji sve neposrednije povezuju sa radnim ljudima u svim drugim oblicima društvenog rada i stvaranja. Pri tome radni ljudi, preko samoupravne kooperacije i drugih oblika udruživanja, prenose dohodak realizovan u sferi materijalne proizvodnje u sve druge sfere društvenog rada i stvaranja. Na taj način udruženi radni ljudi u materijalnoj proizvodnji i u svim drugim sferama društvenog rada na samoupravni način preuzimaju na sebe ulogu koju bi inače morao vršiti neki monopolistički distributer društvenih sredstava. A time oni istovremeno otvaraju i pripremaju put ka takvim višim oblicima socijalističkog samoupravljanja u kojima će materijalna proizvodnja doslovno sve više postajati samo zajednička

materijalna baza slobodne zajednice proizvođača, a ne i težište samoupravnog sistema, kao što jeste i mora biti danas.

To, između ostalog, znači da se i dostignuća savremene naučno-tehnološke revolucije mogu u punoj mjeri uključiti u takav razvoj proizvodnih i društvenih odnosa, a da se pri tom čovjek ne potčinjava tehnokratskom monopolu, već obrnuto, da tehnika i tehnologija postaju sredstvo čovjeka koji se bori za takve dugoročne ciljeve. Jer, na kraju krajeva, rad čovjeka u budućnosti — to će biti nauka i ostvarivanje te nauke. Dakle, ne samo državna, već i objektivna tehnološka prinuda biće — u pogledu uticaja na odnose među ljudima i položaj čovjeka u društvu — postepeno potiskivana u sve uže granice dejstvovanja.

Mogli bismo, dakle, sa uvjerenjem reći da su revolucionarni koraci koje sada činimo promjenama u ustavnom sistemu, u društveno-ekonomskim odnosima i u oblasti idejne i političke akcije ne samo u skladu sa našim današnjim potrebama već će oni u svom konačnom rezultatu značiti i uklanjanje, odnosno postepeno preovlađivanje određenih faktora i prepreka koji bi svojim negativnim uticajem na društvena kretanja mogli pomutiti upravo onu perspektivu dugoročnog razvoja o kojoj sam već govorio.

III

USTAVNE PROMJENE U OBLASTI DRUŠTVENO-POLITIČKOG SISTEMA

Razlozi promjena u skupštinskom sistemu

Kao što sam već rekao, u drugoj fazi ustavnih promjena biće izvršene vrlo duboke promjene u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i u razvoju sistema samoupravljanja. Cilj je tih promjena da se stabilnijim ekonomskim odnosima u udruženom radu snažnije obezbijedi odlučujuća uloga interesa radničke klase i svih radnih ljudi u društvenom radu i društvu uopšte. Jasno je da se tim promjenama i takvom cilju mora prilagoditi i politički sistem.

Drugim riječima, i u političkom sistemu treba efikasnijim sredstvima obezbijediti da se nikakve snage, tuđe radničkoj klasi, ne nametnu, u obliku opštepitičkih predstavnika, kao posrednici između istinskih interesa radničke klase i radnih ljudi, s jedne, i vlasti, države i upravljanja društvenim poslovima uopšte, s druge strane. Jer problemi rada i društvenog položaja radnog čovjeka ne rješavaju se samo u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama. Naprotiv, rekao bih da se najznačajnija pitanja te vrste, kao i mnogi drugi društveni problemi rješavaju u domenu političkog sistema — na nivou opština, republika i Federacije. Zato se i samoupravljanje i ekonomska kontrola radnika nad društvenim sredstvima za proizvodnju ne mogu i ne smiju završiti u fabrici i u ekonomskom sistemu udruženog rada, već na nivoima društveno-političkih zajednica i vlasti u njima. Zato će i promjene koje se predviđaju u političkom sistemu, a posebno u skupštinskom, komunalnom i pravosudnom, biti u pravom smislu riječi nastavak i nadgrađnja sistema samoupravljanja u udruženom radu.

Prilikom razmatranja skupštinskog sistema u Koordinacionoj komisiji ispoljeno je jedinstveno gledište da su osnovni koncept i orijentacija u razvoju našeg skupštinskog sistema, čije smo osnove postavili, u stvari još Ustavnim zakonom iz 1953. godine, bili potvrđeni u praksi. A osnovna sadržina te orijentacije bila je, kao što je poznato, da se skupštinski sistem mora zasnivati na samoupravnom društvenom radu a ne na nekom opštem političkom predstavljanju građana kao podanika države. I zaista, mislim da je danas nemoguće osporiti činjenicu da su skupštine — upravo u takvom sastavu u kakvom su bile dosad konstituisane Ustavom — veoma mnogo doprinijele samoupravnoj integraciji i demokratizaciji našeg društva. Čak i kada su nastajali izvjesni konflikti ili se pojavljivala partikularistička ili slična shvatanja o pojedinim pitanjima, skupštine su uspješno savladivale te probleme i time zaista postale mjesto gdje su radni ljudi direktno ispoljavali svoje elementarne interese i gdje su imali mogućnosti za široku i demokratsku diskusiju, kao i za demokratsko i u isto vrijeme odgovorno donošenje odluka. Sve je to u velikoj mjeri doprinosilo izgradnji demokratske svijesti i odgovornosti u našem društvu.

Kada je, pak, riječ o slabostima u praktičnom ostvarenju takvog skupštinskog sistema, one su prvenstveno dolazile do izražaja u još uvijek dosta jakom prisustvu elemenata klasičnog političko-predstavničkog sistema. Ti ostaci sami po sebi, doduše, nisu bili preovlađujući. Osim toga, svakako zaslugom SKJ i progresivnih snaga u društvu uopšte, oni nisu postali neka konzervativna snaga. Ipak, i samo prisustvo ostataka klasičnog buržoaskog parlamentarizma neprestano je pothranjivalo i podsticalo tendencije da naše skupštine postanu, prije svega, domen političkih profesionalaca i tehnokratije, što bi vremenom svakako moglo veoma bitno oslabiti uticaj progresivnih socijalističkih snaga u skupštinama.

Dakle, ako sada vršimo promjene u skupštinskom sistemu, to ne činimo da bismo taj sistem odbacili, već da bismo ga dosljednije razvili na njegovim sopstvenim samoupravnim i demokratskim osnovama. Zato je glavno pitanje, za koje na ovom području nastojimo da pronađemo rješenje u novom Ustavu, kako socijalističke samoupravne proizvodne odnose još čvršće i dosljednije pretvoriti u izvor i organizacione osnove za strukturu političke vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Stoga se u Tezama za novi Ustav predlaže, ukratko rečeno, da, u stvari, ostanemo pri dosadašnjoj načelnoj orijentaciji u izgradnji skupštinskog sistema, ali s tim što bismo u njega ugradili određene novine.

Te novine su, prije svega, sljedeće: prvo, da bi se snažnije obezbijedio odlučujući uticaj udruženog rada, samoupravna vijeća u skupštini treba prvenstveno da se izgrađuju na bazi kolektivnih delegacija radnih organizacija, a ne putem klasičnog načina izbora individualnih poslanika, kao nekakvih opštih političkih predstavnika. Drugo, karakter sadašnjih opštenadležnih političkih vijeća, to jest opštinskog, republičkog i Vijeća naroda — treba da se izmijeni u tom smislu da ona više odgovaraju samoupravno-demokratskom karakteru našeg skupštinskog sistema.

Osnovne karakteristike delegatskog sistema

Pravi smisao delegatskog sistema je u tome da interese radnih ljudi u skupštinama prije svega neposredno izražavaju i zastupaju njihovi delegati, koji i dalje ostaju na svojim

radnim mjestima, to jest ne pretvaraju se u nekakve profesionalne političke predstavnike. Osim toga, delegatski sistem nije način izbora, a pogotovu nije klasični političko-predstavnički izborni sistem u užem smislu te riječi, već, u stvari, oblik neposredne demokratije. Drugim riječima, delegacije su sastavni dio skupština, koje su preko njih radno vezane za samoupravnu društvenu bazu i odgovorne su njoj. To zahtijeva da bazu za izgradnju delegatskog sistema čine radne organizacije i druge samoupravne zajednice — u kojima su radni ljudi, već i zbog svog položaja, u velikoj većini svjesni svojih pravih radnih i drugih društvenih interesa — a ne neki apstraktni politički građanin koji neizbježno postaje objekt manipulisanja onih snaga koje stvarno drže vlast u društvu.

U tom smislu bi osnovne organizacije udruženog rada, kao i svaka mjesna zajednica — isto tako kao što imaju razne druge odbore i komisije — imale i delegaciju koja bi bila stalni organ kolektiva i radničkog savjeta, odnosno mjesne zajednice, za obavljanje svih poslova kolektiva koji su od interesa za radnu organizaciju, za radne ljude i društvo u cjelini, a nalaze se na dnevnom redu opštinske i republičke skupštine, ili Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Radni ljudi bi tu delegaciju birali neposredno, tajnim glasanjem. Na odgovarajući način takve bi delegacije birali i seljaci i drugi radni ljudi.

Iz sastava tih delegacija, kao neke vrste kolektivnog poslanika, određivaće se ili birati, zavisno od toga o kojoj je skupštini riječ, delegati koji će predstavljati delegacije, odnosno njihove stavove u skupštini. Ti će delegati činiti vijeća samoupravnih zajednica, to jest delegatska vijeća u skupštini. Preko takvog delegata, sa kojim će biti u stalnoj vezi, delegacija će učestvovati u cjelokupnom radu i *de facto* u odlučivanju u skupštini, pratiće njen rad, što će joj u isto vrijeme omogućiti da obavještava svoju samoupravnu zajednicu o pitanjima o kojima se raspravlja i odlučuje u skupštini, kao i o prijedlozima i inicijativama drugih delegacija. Preko svojih delegacija, odnosno delegata, samoupravne zajednice pokretaće inicijative za razmatranje određenih pitanja i davati prijedloge za njihova rješavanja. Naravno, predviđena je i odgovornost delegacija prema radnoj organizaciji, odnosno samoupravnoj zajednici u kojoj je ona i birana.

Važno je, takođe ukazati na to da delegat neće biti u svakom konkretnom pitanju strogo vezan takozvanim imperativnim mandatom, jer bi to suviše otežalo i usporilo rad skupština, pogotovu kad je riječ o republičkoj, a naročito o Saveznoj skupštini. Kao što će samoupravna zajednica delegaciji, tako će i delegacija svome delegatu u skupštini davati instrukcije za rad, a neće postavljati zahtjeve kako da glasa o svakom pojedinom pitanju. Poslije pretresanja u delegaciji onih pitanja koja su na dnevnom redu skupštine, delegacija će, u stvari, davati opšte uputstvo delegatu o tome kako da se ponaša u skupštini. Ali u tom okviru delegat će biti samostalan u opredjeljivanju i glasanju o pitanjima o kojima se odlučuje u skupštini. Naime, osnovna funkcija delegacije i delegata ne može se svesti samo na to da kao „poštar“ prenose stavove svojih samoupravnih zajednica — mada, naravno, moraju činiti i to — već i da se sporazumijevaju i dogovaraju sa drugim delegacijama i delegatima radi pronalazjenja rješenja koja su prihvatljiva i za druge, to jest koja odgovaraju i opštim društvenim interesima. Moraće se, dakle, starati o usklađivanju pojedinačnih sa zajedničkim interesima. Razumije se, oni pri tome moraju izražavati interese i potrebe svoje samoupravne zajednice, ali moraju uvažavati i interese i potrebe drugih samoupravnih zajednica, sa čijim delegatima treba da se sporazumiju o rješenjima koja će biti prihvatljiva, ako ne uvijek za sve, onda bar za većinu. No ako samoupravna zajednica ne bude zadovoljna radom svoga delegata, ili svoje delegacije, ona će moći da ih opozove. I obrnuto: i delegacija i delegat će, takođe imati pravo da podnesu ostavku, ako se ne budu slagali sa smjernicama koje im daje samoupravna zajednica, odnosno delegacija kojima su odgovorni.

Delegatska vijeća u skupštinama

Delegatska vijeća biće okosnica skupština kao organa društvenog samoupravljanja i najviših organa vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političkih zajednica. Ona će utvrđivati politiku i odlučivati u svim najvažnijim pitanjima značajnim za politički, privredni, socijalni, kulturni život i društveni razvitak u interesu radnog čovjeka. Pri tome je

naročito značajan jedan od prijedloga koji se nalazi u Tezama za novi Ustav. Naime, da bi se spriječilo pretjerano ili olako izdvajanje dohotka za razne oblike društvene potrošnje ili centralizacija akumulacije, Teze utvrđuju da se nikakva odluka koja će opteretiti dohodak neće moći donijeti ako je ne usvoji većina delegata iz onih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji koji taj dohodak neposredno ostvaruju, odnosno odgovarajuće delegatsko vijeće u kome su predstavljene te organizacije. Na taj način se, i u slučaju da u skupštini postoji jedinstveno vijeće udruženog rada, obezbjeđuje vodeća uloga interesa onog dijela radničke klase u raspodjeli dohotka od koga, u stvari, najviše i zavisi kakav će biti taj dohodak. Znači, u skladu sa onim o čemu sam ranije govorio, time se postavlja snažna brana otuđivanja dohotka od radnih organizacija. Ako, pak, bude više stalnih vijeća udruženog rada, onda će ta vijeća ravnopravno donositi takve odluke. A da li će biti jedno ili drugo, odnosno jedno vijeće udruženog rada ili više takvih vijeća, o tome će odlučivati republički ustav, odnosno statut opštine. Naravno, ako odluka, zbog neslaganja u skupštini, ne bi mogla biti donijeta u normalnom postupku, predviđeni su i postupci usaglašavanja, arbitraže i privremenih rješenja.

Kada je riječ, međutim, o insteresnini zajednicama, naročito onima koje su od posebnog društvenog interesa, kao što su zajednice obrazovanja, zdravstvene zaštite itd., predviđa se da i skupštine, odnosno odgovorni demokratski organi tih zajednica, učestvuju u radu opštinske skupštine, kada su na njenom dnevnom redu određena pitanja koja se neposredno odnose na interese radnih ljudi što se ostvaruju u tim zajednicama. Na taj način, skupštine određenih interesnih zajednica koje su od posebnog interesa za društvo postaju zapravo sastavni dio skupštinskog sistema. To će svakako uticati na sastav, odnosno broj drugih delegatskih vijeća u skupštini. S obzirom na to da će samoupravne interesne zajednice preko svojih odgovornih organa neposredno učestvovati u radu skupština, vjerovatno će biti manje potrebe za firmiranjem posebnih delegatskih vijeća tih djelatnosti u samoj skupštini.

Što se tiče strukture skupštine, Teze za novi Ustav ne predviđaju identičnu strukturu skupštine opštine, auto-

nomne pokrajine, republike i skupštine u Federaciji. Jer Federacija je savezna državna zajednica naroda Jugoslavije, u prvom redu, zbog čega struktura njenih organa ne može biti ista kao u republici, gdje je samoupravni elemenat mnogo više naglašen nego državni. Zato ću najprije govoriti o skupštinskom sistemu u opštini i republici, a kasnije, posebno, o skupštini u Federaciji.

Pri tome treba imati u vidu da Ustav Federacije daje samo načelne, sistemske osnove za skupštinski sistem u republici, a sve drugo predstavlja, kao što je poznato, pravo i nadležnost republičkih ustava.

U tom smislu Teze za novi Ustav predviđaju samo mogućnost da u opštinskoj i republičkoj skupštini postoji jedno ili više vijeća udruženog rada, kao i vijeće mjesnih zajednica u opštini, a u republici može da bude obrazovano i vijeće opština. Međutim, konkretan sastav skupština u republici i opštini regulisaće se republičkim ustavima i opštinskim statutom.

Na kraju, treba istaći da će Savezni ustav odrediti način izbora samo za Skupštinu Federacije, a izborni sistem u republikama njihovo je pravo i nadležnost. To je stvar republičkog ustava i zakona, koji će biti donijeti na osnovu njega. U Tezama za novi Savezni ustav insistira se samo na demokratskom izbornom postupku, kao i na tome da se kandidacioni postupak obavlja u okvirima Socijalističkog saveza, odnosno, kada je riječ o radnim organizacijama gdje nisu neposredno prisutne organizacije Socijalističkog saveza, u okviru Saveza sindikata kao člana Socijalističkog saveza, s tim da pravo kandidovanja i predlaganja kandidata imaju radni ljudi u radnim, odnosno samoupravnim zajednicama koje biraju svoje delegacije, odnosno delegate. Vjerovatno će u pogledu samog načina izbora biti određenih razlika u praksi pojedinih republika, ali ne vjerujem da će te razlike biti od načelnog značaja. Cijeli sistem je postavljen tako da obezbjeđuje demokratsko kandidovanje i izbor delegata.

Društveno-političko vijeće

U suštini, delegatska vijeća odlučivaće o svim pitanjima koja se nađu na dnevnom redu skupštine. Ali to ne znači da se ona moraju baviti i svim poslovima povezanim

sa pripremom tih odluka, njihovim sprovođenjem, ili sa praćenjem stanja u društvu i problema koji tu nastaju, osim, naravno, onih najneposrednije vezanih za interese radnih ljudi u radnim organizacijama i samoupravnim zajednicama.

Prije svega, treba imati u vidu da će delegatska vijeća sačinjavati ljudi koji će istovremeno raditi na svojim radnim mjestima u radnim organizacijama, odnosno u raznim područjima društvenih djelatnosti. Ne treba, prema tome, očekivati, pa ni tražiti od takvih delegatskih vijeća, da neprekidno zasjedaju i rješavaju veliki broj raznih pitanja — naročito kada je riječ o politici izvršenja — koja nisu od bitnog značaja za interese radnih i samoupravnih zajednica.

Zatim, iako delegatski sistem treba da dominira cijelim skupštinskim sistemom, ne može se ipak sva društvena problematika izraziti isključivo kroz mehanizam suočavanja neposrednih interesa u okvirima delegatskog sistema. Putem tog suočavanja treba da dodu do izražaja prvenstveno neposredni i dugoročni interesi radničke klase i svih radnih ljudi, i da se tako obezbijedi rukovodeća uloga radničke klase u društvu. To je, po mome mišljenju, glavni cilj i svrha delegatskog sistema. Međutim, nije riječ samo o potrebi da radni ljudi neposredno izražavaju svoje interese već i o tome kako da se ti interesi uspješno usklađuju i ostvaruju.

Sve to zahtijeva, naravno, i usklađivanje pojedinačnih sa zajedničkim interesima, temeljne stručne pripreme, sagledavanje različitih vidova i područja unutrašnje politike, koja nisu uvijek vezana za udruženi rad i druge samoupravne funkcije itd. U red takvih pitanja spadaju i mnogi problemi društvene nadgradnje i kulture koji nisu neposredno vezani sa samoupravnu aktivnost radnih ljudi, pa ih pojedine samoupravne zajednice i ne mogu uvijek spontano sagledavati. Želim da u ovom sklopu istaknem još i pitanje idejne, političke, organizatorske i akcione uloge Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, Saveza omladine, nauke i kulture i svih uticaja, rekao bih, društvene svijesti, koja se ne može odvajati od delegatskog sistema a da se svijest i saznanja radničke klase, odnosno njenih delegacija, ne degradiraju u svakodnevnom prakticismu.

Drugim riječima, i u delegatskom sistemu je potrebno obezbijediti sintezu kratkoročnih i dugoročnih, pojedinačnih

i zajedničkih interesa radničke klase i radnih ljudi u cjelini. A to zahtijeva, kao što sam već rekao, sintezu nauke i znanja sa samoupravnom praksom, odnosno usklađivanje i spajanje inicijative iz samoupravne baze sa inicijativom vodećih stvaralačkih snaga socijalističke društvene svijesti, uključujući tu i nauku i znanje. Ako te stvaralačke snage društva ne bi dobile odgovarajuće mjesto u skupštinama, onda bi delegatska vijeća došla ili u punu zavisnost od organa uprave, ili bi se stihijskim putem i raznim pritiscima u sastav delegacija nametali ljudi izvan radnih i drugih samoupravnih zajednica.

Stoga Teze za novi Ustav predviđaju da, osim delegatskih vijeća, u skupštinama postoji i posebno vijeće, koje ću u ovom izlaganju uslovno nazvati društveno-političkim vijećem, jer će ono, inače, u pojedinim republikama imati vjerovatno različite nazive, i po svojoj prilici i donekle različite nadležnosti. Kako će ovo vijeće postojati samo u optšinskoj i republičkoj skupštini — naime u Skupštini Federacije se predviđa drukčija struktura — to Savezni ustav, naravno, ne ulazi u podrobniju razradu nadležnosti toga vijeća niti mu daje naziv, već samo načelno određuje njegovu ulogu u skupštinama.

U pogledu nadležnosti ovog vijeća, kao i u pogledu njegovog sastava i načina izbora, još postoje određene razlike u gledištima u republikama. Ta će se pitanja morati raščistiti u toku daljeg rada na republičkim ustavima. Ali jedinstven je stav da to vijeće ne smije biti nekakvo ograničenje delegatskih vijeća, već sastavni dio skupštine, i kao takvo, rekao bih, dopuna delegatskih vijeća, njihov oslonac. Zato će se njegova uloga uglavnom usmjeriti na tri područja.

Prvo, ono će se starati o politici izvršenja i vršiti neposredni nadzor nad radom organa uprave. Ovo vijeće će, osim toga, zajedno sa samoupravnim vijećima pratiti rad organa uprave i pokretati inicijative u skupštini, odnosno u samoupravnim vijećima za rješavanje problema koji se pojavljuju u tom radu.

Drugo, ono će intenzivno pratiti probleme društvenog života uopšte i pokretati odgovarajuće inicijative u skupštini, odnosno u samoupravnim delegatskim vijećima, kao i u organima uprave, a isto tako i pripremati odgovarajuće prijedloge za skupštinu, odnosno za delegatska vijeća. To,

dakako, ne znači da takve inicijative neće pokretati i sama delegatska vijeća. Ali, opravdano se može očekivati da će se inicijative delegatskih vijeća najčešće odnositi na probleme koji su od najneposrednijeg interesa za samoupravne zajednice, a manje na druga područja, gdje će inicijativu vjerovatno morati da daje, prije svega, ovo, kako ga nazivam, društveno-političko vijeće.

I treće, društveno-političko vijeće će samostalno odlučivati i o određenim poslovima od opštepoličkog značaja, koji će biti utvrđeni u republičkim ustavima ili opštinskim statutima, kako se delegatska vijeća ne bi opterećivala onim odlukama koje, u stvari, nisu, kao što sam rekao, od neposrednog interesa za radne organizacije, samoupravne zajednice, odnosno delegatska vijeća. Ono će donositi i određene mjere za izvršenje odluka samoupravnih vijeća.

S obzirom na takvu ulogu i nadležnost ovog vijeća, ono se neće birati iz redova delegacija, već iz redova politički i stručno kvalifikovanih ljudi, koji će uživati povjerenje radnih ljudi i građana, odnosno njihovih delegacija, i koji će biti sposobni da obezbijede sprovođenje utvrđene politike delegatskih vijeća, a posebno će u ostvarivanju te politike doprinositi usklađivanju pojedinačnih sa zajedničkim interesima. To vijeće, bi, dakle, po svojim političkim i stručnim kvalifikacijama moralo biti veoma značajan oslonac delegatskih vijeća u njihovom radu.

Ali ono, po pravilu, ipak ne bi ravnopravno saodlučivalo sa delegatskim vijećima, odnosno odlučivaće samo kad je riječ o sasvim određenom broju pitanja koja će biti navedena u republičkim ustavima.

Položaj organa uprave

Što se tiče odnosa između uprave i skupština, u Tezama za novi Ustav ne predviđaju se neke suštinske promjene. Ukratko, odgovorni funkcioneri, koji su na čelu pojedinih upravnih resora, bili bi u okviru svojih zakonom određenih nadležnosti samostalni, ali bi za svoj rad odgovarali skupštini.

Kao i dosad, predviđa se da djelatnost uprave koordinira kolegijalni organ poput sadašnjih izvršnih vijeća. Uloga i položaj tog kolegijalnog izvršnog organa bili bi, takođe,

slični dosadašnjima, s tim što bi njegove nadležnosti bile na odgovarajući način prilagođene postojanju pomenutog društveno-političkog vijeća u sastavu skupštine. Zato će ta nova izvršna vijeća možda biti bliža tipu kolektivnog upravnno-izvršnog organa sa jasno podijeljenim resorima nego onom širem političko-izvršnom tijelu skupštine — kako je to bilo predviđeno u Ustavnom zakonu iz 1953. godine — koje, rekao bih, nikad nije dokraja bilo realizovano, jer je u praksi uvijek imalo tendenciju da se pretvori u resorski upravno-izvršni organ. U stvari, mi toj realnosti naše prakse dajemo u Tezama za novi Ustav, rekao bih, legalnost.

Novina je možda i to što Teze za novi Ustav otvaraju mogućnost da se slična kolegijalna upravno-izvršna tijela stvaraju i u opštinama, da bi se na taj način snažnije izrazila odgovornost upravnih organa u opštini, jer se sada, da tako kažem, opštinska uprava pomalo sakriva iza leđa predsjednika opštinskih skupština i vodećih funkcionera, odnosno ne snosi neposrednu ličnu odgovornost.

Teze za novi Ustav, inače, polaze od shvatanja da je solidna, visokokvalifikovana, inicijativna i odgovorna uprava jedan od osnovnih preduslova za dobro funkcionisanje cijelog skupštinskog sistema. A da bi mogla biti takva, ona mora biti u isto vrijeme i samostalna, dakako u okvirima precizno utvrđenih nadležnosti. Sada su u nas skupštine još uvijek nadležne i za rješavanje takvih pitanja koja bi vjerovatno isto tako dobro, a svakako i brže od skupštine mogla rješavati stručna uprava, naravno s tim da za rezultate svoga rada snosi punu odgovornost pred skupštinom. Zato Teze za novi Ustav, s jedne strane, insistiraju na tome da uprava dobije samostalnost i autoritet koji joj pripada u našem društvenom sistemu, a, s druge, i na tome da organi državne uprave snose veću javnu odgovornost za stanje u društvu nego što je to slučaj sada, kada se ne tako rijetko sakrivaju iza skupština ili izvršnih vijeća.

I najzad, takav status uprave je neophodan i radi dobrog funkcionisanja delegatskog sistema. Taj sistem predstavlja krupan korak dalje u demokratizaciji našeg društva, i ne samo u demokratizaciji već i u razvoju oblika demokratije uopšte. Ali da bi takva socijalistička i samoupravna demokratija predstavljala čvrst sistem vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, ona se mora oslanjati na sposobnu, čvrstu i odgovornu državnu upravu.

Uloga svjesnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu

Ako uzmemo delegatski sistem u njegovoj ulozi i funkcionisanju, o čemu sam upravo govorio, kao izraz uticaja radničke klase i njenog faktičkog odlučivanja o svim značajnim pitanjima, onda se može reći da je odgovorna društvena uloga Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i drugih faktora organizovane socijalističke svijesti bitna komponenta delegatskog sistema. Teze za novi Ustav polaze, u stvari, upravo od te pretpostavke, koja je inače bila u osnovi svih naših dosadašnjih ustava. Jer, šta će i kako će ljudi u samoupravnim odnosima raditi — to zavisi od stanja društvene svijesti, dakle kako od uloge društvenog uticaja progresivnih i stvaralačkih društvenih snaga, tako i od odnosa snaga između nazadnih i progresivnih socijalističkih faktora u društvu koji će uticati na odluke mnoštva samoupravnih subjekata.

Naše socijalističko društvo je u revoluciji stvorilo i sopstvene nosioce svjesne socijalističke akcije. Zato se delegatski sistem ne može zamisliti bez tih subjektivnih faktora revolucije, to jest bez vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista, u prvom redu, a i bez specifične društvene uloge Socijalističkog saveza, kao, rekao bih najšireg fronta socijalističkih snaga, i Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija koje je uspostavila revolucija i koje izražavaju interese radnih ljudi i građana na pojedinim područjima društvenog života. Štaviše, bez takve uloge organizovanih snaga socijalističke društvene svijesti delegatskim sistemom bi mogao ovladati empirizam i praktikizam, koji bi neizbježno, svojom besperspektivnošću i konzervativizmom, zaoštravao sve društvene konflikte. Uostalom, ako se Ustavom i ne bi precizirala ustavna društvena uloga subjektivnog faktora i njegova funkcionalna veza sa delegatskim skupštinskim sistemom, ona bi se ipak neizbježno morala nametnuti u praksi. Ali u tom slučaju bi se pojavilo njegovo dejstvo stihijskim putem, i to bilo u obliku tendencija ka stvaranju politikantskih i sličnih grupa, bilo — kao reakcija na takve tendencije — u obliku vraćanja na dogmatsko-konzervativna shvatanja uloge subjektivnog faktora, prije svega uloge Saveza komunista u društvenom odlučivanju, to jest u obliku vraćanja na metode komandovanja.

Sasvim je jasno da će u uslovima delegatskog sistema Savez komunista morati da utiče na politiku i rad skupština, prvenstveno iz osnovnih organizacija udruženog rada, delegacija i delegatskih vijeća, tako što će u njima biti aktivno i svakodnevno prisutan, a osim toga i preko aktivnosti komunista u Socijalističkom savezu, sindikatima itd. Kad se budu, na primjer, birale delegacije, Savez komunista u okviru Socijalističkog saveza, zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama, neće moći prepuštati da taj postupak teče stihijski. Osim toga, često će biti nužno zauzimati veoma konkretne stavove u samoupravnoj bazi i pokretati radne mase na određene društvene akcije. S druge strane, takav delegatski sistem i takav položaj Saveza komunista u njemu više će nego ikad i sam Savez komunista stavlјati pod, rekao bih, neposredni pritisak i uticaj interesa, potreba i težnji upravo onih osnovnih slojeva radničke klase koje čine njegovu većinu, što će značajno doprinositi obezbjeđivanju klasne sadržine njegove politike i akcije.

Međutim, da dodam, da ne bih bio pogrešno shvaćen, to ne znači da Savez komunista treba da postane nekakav sektaški predstavnik samo jednog dijela radničke klase. I u našim sadašnjim uslovima ne treba zaboraviti na Marksove riječi u *Komunističkom manifestu* da komunisti nisu partija za sebe, već onaj dio radničkog pokreta koji zna da trenutne i parcijalne interese pojedinih dijelova radničke klase povezuje sa njenim zajedničkim i dugoročnim interesima. Savez komunista, kao vodeća idejna i politička snaga u našem društvu, mora u isto vrijeme biti sposoban da sa tako shvaćenim interesima radničke klase povezuje i interese svih drugih radnih ljudi kao i njihove nacionalne interese. A delegatski sistem, po mome mišljenju, upravo to omogućuje više nego bilo koji drugi oblik društvene akcije ili demokratske organizacije.

Komuna

Načelno uzev, Teze za novi Ustav ne donose nešto novo u pogledu mjesta i uloge komune u našem društvenom sistemu. U stvari, one insistiraju na dosljednijem ostvarivanju postojećeg ustavnog koncepta komune, koji ipak nije

dokraja u zadovoljavajućoj mjeri ostvaren. Prema tome, i u novom Ustavu komuna je ona osnovna društveno-politička zajednica na kojoj se zasniva izgradnja cjelovitog društveno-političkog sistema. Zato sve institucije i strukture komune moraju biti takve da obezbjeđuju da ta vlast bude zaista pod kontrolom radnih ljudi i da preko te, rekao bih, „prve stepenice“ radni ljudi u komuni učestvuju istovremeno, putem delegatskog sistema, u svim drugim oblicima vlasti na svim društvenim nivoima.

Kada u tom smislu govorim o komuni, ja, naravno, pod tim ne podrazumijevam samo opštinsku skupštinu i njen aparat, niti samo problematiku vezanu za egzistenciju opštine. Komuna je, u stvari, takva složena društvena zajednica u kojoj se radni ljudi udružuju i organizuju i kao samoupravljači u radu i kao samoupravljači u zadovoljavanju socijalnih, kulturnih i svih drugih potreba, a isto tako i kao nosioci političke vlasti radničke klase i radnog naroda uopšte. Kao takvi oni se udružuju i organizuju i u radnim organizacijama, i u mjesnim zajednicama, i u drugim interesnim zajednicama, i u svojim društveno-političkim i drugim organizacijama. Komunu, dakle, ne čini „zbir građana“ kao podanika države ili opštinske skupštine, već u prvom redu organsko povezivanje svih tih oblika samoupravno organizovane radničke klase i radnih ljudi uopšte. Takva demokratska, ekonomska socijalna, politička i u izvjesnom smislu kulturna integracija samoupravnih zajednica predstavlja onu okosnicu komune koja od nje čini samoupravnu zajednicu, a od udruženih samoupravnih zajednica u njoj — političku bazu sistema državne vlasti i skupštinske vladavine u komuni, a zatim i u republici i Federaciji.

Ako želimo da imamo takvu komunu o kakvoj govorim, onda ona mora imati visok stepen samostalnosti, kako u domenu zadataka o kojima je bilo riječi, tako i u pogledu izvora materijalnih sredstava, neophodnih za ostvarivanje takve uloge komune. U Tezama za novi Ustav je zato izražen stav da u komuni radni ljudi ostvaruju sve svoje interese osim onih koje, prema Ustavu, ostvaruju u širim društveno-političkim zajednicama. Prema tome, organi republike i Federacije mogu obavezivati komunu samo u okviru ovlaštenja koja im daje republički odnosno Savezni ustav. To se, dakako, odnosi i na način i izvore finansiranja u komuni.

Ne treba, međutim, zaboraviti ni to da opštine nisu neke autarhične ćelije ili „državice“ za sebe, već integralni dio jedinstvenog društvenog organizma. Zato one moraju imati svoja prava, ali i svoje odgovornosti prema društvu, S jedne strane, to su odgovornosti za uspješno funkcionisanje jedinstvenog društvenog sistema, a posebno privrednog života i društvenog planiranja; s druge, to su odgovornosti koje proizlaze iz solidarnih obaveza jednog radnog čovjeka prema drugome. U tom smislu komuna ne može smatrati da su svi izvori dohotka na njenom području samo njeni i da ne pripadaju u isto vrijeme — u skladu sa Ustavom — u većoj ili manjoj mjeri, i drugima, to jest društvu. Međutim, Teze za novi Ustav predviđaju da se odluke o obavezama te vrste mogu donositi samo na osnovu ustava republike, odnosno ustavnog zakona pokrajine, to jest ne mogu biti prepuštene nikakvim proizvoljnim odlukama republičkih organa.

I najzad, u novom Ustavu je neophodno postaviti određene brane tzv. komunalnom etatizmu. Jer nerijetko se sada događa da uske grupe ljudi u komuni naprave velike programe izgradnje raznih komunalnih i drugih objekata, a zatim na različite načine vrše pritisak na dohodak radnih organizacija ili na lični dohodak radnih ljudi, i često pri tome stvaraju ozbiljne privredne i političke teškoće. Takvim tendencijama novi Ustav suprotstavlja, prije svega, sam delegatski sistem skupštine, u kome će se oni koji daju sredstva zaista moći izjasniti o tome da li ih treba i za šta ih treba dati. Zatim, Ustav predviđa da zajedničke potrebe u komuni ne treba finansirati samo putem poreza, već, gdje god je to moguće, putem dobrovoljnog udruživanja sredstava. I namjenski samodoprinosi će u tome odigrati značajnu ulogu, naravno pod uslovom da se ne deformišu u nekakvu samovolju; pod firmom „samodoprinos“ ne mogu se neograničeno opteretiti radni ljudi.

Time će se još značajnije demokratizovati cjelokupan sistem finansiranja u komuni. Tezama za novi Ustav insištira se da se i drugi, a ne samo materijalni, odnosi u komuni u najvećoj mogućoj mjeri rješavaju i regulišu putem samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja, a i udruživanjem samoupravnih zajednica i radnih ljudi uopšte u raznim zajedničkim akcijama. U svemu tome će svakako zna-

čajnu ulogu odigrati i mjesne zajednice, kao i vijeće tih zajednica u opštinskoj skupštini.

Kad je riječ o položaju i ulozi mjesnih zajednica, odmah treba reći da se ništa suštinski ne mijenja u njihovom osnovnom konceptu. Ali Ustav sada te zajednice ustanovljava kao obavezni konstitutivni elemenat samoupravnog sistema ne samo u opštini nego — preko opštine — u društvu uopšte.

Pošlo se od toga da je mjesna zajednica, prije svega, specifična samoupravna interesna zajednica, u kojoj se ostvaruju interesi radnih ljudi i građana koji žive na određenoj teritoriji. Ali bez obzira na taj teritorijalni momenat, mjesna zajednica treba da saraduje u određenim pitanjima i sa radnim i samoupravnim zajednicama van te teritorije, pogotovo kad je riječ o udruživanju sredstava. Jer, na kraju krajeva, iza svakog radnika odnosno građanina u mjesnoj zajednici stoji, odnosno trebalo bi da stoji, njegova radna organizacija, njegova socijalna ili druga interesna zajednica, koja treba da brine o položaju svojih članova, bez obzira na to na čijoj se teritoriji ta radna organizacija, odnosno mjesna zajednica nalazi.

Dalje, Tezama se ne samo omogućuju nego i podstiču svi oblici dobrovoljne međuopštinske saradnje. Ali, osim toga, one omogućuju da republički ustav i zakon tu saradnju učine, u određenim slučajevima, obaveznom, to jest da se na tom osnovu organizuju šire društveno-političke zajednice regionalnog tipa, na koje bi se mogla prenositi određena ovlašćenja bilo opštine, bilo republike, bilo i jedne i druge. Takav je, na primjer, slučaj sa gradovima podijeljenim na opštine, gdje se to već pokazalo kao neophodna praksa. Ali ta se mogućnost ne odnosi samo na njih. Teze za novi Ustav, naime, dozvoljavaju da se ta ista mogućnost iskoristi i za druge oblike regionalnog povezivanja.

Razumije se, ako takvi organi međuopštinske saradnje, odnosno regionalnih društveno-političkih zajednica i nastanu, moraju biti formirani po delegatskom sistemu. Oni se nikako ne bi smjeli pretvoriti u nekakve „ekspoziture“ republičkih organa, već se zaista moraju razvijati kao oblik udruživanja određenih zajedničkih funkcija opština, koje opštinski delegati onda demokratski obavljaju u okviru gradske ili regionalne skupštine.

Način ostvarivanja funkcija Federacije

U pogledu karakera i sadržine funkcija Federacije amandmani, koje smo usvojili 1971. godine, dali su, u stvari, cjelovito rješenje, pa je zato u Tezama za novi Ustav prosto preuzet tekst iz tih amandmana, praktično bez ikakvih suštinskih promjena. Zato mislim da nema potrebe da sada ponovo obrazložem sadržinu tih Teza, jer smo o tome dosta govorili onda kada smo usvajali amandmane.

No ono što je u odnosu na te amandmane novo odnosi se, u stvari, na način ostvarivanja utvrđenih nadležnosti Federacije. Teze, naime, predlažu nov i demokratski postupak, koji će istovremeno doprinijeti da organi Federacije efikasnije funkcionišu, da se ne bi moglo desiti da budu paralisani u svome radu, kao što je bilo slučajeva u prošlosti. To se, prije svega, odnosi na ona pitanja koja su sadržana u Ustavnom amandmanu XXXIII. Da podsjetim, u tom amandmanu je predviđeno da, radi ostvarivanja odgovornosti republika i autonomnih pokrajina u vršenju određenih funkcija Federacije, organi Federacije mogu donositi sa tog područja odluke samo na osnovu usaglašavanja stavova sa nadležnim republičkim i pokrajinskim organima, to jest sa skupštinama, kad je riječ o zakonodavnoj materiji, i sa izvršnim vijećima republika, kada su u pitanju podzakonski akti. Područja na kojima se traži saglasnost republika i pokrajina nisu mala; štaviše, ona obuhvataju praktično sve bitne elemente ekonomske i razvojne politike, odnosno društvenog planiranja na nivou Federacije. Organi Federacije su na tim područjima, tako reći, inicijatori, izvršioци i nosioci usklađivanja nego samostalni donosioci odluka. Samostalna nadležnost organa Federacije se u tim oblastima svodi uglavnom na tri funkcije: prvo, da obezbjeđuju ravnopravnost svih na jedinstvenom tržištu; drugo, da u interesu te ravnopravnosti i obezbjeđivanja stabilnosti u privredi usklađuju i usmjeravaju materijalne tokove privrednog razvoja, kao i one aktivnosti mnogobrojnih subjekata samostalnog privrednog odlučivanja od kojih zavisi ta stabilnost; i treće, da preduzimaju privremene mjere, ako se po normalnom postupku ne može postići saglasnost republika i pokrajina, a predmet spora je takve prirode da se o njemu odluka mora donijeti, jer bi inače nastale velike štete po društvo.

Takvi sporazumi su poslije usvajanja ustavnih amandmana i postizani — i to prilično uspješno — putem međurepubličkih komiteta. Ali postupak usaglašavanja u amandmanima ipak nije mogao biti dosljedno doveden do kraja. Razlog je, prije svega, to što u prvoj fazi ustavnih promjena nije cjelovito rješavano i pitanje nadležnosti Savezne skupštine, koja se morala neizbježno izmijeniti, jer su se izmijenile nadležnosti i funkcije Federacije uopšte. U stvari, nastala je takva situacija da je Savezna skupština zadržala stare nadležnosti i strukturu, a izmijenila se nadležnost Federacije. Zbog toga su postignuti sporazumi i dogovori u međurepubličkim komitetima o pitanjima iz Amandmana XXXIII ipak naknadno još jednom dolazili i pred Saveznu skupštinu, da se i ona o njima izjasni. U takvim uslovima savezni poslanici su bili u čudnom, pa čak i neprijatnom položaju: ili da prosto bez diskusije prihvate rješenja koja su već bila usaglašena u međurepubličkim komitetima, a koja se i inače ne bi mogla mijenjati bez saglasnosti republičkih organa, ili, pak, da se suprotstave onome o čemu su se republike i pokrajine već dogovorile i da tako, bez ikakve potrebe, ponovo otvaraju problemne koji su već bili riješeni. Takva procedura je imala još jednu nepovoljnu stranu. Stavove u ime republike u međurepubličkim komitetima zauzimala su, u najboljem slučaju, njihova izvršna vijeća, što je sve više otežavalo skupštinsku kontrolu nad tim odlučivanjem, to jest kontrolu republičkih skupština nad odlučivanjem njihovih izvršnih vijeća. A to bi vremenom sigurno počelo ozbiljno da ugrožava demokratizam u donošenju odluka odnosno ulogu skupština i skupštinskog sistema uopšte u donošenju odluka.

U Tezama za novi Ustav predviđa se da će ove federalne funkcije vršiti — u zavisnosti od karaktera akta koji se donosi, to jest da li je riječ o zakonu ili podzakonskom aktu — bilo republičke, odnosno pokrajinske skupštine, bilo njihovi izvršni organi, ali po postupku koji se utvrđuje saveznom Ustavom. Radi pojednostavljenja cijelog postupka, samo usaglašavanje bi se vršilo prvenstveno u posebnom vijeću u sastavu Skupštine Federacije, o čemu će kasnije biti riječi. Time bi se obezbijedio neuporedivo veći demokratizam u donošenju tih akata, a i veća odgovornost republika i pokrajina kako za usaglašavanje, tako i za sprovođenje takvih odluka. Takav postupak, prije svega, treba da

omogućiti da delegacije i delegati udruženog rada i samoupravnih zajednica, preko svojih delegatskih vijeća u opštinskoj i republičkoj skupštini, direktno a ne samo preko republičkih izvršnih organa učestvuju u donošenju onih bitnih odluka u Federaciji koje su vezane za usaglašavanje stavova republika i pokrajina.

Razumije se, saglasnost na podzakonske akte koje donosi Savezno izvršno vijeće na osnovu sporazumijevanja s republikama i pokrajinama i dalje bi davali republički izvršni organi preko svojih delegata u međurepubličkim komitetima, koji bi i dalje bili pri Saveznom izvršnom vijeću.

Skupština SFRJ

U pogledu strukture Savezne skupštine u početku rada i u Koordinacionoj komisiji došla su više ili manje do izražaja dosta različita, i čak načelno ponekad suprotna shvaćanja koja su i inače prisutna u našem društvenom životu. Međutim, na kraju smo u Koordinacionoj komisiji ipak uspjeli da u potpunosti usaglasimo stavove republika i pokrajina. Ti stavovi su usaglašeni na jednom rješenju koje se, doduše, po obliku veoma razlikuje od svih prvobitno predloženih varijanti, ali koje po svojoj sadržini najadekvatnije izražava kako mnogonacionalnu strukturu naše zemlje, tako i samoupravno-delegatski karakter skupštine. To rješenje u isto vrijeme omogućuje Skupštini Federacije da bude zaista efikasna, i u usklađivanju i usmjeravanju zajedničkih ekonomskih i drugih interesa na jedinstvenom tržištu i u jedinstvenom socijalističkom i samoupravnom sistemu. U svakom slučaju, može se reći da takva rješenja, više od bilo kojih drugih koja su bila predlagana, odgovaraju savremenoj strukturi interesa i stanju društvene svijesti u mnogonacionalnoj socijalističkoj zajednici kakva je naša.

Koordinaciona komisija je pri tome pošla od principa da svaki narod, odnosno svaka republika — kao državni instrument radničke klase i radnih ljudi, odnosno naroda i narodnosti koji žive u njoj, i u skladu s političkim odlukama koje smo donijeli u Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije kada smo usvajali amandmane — treba samostalno da raspolaze svojim radom i dohotkom odnosno viškom rada, dakako, u skladu s karakterom društveno-eko-

nomskih odnosa koji su utvrđeni Ustavom Federacije. Jer, to je uslov ne samo slobodnog razvitka naroda već i njihove ravnopravne uzajamne saradnje, a i udruživanja njihovog rada i dohotka na bazi samoupravne ravnopravnosti. Takav sistem međunacionalnih odnosno međurepubličkih odnosa jedino i odgovara društveno-ekonomskim odnosima u udruženom radu, o kojima sam ranije govorio. Jer svaki pokušaj nasilnog nametanja ekonomske volje drugom narodu, putem nekog sistema državnog centralizma, neminovno bi vodio nacionalnoj neravnopravnosti, sukobima i ukidanju demokratske perspektive kako za vladajući, tako i za podređeni narod.

U odlučivanju u Skupštini Federacije, prema tome, republike odnosno pokrajine moraju se pojavljivati kako kroz svoju samoupravnu strukturu, to jest putem delegacija organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica, tako i kroz odgovorne organe republika odnosno autonomnih pokrajina. Prvi, to jest delegati samoupravnog rada i samoupravnih zajednica treba u Federaciji da odlučuju prvenstveno kad je riječ o samostalnoj nadležnosti organa Federacije, a drugi, to jest organi republika u Federaciji prvenstveno treba da odlučuju kad Ustav traži saglasnost republika i pokrajina za donošenje određenih odluka u Federaciji. Jer svelo bi se na najobičniju manipulaciju pravima republika i pokrajina ako tu saglasnost ne bi davali njihovi odgovorni organi već, recimo, neko posebno izabrano političko predstavničko tijelo koje u republici ne bi nosilo nikakve odgovornosti prema demokratski izabranim i odgovornim organima te republike.

U stvari, to je upravo način da se klasni i nacionalni interesi izražavaju kroz jedinstveni interes samoupravno udruženog rada, čime se najuspješnije suzbija tendencija ka vještačkom podvajanju klasnog i nacionalnog, bilo sa stanovišta reakcionarnog nacionalizma, bilo sa stanovišta nekakve dogmatsko-centralističke ideologije državno-svojniskog birokratizma.

S obzirom na sve što sam iznio, Teze za novi Ustav predviđaju veoma značajne promjene i u sastavu Savezne skupštine i u načinu njenog rada. Pomenuću samo najvažnije.

Prvo, budući da je ostvarivanje funkcija Federacije već na osnovu dosadašnjih ustavnih načela zajedničko pravo i zajednička odgovornost radnih ljudi svih republika i pokra-

jina — i to kroz zajedničko i ravnopravno ostvarivanje njihovih klasnih, radnih i nacionalnih interesa — to i Skupština Federacije treba da bude izgrađena na načelima takvog delegatskog sistema koji će što dosljednije izraziti upravo tu ulogu republika i pokrajina, to jest kao instrumenta klasne vlasti radnih ljudi, kao instrumenta samoupravno udruženog rada i kao instrumenta nacionalne slobode i ravnopravnosti. Znači, težište rada Skupštine u Federaciji mora biti na sporazumijevanju, a ne na nadglasavanju. Ali ipak, budući da se odluke moraju donositi, potrebno je da postoji i odlučivanje i prostom ili kvalifikovanom većinom glasova. Međutim, da bi se što više smanjila mogućnost za konflikte koji mogu nastati ako bi se to glasanje pretvorilo u prostu majorizaciju interesa cijele nacije, odnosno republike, prihvaćeno je načelo da se Skupština Federacije formira na osnovu jednake zastupljenosti republika i odgovarajuće zastupljenosti pokrajina, to jest na principu pariteta.

Zatim, zauzeto je stanovište da delegacije republika odnosno pokrajina, koje one upućuju u Skupštinu Federacije radi odlučivanja o poslovima koji su isključivo u nadležnosti organa Federacije odnosno Skupštine Federacije, treba da budu izraz interesa udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica u republici, to jest da proizlaze iz istih delegacija kao i opštinske i republičke skupštine. Prema tome, samoupravna baza Skupštine Federacije je u suštini identična sa samoupravnom bazom republičke i opštinske skupštine. Zato treba polaziti od toga da će i tendencije koje će ta baza izražavati biti u stvari identične i u opštinskoj i u republičkoj skupštini i u Skupštini Federacije. Drugim riječima, takva struktura Skupštine Federacije predstavlja, u suštini, identičnu strukturu sa onom koja je izražena u delegatskim vijećima opštinske i republičke skupštine, s tom razlikom što je građena na načelu pariteta. Kroz takvu delegatsku strukturu ujedno dolazi do izražaja jedinstvo klasne vlasti radnika u Federaciji.

Međutim, kada je riječ o pitanjima o kojima se odluke u Federaciji mogu donositi samo u saglasnosti sa republičkim i pokrajinskim skupštinama ili njihovim izvršnim organima, jasno je da je za efikasan rad i brzo i što odgovornije rješavanje zajedničkih problema neophodno da delegacije proizlaze direktno iz republičkih skupština. Očigledno

je, takođe, da one mogu uspješno djelovati samo na osnovu izričitog imperativnog mandata, to jest saglasnosti skupština koje predstavljaju. Zato se u Tezama za novi Ustav vršenje ovih funkcija povjerava posebnom vijeću u sastavu Skupštine Federacije.

U skladu s tim u Tezama se predlaže da se sadašnji naziv Savezna skupština izmijeni u Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ta promjena nema samo formalni značaj. Njen smisao je u tome da će sada upravo u okviru Skupštine Federacije određene odluke iz nadležnosti Federacije u stvari zajednički donositi republičke i pokrajinske skupštine preko svojih delegacija i neposredno.

Nema sumnje da takvi odnosi stvaraju i određene komplikacije u funkcionisanju cijelog državnog sistema. Jedan centralistički državni sistem se, svakako, na prvi pogled, čini jednostavnijim i „udobnijim“. Ali komplikacije su, kao što svi znamo — ne samo iz tuđe već i iz vlastite prakse — još mnogo veće kada centralizam i majorizacija u jednoj mnogonacionalnoj zemlji dovedu do nepremostivog zaoštavanja u međunacionalnim odnosima. A u takvim zaoštavanjima se onda postavlja alternativa: ili napustiti demokratski samoupravni kurs da bi se održao jedan centralistički koncept mnogonacionalne zajednice — jer se on može održati samo prinudom odozgo — ili smjelo odbaciti takav centralistički koncept da bi se odnosi među narodima mogli uspostavljati na bazi demokratskih i samoupravnih rješenja. Ali u tom slučaju se moraju i međunacionalni odnosi urediti u skladu s tim ciljem.

Mi smo se odlučili za tu drugu alternativu, ne da bismo oslabili, već da bismo ojačali jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije. Svi znamo da su narodi Jugoslavije toliko snažno i sudbinski povezani svojim dugoročnim interesima i ciljevima da mogu braniti i jačati to svoje jedinstvo i bratstvo i u uslovima demokratskog i samoupravnog društva, ali pod uslovom, naravno, da su u tom društvu oni zaista slobodni i ravnopravni.

Prema prijedlogu Teza, Skupština Federacije bi bila sastavljena od dva vijeća: Saveznog vijeća i Vijeća republika i pokrajina.

Savezno vijeće bi sačinjavale delegacije radnih ljudi republika i pokrajina, kao samoupravnih društveno-političkih

zajednica, a bilo bi nadležno da odlučuje o pitanjima iz tzv. „čiste“ nadležnosti Federacije. Ovo Vijeće bi sačinjavalo po trideset delegata iz svake republike i po dvadeset delegata iz svake pokrajine. Osnova za njihov izbor bile bi iste delegacije koje će učestvovati i u radu opštinskih i republičkih skupština.

Kandidacioni postupak za izbor delegata ovog vijeća sprovodio bi se na sličan način kao i u republikama i opštinama, u okviru Socijalističkog saveza, a samo kandidovanje vršile bi pomenute delegacije organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica.

Vijeće republika i pokrajina, pak, obrazovalo bi se sa ciljem da u njemu, putem svojih delegacija, skupštine republika i pokrajina sporazumno odlučuju o pitanjima predviđenim sadašnjim Ustavnim amandmanima XXXIII. To znači da su delegati u ovom vijeću nadležni da zastupaju stavove republičkih i pokrajinskih skupština, ali i to da se u svojim skupštinama moraju zauzimati za prijedloge onih sporazumnih rješenja za koje smatraju da su prihvatljivi.

Teze predlažu da republičke skupštine šalju u ovo vijeće delegaciju od po osam članova, dok bi delegacije pokrajinskih skupština brojale po pet članova.

Što se tiče načina odlučivanja u Vijeću republika i pokrajina, odnosno postupka usvajanja zakona u njemu, to jest zakona za koje se traži saglasnost republičkih skupština, predlagači mogu biti: Savezno izvršno vijeće, skupština republike ili pokrajine i delegacija skupštine republike ili pokrajine u ovom vijeću. Razumije se, isto pravo ima i Predsjedništvo SFRJ u skladu sa svojim drugim ustavnim pravima. Vijeće republika i pokrajina dostavljalo bi nacrt ili prijedlog zakona republičkim i pokrajinskim skupštinama na razmatranje. Zatim bi samo oformilo definitivni tekst prijedloga zakona koji bi republičke i pokrajinske skupštine mogle — kako predlažu Teze — prihvatiti ili odbaciti, ali samo u cjelini. Ovakvim rješenjem želi se onemogućiti odugovlačenje donošenja zakona putem, recimo, naknadnog podnošenja amandmana koji bi se pojavili pošto je suštinski sporazum već postignut. Takva odredba, naravno, ne isključuje da se u praksi produži postupak usaglašavanja ako bi zbog nekog pojedinačnog neriješenog pitanja postojala mogućnost da neka skupština odbaci cijeli prijedlog. Kada se postigne sa-

glasnost republičkih i pokrajinskih skupština, Vijeće republika i pokrajina donosi formalnu odluku da je zakon primljen, i on ima istu snagu za sve kao i svaki drugi savezni zakon.

Međutim, ako ne postoji društvena neophodnost da se o određenom spornom pitanju donese odluka, odluka se jednostavno neće donijeti ako nisu saglasne sve republike i pokrajine, odnosno ako se skupštine republika i pokrajina ne slože o tome. Ako je, pak, riječ o takvim pitanjima koja ne trpe odlaganja, na primjer ona od kojih zavisi stabilnost privrede i tržišta, ravnopravni ekonomski odnosi između republika i pokrajina, finansiranje narodne odbrane i budžeta uopšte, izvršenje obaveza prema nedovoljno razvijenim republikama i izvršenje međunarodnih obaveza Jugoslavije itd., kao i o drugim slučajevima kada bi zbog nerješavanja nekih pitanja mogla nastati znatna šteta za društvenu zajednicu kao cjelinu — u takvim slučajevima bi Savezno izvršno vijeće moglo predložiti Predsjedništvu SFRJ da se donese privremena mjera. Kada se Predsjedništvo SFRJ saglasi sa donošenjem privremene mjere, takav propis bi onda donijelo Vijeće republika i pokrajina dvotrećinskom većinom glasova svih članova Vijeća i bez saglasnosti republičkih i pokrajinskih skupština. Ako se ne bi mogla postići ni dvotrećinska većina, onda bi samo Predsjedništvo SFRJ moglo odlučiti da bude primljena i ona odluka o privremenoj mjeri za koju je glasala prosta većina delegata u ovom vijeću.

Znači, prijedlozi Koordinacione komisije obezbjeđuju da organi Federacije ne mogu biti paralizovani u slučaju nesaglasnosti republika kad se odluka mora donijeti. Ali cio postupak donošenja privremenih mjera ipak je povezan sa takvom političkom odgovornošću svih društvenih faktora, sve do Predsjedništva SFRJ, da se neće moći tako olako zahtijevati donošenje privremenih mjera. Drugim riječima, veoma snažno će biti izražen interes svih republika da se postigne sporazum i da ne dođe do privremenih mjera.

Inače, zajednički djelokrug Saveznog vijeća, i Vijeća republika i pokrajina bio bi sveden na najmanju mjeru, to jest ta dva vijeća će vrlo rijetko zajednički odlučivati. Prema sadašnjim prijedlozima, ova dva vijeća bi ravnopravno, kao Skupština SFRJ, birala samo predsjednika Republike, predsjednika i potpredsjednike Skupštine SFRJ, članove Saveznog izvršnog vijeća, sudije Ustavnog suda Jugoslavije i Saveznog

suda, proglašavala bi izbor i objavljivala sastav Predsjedništva SFRJ. To je manje-više, cijeli djelokrug nadležnosti u kome bi se oba vijeća pojavljivala kao ravnopravni partneri u odlučivanju.

Savezno izvršno vijeće

Što se tiče položaja i uloge Saveznog izvršnog vijeća u skupštinskom i, uopšte, u našem političkom sistemu, Teze za novi Ustav ne predviđaju neke bitne promjene osim onih, naravno, koje proizlaze iz promjena nadležnosti i načina rada Federacije. Drugim riječima, Savezno izvršno vijeće će, načelno posmatrano, obavljati manje-više iste društvene funkcije kao i dosad i za njihovo izvršenje biće odgovorno Skupštini SFRJ. I način njegovog izbora biće uglavnom isti. Naime, predsjednik Republike, odnosno Predsjedništvo SFRJ predložiće Skupštini SFRJ predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, a on će zatim predložiti Skupštini SFRJ listu kandidata za sastav Saveznog izvršnog vijeća.

Međutim, izmijenjena struktura Skupštine Federacije, a i uvođenje institucije Predsjedništva SFRJ, svakako izazivaju određene promjene u rasporedu nadležnosti i u međusobnim odnosima organa Federacije. Na primjer, obrazovanjem Vijeća republika i pokrajina Savezno izvršno vijeće više neće biti faktor formalnog usaglašavanja stavova između republika i pokrajina ako je riječ o pitanjima koja se moraju rješavati zakonima ili odlukama skupština, a ne izvršnih organa. Istina, i u tom pogledu će Savezno izvršno vijeće morati u Vijeću republika i pokrajina da pokreće mnoge inicijative, da učestvuje u svim prijedlozima i postupcima za usaglašavanje, da zauzima i svoj stav u pogledu konačnih prijedloga i odluka Vijeća republika i pokrajina. Ali ono se tu ipak pojavljuje kao Skupštini odgovoran izvršni organ, a ne kao donosilac odluka. Savezno izvršno vijeće će i dalje imati odgovornost za formalno usaglašavanje onih podzakonskih akata odnosno odluka o kojima ono treba da se usaglašava sa republičkim izvršnim organima, a ne sa skupštinama. Tu će svoje mjesto zadržati svakako i međurepublički komiteti, kao direktni učesnici u donošenju upravnih odluka u Federaciji.

S druge strane, Savezno izvršno vijeće će biti u punoj mjeri samostalan i odgovoran organ, kako u pogledu stručno-političke pripreme i izvršenja skupštinskih odluka i političkih smjernica Predsjedništva SFRJ, tako i u pogledu pokretanja inicijativa pred tim organima. Za svoj rad Savezno izvršno vijeće odgovaraće Saveznom vijeću Skupštine SFRJ kad je riječ o nadležnostima organa Federacije, a Vijeću republika i pokrajina kad je riječ o pitanjima iz oblasti gdje je potrebna saglasnost republika i pokrajina. U stvari, u ovom drugom slučaju Savezno izvršno vijeće je i direktno odgovorno i republičkim skupštinama. Ali, u oba slučaja, ako smatra da ne može sprovesti odluke jednog ili drugog vijeća, Savezno izvršno vijeće može podnijeti ostavku, a i oba ta vijeća mogu postaviti pitanje povjerenja Saveznom izvršnom vijeću.

Sve te izmjene, uzete u cjelini, omogućuju odnosno uslovljavaju i neke promjene u sastavu Saveznog izvršnog vijeća. Prvo, u Tezama se predlaže da Savezno izvršno vijeće, po svom sastavu, bude nešto uže tijelo nego što je sada. Doduše, u Tezama se ne precizira broj njegovih članova, ali iz njih proizlazi takva orijentacija. To tijelo bi bilo uglavnom sastavljeno samo od rukovodilaca pojedinih resora ili nosilaca koordinacionih funkcija između resora u oblasti upravnog izvršenja. I, drugo, iz tih razloga, u Tezama se ne insistira na paritetu republika u pogledu cijelog sastava Saveznog izvršnog vijeća, što je bila praksa posljednjih godina, to jest poslije donošenja amandmana iz 1971. godine. Tada je, naime, bio postavljen i ostvaren zahtjev da se Savezno izvršno vijeće formira na principu pariteta, s obzirom na stari sastav Savezne skupštine koja je bila građena na drugom principu. Međutim, sada će oba vijeća Skupštine SFRJ biti formirana na principu pariteta. Taj princip, međutim, ne odgovara takvom stručno-političkom tijelu kakvo Savezno izvršno vijeće treba da bude, jer njegovi članovi nisu u tom tijelu da bi zastupali stavove i interese pojedine republike odnosno pokrajine — što je zadatak delegacija republika i pokrajina u Skupštini. Članovi Saveznog izvršnog vijeća i funkcioneri u njemu moraju kvalifikovano i uz jednaku moralno-političku odgovornost prema svim republikama i pokrajinama izvršavati odluke saveznih organa. Zato je najvažnije da svi organi savezne uprave budu što kvalifikovaniji za obavljanje takvih svojih funkcija, jer će time doni-

jeti najviše koristi svima. No mada paritet, kao što sam rekao, tu nije potreban, potpuno je očigledno — a to i Teze zahtijevaju — da se u izboru članova Saveznog izvršnog vijeća i funkcionera savezne uprave uopšte svakako mora voditi računa o tome da u njima uvijek budu zastupljeni kadrovi iz svih republika i pokrajina. Da bi taj princip bio obezbijeđen, u Tezama je predviđeno da određeni manji broj članova Saveznog izvršnog vijeća Skupština SFRJ ipak obavezno mora da bira na bazi ravnopravne zastupljenosti republika i pokrajina, to jest po principu pariteta.

Inače, Teze utvrđuju obavezu svih saveznih funkcionera, koji rade u oblasti upravnog izvršenja, da budu odgovorni isključivo organima Federacije i da samo od njih mogu dobiti direktive za svoj rad. Jer ravnopravnost republika u Saveznom izvršnom vijeću ne ostvaruje se time što će svaka republika uticati preko nekakvog „svog“ saveznog sekretara ili „svog“ saveznog funkcionera, već na taj način što će svaki savezni sekretar ili drugi funkcioner ili ambasador biti podjednako odgovoran svim republikama i pokrajinama, dakle, ni jednoj ni više ni manje nego drugim. Prihvatajući to načelo, Koordinaciona komisija je smatrala da interesi i uticaji republika i pokrajina treba da dođu do punog izražaja kroz Skupštinu SFRJ, pa i kroz Predsjedništvo SFRJ, ali da organi savezne uprave, zajedno sa Saveznim izvršnim vijećem — čija je nadležnost da izvršavaju već utvrđenu politiku i zajedničke odluke Skupštine — moraju podjednako savjesno i odgovorno služiti svima, to jest podjednako odgovorno obezbjeđivati interese svih republika i pokrajina. Ako bi neki savezni funkcioner sprovodio neku posebnu „republičku“ politiku, onda je jasno da on mora doći u sukob ne samo sa interesima neke druge republike ili pokrajine već i sa svojom ustavnom odgovornošću, kako je sada fiksirana u Tezama za novi Ustav.

Predsjednik Republike i Predsjedništvo SFRJ

Što se tiče ustavnog položaja i nadležnosti predsjednika Republike i Predsjedništva SFRJ, načelno uzev, ne predviđaju se neke bitne promjene. U pogledu predsjednika Republike uopšte se ništa ne mijenja, a u pogledu Predsjedništva SFRJ određenu manje značajnu promjenu predstavlja to

što sada dio nadležnosti koje se odnose na oblast sporazumijevanja između republika i pokrajina preuzima na sebe Vijeće republika i pokrajina. Odgovornost Saveznog izvršnog vijeća Vijeću republika i pokrajina — a to u stvari znači republičkim i pokrajinskim skupštinama — omogućuje da republike i pokrajine tim putem više saraduju na raščišćavanju spornih pitanja sa Saveznim izvršnim vijećem nego preko Predsjedništva Republike. Osim toga, ako imamo u vidu ulogu međurepubličkih komiteta koji će postojati pri Saveznom izvršnom vijeću, pa i nekih drugih koordinacionih tijela u sastavu savezne uprave, koja se ne predviđaju u Tezama za novi Ustav već se pominju u diskusijama o daljoj razradi novog Ustava — onda je jasno da će koordinaciona funkcija Predsjedništva SFRJ u tom pogledu biti, još više nego dosad, politička, a ne operativna, osim u slučaju takozvanih privremenih mjera, nekih pitanja narodne odbrane, spoljne politike i nekih aspekata državne bezbjednosti, ali u ograničenim okvirima.

Međutim, politička uloga Predsjedništva SFRJ u našem društvu nikako se ne smanjuje, već na određen način jače naglašava. Štaviše, rekao bih da je ona u našem sistemu jedan od bitnih faktora društvene stabilnosti. Jer Predsjedništvo SFRJ upravo kao instrument vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, i kao organ republika i pokrajina, i kao jedna od funkcija skupštinske vladavine, i kao organ Federacije obezbjeđuje — na bazi odluka skupština — direktnu kontrolu i političko usmjeravanje određenih ključnih faktora državne vlasti i njenog izvršenja, i to naročito kad je riječ o usklađivanju međurepubličkih odnosa, o narodnoj odbrani, o međunarodnom položaju zemlje i nekim aspektima državne bezbjednosti. Zato su ti elementi u Tezama za novi Ustav nabrojani kao politička funkcija Predsjedništva. Upravo zbog toga Teze za novi Ustav predlažu dvije promjene u strukturi Predsjedništva. Prva se odnosi na smanjenje broja njegovih članova; naime, svaka republička i pokrajinska skupština birala bi samo po jednog člana Predsjedništva SFRJ, a ne po tri, odnosno pokrajine po dva, kao dosad. Druga promjena bi bila u tome što bi i predsjednik Saveza komunista Jugoslavije bio po položaju član Predsjedništva SFRJ. Doduše, praktično, u tom pogledu ništa se ne mijenja u dosadašnjoj praksi jer je predsjednik Saveza komunista

Jugoslavije, to jest drug Tito i predsjednik Republike, i kao takav već sada član odnosno predsjednik Predsjedništva SFRJ. Ali time što to sada postaje ustavni princip izražava se samo jedna realnost našeg društva, naime, da je vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista bitan faktor stabilnosti i kohezije našeg društva.

Vjerovatno će biti pitanja zašto ovu odredbu unosimo u Ustav, jer Savez komunista Jugoslavije je i dosad imao takvu ulogu, iako Ustav nije sadržavao tu odredbu. To je, doduše, istina. Ali se, takode pojavljuje jedna druga, u izvjesnoj mjeri nova istina. Naime, da su se u rezultatu demokratizacije našeg društva — koju novi Ustav nikako ne želi da ograničava, već naprotiv da produbljuje — pojavili neki novi reakcionarni ili veoma konzervativni pretendenti na vodeću ulogu u sistemu državne vlasti, koji pokušavaju da potisnu Savez komunista i socijalističke snage na sporedni kolosijek našeg društvenog života. O tome sam govorio u početku ovog izlaganja, pa to neću ponavljati. Zato naš Ustav mora jasno reći da u našem sistemu državne vlasti rukovodeću ulogu može imati samo radnička klasa u samoupravnoj povezanosti sa svim radnim ljudima. A neodvojivi sastavni dio te uloge u jednoj zemlji koja je izašla iz revolucije kao što je naša predstavlja i vodeća idejna i politička uloga avangardnih snaga te klase, to jest Saveza komunista.

Prema tome, politički sistem koji izgradujemo mogli bismo nazvati samoupravnom skupštinskom vladavinom, zasnovanom na delegacijama udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica, ali i na sasvim određenoj ustavnoj ulozi onih idejnih i političkih faktora našeg društva koji predstavljaju organizovanu socijalističku društvenu svijest i akciju, što se, između ostalog, izražava i u specifičnoj društvenoj funkciji Saveza komunista.

Odnos između samoupravnog i državnog sistema

U našem načelnom pristupu ulozi države u savremenoj praksi socijalističkog društva ni u novom Ustavu nisu predviđene neke promjene. I novi Ustav, isto kao dosadašnji, tretiraće državu kao instrument vlasti radničke klase koja tu vlast vrši zajedno sa seljacima i drugim radnim slojevima društva.

Međutim, u pogledu stvarnog obezbjeđivanja takvog klasnog karaktera državne vlasti Teze za novi Ustav su mnogo određenije, i to, prije svega, time što ističu princip neposrednog delegiranja u organe vlasti. One polaze od toga da vlast ne pripada nekoj isključivo apstraktno idejno i politički izraženoj radničkoj klasi, već da ona pripada konkretno organizovanoj radničkoj klasi — onoj radničkoj klasi koja je organizovana u samoupravno udruženom radu i drugim samoupravnim zajednicama u kojima neposredno ostvaruje svoje radne i druge društvene i životne interese, onoj radničkoj klasi koja je organizovana u svojim klasnim odnosno društveno-političkim organizacijama. Tako organizovani radni ljudi biraju onda svoje delegacije i delegate koji treba da odlučuju u organima državne vlasti, to jest da imaju direktnu kontrolu nad ključnim pozicijama te vlasti. Drugim riječima, delegatski sistem nije ništa drugo nego dosljednije ostvarivanje Marksovog shvatanja pojma diktature proletarijata kao „radničke klase organizovane kao država”. A sadržina i cilj te vlasti jeste, u stvari, organizovanje i razvijanje društva kao slobodne zajednice proizvođača. Taj cilj je u Ustavu izričito formulisano.

Razumije se, taj cilj se ne može postići preko noći. Ali isto tako je neprihvatljiva tendencija da se on prosto odlaže za budućnost, a da se društvo, rekao bih, konzervira u nekim prelaznim oblicima. U tom smislu smo se uvijek suprotstavljali poznatoj Staljinovoj tezi da Marksova i Lenjinova teorija o „odumiranju” države spada u daleku budućnost, a da je sadašnji zadatak u stvari samostalno i svestrano jačanje uloge države. Nasuprot tome, naglašavali smo da je svaki korak u proširivanju uloge samoupravljanja i korak u „odumiranju” države. Ali ujedno smo uvijek isticali da to nikako ne znači slabljenje države kao instrumenta vlasti radničke klase, jer ona kao organ vlasti ne može da slabi sve dotle dok je ta vlast društveno-istorijska neophodnost. Oblici te vlasti i njenog ispoljavanja mijenjace se, dobijace razne demokratske forme, ali njena sadržina mora ostati sve dotle dok radnička klasa ne izvojuje definitivne bitke za socijalizam u praksi, u proizvodnim odnosima.

Drugim riječima, Teze za novi Ustav polaze od gledišta da nije dovoljno samo govoriti o vlasti radničke klase, jer se iza takvog praznog pričanja i raznih vrsta demagogije mo-

gu kriti i veoma sumjive političke ambicije. Naprotiv, radničku klasu, odnosno sve radne ljude treba učiniti direktnim nosiocem vlasti upravo u samoupravnoj organizaciji u kojoj oni rade, žive i ispoljavaju svoje neposredne i dugoročne interese i ciljeve. Naravno, u takvom sistemu moraju imati svoje mjesto i odlučujući uticaj i organizovane snage socijalističke svijesti, koje će znati da povezuju današnji sa sutrašnjim danom, neposredni interes sa dugoročnim a pojedinačni sa zajedničkim, iskustvo prakse sa naukom, idejno-političke ciljeve sa stručnim sredstvima i metodima ostvarivanja. U svemu tome se prepliče, rekao bih, sistem samoupravljanja sa sistemom državne vlasti na takav način da je upravo sistem samoupravljanja i baza i polazna tačka državne vlasti, kao „radničke klase organizovane kao država“.

Upravo takvim ciljevima služi ustavni koncept našeg skupštinskog i političkog sistema koji predlažu Teze za novi Ustav.

OSTVARIVANJE NOVOG USTAVA — ZADATAK SVIH SOCIJALISTIČKIH SNAGA

(Iz uvodne riječi na zajedničkoj sjednici Predsjedništva SKJ i Predsjedništva SFRJ od 18. maja 1973. godine, u Beogradu)

U svom radu Koordinaciona komisija, koja je radila na pripremanju nacrtu novog Ustava imala je pred očima naročito sljedeća dva, rekao bih, strateška cilja. Prvi je bio: jačati društveno-ekonomski i politički položaj radničke klase u njenoj povezanosti sa seljaštvom i svim radnim ljudima, kako u sistemu samoupravno udruženog rada, tako i u političkom, tj. u državnom sistemu, i to na takav način da ona bude sposobnija nego dosad da se sredstvima samoupravljanja u radu i samoupravne demokratije u političkom sistemu može afirmisati kao vodeća društvena snaga i uspješnije pružati otpor antisamoupravnim i drugim reakcionarnim snagama i svim onim deformacijama i negativnim tendencijama sa kojima su se sve progresivne snage našeg socijalističkog društva posljednjih godina, a naročito u posljednje vrijeme uhvatile ukoštac. Tome cilju treba da služe predložene ustavne promjene i dopune u sistemu društveno-ekonomskih odnosa u proizvodnji i radu, u sistemu dohotka, u sistemu samoupravne organizacije i integracije, u privrednom sistemu, u sistemu proširene reprodukcije itd.

Rezultat svih tih promjena i dopuna treba da bude to da radnik mnogo više nego dosad bude sposoban da raspolaže, odnosno da kontroliše raspolaganje cjelokupnim sredstvima proizvodnje, tj. proste i proširene reprodukcije, odnosno društvene reprodukcije uopšte. Mislim da će time biti bitno sužene mogućnosti za pojave tehnokratsko-monopoli-

stičkog tipa i druge antisamoupravne tendencije sa kojima se sada sukobljavamo. Osim toga, preko svojih delegacija u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama i interesnim zajednicama, društveno-političkim i drugim svojim klasnim organizacijama, radnička klasa i radni ljudi moraju će najneposrednije uticati na političke odluke svih društvenih, odnosno državnih organa. To će bitno ojačati snagu uticaja osnovnih slojeva radničke klase na ponašanje i karakter odlučivanja odgovornih državnih i drugih društvenih organa pa i samog Saveza komunista, odnosno njegovih rukovodećih tijela. U skladu s tim ciljem, u predloženom ustavnim nacrtu pojačan je i ustavni položaj subjektivnih faktora radničke klase i socijalističkog društva, to jest prije svega Saveza komunista, a na određen način utvrđivanjem ustavne pozicije, i Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija.

Drugi strateški cilj bio je ojačati radnu i funkcionalnu efikasnost samoupravnog sistema, kao i odgovornost državnih i drugih društvenih i samoupravnih organa i organizacija za ostvarivanje toga cilja. Samoupravno socijalističko društvo može se održati i napredovati samo ako bude sposobno da obezbijedi optimalan tempo u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada, kao i u napretku opštih životnih, socijalnih i kulturnih uslova radnih ljudi. Zato je i pomenuti prvi strateški cilj — rukovodeću ulogu radničke klase — nemoguće postići ako se ne ostvaruje i ovaj drugi cilj. To je razlog što se u Prijedlogu nacrtu novog Ustava, polazeći od dosadašnjih iskustava, nastoji da ojača dejstvo svih onih faktora i odnosa koji mogu doprinijeti ostvarivanju tog cilja, tj. odstranjivanju slabosti koje su se dosad pokazale u funkcionisanju našeg samoupravnog socijalističkog sistema i unošenju novih oblika i sredstava za ostvarivanje ciljeva koje smo formulisali u dokumentima Saveza komunista.

Koliko je predloženi Nacrt ustava uspio da izrazi i obezbijedi ciljeve o kojima sam govorio kao i druge ciljeve koji su formulisani u odlukama Saveza komunista Jugoslavije, to će najbolje pokazati sadašnje i buduće diskusije i konsultacije o tom prijedlogu, a konačni sudija će svakako biti, prije svega, sama društvena praksa. Međutim, moramo biti svjesni toga da Ustav sam po sebi ne može ništa obezbijediti ako to na osnovu Ustava ne učine sami ljudi. Time hoću da kažem

da se Ustavom ne završava, već tek počinje pravi posao na realizaciji neposrednih i dugoročnih ciljeva koje smo sebi postavili za naredni period, pri čemu su ustavne promjene, u stvari, samo jedno od sredstava za postizanje tih ciljeva. I upravo o tome bih želio na kraju nešto reći.

Sprovođenje ustavnih promjena i dalja izgradnja našeg društvenog sistema na osnovu novog Ustava neće ići sami od sebe; to jest, sve to ne može biti prepušteno isključivo akciji radnih organizacija, samoupravnih zajednica, komuna i pojedinih državnih organa. Odgovorni državni organi, a i Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, moraju se na odgovarajući način organizovati za sprovođenje ustavnih promjena i za organizovano uticanje na tok cjelokupne akcije, a i za cio budući tok razvoja našeg socijalističkog društva.

Ono što bih u vezi s tim želio naročito da naglasim jeste da za sve to nije dovoljna samo politička akcija već i veoma obiman stručni rad. Biće neophodno što intenzivnije i što brže raditi na izgradnji potrebnog zakonodavstva kako u Skupštini Federacije, tako i u republičkim i pokrajinskim skupštinama. Biće takođe potrebno ubrzati akciju oko donošenja statuta u komunama, samoupravnih sporazuma i statuta u radnim organizacijama, kao i izvršiti odgovarajuće prilagođavanje organizacije i unutrašnjih odnosa u interesnim zajednicama, a pogotovu onih koje će neposredno učestvovati u radu skupština. Neophodno je intenzivno raditi i na izgradnji sistema ekonomskih odnosa u udruženom radu i privrednog sistema u cjelini, a posebno sistema društvenog planiranja. Biće potrebno izvršiti određenu reformu cijelog sistema proširene odnosno društvene reprodukcije i njegovog institucionalnog i pravnog mehanizma itd. Sve je to rad koji apsolutno ne dopušta improvizaciju, već zahtijeva veliko, direktno i odgovorno angažovanje naših naučnih i stručnih radnika i ustanova, pored vodećih političkih tijela, a pogotovo Saveza komunista. Osim toga, to zahtijeva i odgovarajuće prilagođavanje organizacije i rada svih organa državne uprave tim zadacima. Bez takve organizovane stručne pomoći ne može se očekivati da se komplikovani zadaci ostvarivanja ustavnih promjena i dalje izgradnje našeg društvenog sistema mogu obaviti uspješno i pravovremeno.

Štaviše, mislim da to ne smije biti neka privremena i improvizovana kampanja i organizacija samo za ovaj trenu-

tak, za takozvano sprovođenje Ustava. Problemi dalje izgradnje našeg društvenog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije tako su dugoročni i krupni da traže stalnu društvenu akciju. Mi smo nekada u samom sastavu vlada i skupština imali i posebne, veoma ovlašćene političko-izvršne i upravne organe za izgradnju društvenog sistema. Te organe smo ili ukinuli, ili tako oslabili da oni danas ne dolaze dovoljno do izražaja. Međutim, ja mislim da bi nam oni i danas i ubuduće bili potrebni kako u Federaciji, tako i u republikama. Jer mi smo mlado društvo koje se razvija vrlo dinamično, i bez takve, rekao bih, stalne koordinacije u okviru skupština i vlada, u pogledu svih pitanja koja se odnose na tekuću, dalju i dugoročnu izgradnju sistema, mi bismo nužno morali doći u opasnost da tok stvari prepuštamo stihiji. Ne možemo više samo govoriti: „Sprovodite amandmane” itd. nego se treba organizovati da bi društvo u cjelini, a prije svega naši državni organi, zajedno sa vodećim tijelima Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata zajednički radili na rješavanju tih problema. Mislim da bi ti organi trebalo da raspolazu i sa dovoljno ovlašćenja da bi mogli obezbijediti saradnju i usklađivanje između društvene prakse, s jedne, i stručnih službi, državnih i samoupravnih organa, kao i društveno-političkih organizacija, s druge strane, saradnju prakse i nauke, odnosno uopšte stručnu pomoć. Oni bi u tom radu trebalo da angažuju naučne i stručne radnike i ustanove tako da trajno i tako reći svakodnevno snose i direktnu javnu odgovornost za rezultate prakse. Ti organi bi, po mome mišljenju, morali raspolagati i određenim ovlašćenjima za intervenciju na odgovarajući način. Drugim riječima, moramo se kao društvo jedinstveno organizovati ne samo radi ostvarivanja novog Ustava već i radi dalje izgradnje našeg cjelovitog društvenog sistema.

Želio bih da upozorim i na činjenicu da će kako sprovođenje ustavnih promjena, tako i dalji razvoj našeg društvenog sistema zahtijevati veoma intenzivnu i veliku ulogu i odgovornu aktivnost Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija, posebno Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i Saveza omladine. Ilustracije radi pomenuo bih samo nekoliko takvih pitanja.

Sa delegatskim sistemom naše društvo uvodi, u stvari, najdemokratskiji oblik vladavine radničke klase i svih radnih ljudi koji je dosad poznat u istoriji. Ali učinili bismo sudbonosnu grešku ako bismo mislili da je nekakva spontana akcija delegacija udruženog rada i samoupravnih zajednica već sama po sebi dovoljna da naše skupštine efikasno i progresivno odlučuju. Mislim da bezuslovno moramo početi od pretpostavke da delegatski sistem može funkcionisati samo pod uslovom ako bude instrument organizovane radničke klase, organizovanih radnih ljudi. Ta organizovanost ne sastoji se, međutim, samo od samoupravne organizacije radnih ljudi u oblasti udruženog rada već i od njihove klasne i političke organizovanosti u Savezu komunista i u drugim klasnim i društveno-političkim organizacijama, kao i od njene povezanosti sa socijalističkom naukom. Zato se sve te organizacije moraju pravovremeno pripremiti za svoje zadatke u okvirima delegatskog sistema.

Evo još jednog primjera. Izgrađivanje sistema ekonomskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada i radnih organizacija uopšte u oblasti udruživanja rada i dohotka biće jedan od najznačajnijih zadataka koji stoji pred našim društvom. Jer mi smo u Ustavu utvrdili načela i polazne osnove, ali izgradnja cijelog tog sistema ekonomskih odnosa putem zakona tek nam, u stvari, predstoji. Rizumije se, toga zadatka će, prije svega i što brže, morati da se lati naše savezno i republičko zakonodavstvo, oslanjajući se na odgovarajuće stručne pripreme i pomoć nauke. Međutim, ma kakvi bili novi propisi o udruženom radu, oni sami po sebi neće biti dovoljni da bi mogli automatski riješiti sve probleme koji će neizbježno nastajati u praksi udruženog rada u novim uslovima, a naročito u ostvarivanju međusobnih prava i odgovornosti među radnim ljudima, odnosno njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada. Treba očekivati, pogotovo u prvom razdoblju, da će tu biti dosta lutanja, sporova, pa i deformacija. Zato će tu biti neophodna veoma značajna uloga Saveza sindikata i drugih društvenih i političkih organizacija u cilju samoupravnog sporazumijevanja i usklađivanja interesa. Primjera radi iznijecu da nacrt Prijedloga za novi Ustav predviđa i dvije nove institucije, tj. javnog pravobranioca samoupravljanja i vijeće za rješavanje samoupravnih sporova. Ali rad tih ustanova može biti usp-

O PRIJEDLOGU ZA UTVRĐIVANJE NACRTA NOVOG USTAVA

(Iz izlaganja na sjednici Zajedničke komisije svih vijeća
Savezne skupštine za ustavna pitanja od 21. maja 1973.
godine, u Beogradu)

ješan samo ako bude tijesno povezan sa akcijom Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija, odnosno ako sindikati i Savez komunista te nove institucije budu koristili za to da se organizovano, a ne opštim političkim kampanjama, uređuju odnosi u udruženom radu i uopšte u daljoj integraciji našeg samoupravnog društva.

Da pomenem još i to da će se skupštine formirati na osnovi dosta složenog sistema kandidovanja i izbora. Taj krupan zadatak u načelu Ustav povjerava Socijalističkom savezu, ali ne njegovom aparatu, nego Socijalističkom savezu kao jedinstvenom frontu socijalističkih snaga u našoj zemlji, uz vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u njemu. Međutim, takvog Socijalističkog saveza ne može biti ako njegova unutrašnja pokretačka snaga ne bude neprekidna saradnja i zajednička akcija odgovornih tijela Saveza komunista, Saveza sindikata, Saveza omladine, Saveza boraca i drugih društvenih organizacija, kao i svih građana koji aktivno rade u organizacijama Socijalističkog saveza.

Mislim da se bez toga delegatski sistem može naći, prvo, na terenu pragmatizma i empirizma, a onda može postati i plijen tehnobirokratskih tendencija, koje su inače prisutne i biće još dugo prisutne u našem društvu, prosto zbog toga što ih objektivni uslovi u strukturi proizvodnih snaga neprekidno proizvode i još dugo će ih proizvoditi. Dakle, nije riječ o tome da mi Ustavom možemo zauvijek ukinuti te tendencije i odnose, već nastojimo da uspostavljamo uslove u kojima se radnička klasa — a s njom zajedno i svi drugi radni ljudi — neposredno preko organizacija udruženog rada, preko svojih samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih zajednica kao i preko svojih klasnih odnosno društveno-političkih organizacija može efikasno suprotstavljati svim negativnim tendencijama i biti nosilac napretka socijalističkih odnosa.

Kada je juna 1971. godine Zajednička komisija svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja, u dogovoru sa odgovornim organima u republikama i autonomnim pokrajinama, formirala Koordinacionu komisiju za usklađivanje rada u tzv. drugoj fazi ustavnih promjena, ona joj je stavila u zadatak da pripremi prijedlog teksta izmjena i dopuna Ustava SFRJ, koji bi bio osnova za rad Komisije Savezne skupštine za ustavna pitanja kao i za javnu diskusiju i izradu konačnog teksta Prijedloga novog Ustava.

Koordinaciona komisija bila je, ujedno, zadužena da taj rad obavi u saradnji sa odgovornim organima i radnim tijelima u republikama i autonomnim pokrajinama, koji su u njima bili ovlašćeni za taj rad, s ciljem da podnijeti Prijedlog izmjena i dopuna Ustava SFRJ bude usaglašen sa republikama i autonomnim pokrajinama odnosno sa njihovim odgovornim organima, koliko god je to moguće već u početnoj fazi rada.

Osim toga, zadatak Komisije bio je i da se u toku svog rada konsultuje sa odgovornim organima Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija. Sam sastav Koordinacione komisije, u kojoj su učestvovali odgovorni predstavnici republičkih i pokrajinskih organa, kao i društveno-političkih organizacija, zajedno sa naučnim i stručnim radnicima, olakšao joj je ostvarenje zadataka koje joj je povjerila Komisija za ustavna pitanja.

Rezultat toga rada je Prijedlog za utvrđivanje nacрта novog teksta Ustava, koji je danas na našem dnevnom redu. Podnoseći ovaj Prijedlog Koordinacione komisije mogu da obavijestim Komisiju za ustavna pitanja da je u toku rada na njemu postignuta puna načelna saglasnost odgovornih državnih i političkih tijela koja su u republikama i autonomnim pokrajinama bila zadužena za rad na ustavnim promjenama. Ista takva saglasnost izražena je prije neki dan na zajedničkoj sjednici Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije i Predsjedništva SFRJ.

Mislim da sama ta činjenica ubjedljivo govori o tome da će i novi Ustav biti, s jedne strane, demokratski dogovor između ravnopravnih republika, uključujući i autonomne pokrajine, a, s druge, biće izraz najnaprednijih težnji naše radničke klase, radnih ljudi i uopšte progresivnih stvaračkih snaga našeg društva. To je još jedna potvrda unutrašnje snage naše mnogonacionalne državne zajednice, zasnovane na zajedničkoj socijalističkoj revoluciji i na ideji bratstva i jedinstva slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti.

Po svojoj idejnoj sadržini i pravcu razvoja našeg društva, novi Ustav će biti direktni nastavak u izgrađivanju samoupravnog socijalističkog sistema, koji smo započeli Zakonom o radničkim savjetima iz 1950. godine, zatim Ustavnim zakonom iz 1953. i Ustavom iz 1963. godine. I po obliku i po strukturi, predloženi tekst Ustava zadržava suštinsku vezu sa Ustavom iz 1963. godine. O tome govori već sama činjenica što se uvodni, načelni dio Ustava, prema Prijedlogu koji je pred nama, suštinski nije mnogo mijenjao, iako je normativni dio Ustava veoma mnogo izmijenjen.

Sve to samo potvrđuje da su sadašnje ustavne promjene prirodni nastavak i korak dalje u razvitku dosadašnjeg ustavnog sistema u istom pravcu naše revolucije. Drugim riječima, u dosadašnjem razvitku našeg ustavnog sistema uvijek su se, što se tiče unutrašnjeg društvenog razvitka, u središtu pažnje nalazili i nalaze se današnji i dugoročni interesi radničke klase i svih radnih ljudi, jačanje i unapređivanje samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa i izgradnja i jačanje takvog sistema političke vlasti i socijalističke demokratije koji je zasnovan na vodećoj ulozi radničke klase, u savezu sa seljacima i svim radnim lju-

dima i na samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa. A u pogledu međunarodne uloge Jugoslavije, to su bili mir i miroljubiva i aktivna koegzistencija država bez obzira na karakter društvenog sistema, kao put ka preovlađivanju blokovske podjele svijeta i svih oblika ekonomskog i političkog potčinjavanja naroda, to jest politika nesvrstavanja.

S druge strane, međutim, promjene koje ovaj Prijedlog unosi u naš ustavni i društveni sistem uopšte tako su značajne i obimne da istovremeno možemo govoriti i o novom Ustavu.

Ni taj novi Ustav, međutim, nema pretenzija da nekakvim konstrukcijama stvara lažnu sliku idealnog društva. On, u stvari, polazi od realnosti našeg vremena, ali nastoji da radničkoj klasi i svim progresivnim ljudima našeg socijalističkog društva stvori povoljnije uslove i efikasnija sredstva u borbi za dalje progresivne korake socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i za bolji sutrašnji dan radnog čovjeka. Drugim riječima, Ustav nema pretenzija da „usrećuje“ naše radne ljude, već da im stvara povoljnije uslove i sredstva da sami budu u najvećoj mogućoj mjeri „kovači“ svoje sreće.

U kontekstu takvog ustavno-pravnog i društveno-istijskog kontinuiteta našeg društva i naše socijalističke revolucije Koordinaciona komisija je, razmatrajući koncepciju Prijedloga ustavnih promjena i pojedina rješenja, imala u punoj mjeri u vidu kritičku analizu dosadašnjeg razvitka našeg samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema, izvršenu od strane najodgovornijih političkih tijela naše zemlje, a naročito onu koja je izvršena u posljednje vrijeme, na osnovu inicijativa druga Tita i Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, kao i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa.

Ako pođemo od dosadašnjih pozitivnih i negativnih iskustava u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog sistema i od našeg sadašnjeg društveno-političkog stanja i problema sa kojima se sada suočavamo, onda će, po mome mišljenju, dugoročni društveno-ekonomski i politički uticaj sadašnjih ustavnih promjena biti veoma značajan.

Mislim da je svakako najvažnija činjenica da se cjelokupni proces i ciklus društvene reprodukcije — na osno-

vama samoupravnog raspolaganja sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini — prema novom Ustavu organizuje na takav način i reguliše putem takvih unutrašnjih ekonomskih odnosa u kojima su radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno njegov rad i drugi njegovi neposredni i dugoročni životni i društveni interesi uvijek početak i kraj toga procesa.

Doduše, novi Ustav daje samo načelne osnove tog sistema. Na tim osnovama biće neophodno u najkraćem mogućem roku izgraditi savezno i republičko zakonodavstvo, kojim će se konkretnije regulisati odnosi u tom sistemu. Zatim će biti potrebno da se cjelokupni sistem samoupravnih dogovora o udruživanju, kao i statuti organizacija udruženog rada svih tipova prilagode ustavnim i zakonskim odredbama.

Takvim sistemom naša radnička klasa i svi naši radni ljudi dobijaju u ruke snažno sredstvo kojim će moći kontrolisati ne samo šta se događa s njihovim viškom rada i dohotkom već i šta biva sa njihovim minulim radom. I ne samo to. Oni će preko dohotka osnovne organizacije udruženog rada i stvarno raspolagati tim sredstvima. Na taj način, s jedne strane, postavljamo snažnije brane od dosadašnjih nastajanja tehnokratsko-monopolističkih i sličnih centara raspolaganja društvenim sredstvima akumulacije, a s druge, mnogo odlučnije i beskompromisnije nego dosad obezbjeđujemo da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada postanu odlučujući faktor u raspolaganju cjelokupnim dohotkom udruženog rada.

Drugim riječima, otuđivanje dohotka od radnika i njegova koncentracija u razne centre koji monopolistički raspolaze sredstvima društvene akumulacije, a što je u posljednje vrijeme postala veoma zabrinjavajuća pojava u našem društvu, novim Ustavom biće načelno zabranjeno, a u praksi bar bitno otežano, tako da će se — ukoliko se bude pojavljivalo — javljati kao izrazita deformacija, a ne kao društveno priznata činjenica, što je ono, u stvari, danas.

Nema sumnje da će to omogućiti i solidniju dalju izgradnju našeg privrednog sistema, a naročito sistema privrednog planiranja kao njegovog sastavnog dijela. U tom smislu će društveno-ekonomske promjene koje unosimo novim Ustavom istovremeno pozitivno uticati i na našu buduću priv-

rednu praksu. Mislim da neću pretjerati ako kažem da je to jedan od najznačajnijih koraka dalje i u stvaranju uslova za bržu demokratsku samoupravnu integraciju udruženog rada, kao i u stvaranju one slobode radnika u radu i privređivanju koja ga čini ne samo subjektom tog privređivanja već i samostalnim planerom svoje budućnosti i budućnosti svoje djece ne samo u radu već i u pogledu svih životnih uslova. A to je osnovno i suštinsko mjerilo u oslobađanju rada, odnosno radnog čovjeka od stega privatno-svojinskog ili svakog drugog monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom. U isto vrijeme novim Ustavom stvaramo uslove za prevazilaženje niza slabosti našeg sistema društvene reprodukcije, koje su ujedno i najveći izvor naših društveno-političkih teškoća.

Na planu političkog sistema Prijedlog nacрта novog Ustava radikalno rješava dilemu koju su stalno stavljalale na dnevni red antisocijalističke i antisamoupravne snage u našem društvu, tj. da li će naša socijalistička demokratija biti građena kao političko-predstavnička demokratija ili kao samoupravna demokratija udruženog rada i društvenog stvaranja. Mi smo se u posljednjem razdoblju našeg društvenog razvoja sukobili sa opasnošću da jedan društveni sloj — koji je, bilo svojom pozicijom u društvenoj reprodukciji, bilo svojim društvenim položajem, bilo svojim socijalnim i materijalnim interesima, bilo svojim ideološkim shvatanjima itd., zainteresovan za održavanje tehnokratsko-monopolističkih oblika upravljanja društvenim kapitalom — počeo da dobija sve veći politički uticaj u društvu, dok je u isto vrijeme uticaj radničke klase i ogromne većine radnih ljudi počeo slabiti. Mislim da nova ustavna rješenja koja se predviđaju u političkom sistemu omogućuju da se ta opasnost otkloni i da se pojača vodeća uloga interesa osnovnih slojeva radničke klase i uopšte radnog naroda u našem društvu, tj. onih u čijem je elementarnom socijalnom interesu da socijalizam napreduje, a ne da stagnira u okvirima tehno-birokratske vladavine nad društvenim kapitalom.

To se naročito odnosi na promjene u skupštinskom sistemu. Predlažući te promjene Koordinaciona komisija je pošla od ocjene da su osnovni koncept i orijentacija u razvoju našeg dosadašnjeg skupštinskog sistema bili potvrđeni u praksi. Promjene koje se sada tu predlažu usmjerene su

na dosljedniji razvoj i dogradnju skupštinskog sistema na istim samoupravnim i demokratskim osnovama, tj. prvenstveno na samoupravno i politički organizovanoj radničkoj klasi.

Osnovni zadatak koji je u tom pogledu stajao pred Koordinacionom komisijom bio je: kako socijalističke samoupravne proizvodne odnose još čvršće i dosljednije pretvoriti u izvor i organizacione osnove političke vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i demokratije tog političkog sistema. Rješenjima koja se predlažu želi se obezbijediti da direktan uticaj radnika iz materijalne proizvodnje i proizvodnje uopšte i radničke klase u cjelini zaista bude dominantan u skupštinskom i političkom sistemu. Tome cilju je usmjeren delegatski sistem koji treba da postane odlučujuća karakteristika i temelj konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema.

U vezi s tim posebno bih upozorio na značaj predložene ustavne odredbe da se nikakva odluka koja bi opteretila dohodak osnovnih organizacija udruženog rada ne bi mogla donijeti ako je ne usvoji većina delegata iz onih organizacija udruženog rada koje taj dohodak neposredno ostvaruju. Upravo time radnička klasa postaje stvarni a ne samo deklarativni nosilac ekonomske i političke vlasti. Svim tim i drugim rješenjima novi Ustav bitno učvršćuje sistem socijalističke demokratije, ali ne na osnovama klasičnog buržoaskog liberalizma i profesionalnih političkih predstavnika, već na osnovu samoupravno udruženih radnih ljudi i građana u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama, interesnim zajednicama, opštinama itd.

Kada smo se odlučili za takav put razvoja naše socijalističke demokratije, nismo to učinili zato što smo smatrali da socijalističko društvo ne može da nastaje i u drugim oblicima političkog sistema, to jest, recimo, u klasičnom parlamentarnom sistemu, tamo gdje za to postoje odgovarajući društveno-istorijski i demokratski uslovi. Međutim, naš socijalistički sistem, naše socijalističko društvo je rezultat duboke narodne revolucije, a revolucija ima sopstvene zakone. Ko se u revoluciji okreće i vraća nazad, taj gubi bitku. Zato za nas okretanje nekom političkom sistemu buržoasko-demokratskog tipa ne bi značilo samo vraćanje nazad u društveno-istorijskom smislu već i mijenjanje

odnosa snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, a time i zaoštavanje svih društvenih suprotnosti. Te dileme su u predloženim rješenjima za novi Ustav odlučno prevaziđene. Delegatski sistem, u stvari, predstavlja upravo ono u čemu je Marks vidio osnovnu karakteristiku diktature proletarijata, tj. „radničku klasu organizovanu kao država”. Ali oblici te diktature su demokratski i humanistički, jer je njen nosilac radnik, demokratski organizovan u samoupravno udruženom radu i oslonjen na svoje klasne, odnosno društveno-političke organizacije i na nauku. U takvim odnosima i sama država, tj. politička vlast, u sve većoj mjeri postaje, odnosno treba da postaje instrument samoupravno organizovanih radnih ljudi na svim područjima društvenog rada i stvaranja. A time se u prvom redu i stvaraju uslovi za onaj proces koji su Marks, Engels i Lenjin nazivali „odumiranjem države”.

Međutim, ni u pogledu političkog sistema novi Ustav nema pretenzija da stvara neki idealni demokratski sistem; njegov glavni cilj je da sama radnička klasa, sam radni čovjek, dobije u ruke snažno i efikasno oružje, da bi se bolje organizovao i da bi se u svojim samoupravnim organizacijama udruženog rada, u svojim klasnim društveno-političkim organizacijama i uopšte u sistemu političke vlasti mogao uspješnije boriti za vodeću ulogu svojih interesa u društvu, za svoj Ustavom utvrđen samoupravni položaj i za ostvarivanje svojih osnovnih životnih, tj. ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih interesa. Nova rješenja u sistemu društveno-ekonomskih odnosa, kao i u političkom sistemu i organizaciji društva uopšte, svakako će bitno doprinijeti učvršćivanju društvenog položaja radničke klase i radnog čovjeka grada i sela uopšte, kao i ugrađivanju snažnijih brana određenim negativnim tendencijama koje su se dosad ispoljavale u našem društvenom razvitku.

Da bi se sve to ostvarilo, nisu, razumije se, dovoljna samo ta ustavna rješenja sama po sebi, već, prije svega, dosljedno i organizovano angažovanje same radničke klase, samih samoupravljača i svih progresivnih snaga naše socijalističke zajednice na pravcima daljeg razvoja naše socijalističke i samoupravne revolucije, čije je ciljeve Savez komunista Jugoslavije, zajedno sa svim progresivnim snagama našeg društva, jasno i dugoročno utvrdio. Zato novi Ustav

ne samo da učvršćuje položaj subjektivnih faktora revolucije i socijalizma, a naročito Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata u samom ustavnom i političkom sistemu već ih ovlašćuje, odnosno određuje kao nosioce važnih društvenih i demokratskih funkcija u okviru ustavnog sistema. Još više nego dosad Ustav ističe te faktore kao bitne nosioce obezbjeđivanja socijalističkog i samoupravnog karaktera naše demokratije, kao i kohezije, stabilnosti i progresivne inicijative u društvu.

Novi Ustav takođe treba značajno da doprinese jačanju funkcionalne efikasnosti kako državnog, tako i samoupravnog sistema. Prijedlog nacrtu ustavnih promjena polazi od gledišta da se niko ne može pozivati na državnu vlast da bi zakidao samoupravna prava radnog čovjeka, ali i da se niko ne može sakrivati iza samoupravljanja da bi prikrivao svoju samovolju i neodgovornost prema društvu i prema drugim radnim ljudima. U tom cilju u Prijedlogu nacrtu novog Ustava prije svega se insistira na odlučnijem preciziranju odgovornosti unutar samoupravnih organizacija, pri čemu se pravi jasna razlika između odgovornosti organa radničkog samoupravljanja koji uređuju odnose među radnim ljudima, utvrđuju ekonomsku politiku i planiranje organizacija udruženog rada u interesu radnog čovjeka itd., s jedne strane, i lične odgovornosti poslovnih organa koji upravljaju stvarima, tj. radom i poslovanjem organizacija udruženog rada, s druge. Osim toga, u Prijedlogu nacrtu novog Ustava zahtijeva se da sve samoupravne organizacije budu otvorene prema društvu, tj. uvidu društva u njihove unutrašnje samoupravne odnose, poslovanje itd. Uvođenjem takvih novih organa kao što su samoupravni pravobranilac i vijeće za rješavanje samoupravnih sporova nastoji se da se spriječe dugotrajniji samoupravni sporovi unutar organizacija udruženog rada i da se omogući uticaj i intervencija društva, tj. odgovarajućih društvenih organa i organizacija u onim slučajevima kada je to predviđeno Ustavom i zakonom. U tom cilju i Službi društvenog knjigovodstva daju se jasna ovlašćenja u pogledu evidencije i nadzora nad poslovanjem samoupravnih radnih organizacija, a istovremeno se daju ustavne osnove i za razne vidove unutrašnje kontrole, između ostalog i takve kao što je radnička kontrola, koja se danas već formira u mnogim radnim organizacijama.

Istovremeno, u Prijedlogu nacrtu novog Ustava daju se i jasno određena ovlašćenja državi, odnosno državnim organima u pogledu regulisanja privrednih tokova i preduzimanja svih potrebnih intervencija, bilo kada je u pitanju obezbjeđivanje skladnog toka privrednog razvoja i ostvarivanje društvenog plana, bilo kada je riječ o obezbjeđivanju samoupravnih prava i odgovornosti ili društvenih interesa. Posebno se ovlašćuje Federacija u odnosu na republike, a i republike u odnosu na opštine da mogu preduzimati regulativne mjere i intervenisati odgovarajućim ekonomskim i administrativnim sredstvima uvijek kada je u pitanju obezbjeđivanje skladnog razvoja privrede ili ravnopravnost republika na jedinstvenom tržištu. Najzad, stvaraju se uslovi za slobodnije udruživanje rada i dohotka, uz bitno smanjenu opasnost da tim putem dođe do deformacija tehnokratsko-monopolističkog tipa.

Koordinaciona komisija je smatrala da će se tim sredstvima i putevima moći odstraniti niz slabosti iz našeg samoupravnog i privrednog sistema, koje su dosad bile izvor neodgovornog ponašanja i dodatni faktor nestabilnosti naše privrede, a to će bitno doprinijeti unapređivanju funkcionalne sposobnosti samoupravnog sistema.

U vezi s tim moram ponoviti da sam ustavni tekst ni u kom pogledu neće izmijeniti postojeću situaciju. On samo omogućava preduzimanje odgovarajućih akcija i mjera u samoj praksi, kako od strane državnih tako i od strane samoupravnih organa, društveno-političkih organizacija i drugih odgovornih društvenih faktora.

Čini mi se da nam sada s tim u vezi predstoji rješavanje naročito tri kompleksa zadataka: prvo, što intenzivnije i što brže treba raditi na zakonodavstvu, i saveznom i republičkom, bez kojeg novi Ustav ne može u potpunosti zaživjeti u praksi.

Drugo, treba obaviti ogroman posao oko donošenja samoupravnih sporazuma o udruživanju, statuta osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i drugih samoupravnih zajednica, što ne može da ide samo spontanom akcijom u tim organizacijama, već se ta akcija mora osloniti na organizovanu društvenu, stručnu i političku pomoć. Isto tako, predstoje krupni zadaci na reorganizaciji interesnih zajednica, na izgradnji samoupravnog i društvenog dugo-

varanja i na osposobljavanju, to jest odgovarajućem organizovanju i prilagođavanju društveno-političkih organizacija, naročito sindikata, zadacima u toj oblasti.

I najzad, moramo kritički razmotriti cjelovitu strukturu državne uprave, od komune do Federacije, uložiti odlučan napor da se ona što više prilagodi svim novim zadacima o kojima sam već govorio i da se, prije svega, učini efikasnijom, sposobnijom, samostalnijom i odgovornijom. U tom cilju državnu upravu moramo, da tako kažem, osloboditi ljudi sa činovničkim mentalitetom, a obogatiti je visokokvalifikovanim stručnim ljudima, koji će znati i htjeti stvaralački da rade. U rad organa uprave moramo neposredno uključiti i odgovorne naučne radnike i institucije, ali, naravno, ne one iz pseudonaučnih kabineta koji smatraju da su izvršili svoju naučnu ulogu ako su iskritikovali „sve postojeće“ u našoj zemlji, već one koji su sposobni da na osnovu realne naučne analize i kritike pokreću konkretne inicijative i daju prijedloge za rješavanje društvenih problema u praksi. Mislim da smo — kao društvo — u posljednjoj deceniji veoma zanemarili rad na izgradnji državne uprave. Ona je bila suviše ograničena u mogućnostima za akciju, a samim tim i u odgovornosti za stanje u društvu. Mislim da te slabosti u društvu treba što brže savladavati. Prijedlog nacrtu novog Ustava daje sve potrebne osnove za takvu izgradnju državne uprave i za takvu njenu društvenu ulogu na svim nivoima društveno-političkih zajednica.

Upravo zato što sada idemo u još širu demokratizaciju našeg društva, na osnovu samoupravljanja, potrebna je tim sposobnija i bolje organizovana državna uprava, koja će operativno obezbjeđivati, u stvari, te ključne pozicije državne vlasti. I obrnuto, ako ne budemo ojačali te organe — u pogledu njihovog kvaliteta kao i njihovog društvenog autoriteta — i sama naša demokratija biće izložena svakojakim kolebanjima i udarcima.

Jedan od bitnih društveno-istorijskih ciljeva predstojećih ustavnih promjena jeste i dalje ustavno-pravno učvršćivanje i garantovanje pune nacionalne ravnopravnosti u svim oblastima društvenog života — od samoupravnog društveno-ekonomskog sistema do načina političkog odlučivanja u zajedničkim društvenim organima u Federaciji, naročito u Skupštini. Osnova za nove ustavne odredbe u tom smislu su

amandmani iz 1971. godine, koji su u suštini neizmijenjeni prenijeti u novi tekst Ustava, s tim da su njihovom konceptu prilagođeni i svi drugi odnosi u političkom sistemu, posebno u strukturi i nadležnostima Federacije i Savezne skupštine. S obizrom na nov karakter i nove nadležnosti Federacije, Savezna skupština — koja bi se, prema Prijedlogu nacrtu, ubuduće zvala Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije — bitno je izmijenjena i po strukturi i po načinu rada, i znatno se razlikuje i u jednom i drugom pogledu od republičkih skupština.

Pošto je krug pitanja o kojima organi Federacije mogu odlučivati samo na bazi sporazuma sa republikama i autonomnim pokrajinama veoma širok i veoma značajan, centralno pitanje u pripremi ovog dijela novog prijedloga Ustava je bilo: kako to sporazumijevanje učiniti što bržim i efikasnijim, da zajednički interesi našeg društva i svih republika i pokrajina ne bi trpjeli. Mislim da se predloženom strukturom Skupštine SFRJ to pitanje relativno uspješno rješava i u pogledu sadržine i u pogledu postupka. Kada kažem „relativno“, mislim na činjenicu da je svaki sistem sporazumijevanja među republikama vrlo komplikovan i da nužno usporava sam postupak donošenja odluka. Međutim, iz sopstvenog iskustva znamo da i u prošlosti, kada su organi Federacije imali pravo da samostalno donose odluke o svim tim pitanjima, te odluke ipak nisu mogle biti donijete prije nego što na osnovu konsultacija sa republikama nije bio postignut kakav-takav sporazum. S druge strane, iskustvo nam takođe pokazuje da je u ovom kratkom periodu rada, od donošenja amandmana 1971. do danas, putem međurepubličkih komiteta za sporazumijevanje riješeno mnogo više otvorenih problema nego u periodu koji je neposredno prethodio. S pravom, dakle, možemo očekivati da će tako biti i ubuduće, pogotovo što su mehanizmi sporazumijevanja sada bolje razrađeni i, bar po mome mišljenju, učinjeni efikasnijim a ujedno i demokratskijim. No u svakom slučaju, čak i ako tim postupkom proces donošenja odluka bude nešto usporen, postiže se u isto vrijeme jedan drugi krupan politički dugoročni cilj: naime, time se sa dnevnog reda skida cio niz onih međurepubličkih sukoba koje su u prošlosti koristili reakcionarni nacionalizam i antisamoupravne snage za pritisak na naš sistem socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Međutim, iako je sporazumijevanje o određenom broju pitanja iz nadležnosti Federacije ustavna obaveza, Prijedlog nacrta novog Ustava sprečava da Federacija bude paralisana zbog nepostojanja saglasnosti između republika i pokrajina u donošenju onih odluka kada je njihovo donošenje neophodna potreba društva, tj. ako bi njihovo nedonošenje izazivalo poremećaje ili onemogućilo normalan tok društvene reprodukcije. Prijedlog nacrta rješava to pitanje specifičnim postupkom prilikom donošenja privremenih mjera u slučaju kada među republikama i pokrajinama nije postignut sporazum. Taj postupak omogućuje da odluke koje su nužne, uvijek budu donijete, čak i bez saglasnosti jedne ili više republika, ali uz neophodno angažovanje i veoma veliku političku odgovornost kako Saveznog izvršnog vijeća i odgovornih organa svih republika i pokrajina, tako i Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Preuzimanje takve političke odgovornosti neće biti uvijek lako. Zbog toga bez pretjerivanja mogu reći da Prijedlog nacrta novog Ustava maksimalno stimulise sve društvene faktore, uključujući tu i sve republike i autonomne pokrajine, da se sporazumijevaju, odnosno da u određenim slučajevima čine i međusobne ustupke da bi se sporazumjele oko donošenja odluke.

O ostalim pitanjima koja su u nadležnosti isključivo saveznih organa odlučivaće samo jedan dom Skupštine, to jest Savezno vijeće, koje će svoje „izvore“ imati u istim delegacijama kao i skupštine opština i republika, ali koje će istovremeno predstavljati i republiku kao cjelovitu državu i samoupravnu zajednicu.

Prijedlog nacrta unosi još jednu novinu. Naime, oba doma Skupštine SFRJ formiraju se na paritetnoj zastupljenosti republika, odnosno odgovarajućoj zastupljenosti autonomnih pokrajina. Ali, u isto vrijeme, on ukida formalnu obavezu i praksu pariteta u svim drugim organima Skupštine, tj. u Saveznom izvršnom vijeću i upravnim organima Federacije. Pri tome se polazilo i od gledišta da republike treba da budu ravnopravno predstavljene u Skupštini i da prije svega tu treba da utiču na odluke u Federaciji i na rad izvršnih organa Skupštine SFRJ. Naravno, i kada je riječ o izvršnim i upravnim organima Federacije, obavezno treba voditi računa o tome da i tu budu zastupljeni funkcio-

neri i stručno-politički kadrovi iz svih republika i pokrajina, ali ne paritetno, već u odgovarajućoj srazmjeri, s tim što će se, u isto vrijeme, obezbjeđivati najviši mogući nivo stručne kompetencije tih organa, kao i to da svi radnici u tim organima vrše svoj posao sa istom odgovornošću prema svim republikama i autonomnim pokrajinama. Drugim riječima, u Prijedlogu nacrta novog Ustava polazi se od toga da je bilo kakav direktni uticaj neke republike ili autonomne pokrajine na izvršnog ili upravnog funkcionera u organima Federacije nespojiv sa prirodom te funkcije.

Prema tome, nacrtom novog Ustava nastoji se da se rješavanje svih problema međurepubličkih odnosa koncentriše u oba doma Skupštine SFRJ i u Predsjedništvu SFRJ, s jedne strane, i u međurepubličkim komitetima pri Saveznom izvršnom vijeću, s druge. Kada je u bilo kom od tih organa, u okviru njegove nadležnosti, donijeta odluka, onda su izvršni i upravni organi Federacije i svaki pojedini funkcioner i radnik u njima dužni da savjesno i sa podjednakom odgovornošću prema svim republikama i autonomnim pokrajinama sprovode te odluke. Mislim da će to umnogome raščistiti odnose u organima Federacije, a, prije svega, učiniti javnim odnosno demokratskim rješavanje svih problema koji proizlaze iz međusobnih odnosa republika, odnosno između njih i organa Federacije.

Ako sve to imamo u vidu, možemo slobodno reći da će novi Ustav biti i faktor daljeg demokratizovanja međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, učvršćenja ravnopravnosti republika, odnosno autonomnih pokrajina i bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima Jugoslavije, a samim tim i faktor učvršćenja samoupravne i federativne državne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije. Mislim da se u toj činjenici izražava značajna pobjeda progresivnih, socijalističkih i samoupravnih snaga u našoj zemlji u borbi protiv reakcionarnog, buržoaskog, ili birokratsko-tehnokratskog nacionalizma.

Najzad, novi Ustav će omogućiti da se učini i značajan korak dalje u razvoju naše opštine — i kao samoupravne zajednice i kao osnovne društveno-političke zajednice. U Prijedlogu nacrta novog Ustava predviđaju se veće garantije nego dosad u pogledu demokratske samostalnosti opštine, kako u oblasti upravljanja zajedničkim poslovima radnih

ljudi u opštini, tako i u pogledu finansiranja tih poslova. Ali ne dozvoljava se ni opštini da se zatvara u nekakav autarkični sistem koji ne bi bio odgovoran prema zajedničkim interesima društva. Prijedlogom nacrtu novog Ustava bitno se sužava mogućnost nastajanja nekih tehnobirokratskih tendencija i odnosa u opštini koji su u nas u posljednje vrijeme bili uzeli prilično maha. To se čini, prije svega, putem pojačavanja ekonomske i političke uloge samoupravne baze i cjelovite samoupravne strukture u opštini, a u prvom redu organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica i interesnih zajednica. Time što će u strukturi opštinske skupštine biti neposredno predstavljeni svi ti faktori, tj. organizacije udruženog rada i mjesne zajednice preko svojih delegacija, a interesne zajednice preko svojih skupština ili drugih sličnih demokratskih organa, kao i time što se pojačava samostalnost i odgovornost organa opštinske uprave, kao kvalifikovanih upravno-izvršnih organa opštinske skupštine, znatno se smanjuje opasnost od uzurpiranja vlasti u opštinama od strane uskih grupa. S druge strane, time se podstiče efikasniji rad organa opštine.

U Prijedlogu nacrtu novog Ustava izašlo se u susret zahtjevima da se izvori prihoda opštine u većoj mjeri oslobode zavisnosti od odluka upravnih organa republika i Federacije. Međutim, ipak se polazi od toga da opštine u tom pogledu ne mogu biti neodgovorne prema društvu. To utoliko prije što nam i sadašnja iskustva pokazuju da su, na primjer, neke mjere bilo Federacije, bilo republika, u cilju ostavljanja većih sredstava privrednim organizacijama, bile bitno oslabljene ili dovedene u pitanje raznim vidovima nameta u opštini, nezavisno od toga da li se radi o nametima na dohodak privrednih organizacija, lični dohodak radnih ljudi ili na cijene i nezavisno od toga da li se radilo o porezima ili samodoprinosima ili poluprisonim zajmovima. Potpuno je jasno da ni Federacija, ni republike ne mogu voditi nikakvu efikasnu ekonomsku politiku ako ona ne važi ili neće važiti podjednako — kada bude utvrđena — za sve organe svih društveno-političkih zajednica.

Drugim riječima, u Prijedlogu nacrtu novog Ustava obezbjeđuje se samostalnost finansiranja u opštinama, ali istovremeno i određena prava ne samo Federacije nego i republika, koja treba posebno da budu utvrđena republičkim ustavom,

u pogledu regulisanja odnosa u toj oblasti, u skladu sa utvrđenom ekonomskom politikom i društvenim planom.

Po mome mišljenju, vrlo značajan, ako ne i najznačajniji, regulator politike opština u toj oblasti svakako će biti ustavna odredba o kojoj sam ranije govorio, naime, da ni u opštini nikakav „nemet“ na dohodak neće moći biti određen ako se s tim ne slože delegacije, odnosno delegati onih organizacija udruženog rada u kojima se taj dohodak neposredno ostvaruje. Nije isključeno, čak je, po mome mišljenju, gotovo sigurno da će ta odredba ponekad izazivati određene ozbiljnije društvene probleme, ali će oni u svakom slučaju biti manje opasni od sadašnjeg stanja, kada smo svjedoci stalnog sveopšteg „napadanja“ na dohodak radnih organizacija i na lični dohodak radnih ljudi. A ujedno će ta odredba i samim radnicima ukazivati da u njihovoj politici raspodjele dohotka i potrošnje unutar radnih organizacija treba da se ravnaju „prema guberu“, a ne prema željama.

Mislim da će u povezanosti sa svim tim mjerama značajnu ulogu odigrati odredbe o mjesnim zajednicama. One, doduše, u načelnom smislu, ne donose ništa novo. Ali njima se čini kraj kolebanju da li su nam mjesne zajednice potrebne ili nisu. Prema Prijedlogu nacrtu novog Ustava, one su obavezne. Samim tim, one dobijaju veoma istaknuto mjesto u strukturi opštine i vrlo značajnu ulogu u povezivanju i, rekao bih, u samoupravnoj integraciji radnih ljudi i njihovih radnih organizacija i interesnih zajednica, kao i u udruživanju njihovih sredstava za zadovoljavanje niza zajedničkih socijalnih, kulturnih, obrazovnih i drugih potreba svakodnevnog života radnog čovjeka.

U okviru tih samoupravnih oblika omogućava se, odnosno podstiče, na primjer, i udruživanje sredstava zajedničke potrošnje u radnim organizacijama sa sredstvima i akcijama mjesnih zajednica u rješavanju pomenutih problema, problema u stambenoj izgradnji, u stambenoj problematici uopšte itd. Drugim riječima, i u toj oblasti Prijedlogom nacrtu novog Ustava čini se korak dalje kako u demokratizaciji društvenih odnosa, tako i u efikasnosti samoupravnog sistema.

Moje je mišljenje da se za postizanje zadataka koje nameće ostvarivanje novog Ustava, moramo bolje organizovati i u Federaciji i u republikama, u državnom sistemu i u dru-

štveno-političkim organizacijama i da na tim poslovima moramo okupiti više onih stvaralačkih, naučnih i stručnih kadrova, koji su spremni da svoj naučni rad povezuju sa praksom i da ga u njoj provjeravaju.

Naš novi Ustav predstavljaće u izvjesnom smislu jedinstven dokument ove vrste u svijetu; jedinstven po samoupravnim oblicima proizvodnih odnosa i udruživanja rada i dohotka, i jedinstven po tome što su samoupravno organizovani radni ljudi istovremeno, na osnovu delegatskog načela, organizovani i kao država. Neki kažu da je to eksperiment. Međutim, samoupravljanje se u nas uspješno razvija, mada često i kroz prelazne krize i grčeve, već preko dvije decenije. To više nije eksperiment, to je život jednog društva. Ali imamo probleme i teškoće, to je zato što je naše društvo mlado, što se razvija na još uvijek uskoj materijalnoj bazi, što mora samo sebi probijati nove puteve, i što još uvijek ne raspolaže sa dovoljno iskustva i znanja. Naše socijalističko samoupravljanje je još uvijek više revolucionarna bitka radničke klase i radnog čovjeka uopšte nego što je dominantna sadržina društvene svijesti i nauke. Ali ono to sve više postaje.

Novi Ustav će, time što definitivno ukida određene dileme i alternative koje su suprotne samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa, još više podstaći i ubrzati razvoj društvene svijesti u tom pravcu i time dati veću stabilnost cijelom našem društvu. U isto vrijeme, mi na taj način dajemo i svoj značajan doprinos društvenom progresu savremenog čovječanstva. Mislim da se možemo s pravom ponositi time što se u tom pogledu nalazimo u prvim redovima progressa savremenog čovječanstva.

NE „CVRSTA RUKA“, VEĆ CVRSTA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA

(Izlaganje na proširenoj sjednici Međuoštinske konferencije Saveza komunista za Hercegovinu, 18. septembra 1972. godine, u Mostaru)

Mislim da se Savez komunista Bosne i Hercegovine pravilno postavio prema problemima i zadacima našeg sadašnjeg političkog trenutka. Jer, za jednu revolucionarnu avangardu, kao što je Savez komunista, ne postoje situacije koje se ne mijenjaju niti nepromjenljive forme i metode borbe. Sama situacija nameće i odgovarajuća sredstva i metode borbe. Uspjeh akcije Saveza komunista zavisi upravo od toga da li smo u svakoj konkretnoj situaciji zaista sagledali ono što je u njoj suštinsko, kakav je stvarni raspored i odnos snaga u društvu i gdje u tom rasporedu u odnosu snaga treba da se nalaze komunisti. Isto tako, taj uspjeh zavisi od toga da li su komunisti tijesno povezani sa radničkom klasom i da li su sposobni da nju pokrenu u akciju. Konačno, taj uspjeh zavisi i od toga da li su komunisti pravilno ocijenili odakle u datom trenutku prijeti opasnost koja treba da bude otklonjena da bi naše socijalističko društvo moglo ići naprijed i da bi Savez komunista mogao dalje da ostvaruje svoju revolucionarnu ulogu.

Ako pogledamo malo unazad, vidjeli bismo da smo se za posljednjih dvadeset godina stalno nalazili u neprekidnoj bici na dva, a ponekad i više frontova, pri čemu smo i sami bili prinudeni da u našoj političkoj borbi ponekad više ističemo jedan a drugi put drugi akcenat. No, u suštini, uvijek smo se sukobljavali, s jedne strane, sa raznim vidovima ideologije i akcije ostataka „stare“ kontrarevolucije, kao i novih

vidova buržoaskog i malograđanskog antisocijalizma, koji se kriju iza modernih teorija i koji u raznim oblicima napadaju prije svega društvenu ulogu Saveza komunista.

S druge strane, uvijek smo se sukobljavali sa stalno prisutnom tendencijom konzerviranja i učvršćenja birokratsko-tehnokratskog monopola u našem društvu i potčinjavanja radničke klase tom monopolu, što dolazi do izražaja, bilo u klasičnom dogmatizmu, odnosno staljinizmu, bilo u raznim savremenim oblicima ideologije tehnokratizma i mentaliteta onih slojeva u našem društvu koji sraščuju sa tom ideologijom. I jedni i drugi uticaji povremeno su dobijali veću ili manju snagu i u SKJ. Mi u toj borbi nismo uvijek bili u istoj situaciji.

Nekad su nas više pritiskivale kontrarevolucionarne tendencije, a drugi put dogmatizam. Ponekad smo zato morali više isticati jednu stranu uloge Saveza komunista, recimo, potrebu borbe za demokratizaciju društva i SKJ, kada smo se sukobljavali sa dogmatizmom, a drugi put drugu stranu uloge Saveza komunista — borbu za jačanje njegove vodeće uloge u društvu, kada smo se sukobljavali sa pritiscima antisocijalističke buržoaske i malograđanske ideologije.

Ako analiziramo period poslije 1948. godine, kada se naša Komunistička partija sukobila sa staljinističkim dogmatizmom, jasno je da je ona morala postaviti na dnevni red pitanje: gje se, zapravo, nalaze uzroci koji su doveli do našeg sukoba sa Staljinom, odnosno Staljina sa nama? Mi smo se tada okrenuli sebi, a nismo samo analizirali sovjetsko društvo. Otkrivali smo uzroke tog sukoba i u našem društvu, to jest, i u samoj Komunističkoj partiji Jugoslavije odnosno u tendencijama birokratizma, sraščivanja partijskog aparata sa državnim aparatom i aparatom u privredi, ali i u strukturi našeg društva — u načinu upravljanja sve razvijenijim proizvodnim snagama i društvenim kapitalom, u načinu raspolaganja dohotkom, u ulozi države itd.

Mi smo tada u centar naše akcije postavili bitku za drukčije metode u ostvarivanju vodeće uloge Saveza komunista u društvu, kao i za demokratizaciju društva, oslanjanjem na samoupravljanje. To je predstavljalo jedan drukčiji pravac u razvitku društveno-ekonomske suštine socijalističkih proizvodnih odnosa. Ali, i tada se odmah pojavila tendencija iskrivljavanja takvih stavova Saveza komunista, koji

je zbog pritiska staljinističkog dogmatizma na nas u tim svojim stavovima ponekad i sam bio prilično, da se tako izrazim, jednostran u svojoj borbi. Jer, u svakom velikom revolucionarnom aktu se, pored onoga što se mora rušiti, poruši i nešto od onoga šta ne bi trebalo da bude porušeno.

Nikad nisu postojali ni toliko genijalni ljudi ni toliko genijalni pokreti koji bi to drugo mogli potpuno spriječiti. Zato smo mi, vodeći tešku bitku protiv staljinizma, tu i tamo isuviše oslabili front i revolucionarnu osjetljivost prema oportunističkoj malograđanskoj-egocentričnoj i kontrarevolucionarnoj desnici. Tada su se, naime, pojavile tendencije izopačavanja uloge Saveza komunista u smislu njegovog potiskivanja na periferiju našeg društva, na slabljenje njegove uloge i na takvo tumačenje demokratije i demokratizacije, koje u stvari znači napuštanje klasnih kriterijuma, kao i istorijskog materijalizma u pristupu čitavom tom problemu.

Demokratija je od strane nekih bila, u stvari, shvatana kao cilj sam za sebe, a ne u smislu njene povezanosti sa borbom za socijalizam. To je bila ta „đilasovština“. Zatim je došao čitav onaj talas oportunizma i kolebanja koji je slijedio toj đilasovskoj akciji. Mi smo se tada odlučno suprotstavili tim tendencijama. Jer, da smo dozvolili da one dobiju pravo građanstva u našem društvu, mi bismo se našli u sličnoj situaciji u kojoj su se kasnije našle neke evropske socijalističke zemlje, u kojima je jedan progresivni otpor protiv birokratske despotije, zahvaljujući upravo nekakvim sličnim pseudoliberalističkim i drugim iskrivljivanjima smisla i cilja tog otpora, počeo isuviše široko da otvara vrata pritisku reakcionarnih snaga da preuzmu vodeću ulogu u društvu.

Te snage su bile ili otvoreno antisocijalističke ili, pak, takve koje su, polazeći od natklasnih iluzija o nekoj apstraktnoj slobodi i demokratiji, otvarale vrata kontrarevolucionarnim snagama, što je onda olakšalo i snagama konzervativizma da se sve snažnije vraćaju na istorijsku scenu. Mi u to vrijeme nismo pravili takve greške. Međutim, danas neke sredine ponovo vrše pritisak na SK u tom pravcu. Ako bi SK podlegao tim pritiscima, on bi učinio sudbonosnu grešku.

Kasnije smo imali, opet, jednu fazu razvoja u kojoj se, baš zahvaljujući našoj bici sa takvim pojavama, pojavio ne više otvoreni staljinistički dogmatizam, već jedan naš, rekao bih, originalni konzervativno-birokratski, tehnokratsko-hege-

monistički trend koji je pokušao da se afirmiše na tome i dođe do izražaja u obliku pojačanog pritiska neke vrste velikodržavnog centralizma. Kad to kažem, onda mislim na pojave i tendencije sa kojima smo se najodlučnije sukobili na IV plenumu CK SKJ i na sve drugo što je s tim povezano. Taj trend je, prije svega, bitno usporavao razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Mi smo već početkom šezdesetih godina u odnosu na mnoge probleme društveno-ekonomskih odnosa, o kojima sada diskutujemo, bili dosta blizu većeg broja rješenja. Međutim, kako je nastupio taj pojačani birokratsko-tehnokratski, odnosno velikodržavno-hegemonistički pritisak, mi smo izgubili dosta vremena u tapkanju u mjestu. Taj pritisak je, po mom mišljenju, u znatnoj mjeri na nov način paralisao ulogu Saveza komunista. Pošto više nije mogao vratiti Savez komunista u staru ulogu tehnokratsko-komandujuće snage u zemlji, on ga je pretvarao u forumsku organizaciju i time je počeo da ga izbacuje iz jedino pravilnog kolosijeka — da bude unutrašnja avangardna snaga samoupravljanja, udruženog rada, radničke klase itd.

Tako je Savez komunista počeo da dolazi u položaj jedne pomalo odvojene snage i od radničke klase i od udruženog rada, što ga je neizbježno oslabilo i zakočilo njegov razvoj. U stvari, efekat takvih i sličnih birokratsko-centralističkih i konzervativnih tendencija je isti kao i efekat onog oportunističkog ili antisocijalističkog politikantstva, koji hoće da direktnim napadom na avangardnu ulogu SKJ odvajaju SKJ od radničke klase i radnih masa uopšte i da time otvore mogućnost da kontrarevolucionarne snage prigrabe vodeću ulogu u društvu. Mi smo tada raznim mjerama, čak i prije IV plenuma CK SKJ, učinili određene korake da onemogućimo takav trend. Četvrti plenum je, tako reći, dovršio taj proces.

Između ostalog, u tom periodu se, baš zbog preovladavanja velikodržavnog, birokratsko-centralističkog kursa, u nas nagomilalo i mnogo problema u međunacionalnim odnosima. U prvom poslijeratnom periodu, kada je bilo potrebno našu revoluciju i ovo društvo stabilizovati i skupiti ono malo sredstava kojima je ova zaostala zemlja raspolagala, jedan revolucionarno-demokratski centralizam je bio ne samo prihvaćen nego je bio, zapravo, i jedina mogućnost opstanka i razvoja naše revolucije.

Ali, kada je naše društvo već pedesetih, a naročito šezdesetih godina počelo znatno ubrzanijim tempom da se kreće i da postaje jedno već ekonomski složeno, srednje razvijeno društvo, više se na stari način nije moglo upravljati takvim društvom. U stvari, revolucionarno-demokratski centralizam počeo je da dobija drugu, tj. birokratsko-tehnokratsku sadržinu. Birokratsko-centralistički pritisak se nije izražavao samo u usporenijem tempu razvoja samoupravljanja, nego i u tome što su se počela gomilati međunacionalna trvenja. Savez komunista se zato morao sukobiti i sa tom tendencijom.

I poslije toga, neki ljudi su ponovo pokušali da iskoriste tu borbu Saveza komunista protiv birokratskog centralizma i velikodržavnog hegemonizma za borbu protiv samog SKJ. Ovog puta to se odražavalo, prije svega, u obliku nacionalizma. U stvari, taj nacionalizam je samo produžavao iste tendencije i bio forma istih političkih sukoba koji su i ranije pratili naše društvo. To je omogućeno, dijelom, zbog nekih objektivnih uzroka i izvora koji su stvarali određeno nezadovoljstvo ili nerazumijevanje u raznim nacionalnim sredinama u nas prema našoj politici, naročito ekonomskoj, a i drugoj, a dijelom i zbog toga što je nacionalizam bilo najlakše iskoristiti u jednoj mnogonacionalnoj sredini za prikrivanje nekih drugih stvarnih političkih ciljeva, koje je trebalo sakrivati pred radničkom klasom i radnim masama uopšte.

Nacionalizam se sada pojavio kao jedna od najjačih ideoloških i političkih snaga sa kojima smo se morali sukobiti. Ne samo 21. sjednica Predsjedništva SKJ nego i neke akcije prije i poslije 21. sjednice, nanijele su toj tendenciji vrlo snažan udarac. Međutim, to ne znači da se te iste društvene tendencije više ne produžavaju. Sada je — to je bar moj utisak — teško braniti od strane bilo koga, sem okorjelih buržoaskih birokratskih nacionalista, takve nacionalističke pozicije.

Ali te iste pozicije sa sada brane na drugačiji način: s jedne strane, u obliku kritike kako mi, eto, sada gušimo demokratiju i slobodu, da se vraćamo nazad nekakvoj antidemokratskoj politici, a oni da brane kurs dalje demokratizacije; s druge strane, pojavljuju se i staljinističko-dogmatske snage sa parolom: pa eto zar vam nismo govorili šta će da bude! Kad kažem „staljinističko-dogmatske snage“, ne mislim samo na kominformofske, nego i na onu drugu birokrat-

sko-tehnokratsku ideologiju, koja se razvila na našem tlu i o kojoj sam prije govorio.

Posebno su svi ti odnosi bili zaoštreni u vezi sa našom akcijom na ustavnim promjenama — i kad je riječ o pravcu daljeg razvitka društveno-ekonomskih i međunacionalnih odnosno međurepubličkih odnosa, i kad je riječ o razviku političkog sistema. Sve do ovih ustavnih promjena te ideološke i političke snage, koje zasnivaju svoje ciljeve na buržoaskoj ili birokratsko-tehnokratskoj ideologiji, očekivale su da će razvoj našeg skupštinskog sistema i samoupravljanja ipak ići putem vraćanja na stare etatiističke forme. U to ih je uvjeralo i pojava tehnokratskog monopolizma koji je u našem društvu počeo da osvaja sve jače pozicije. I razumije se, pošto se tehnokratski monopol ne može sam od sebe održati, on mora da se oslanja na vlast, na državni aparat. Zato takve pojave prati i rastuća tendencija vraćanja na etatiističko-centralistički sistem, i to iz prostog razloga što bi dalje zatvaranje u sebe takvih monopolističkih centara, koji samostalno raspolažu društvenim kapitalom, vodilo njihovom pretvaranju u neke kapitalističko-sopstveničke centre, a to je — društveno-istorijski uzet — gotovo sasvim nerealno.

Da samo podsjetim na Marksovu misao da nije važno ko je formalni sopstvenik kapitala, nego ko njim faktički raspolaže. I u nas bi upravo tehnokratsko-birokratsko raspolaganje kapitalom, bez kontrole radnika, neizbježno vodilo raspadanju socijalističkog samoupravnog društva, vraćanju u nekakav kapitalistički sistem. Ali, pošto je ta varijanta nerealna, njen rezultat bi, u stvari, bio — novo srašćivanje tehnokratskog monopola sa državnim aparatom.

Kada smo istupili protiv tih tendencija i kada smo nasuprot tehnokratima i nacionalistima postavili zahtjev da se, kako ekonomski odnosi u udruženom radu, tako i struktura Federacije prilagode novom stanju u našem društvu, njegovom sadašnjem razvojnom stepenu — naišli smo na otpore svih tih snaga. To se pokazalo naročito u vezi sa ustavnim promjenama, a pogotovo u vezi sa takozvanim „radničkim amandmanima”. Te snage, očigledno, smatraju da time, zapravo, perspektiva koja je za njih bila počela pomalo da se otvara — nestaje, pogotovo što SKJ od deklaracije ciljeva prelazi sve odlučnije u akciju i mobilizaciju masa. Zato se sada glavni napad na politiku Saveza komunista odvija pod firmom

da se Savez komunista vraća metodima komandovanja, guši demokratiju itd.

U suštini, iza te kritike stoje otpori i suprotstavljanje naporima koje naše društvo sada čini u pogledu razvoja društveno-ekonomskih odnosa, samoupravljanja, međunacionalnih odnosa, pa i same demokratije.

Zbog toga mislim da je u ovom trenutku za nas bitno sljedeće:

Prvo, moramo biti načisto s tim da je neophodno pojačati vodeću društvenu ulogu Saveza komunista, ili bolje rečeno, odbiti sve napade onih koji nastoje da potkopaju vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista. Pri tome će biti nužno da se odlučno sukobimo sa svim onim demagoškim, pseudoliberalističkim, pseudodemokratskim i drugim frazama kojima neki pokušavaju da dokažu kako treba samo „slušati radne ljude” ili samo otvoriti puteve za demokratiju i slobodu za sve političke snage u našoj zemlji — pa će sve stvari automatski ići dobro.

Nema društva koje bi moglo biti stabilno ako ne bi postojali snažni subjektivni faktori, sposobni da usmjeravaju aktivnost toga društva. I buržoazija je u tom cilju, putem višepartijskog sistema, obezbijedila mogućnost djelovanja njenih subjektivnih snaga. Ona neće dozvoliti da stvarno revolucionarna partija radničke klase dođe na vlast, osim ako je na to prisili svojom snagom sama radnička klasa. Ako se desi da ona ustavnim putem dođe na vlast, onda će se buržoazija žestoko i svim sredstvima boriti protiv nje, kao što je to sada slučaj u Čileu. Prema tome, ako bismo zapostavili subjektivnu ulogu Saveza komunista u našem društvu, mi bismo samo otvorili puteve za neke druge snage koje će za sebe prigrabiti rukovodeću ulogu.

Drugo, mi se ne smijemo osvrtni na pseudodemokratske povike antisocijalističkih krugova, pa i naših sopstvenih oportunističkih, o tome kako se mi time „vraćamo na staro”. Ali se, takođe, moramo suprotstaviti onima koji bi zaista htjeli da se vratimo na staro. Ne radi se, međutim, ni o kakvom vraćanju unazad. Naprotiv, moramo ići naprijed onim kursom kojim je Savez komunista odavno krenuo, ali sa koga su stalno pokušavali da ga zbace, kako oni sa „desne”, tako i oni sa „lijeve” strane.

Suština toga kursa je prije svega u intenzivnom povezivanju Saveza komunista sa širokim radnim masama, radničkom klasom, udruženim radom, samoupravnim organizacijama, njihovim delegacijama u skupštinama itd. Sa tih pozicija onda treba vršiti stalni revolucionarni pritisak na cijelu političku strukturu društva, kontrolisati organe vlasti i privrednog upravljanja itd. Time ne želim reći da Savez komunista ne treba — prvenstveno svojim stalnim analitičkim praćenjem tokova društvenog razvoja, kao i svojom kritikom, inicijativom i akcionom mobilizacijom masa — i direktno da utiče na rad društvenih organa. Ali, mislim da bi bilo veoma opasno prihvatiti bilo kakve tendencije, koje se ponekad u nas manifestuju, da se Savez komunista sam identifikuje sa aparatom države i privrednog upravljanja i da tako postane administrativno — komandujuća snaga u sistemu vlasti, umjesto da bude avangarda radničke klase.

Isto tako, treba odbaciti još rasprostranjeniju tezu da Savez komunista „ne treba da se miješa u ovo ili ono“. Ta teza se faktički svodi na to da Savez komunista treba da dignu ruke od bitke za društveni progres, za jačanje revolucionarne vlasti radničke klase i uticaja radničke klase na sve tokove našeg društvenog života. Naprotiv, kad se radi o takvim ciljevima, Savez komunista mora da se „miješa“, jer bi inače on u društvu bio nepotreban. Pitanje je samo na koji način treba to da čini.

Ja mislim da on treba da se „miješa“ prvenstveno na takav način da stalno i neprekidno zaoštrava socijalističku idejnu i političku, kao i radnu materijalnu društvenu odgovornost svih nosilaca državnih, društvenih i samoupravnih funkcija i da osposobljava radničku klasu i radne mase za kontrolu te odgovornosti, a ne da sam preuzima svu odgovornost na sebe na takav način da se svaki birokrata može sakrivati iza leđa te odgovornosti Saveza komunista.

Posebno bih na to upozorio sada, u vezi sa daljim razvitkom našeg ustavnog sistema. Mi sada ulazimo u delegatski sistem. O tome se u nas dosta govori. Međutim, do sada je bilo malo dublji analiza o delegatskom sistemu — u tom smislu šta on znači, šta može donijeti pozitivnog a šta negativnog. A to je veoma važno pitanje. Samo ako budemo načisto s tim da delegatski sistem može da donese mnogo pozitivnog, ali da, ako ne bude postavljen kako treba, može do-

nijeti i mnogo negativnog — možemo preuzeti na sebe odgovornosti za ovakve ili onakve ustavne promjene.

Ako zaista hoćemo da uvodimo istinski demokratski delegatski sistem — a ne nešto odozgo „isfrizirano“ i namješteno, kako neki birokrati misle da će biti i da treba uraditi — treba biti svjestan da će to značiti da sve što proizađe iz delegacija i delegatskog sistema jeste najčešće neposredni izraz trenutnih i pojedinačnih interesa radnih ljudi koje delegati predstavljaju. Delegati ne bi bili nikakvi opšti politički predstavnici, nego radnici iz proizvodnje, ljudi iz mjesnih i interesnih zajednica itd.

Takav sistem omogućuje tijesnu povezanost centra i baze, kao i veliku kontrolu i uticaj baze na politiku centra. Ali s druge strane, takav sistem može istovremeno „donijeti“ jak pritisak empirizma i pragmatizma sa svim njihovim pozitivnim i negativnim tendencijama. Kroz njega će vjerovatno pokušati da se na nov način nametne teokratizam, a pogotovo parcijalni interesi, to jest trenutni interes pojedine radne organizacije, lokalizam, ekonomski i teritorijalni partikularizam itd. Svi će ti faktori doći do izražaja. Na kraju krajeva, mi ne možemo živjeti u iluziji da će radnik kao delegat, samo zato što je radnik, biti imun na sve ovo. Naprotiv, on će prenositi sve te tendencije, i pozitivne i negativne, koje se javljaju u sredini gdje on radi.

Sve ovo ne govorim zato da bih potcijenio progresivnu ulogu delegatskog sistema. Naprotiv, uvijek sam se za njega zalagao. Ali, hoću da kažem da upravo zato što delegatski sistem predstavlja najdemokratskiji sistem i najviši stepen slobode za radne ljude koji je ikada istorija poznavala, on istovremeno daje i najveći stepen slobode za sve one tendencije koje će se pojavljivati u raznim sredinama.

Otuda se za nas pojavljuje i imperativna neophodnost da se paralelno sa uvođenjem delegatskog sistema veoma temeljito i realistički sagleda i to: kako treba da budu organizovane i postavljene — kako u sistemu države, tako i sistemu samoupravljanja — one vodeće subjektivne snage socijalizma i socijalističkog društva koje u empirizam i praktikizam masa treba da unose revolucionarnu socijalističku perspektivu, svijest, znanje i sposobnost za pokretanje inicijativa, organizovanu akciju za jasno razrađene programe, razradu takvih programa, svijest o zajedničkim interesima, o povezanosti po-

jedinačnog sa zajedničkim interesima radnog čovjeka, posebno u razvoju proizvodnih snaga, svijest o odgovornosti za stanje u društvu uopšte itd. Jer, ništa neće ići samo po sebi.

Iz tih razloga su, po mom mišljenju, dvije stvari bitne. S jedne strane, u sam politički, skupštinski i društveno-ekonomski sistem moramo ugraditi i elemente koji će obezbijediti delegatskom sistemu njegovu unutrašnju stabilnost i integraciju i dati mu unutrašnju snagu prvenstveno time što će u njega unositi maksimalno stvaralačku sposobnost, sposobnost sagledavanja problema u njihovoj uzajamnoj povezanosti, nauku i stručnu sposobnost, progresivnu inicijativu itd.

Lično sam protiv opštenadležnih političkih vijeća i skupština, kakva sada postoje. Iako u tom pogledu u Koordinacionoj komisiji Ustavne komisije još nema pune saglasnosti, ipak mogu reći svoje lično mišljenje, naime — mislim da bismo morali u skupštinama imati neka tijela koja bi bila, u neku ruku, više stručno-politički izvršioci politike i odluka delegatskih vijeća nego samostalna skupštinska vijeća. Kao takva, ta tijela bi bila u isto vrijeme — zajedno sa delegatskim vijećima — nosilac inicijativa oslonjenih na tekuće interese udruženog rada kao i na nauku, znanje, društveno planiranje itd. Ta tijela, dakle, ne bi predstavljala nekakva vijeća profesionalnih političara, već bi bila u najvećoj mogućoj mjeri politički i stručno odgovorna delegacijama radnih ljudi odnosno građana.

To ne znači da bi ta tijela bila samo nesamostalan mehanički izvršilac; ona bi bila sastavni dio delegatskog sistema, odnosno jedan njegov specifičan organ. Ali baš zbog toga ona bi morala biti u određenim okvirima samostalna i ravnopravna sa drugim delegatskim vijećima, pogotovo u slučajevima kada bi se radilo o zahtjevima i inicijativama, za čije izvršenje ova tijela ne bi bila spremna da ponesu odgovornost. Samim tim takva bi tijela bila faktor unutrašnje stabilnosti delegatskog sistema.

To bi nam u isto vrijeme omogućilo da imamo u najvećoj mogućoj mjeri samostalnu stručnu upravu u kojoj bi se nalazili visokokvalifikovani, ali u potpunosti javno i politički odgovorni ljudi. Na taj način bi već sam taj sistem samoupravne demokratije kao demokratski oblik klasne vladavine proletarijata — oslonjene na delegatski sistem i na specifič-

nu društvenu ulogu Saveza komunista — sebi stvarao unutrašnje pokretačke stvaralačke snage, koje su sposobne da povezuju iskustvo radničke klase sa naukom i pojedinačne interese sa zajedničkim, i vršio stalnu demokratsku selekciju odgovornih ljudi i stvaralačkih timova sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. A to je ujedno i jedan od najvažnijih faktora demokratskog savlađivanja tendencija partikularizma, lokalizma, jednostranog empirizma itd., od kojih neće biti imun ni delegatski sistem.

Drugo, iz toga što sam govorio proizlazi da je jedna od značajnih komponenata delegatskog sistema vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista, kao i specifična društvena uloga Sindikata i drugih društvenih organizacija. Sindikati moraju postati daleko značajniji faktor u našem budućem ustavnom sistemu i preuzeti na sebe ne samo neku uopštenu odgovornost za zaštitu interesa radnika nego postati i sasvim konkretni nosioci određenih procesa usklađivanja i samoupravnog dogovaranja. Oni moraju da preuzmu na sebe i određenu odgovornost za usklađivanje pojedinačnih interesa radnika i zajedničkih interesa.

Tim želim da kažem da uloga Sindikata mora da bude u izvjesnom smislu čak više institucionalizovana u cijelom sistemu naših samoupravnih odnosa nego što je danas, to jest da bude instrument samoupravljanja, a prije svega samoupravnog dogovaranja. Slično bismo mogli govoriti i o Socijalističkom savezu i o drugim društvenim organizacijama, ali ja danas o tome ne bih govorio, već bih se zadržao samo na nekim aktuelnim problemima uloge i rada Saveza komunista.

Po mom mišljenju, za funkcionisanje delegatskog sistema biće od suštinskog značaja da Savez komunista bude prisutan u njemu, i to kao snaga koja će u tom sistemu biti više nego ikad pod direktnim uticajem osnovnih slojeva radničke klase, ali koja u isto vrijeme mora da bude i vodeća idejna i politička snaga tog sistema. U delegacijama će se nalaziti radnici. Kroz delegacije će se vršiti osnovni pritisci na društvo — i pozitivni i negativni. Tu Savez komunista treba da bude prisutan kao avangardna snaga, da utiče na svijest i raspoloženje radnika i da se, tako reći, bori za svoje pozicije u tim delegacijama. Jer, i kada se radi, na primjer, o izboru delegacija, SKJ neće moći prepustiti da se to odvija stihijski.

U svemu tome moraju i te kako da budu prisutni Savez komunista, Socijalistički savez, Sindikat i Savez omladine.

Dalje, delegatski sistem pretpostavlja veoma intenzivnu aktivnost svih delegacija u vezi sa djelatnošću opštinskih i republičkih skupština, kao i Savezne skupštine. Često će biti potrebno zauzimati veoma konkretne stavove u samoj samoupravnoj bazi. Komunisti će se morati ili složiti i podržati u radničkim masama određene zahtjeve, inicijative i prijedloge ili će se nekima suprotstavljati. Ne treba živjeti u iluziji da će sve što će izaći iz delegatskog sistema biti dobro. I tu će se stavovi formirati kroz borbu mišljenja i konflikte interesa.

Mislim, jednom riječju, da će Savez komunista morati da bude prisutan u delegatskom sistemu i da će on imati nove i veoma složene zadatke. S druge strane, vjerujem da je to i najbolji način da Savez komunista istovremeno bude i pod kontrolom radnika. Jer, delegatski sistem će i Savez komunista staviti pod pritisak radnika, za razliku od sadašnjeg stanja gdje se pojedine organizacije, pa čak i forumi Saveza komunista, nalaze pod pritiskom malograđanštine ili onih slojeva u našem društvu koji su po svojim interesima prilično odvojeni od osnovnih slojeva radničke klase.

Mislim da će ustavne promjene, iako se direktno ne odnose na ulogu Saveza komunista, ipak, posredno — s obzirom na zadatke koje će on imati ubuduće — značiti i veću mogućnost Saveza komunista da se na veoma konkretnim akcijama u borbi za napredak našeg društva povezuje sa radnim masama.

To će Savezu komunista omogućiti daleko bolje da osjeti raspoloženje radničke klase i radnih masa nego, na primer, neka formalistička rješenja i prijedlozi da, recimo, u svim komitetima SK najmanje polovina članova mora da potiče iz redova radnika. Nisam, doduše, protiv takvog kriterijuma i mjera tamo gdje to ima nekog smisla. Ali, uloga komiteta ne zavisi prvenstveno od toga da li će u njemu biti više ili manje radnika, nego u kojoj je mjeri on stvarno sposoban da izvršava volju radnika. A to se ne postiže uvijek samo brojem prisutnih radnika u komitetu.

U ovom momentu mi moramo da se odlučnije borimo za to da pojačamo politički i idejni autoritet Saveza komunista u našem društvu, i to demokratskim, socijalističkim, samo-

upravnim sredstvima i metodima koje smo, inače, proklamovali na papiru, ali od kojih smo odstupali. A kada to kažem, mislim, prije svega, na sljedeće: demokratiju ne treba identifikovati sa oportunistom. Mi imamo demokratiju i mi se moramo boriti za demokratski život upravo zato da bi se u takvoj demokratiji komunisti mogli boriti sa svim onim snagama koje se suprotstavljaju socijalizmu, a ne da putem vladavine birokratije stvaramo neki prividan mir, a da pri tom dozvoljavamo da se u bazi stvaraju situacije pune konflikata, takvih kakvi su se, recimo, u evropskim socijalističkim zamljama stvarali pod staljinističkim režimom.

Ali, mi u tu demokratsku bitku moramo ući bez iluzija; moramo voditi računa kakav je odnos snaga i znati da se tamo gdje smo slabi, gdje ne možemo dobiti bitku demokratskim sredstvima, ne treba bojati ni primjene sredstava revolucionarne i državne prinude. Naravno, bolje je ako ih budemo upotrebljavali što manje. Jer ako ih budemo upotrebljavali više, onda ćemo samo pokazivati svoju slabost. Ali, ne smijemo dozvoliti da sada neko nastupa sa parolama o demokratiji na takav način da, u stvari, od komunista traži da se razoružaju i da pod pritiskom suprotnih snaga odstupe od borbe sa protivnicima socijalizma.

Drugi važan zadatak jeste raščišćavanje društveno-ekonomskih odnosa u uslovima samoupravljanja. Amandmani XXI i XXII sami po sebi dali su dosta jasnu orijentaciju, ali ipak samo orijentaciju. Oni su, doduše, kao ustavna odredba, dovoljno jasni i kroz njih se može vidjeti suština stvari. Ne vjerujem da bi u budućem Ustavu, osim u izvjesnoj mjeri, trebalo da idemo mnogo više na njihovu konkretizaciju, osim utoliko ukoliko treba raščistiti neke probleme institucionalnog karaktera i probleme društvene odgovornosti.

Ali to ćemo morati učiniti prije svega u novim zakonima o udruženom radu. U njima moramo raščistiti sve dileme, a njih ima dosta. U vezi sa tim zakonima susrećemo se sa dvije krajnosti, odnosno sa dvije vrste otpora. S jedne strane, kao posljedica stihijske reakcije na tehnokratizam, razne monopole i nepravilnosti u društveno-ekonomskim odnosima došla je do izražaja tendencija da sada treba, tako reći, sve razgraditi i sve prenijeti na neke autarhične osnovne organizacije udruženog rada. Mi se moramo suprotstaviti toj tendenciji, jer je integracija i koncentracija društvenog ka-

pitala istorijski imperativ bez koga nema razvoja proizvodnih snaga i moderne tehnike i tehnologije.

Ako bismo živjeli u iluzijama o nekim apstraktnim radničkim slobodama — na primjer da sa svakim dinarom koji ostvari osnovna organizacija udruženog rada radnici mogu raspolagati na privatno-sopstvenički način — mi bismo se ubrzo našli u takvim velikim ekonomskim teškoćama i protivječnostima da bi samoupravni sistem počeo da gubi svoju ekonomsku, proizvodnu efikasnost, a ugrožen bi bio i sam socijalistički karakter proizvodnih odnosa. Ali, isto tako, treba se odlučno suprotstaviti onima koji kažu: „Najvažnije je integrisati se; kada imaš krupnu organizaciju rada — možeš da se latiš i krupnih stvari i da postigneš velike ekonomske uspjehe, a sporedno je kakvi su odnosi među ljudima“.

Treba istovremeno da se zapitamo: kakvi će onda nastati odnosi među ljudima? Jer, na kraju krajeva, mi smo se borili protiv kapitalizma zato da bismo promijenili proizvodne odnose, to jest odnose među ljudima. Da to nije bio naš cilj, onda smo se mogli zadovoljiti i kapitalističkom integracijom. Uostalom, ne može se tvrditi da neke krupne kapitalističke kompanije ne postižu krupne rezultate u proizvodnji i produktivnosti rada. Izgleda da neke od njih postižu čak i bolje rezultate nego neki socijalistički „trustovi“. Štaviše, danas i kapitalistički svijet, obrazovani kapitalisti, ili još bolje — kapitalistički menadžeri, priznaju da nema borbe za produktivnost rada ako u tome svjesno ne učestvuje svaki radnik. I mi moramo poći od te činjenice.

Prije mnogo godina posjetio sam jedno veliko preduzeće u Americi i na jednom sam zidu vidio transparent na kome je pisalo: „Kvalitet proizvodnje ne može da da nikakva inspekcija i kontrola, nego samo ono što radnik nosi u sebi“. To je napisao jedan kapitalistički menadžer. Znači, on je shvatio da je potreban radnik koji zna da radi i koji hoće da radi, koji je zainteresovan da radi. Može se, naravno, reći da je to „bacanje pijeska u oči“ i skrivanje realnosti kapitalističkog svijeta. Ali, i kapitalistički menadžer je došao do saznanja da ne može dalje razvijati proizvodnju a da ne izmijeni određene odnose među ljudima, pa se zato trudi da u te svrhe iskoristi i svijest radnika.

U našem samoupravnom društvu to bi moralo da bude još očiglednije. Sam sistem samoupravljanja daje daleko

efikasnije forme za takve odnose nego američki sistem tzv. „human relations“ (meduljudskih odnosa) koji oni uvode u svoje fabrike. To je jedna strana pitanja koja, možda, čak i nije glavna. Druga je ona o kojoj sam maločas govorio — pitanje društvenog kapitala. Ja u tome vidim izvor mnogih naših kolebanja, pa i socijalnih diferencijacija i drugih razlika. Posmatrano sa stanovišta dugoročnog istorijskog pravca razvoja, ne pridajem odlučujući značaj određenim čisto imovinskim razlikama u sferi individualne potrošnje. Istina, one mogu da budu politički vrlo štetne i da veoma negativno utiču na trenutno političko stanje. Pogotovo danas i te su razlike u nas jedno akutno pitanje. Ali one same po sebi ne mogu da naruše sam socijalistički karakter proizvodnih odnosa.

Socijalne diferencijacije, pak, koje proizlaze iz različitog stepena uticaja ili mogućnosti raspolaganja društvenim kapitalom mogu biti i te kako opasne i štetne po razvoj socijalizma, jer mogu suštinski deformisati njegov razvoj. Neću da u to detaljno ulazim, već bih samo upozorio na neke primjere. U nekim našim preduzećima nekoliko desetina ljudi raspolaže milijardama društvenog kapitala. Oni praktično rade sa tim kapitalom šta hoće. Ne tvrdim da oni, po pravilu, loše gazduju tim sredstvima. Ali činjenica je da oni bez stvarne društvene kontrole, bez kontrole pravih radnika — proizvođača i udruženog rada uopšte, raspolažu tim kapitalom. Znači, tu nastaju određene koncentracije kapitala koji počinje da dobija svoju samostalnu društvenu funkciju i da djeluje kao takav.

To je slučaj i sa nekim integracijama proizvodnih organizacija. Znači, nije riječ samo o osnovnim organizacijama udruženog rada, nego i o krupnim privrednim organizacijama koje postaju samo izvršilac naređenja iz centra, a koja nisu rezultat zajedničkih odluka i kontrole nad zajedničkim kapitalom.

Ili, uzmimo sektor privatne zanatske i uslužne proizvodnje. Tu se ne rijetko dešava da banke ili društvena preduzeća velikim kreditima finansiraju ulaganja u osnovna sredstva takvih privatnih organizacija, koje zatim — najčešće zapošljavanjem tuđe radne snage — za kratko vrijeme reprodukuje taj društveni kapital, pretvarajući ga u isto vrijeme u pri-

vatnu sopstvenost. To više nije samo „bogaćenje bez rada“, već unošenje elemenata kapitalizma u naš sistem.

Naravno, to ne znači da sam ja protiv toga da se, na primjer, seljacima ili pojedinim vrstama zanatstva daju određeni društveni krediti. Ali neprihvatljivo je — kao opšti princip — da društvena sredstva budu davana privatnim licima i organizacijama na takav način da im to omogućava stvaranje svojevrstnog privatnog kapitala. Tu u stvari nastaju naši novi „milijarderi“.

Ne želim da preuveličavam značaj svih pomenutih pojava zbog toga što je to, ipak, jedan prelazni stepen našeg razvitka, ali mislim da mirenje sa takvim pojavama može postati ozbiljna društvena opasnost. Mi smo morali i moramo forisrati stvaranje velikih preduzeća, pa i po cijenu da se u njima privremeno zadrže i neke zaostale forme unutrašnjih odnosa.

Međutim, ako zaista hoćemo da podstaknemo maksimalan napor i maksimalne inicijative za veću produktivnost rada, moramo biti svjesni da upravo samoupravljanje može da to ostvari. A samoupravljanje, u stvari, znači integraciju rada i društvenog kapitala. Ako to ne bismo postigli — a uvjeren sam da moramo i možemo — onda je, po mom mišljenju, čak i etatiistička kontrola nad društvenim kapitalom progresivnija od razbijenog, atomiziranog društvenog kapitala koji postaje monopol u rukama osamostaljenih birokratskih ili ekonomskih centara (banaka, velikih trgovinskih preduzeća, velikih kompanija itd.).

Ako pogledate našu praksu, vidjećete da je ona u tom pogledu veoma „šarolika“. Ima dobrih integracija u kojima su veoma razvijeni progresivni ekonomski odnosi, a mogu se naći i takve organizacije koje se temelje skoro direktno, rekao bih, na pljački. Ako se takve organizacije nalaze unutar jedne republike, onda su političke implikacije takvih odnosa po pravilu manje vidljive, a osim toga, može se raznim sredstvima i političkim intervencijama postići da se te stvari lakše raščišćavaju. Ali, ako se radi o integraciji preduzeća iz raznih republika, onda to nije više samo odnos „x“ preduzeća prema „y“ preduzeću, već je to odnos „x“ preduzeća jedne republike prema „y“ preduzeću druge republike. I, ako sad preduzeće iz jedne republike ostvaruje dobit na račun preduzeća iz druge republike, javlja se problem tzv. nacio-

nalnog iskorišćavanja, međunacionalnih odnosa, pa i nacionalizma, šovinizma i slično. A mislim da baš takvi odnosi u prvom redu sputavaju međurepubličku integraciju.

Ustavnim amandmanima nastojali smo da onemogućimo upravo takve pojave. Nastojali smo da ukinemo samostalnu funkciju društvenog kapitala u društveno-ekonomskom smislu. Naravno, u razvoju proizvodnih snaga kapital mora imati svoju funkciju. Ali, u društveno-ekonomskom smislu kapital mora biti vezan za rad. Ako je on vezan za rad, onda je i tada kada je riječ o integraciji preduzeća iz raznih republika u pitanju uvijek isti odnos: uvijek je riječ o udruženom radu, koji ne dozvoljava oblike eksploatacije. Vjerujem da će biti dosta diskusija o ovim pitanjima cijele ove godine, a i nekoliko mjeseci u idućoj godini, dok ne dođemo do novih propisa i ne pripremimo odgovarajuće zakone o udruženom radu.

Uprkos svemu, imam utisak da smo u tom pogledu sada stvorili povoljniju atmosferu. To naročito važi za krupne organizacije gdje postoje, prvo, radnici koji više osjećaju međusobnu zavisnost, i drugo, stručni kadar, odnosno mnogo više sposobnih ljudi koji znaju da gledaju malo dalje i umiju da i sami rade na konkretizaciji opštih principa našeg sistema. Ne treba sumnjati da ćemo izvojevati bitku za ostvarivanje ustavnih amandmana i donošenje zakona o udruženom radu. Ali, biće potreban još niz godina da sve to do kraja realizujemo u praksi. Jer u nas su još veoma jaki krugovi koji još uvijek daleko zaostaju iza ocjene koju je nedavno dao čak jedan američki institut o našem samoupravljanju, a prema kojoj „samoupravljanje ne samo da se može uskladiti sa produktivnošću rada, nego je i jedan od uslova uspješnog napora za veću produktivnost rada i modernu organizaciju“.

Mi u tom pogledu moramo vrlo odlučno lomiti otpore, ali ne više na apstraktan način — ukazujući da je neko „protiv samoupravljanja“, jer se često kaže da je neko „protiv samoupravljanja“ onda kada zastupa neko svoje mišljenje ili iznosi prigovor na neku konkretnu formu rada. Zato se treba veoma konstruktivno i stvarno orijentisati na suštinske probleme društveno-ekonomskih i čisto ekonomskih odnosa.

Meni izgleda da su to dva centralna zadatka koji stoje pred nama. Zato ne treba da se osvrćemo ni na kakve kri-

tike na račun naše akcije u onim pravcima o kojima sam govorio. Mnogi će nam i u nas i u inostranstvu pripisivati da se vraćamo staljinizmu itd. Međutim, sigurno je da ćemo imati jači kako međunarodni, tako i unutrašnji položaj ako ne dozvolimo da se sada, pod raznim firmama, ubacuju oni koji teže da potkopaju snagu našeg društva. Ako budemo jaki, svi će nas poštovati. A ako budemo i dalje dozvoljavali da cio svijet raspreda u novinama da li će Jugoslavija propasti za četiri mjeseca ili za četiri godine itd., onda je sigurno da ne možemo računati ni na kakav ugled i poziciju u svijetu.

Nije slučajno što godinama nismo mogli dobiti kredite u inostranstvu u vrijeme kad smo se oportunistički odnosili prema nacionalizmu i sličnim pojavama. Međutim, sada kada smo čvršće uzeli stvari u svoje ruke, možemo da dobijemo kredite koliko hoćemo od istih onih kapitalista koji nas napadaju da smo ovo ili ono. To ne znači, naravno, da se zalazem za „čvrstu ruku”. Naprotiv, mislim da se mi moramo boriti za „čvrstu socijalističku demokratiju”, ali ona će biti čvrsta samo ako će znati da brani sama sebe i slobodu radnog čovjeka, odnosno ako bude sposobna da se suprotstavlja snagama koje nas guraju u slabljenje našeg sistema i koje bi mogle da nam prouzrokuju i nove teškoće.

Rekao bih sada nešto o međurepubličkim odnosima i saradnji. Amandmanima iz 1971. godine koji se odnose na regulisanje međunacionalnih i međurepubličkih odnosa i na oblike međurepubličkog sporazumijevanja ipak smo postigli relativno dobre rezultate. Moram da kažem da ne mislim da je još uvijek prisutno „pravo veta” neka idealna stvar. To je, ipak, dokaz određene slabosti društva i njegove nesposobnosti da nade pravo rješenje za protivrječne interese koji u nas postoje. U tom pogledu uvijek sam bio za čiste principe.

I Federacija i republike imaju svoje nadležnosti. Ne treba se bojati da republike imaju i više nadležnosti, pod uslovom da istovremeno preuzmu i odgovornosti, a da Federacija snosi samostalno one odgovornosti i ina one nadležnosti bez kojih ova zajednica ne može da egzistira na jedinstvenom privrednom prostoru i tržištu itd. No, sukob između centralizma i, da tako kažem, decentralizma, doveo nas je, neću da kažem do pola puta, ali nas je ipak primorao na

neke kompromise, tako da je spisak problema o kojima se republike moraju sporazumijevati u Federaciji i u saglasnosti sa Saveznom skupštinom dosta veliki. Lično sam uvjeren da bi još neke od tih nadležnosti mogle biti prenijete u čistu republičku nadležnost, a neke vraćene u saveznu nadležnost. No, to može biti samo opservacija koja za naše sadašnje stanje nema neki naročiti značaj. Jer, u suštini do sada smo ipak, putem međurepubličke saradnje, čak i u oblastima gdje se primjenjuje „pravo veta” postigli dobre rezultate.

Mislim, takođe da je putem ovog oblika saradnje za posljednje dvije godine riješeno više konkretnih problema i postignuto više sporazuma između republika nego ranije u mnogo dužem periodu, kada su te nadležnosti imali isključivo Savezna skupština i savezni organi. Ova tijela i organi ih, međutim, nisu mogli ostvariti jer su republike uticale svojom stvarnom političkom snagom, pa i nekim stvarnim „vetom”, mada za to nisu snosile nikakvu društvenu odgovornost.

Moram biti načisto s tim da, grubo rečeno, možemo u savezni Ustav zapisati što god hoćemo, da možemo dati ne znam kakva prava Saveznoj skupštini, ali da se i u Saveznoj skupštini i organima Federacije nalaze predstavnici republika i pokrajina i da nikakav savezni organ neće moći riješiti suštinske stvari i donijeti odluke bez usaglašavanja sa republikama. Ono što je, po mom mišljenju, značajno nije to da sada diskutujemo da li su međurepublički komiteti dobri ili ne, jer su se oni očigledno pokazali kao dobri. Pitanje je samo da li su oni dovoljno obezbijeđeni od raznih birokratskih iskrivljanja.

Sada se u nas može čuti veoma mnogo kritika na račun međurepubličke saradnje. Jedni polaze sa pozicija centralizma i kažu da treba vratiti vlast organima Federacije, a drugi teže da idu nacionalističkom linijom. Ono što bi hilo, po mom mišljenju, potrebno učiniti jeste da ti komiteti budu više podložni javnoj odgovornosti i kontroli, a što znači prvenstveno kontroli republičkih skupština i društveno-političkih organizacija. Ako bi se predstavnici republika u tim komitetima dogovarali samo sa izvršnim vijećima i ako bi to ostajalo, da tako kažem, sakriveno od javnosti, stvarali bi se problemi i u republičkim skupštinama i u Saveznoj skupštini.

Meni izgleda da bi se prije svega republičkim ustavima morali predvidjeti oblici odgovornosti onih ljudi koji predstavljaju republike u organima Federacije. Na taj način bi se više demokratizovale njihove funkcije u samim republikama. A u isto vrijeme treba do kraja raščistiti i ulogu i nadležnost Savezne skupštine i organa Federacije uopšte.

Pri tome će biti potrebno da jasnije razdvojimo dvije stvari: prvo, u čemu se sastoji zakonodavna funkcija koja se odvija kroz te forme koje treba da budu pod neposrednom kontrolom republičkih skupština, a drugo, kakve su funkcije republika u upravnoj ili političko-izvršnoj oblasti na nivou Federacije.

Normalno je da se ove druge funkcije vrše u okviru saradnje republičkih izvršnih organa na nivou Federacije, s tim da i one postanu u republikama javne, demokratske, tj. da republička izvršna vijeća pred svojom javnošću brane stavove, odnosno sporazume koje su postigli, ili da objasne zašto se nisu sporazumjela.

Iako to kažem, ja sam istovremeno protiv onih stavova kojima se traži da sve to od početka do kraja treba da bude uvijek javno. Kad je riječ o sporazumijevanju o vrlo osjetljivim problemima, normalno je da njegova procedura u određenoj fazi ne treba da bude podložna javnoj raspravi, jer bi to značilo samo sukobljavanja u javnosti u masama prije nego što su ispitane sve mogućnosti za sporazumijevanje. To niko u svijetu ne radi. Na kraju krajeva, mi moramo reći da je međurepubličko sporazumijevanje slobodno sporazumijevanje među ravnopravnima. Riječ je o republikama koje treba da dođu do sporazuma i normalno je da republički organi, koji snose odgovornost za to, moraju preduzeti sve da dođe do sporazuma, pa i putem kompromisa i međusobnih ustupaka.

Drukčije se ne može činiti nigdje u svijetu, pa ni u jednoj ovakvoj zajednici kao što je naša. Ali rezultati sporazumijevanja i argumentacija za te rezultate moraju biti javni. Upravo zato treba obezbijediti da za vršenje izvršne funkcije u oblasti međurepubličkog sporazumijevanja republička izvršna vijeća budu isto toliko politički odgovorna pred republičkim skupštinama i pred javnošću u republikama i u čitavoj zemlji, kao što je slučaj i sa svim drugim izvršnim funkcijama izvršnih vijeća. To je neophodno da se ne bi

shvatilo da je ova forma međurepubličkog sporazumijevanja nešto „eksteritorijalno“ nešto što ne podliježe ni kontroli Savezne ni republičke skupštine. To iznosim, jer ima nekih takvih tendencija na tom planu, naročito u pojedinim republikama.

Mislim da se sada treba suprotstaviti frontalnim napadima na međurepubličko sporazumijevanje i međurepubličke komitete, jer bi svaka objektivna analiza potvrdila da je kroz ovaj oblik rada postignuto više pozitivnog nego negativnog, pogotovo ako imamo u vidu raniji period kada su Federacija i republike bile, u stvari, paralizovane zbog konflikta prilikom donošenja važnih odluka.

Još jednu slabost bismo morali savladati. Imamo pravu poplavu deklaracija, rezolucija, velikih izjava, konferencija, sastanaka itd. Nisam, naravno, protiv rezolucija deklaracija i sastanaka itd. ali moramo, ipak, znati da snaga Saveza komunista zavisi prvenstveno od toga koliko je sposoban da konkretnijim akcijama stvarno mijenja stanje stvari. Ne zavisi dakle, snaga Saveza komunista od toga šta će se lijepo sročeno zapisati u rezolucijama. To je naša teška bolest. Formiralo se mišljenje da je dovoljno održati konferenciju, usvojiti rezoluciju sa toliko i toliko tačaka i reći: svi treba da to izvršavaju. Međutim, ne radi se samo o izvršavanju; neizvršavanje čak nije uvijek posljedica toga što ljudi neće da izvrše određene zadatke ili se ne slažu, nego što ne znaju da izvrše. Da bi se nešto izvršilo, ljudi treba da za to budu adekvatno organizovani. A mi smo tu organizacionu, akcionu stranu izvršenja zapostavili.

Uzmimo odnos Saveza komunista i štampe. Mi često kritikujemo štampu i novinare. Nije, međutim, tačno da su maltene svi novinari protiv kursa Partije i da sve što piše u novinama čine iz zle namjere. Ima, naravno, možda i ne baš mali broj takvih. Ali sasvim je sigurno da određena kolebanja nastaju i zbog toga što ne postoji jedna čvršća akciona veza između Saveza komunista i štampe, a ne postoji ni adekvatna izvršna organizacija pri samim izvršnim komitetima SK.

Drugo, danas mnogi kažu kako Krivični zakonik nije dobar, kako nam pravosuđe ne vrši pravilno svoju funkciju. Međutim, šta smo preduzeli da na tom planu nešto izmijenimo, kakve akcije smo pokrenuli? Kao SK skoro nikakve, a i u skupštinama se akcija sporo razvija. Mislim da bi bilo

neophodno da — pošto Savez komunista zauzme stavove — sljedeća faza bude da se on tako organizuje da bi se ti stavovi mogli realizovati. Ja bih čak rekao da mi, uvodeći delegatski sistem, možemo doći u određene teškoće ukoliko se SKJ, Sindikat, SSRNJ itd. ne budu na odgovarajući način organizovali. Te teškoće mogu doći upravo od radničke klase, od koje inače očekujemo najveću podršku delegatskom sistemu i ustavnim promjenama koje se sada vrše.

Međutim, ako avangardne snage socijalističkog društva ne budu pravilno organizovane da na određeni način svakodnevno pokreću akcije koje su neophodne, radnička klasa može pod pritiskom raznih ekonomskih teškoća da reaguje stihijski i zato negativno. Meni se zato čini da bismo morali ponovo razmotriti pitanje organizovanosti Saveza komunista da bismo ocijenili da li ona sasvim odgovara za takvu situaciju koja će nastati uvođenjem delegatskog sistema.

U vezi s tim ja neću sada govoriti o međuopštinskoj saradnji komunista, nego samo najkraće o saradnji opština i drugih društveno-političkih zajednica. Mislim da smo možda i u tom pogledu izgubili u tempu u razvijanju komunalnog sistema i one integracije koja se ne odvija linijom privrede, radnih organizacija itd. nego koja treba da se razvija od mjesne zajednice i komune prema širim zajednicama.

Mi smo ukinuli srezove i rekli da ćemo ići na razne vidove međuopštinske saradnje. To je trebalo da zamijeni srezove. Po svoj prilici nismo pogriješili što smo ukinuli srezove, iako sam lično tada bio protiv njihovog ukidanja. Vjerujem da naše socijalističko društvo može bolje da se organizuje putem međuopštinske saradnje nego obnavljanjem starih srezova. Ali, ipak nismo daleko napredovali u razvijanju međuopštinske saradnje. Ona je suviše prepuštena dobroj volji opština, kadrova u opštinama, slučajnostima itd. Meni izgleda da bismo neke zajedničke probleme i zajedničke regionalne interese morali jače institucionalizovati u republičkim ustavima, razumije se, ne propisujući krute forme. Iako nemam konkretan prijedlog, smatram da neka osnova za međuopštinsku saradnju zaista treba da postoji, a to treba regulisati republičkim ustavima. Integracija zaista sve više postaje realnost.

Mislim da prenebregavamo fakat postojanja regija koje odgovaraju srezovima, okruzima i sl. Nije administrativna

izmišljotina da je Mostar, na primjer, centar ove regije. Mostar je centar ne zato što je proglašen takvim i što važi kao glavni grad Hercegovine, nego što stvarne ekonomske, saobraćajne, kulturne, socijalne, zdravstvene i sve moguće „linije” vode prema jednom takvom centru i obrnuto. Institucije koje mogu nastati u takvom centru služe čitavoj regiji. I ako institucije međuopštinske saradnje koje služe regiji, a ne samo jednoj opštini, nisu pravilno postavljene, onda dolazi do opštinskog zatvaranja, do atomiziranja; svaka opština hoće da ima sve službe. A, u stvari, međuopštinska saradnja bi trebalo da obezbijedi da se dobiju moderne, integrisane društvene službe kojima bi se na demokratski način upravljalo.

U nas se, međutim, u nekim oblastima razvio obrnuti proces. Formirani su, na primjer, regionalni zavodi za socijalno osiguranje, biraju se njihove skupštine, koje nemaju skoro nikakve veze sa opštinama, a praktično ni sa radnim organizacijama. Normalno je da se stvaraju zajednički regionalni zavodi, ali oni bi trebalo da budu stvarne zajedničke službe, s tim da postoji demokratski mehanizam upravljanja ovim zajednicama u opštinama. Ukratko, trebalo bi da budu prisutni svi faktori koji se dogovaraju. Na primjer, zdravstvene ustanove i osiguranici ne bi trebalo da se nadglasavaju nego da se dogovaraju.

Isto se odnosi i na nauku, kulturu, itd. U nekim republikama su osnovani naučni savjeti. Oni se finansiraju tako što se jednostavno porezima oduzima od dohotka radnika. Ljudi koji sjede u tim savjetima mogu da budu stvarno sposobni naučni radnici, ali ni najsposobniji naučni radnik nije dovoljno kvalifikovan da bi mogao samovoljno odlučivati kada se radi o finansiranju nauke u društvu uopšte, odnosno za šta konkretno treba utrošiti društvena sredstva. On se mora o tome sporazumjeti sa onima kojima je nauka potrebna i koji je zbog toga i finansiraju.

Mislim, dakle, da bi se, u vezi sa ustavnim promjenama, moralo riješiti i pitanje regionalne međuopštinske saradnje. To se odnosi i na gradove koji u svom sastavu imaju više opština. Recimo, ima zahtjeva da se neki grad koji u svom sastavu ima više opština samo zbog toga tretira kao posebna kategorija u republičkom ustavu. A po mom mišljenju tu se radi više o kvalitetu međuopštinske saradnje nego o nekom

sasvim drugom kvalitetu ili karakteru saradnje u gradu koji ima u svom sastavu opštine.

Za područje jednog grada daleko je potrebnije da se u većoj mjeri ujedinjuju svi ti napori. Ali, demokratska organizacija institucija može biti načelno ista. Osim toga, takvi veliki gradovi mogu računati, ako bi pravilno postavili međuopštinsku saradnju, sa nekoliko „krugova međuopštinske saradnje: jedna se odnosi na opštine koje su najneposrednije vezane za grad, druga za opštine koje su udaljenije, koje imaju samo neke interese u odnosu na grad kao centar itd. Mislim da bismo za sve to morali naći elastičnije forme saradnje. To je sastavni dio naše borbe za samoupravnu integraciju, jer se ne radi samo u integraciji u privredi, nego je potrebna i integracija, rekao bih, materijalnih procesa i demokratizacija samoupravnog odlučivanja u cjelokupnoj socijalnoj nadgradnji društva.

SAMOUPRAVLJANJE MOŽE OSTVARITI SAMO DOBRO ORGANIZOVANA RADNIČKA KLASA

(Iz govora na Opštem saboru Opštine Kragujevac, povodom prijema plakete i povelje „Crveni barjak samouprave”, 15. februara 1973. godine)

Danas možemo slobodno reći da samoupravljanje već postaje jedna od zakonitosti razvoja socijalizma kao svjetskog društveno-istorijskog procesa. Ono više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Samoupravljanje je već praksa i društvena stvarnost, koja je, doduše, još uvijek više ili manje opterećena i isprepletana različitim elementima starijih sistema, ali koja uprkos tome živi kao društveno-istorijski subjekat, koji počinje da razvija svoje sopstvene objektivne zakonitosti i originalna sredstva razrješavanja svojih unutrašnjih protivrječnosti i konflikata.

Oblici samoupravljanja radnika, njegov domet, karakter i konkretni društveno-istorijski značaj jesu i biće veoma različiti, kao što su različite i društvene prilike u pojedinim zemljama u svijetu. Objektivni uslovi za nastajanje istinskog socijalističkog samoupravljanja pojavljuju se, naravno, tek tamo i u onoj mjeri u kojoj se pojavljuje i *društvena svojina* nad sredstvima za proizvodnju. Ali, i u savremenom kapitalističkom svijetu sve se češće čuju i sve više šire zahtjevi za samoupravljanjem ili za saodlučivanjem u ekonomskom životu. To su, svakako, progresivni zahtjevi u borbi radničke klase. Međutim, bila bi iluzija očekivati da se samim učešćem radnika u upravljanju preduzećima koja ostaju u privatnoj kapitalističkoj svojini, može izmijeniti priroda kapitalizma i kapitalističko-svojinskih odnosa u njihovoj suštini. Samoupravljanje, u stvari, počinje tamo gdje

prestaje kapitalistička privatna svojina i gdje otpočinje onaj proces oslobađanja rada i radnog čovjeka, koji ujedno počinje da isključuje i birokratsko-tehnokratski upravljački monopol.

Zato, na primjer, nikako ne valja izjednačavati pojam samoupravljanja sa pojmom „participacije” ili saodlučivanja, koje se, takođe, pojavljuje u radničkom pokretu kapitalističkih zemalja, i ne samo u tom pokretu. Jer, u našem sistemu socijalističkog samoupravljanja — ako on bude do sljedno ostvarivan — jedino radnik vrši, odnosno treba da vrši društvenu funkciju gospodara nad društvenim sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju. A u raspolaganju tim sredstvima on nosi samo solidarnu odgovornost prema jednakim pravima i odgovornostima drugih radnika u cjelovitom i planski usmjeravanom društvenom radu, kao i odgovornost prema njihovim dugoročnim zajedničkim interesima i potrebama. U koncepcijama „participacije”, međutim, radnik u najboljem slučaju saučestvuje samo u određenim odlukama kapitalističkog sopstvenika. Zato takva „participacija” može ponekad u praksi da se izobliči iz sredstava za političko jačanje radničke klase u sredstvo za političko manipulisanje radnicima.

Ali, uprkos svemu tome, i u kapitalističkom društvu borba za samoupravljanje, pa čak i za „participaciju”, može da odigra veoma progresivnu ulogu, kad joj stoje na čelu snage koje stvarno teže socijalizmu. Takva borba, naime, može da jača političke pozicije radničke klase, radničkog pokreta u društvu, odnosno njegovu društvenu snagu. A u povezanosti sa borbom za nacionalizaciju sredstava za proizvodnju ona može biti ne samo put podruštvljavanja proizvodnje već i izbjegavanja onih početnih birokratsko-tehnokratskih deformacija socijalističkog razvoja koje su inače karakteristične za dosadašnju istoriju socijalističke prakse.

Naš put samoupravljanja dug je već više od dvije decenije. Njime smo krenuli zato što smo htjeli da otvorimo nove pravce društveno-ekonomskog, demokratskog i humanističkog razvitka socijalističkog društva koji će na bazi društvene svojine sredstvima za proizvodnju spojiti radnog čovjeka sa uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada. Takav društveno-ekonomski položaj čovjeka istovremeno omogućava da on postane i glavna pokretačka snaga društvenog napret-

ka uopšte, odnosno da njegovi interesi postaju takva glavna pokretačka snaga, i da iz njega i iz njegovih interesa izrasta nov istorijski tip demokratije, napredniji i čovječniji od onog koji se zove parlamentarna demokratija, jer je ta demokratija bila — a i danas je — demokratija za sopstvenika kapitala, dok mi želimo demokratiju za radnog čovjeka.

Da li smo u tome uspjeli? Ja mislim da sa punim ubjeđenjem možemo reći da u osnovi jesmo. A kada kažem — u osnovi, onda mislim, prije svega, na sljedeće činjenice.

Iako je bilo neprekidno napadano i sa desne i sa lijeve strane, samoupravljanje se, kao sistem, ipak odbranilo i održalo i do te se mjere ugradilo u svakodnevni rad, život i svijest naših radnih ljudi da ga danas čak i njegovi najodlučniji protivnici ne mogu otvoreno napadati, jer bi se našli u izolaciji od radnih ljudi.

Zatim, samoupravljanje je pokazalo i svoju privrednu efikasnost. Usporedni podaci pokazuju da se naša zemlja u periodu svog samoupravnog razvoja razvijala relativno brže ne samo od zemalja u razvoju već i od prosječnog tempa razvoja evropskih socijalističkih i kapitalističkih zemalja, uzevši svaku za sebe i u cjelini.

I najzad, za ocjenu socijalističkog samoupravljanja nije nevažna ni činjenica da je naša socijalistička revolucija upravo u takvom sistemu bila sposobna da rješava na demokratski način najveći dio društvenih protivrječnosti i konflikata. Štaviše, ona je time uticala i na praksu savremenog socijalizma uopšte. Možemo s pravom reći da je intenzivna demokratizacija našeg društvenog života direktni rezultat razvoja samoupravnih odnosa i institucija.

Naravno, iluzija bi bila misliti da je samoupravljanje samo, ili na prvom mjestu, vizija slobode i humanističkih odnosa među ljudima u njihovom radu i stvaranju. Nikakav sistem sam po sebi ne može ostvariti takva „idealna društva” i takve „ideale”. Cilj i smisao samoupravljanja i socijalističke demokratije građene na samoupravljanju u naše doba je prvenstveno u tome da sami radni ljudi što demokratskije razrješavaju protivrječnosti koje objektivno postoje i uvijek ponovo nastaju u razvoju društvenih odnosa, pa i čovjekove društvene svijesti. A posmatrano istorijski, samoupravljanje je ujedno onaj oblik socijalističkih proizvodnih

odnosa u kome se sa relativno najmanje kriza, prepreka i deformacija mogu ostvarivati društveni procesi koji vode ka komizmu, odnosno — kako je Marks govorio — ka „asocijaciji slobodnih proizvođača“. Zapostavljanje te činjenice katkad dovodi do toga da se zaboravlja da samoupravljanje jeste i da mora biti i jedan od oblika diktature proletarijata. Naime — neka mi bude dozvoljeno da ponovim često izražavanu misao — ako prelaz od kapitalističkog ka socijalističkom društvu može da se gradi samo na oslobađanju rada, radnog čovjeka, radničke klase, onda sam taj istorijski zadatak objektivno dovodi radničku klasu u poziciju vodećeg i najaktivnijeg subjekta društvenog napretka, koji treba da ima, ne samo u idejnom i političkom pogledu vodeću ulogu u društvu već i vlast u tom društvu. Razumije se, od trenutka kada preuzima društvena sredstva i vlast, radnička klasa počinje da mijenja i samu sebe, pri čemu u jedinstven samoupravni sistem socijalističkih proizvodnih odnosa neprekidno i sve šire i svakodnevno uključuje i sve druge slojeve naroda. Samo tim putem samoupravna i demokratska diktatura proletarijata može da postane vladavina naroda, i samo tim putem i radnička klasa sve više prestaje da bude samo sloj fizičkih radnika. Prema tome, samoupravljanje je takav sistem društvenih odnosa u kome se relativno najslobodnije može odvijati dugoročni društveno-istorijski proces prelaza od klasnog u besklasno društvo.

Međutim, pri tome moramo odmah sebi postaviti i pitanje: kakva radnička klasa može da ostvari taj istorijski zadatak. Sigurno je da to ne može ostvarivati neorganizovana radnička klasa koja djeluje stihijski, isključivo na osnovu empirijskih saznanja i svakodnevnih iskustava. Naprotiv, tu svoju ulogu radnička klasa može uspješno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju ka svojim dugoročnim klasnim istorijskim interesima koji su istovremeno i dugoročni interesi društvenog napretka uopšte i kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora izražavati sve te manifestacije bića radničke klase, i zato ono ne može biti samo nekakav instrument isključivo empirijskog djelovanja rad-

nih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a još manje nekakve spontane vladavine masa, kao što to danas sugerišu neke ultraljevičarske ili anarhističke varijante, samoupravljanju i socijalizmu neprijateljske ideologije.

Prema tome, zadatak koji danas prije svega treba naglasiti, jeste neophodnost da učinimo nov korak u takvom konstituisanju ekonomskih, socijalnih i demokratskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu u okviru kojih će oni kao organizovana snaga biti još samostalniji, ali ujedno i još odgovorniji u upravljanju društvenim sredstvima za proizvodnju, kako bi time postajali sve kvalifikovaniji stvarni nosilac i motorna snaga samoupravnog društvenog razvoja. Zato moramo, prije svega, preciznije odrediti i učvrstiti samoupravni položaj radnika i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, s tim što pri tome moramo raščistiti i utvrditi cjelokupni sistem njihovih međusobnih odnosa i odgovornosti, kako u proizvodnji, tako i u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji.

Pri tome moramo biti svjesni da to mora biti zadatak cijelog društva, a ne spontana akcija radnih masa. Dovoljno negativnog iskustva stekli smo na primjeni ustavnog amandmana XV. Do njega je došlo pod parolama veće slobode samoupravljača, a, u stvari, time su slobodu dobili ne samo tehno-kratsko-monopolistički pritisci na radnike i na društvo, već i tehno-kratske grupno-svojinske tendencije. U odhrani od takvih pritisaka radni ljudi moraju imati oslonac u svojoj socijalističkoj državi i u svojoj revolucionarnoj avangardi. Zato teze za novi Ustav — između ostalog — predviđaju i demokratski sudski organ za rješavanje samoupravnih sporova, kao i posebnu funkciju javnog branioca samoupravljanja i društvene svojine. Pored načela koja inače sadrže takozvani „radnički amandmani“, koji su u tezama za novi Ustav znatno šire i konkretnije razrađeni, i takve i slične institucije o kojima sam govorio, doprinijeće da se cjelokupni razvoj samoupravnih odnosa i integracija udruženog rada odvija u jedinstvenom pravcu, a ne da zavisi od trenutnog stanja duhova i odnosa snaga u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji ili od „zle volje“ neke generalne direkcije, koja nema sluha za samoupravna prava radnika. Lično sam ubijeđen da su prodori tehno-kratsko-monopolističkih

tendencija — u povezanosti sa pojavama oportunitizma i pragmatizma u redovima Saveza komunista Jugoslavije — donijeli daleko više deformacija našem društvu nego što danas možemo i da sagledamo.

Drugo, možemo i moramo da učinimo korak dalje i u daljem raščišćavanju i izgradnji odnosa u oblasti samoupravnog zadovoljavanja socijalnih, obrazovnih, naučno-istraživačkih, kulturnih i drugih interesa radnih ljudi u kultovarajućim društvenim djelatnostima. U tom pogledu posebno se postavlja i pitanje uspješnije kontrole i uticaja radnih ljudi nad upotrebom sredstava opšte društvene potrošnje.

Neposredni cilj toga koraka mora biti da onaj ko ostvaruje dohodak, dohodak od koga zavise obim i cjelokupan rezultat proširene reprodukcije, treba da ima i odlučujuću riječ o upotrebi dohotka, a ne da odlučuje onaj ko ga troši, odnosno, oni moraju biti bar ravnopravni u tom odlučivanju, odnosno ta ravnopravnost treba da ih obavezuje na demokratsko dogovaranje. To nije nikakva privilegija jednog dijela radnih ljudi u odnosu na drugi, pa čak ni vjerovanje da će jedni bolje da ocjenjuju način upotrebe tih sredstava nego drugi, već je samo jedna garancija više da finansiranje društvenih usluga i opšte potrošnje neće ići na štetu onih sredstava rada i proširene reprodukcije od kojih zavisi cjelokupan razvoj materijalne baze našeg društva, a samim tim i svih društvenih djelatnosti o kojima sam govorio.

Zato i teze za novi Ustav predviđaju u skupštinama, gdje se odlučuje o društvenoj potrošnji, takav sastav i postupak da se bez saglasnosti delegata radnih ljudi onih organizacija koje neposredno ostvaruju dohodak, neće moći odlučivati o zahvatanju i raspolaganju tim dohotkom za podmirenje društvene potrošnje.

Dalje, treba uložiti veće napore u tom pravcu da se radnički savjeti u osnovnim organizacijama udruženog rada odlučnije okrenu saradnji i dogovaranju u okviru mjesnih zajednica u razrješavanju najrazličitijih svakodnevnih problema radnih ljudi, a na osnovi zajedničkih i usklađenih akcija. I sama opština treba da postane još više prava demokratska samoupravna integracija samoupravnih zajednica, a sve manje centralistički aparat „pod kapom” opštinske skupštine. Temeljitoj reformi ćemo morati podvrći i takva područja kao što je, na primjer, upravljanje stambenom

privredom u društvenoj svojini, gdje smo stvaranjem stambenih preduzeća, u stvari, otišli korak natrag, a ne naprijed. Ovo se nije pokazalo samo u bitnoj degradaciji samoupravnih odnosa u oblasti društvene stambene privrede, već je uticalo i na drastično smanjivanje obima izgradnje stanova u društvenoj svojini.

Temeljite reforme u pravcu jačanja samoupravnih odnosa moramo uvesti i u oblast interesnih zajednica, kao što su privredno, zdravstveno i drugo osiguranje, zajednice na području školstva i kulture, itd. Već ustavni amandmani iz 1971. godine nalažu da se takve interesne zajednice organizuju na bazi ravnopravnosti i ravnopravnog dogovaranja radnih ljudi koji su korisnici usluga, odnosno iz čijeg se dohotka finansiraju ove djelatnosti, i radnih ljudi u djelatnostima koje, rekao bih, proizvode te usluge, i koji, takođe, svoju djelatnost i njen razvoj zasnivaju na dohotku stečenom u takvoj neposrednoj, ali organizovanoj i odgovornoj slobodnoj razmjeni rada. Ali, za sada se sporo krećemo u realizaciji tih amandmana.

Teze za novi Ustav predviđaju odlučan kurs u tom pravcu. Time neće biti obezbijedena samo neposrednija kontrola radnih ljudi nad trošenjem sredstava u tim oblastima društvenog rada, već i svojevrsna samoupravna integracija interesa, koja će omogućiti da se pojedine društvene djelatnosti te vrste razvijaju sa mnogo više plana i mnogo više usklađenih napora „proizvođača” i korisnika usluga.

Osim toga, ovo mora omogućiti odlučujuće korake ka integraciji udruženog rada, kako onog u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, tako i onog u nematerijalnoj proizvodnji, a koji se materijalno realizuje tek posredno, u većoj produktivnosti društvenog rada uopšte. Dok je državni budžet posrednik u tim odnosima — a on je u suštini to u najvećoj mjeri i danas — te dvije oblasti društvenog rada ne samo što prividno izgledaju kao nezavisne jedna od druge, čak i kao bitno različite, već, štaviše, dolaze i u konflikt koji se, po pravilu, ne razrješava u direktnom samoupravnom odnosu među radnim ljudima, nego političkim sredstvima i odlukama u državnim organima, odnosno republičkim skupštinama. Dosljedna primjena novih ustavnih odredaba treba, međutim, da snažnije nego do sada dovede obje te oblasti društvenog rada u direktnu međusobnu za-

visnost i do međusobnog samoupravnog dogovaranja. Daka-ko, pošto se tu često radi i o posebnim društvenim interesima, državni organi će morati u tim oblastima društvenog rada i dalje da vrše određene vrlo značajne regulativne, pa i nadzorne funkcije. No, te funkcije ne treba da narušavaju, već da upotpunjuju i garantuju suštinsku uzajamnu povezanost i zavisnost cjelokupnog društvenog rada u jedinstvenom samoupravnom sistemu.

Doduše, sve to ne zavisi samo od ustavnih ili nekih drugih odredaba i propisa. Često se ističe da mi govorimo o udruženom radu, a da, u stvari, udruženog rada još i nemamo. Mislim da je to tačno, bar u tom smislu što se istinsko samoupravno udruživanje društvenog rada nalazi tek u svojim prvim fazama. Dalji tok ovoga procesa zavisi od toga koliko će naše društvo — i kao organizovana svjesna snaga i kao svakodnevna društvena praksa — biti sposobno da razvija takav sistem ekonomskih odnosa, zasnovan na samoupravnom upravljanju dohotkom u osnovnim organizacijama udruženog rada, koji će mnogostrukim uzajamnim ekonomskim, političkim i solidarnosnim vezama odnosno pravima i odgovornostima povezati i povezivati osnovne jedinice udruženog rada u organsku cjelinu ne samo unutar pojedinog preduzeća već u društvenom radu kao cjelini. To će po svoj prilici biti duži proces, u kome će se pojavljivati mnogi problemi, pa i mnogi prelazni oblici, u kome će se kraće ili duže vrijeme zadržavati i elementi društvenih sistema iz kojih je naše socijalističko samoupravljanje izraslo, odnosno iz kojih izrasta. Te elemente starih sistema i starih društveno-ekonomskih formacija, progresivna, marksistička društvena kritika treba ne samo da otkriva, kao što danas neki čine, već i da pomogne u pronalaženju puteva i sredstava za njihovo postepeno prevladavanje.

Na području političkog sistema treba obezbijediti vodeću ulogu radničke klase tako da nju niko ne može predstavljati na takav način da upravlja umjesto nje, već da udruženi rad bude neposredno uključen u odlučivanje na svim nivoima, odnosno da politička vlast bude funkcija samoupravno organizovanog udruženog rada. Da bi se to postiglo, naš skupštinski sistem treba da bude izgrađen prvenstveno na osnovu delegacija iz radnih organizacija, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica itd. Su-

ština ovako koncipiranog delegatskog sistema jeste da interese radnih ljudi u skupštinama neposredno izražavaju i zastupaju upravo oni isti ljudi koji ujedno i praktično najneposrednije osjećaju te interese na svojim radnim mjestima u radnim organizacijama, mjesnim zajednicama, zajednicama individualnih poljoprivrednih i drugih proizvođača, interesnim zajednicama itd. Da bi se takav demokratski skupštinski sistem u praksi i ostvarivao, on mora biti ne samo politički i organizaciono već, prije svega, tako reći, svakodnevno *radno* vezan za društvenu bazu i biti joj odgovoran.

Među ove zadatke spada i raščišćavanje nekih problema u vezi sa sadašnjom ulogom *države* u ekonomskim, socijalnim, političkim i drugim odnosima u oblasti samoupravljanja. Neki ljudi u nas još uvijek na isti način danas govore o opasnostima od etatizma, birokratizma i slično, kao i juče to jest kao da se u tom pogledu u nas ništa nije izmijenilo. A izmijenilo se mnogo. Prije svega, država i njen aparat uglavnom su prestali da budu monopolistički upravljač sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Država, takođe, više nije faktor koji bi monopolistički određivao stopu viška rada koji se odvajaju u različite društvene fondove. Kao rezultat svega toga izmijenjeni su i ekonomski odnosi među republikama, tako da Federacija više nije distributer akumulacije među republikama. Značajno počinje da se mijenja i uloga države u raznim uslužnim društvenim djelatnostima koje postaju samoupravne i sve neposrednije se povezuju u cilju razmjene rada sa radnim ljudima u privredi. Bitno je izmijenjena i uloga državnih upravnih organa koji nisu više autoritativni menadžer, odnosno vršilac dužnosti sopstvenika državnog kapitala, itd.

Ali, država i dalje ima niz drugih krupnih funkcija i zadataka koji sada tek treba da dođu i mogu da dođu do punog izražaja. Prije svega, ona sve više postaje instrument samoupravno organizovane radničke klase u ostvarivanju i zaštiti prava, interesa i uzajamne odgovornosti radnih ljudi. Ona je i neophodan instrument radnih ljudi u obezbjeđivanju planskog usklađivanja i regulisanja osnovnih materijalnih procesa i proporcija od kojih zavise rezultati samoupravnog rada, kao i u obezbjeđivanju vodeće uloge interesa radničke klase i svih radnih ljudi grada i sela u sistemu

vlasti. Državni upravni organi su dužni da obezbijede samoupravni i demokratski red koji nije takozvana „čvrsta ruka“ autoritarne političke birokratije, već sistem uzajamne demokratske odgovornosti radnih ljudi, bez koje ne može biti ni produktivnog rada ni slobode čovjeka. Ako hoćemo da razvijamo demokratski politički sistem u kome socijalistički državni sistem štiti demokratske slobode čovjeka, onda ta država mora biti i sposobna da obezbijedi i odgovornost svakog prema jednakim pravima drugog, s tim da nosioci kontrarevolucije i nasilja ne mogu imati ustavna prava u našoj zemlji. Novi Ustav treba da obezbijedi da država — i to, kako republike, tako i Federacija — te funkcije zaista može uspješno da obavlja

I najzad — mada po značaju to ne spada na kraj redoslijeda zadataka koje nabrajam — mi moramo dati jasnije odgovore i na neke nove probleme koji se odnose na položaj i ulogu subjektivnog faktora socijalističke i samoupravne akcije. I u tom pogledu mnogo šta se u našem društvu promijenilo u toku posljednjeg razdoblja. Stekli smo mnoga iskustva koja nam pokazuju da ono što je bilo o tome juče rečeno nije dovoljno i za današnji dan. Vrijeme u kome sino se mi komunisti borili za prve, elementarne korake samoupravljanja i za oslobođenje Saveza komunista od pritiska birokratizacije bilo je pogodno i za one protivnike socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja, kao i za one kolebljivce u samim redovima Saveza komunista koji su pokušavali da dokažu kako je Savez komunista počeo da gubi svoju vodeću idejnu i političku društvenu ulogu i kako ta uloga, tobože, prelazi na nekakve „nove strukture“. Tome su se pridružile i razne teorije i shvatanja o tome kako radnička klasa više i nema potrebe za svojom idejnom i političkom avangardom, jer ona svoju društvenu funkciju treba, tobože, da vrši bilo spontano, automatski, bilo preko svojih samoupravnih organizacija, ili direktnom akcijom masa i slično, bilo preko upravljačke tehnostrukture u privredi i državi. Naravno, propagatori tih teza, od krajnje desnih do ultraljevičarskih, nisu imali smjelosti da otkriju koje su te takozvane „nove strukture“. No, i bez toga je potpuno jasno o čemu se radi, jer naša zemlja nema na raspolaganju 99 puteva za razvoj društvenih odnosa, za svoj društveno-istorijski napredak. U stvari, takvi napadi na revolucionarni

kurs Saveza komunista i na socijalističko samoupravljanje mogu samo da navode vođu na mlin bilo ideologije birokratsko-tehnokratskog monopola, bilo ideologije kontrarevolucije, jer su to jedine realne alternative socijalističkom samoupravljanju. Zamagljivanju demarkacione linije između revolucionarne ideologije i prakse Saveza komunista na bazi socijalističkog samoupravljanja i tih alternativnih takozvanih „novih struktura“ i ideologija — koje nisu nove ni po čemu sem što sebe tako nazivaju — posljednjih godina naročito mnogo su doprinijela određena kolebanja unutar samog Saveza komunista, a prije svega oportunistički odnos prema pritisku sa pozicija pomenutih ideologija. Taj oportunizam se ponekad ispoljavao kao nacionalizam, drugi put kao priklanjanje buržoaskom liberalizmu, pa opet kao ambiciozno individualističko liderstvo, karijerizam ili malograđansko pomodarstvo ili kao socijalna ili liberalistička demagogija ili kao jedna neodgovorna odbrana svakojakih postupaka koje su sobom nosile tehnokratsko-monopolističke tendencije. No, sve su to pojave o kojima naročito poslije XXI sjednice Predsjedništva Saveza komunista i Pisma dru-ga Tita i Izvršnog biroa veoma često govorimo, pa zato danas neću ponavljati te poznate stvari.

Želio bih da istaknem samo jedno. Nije slučajno što je Savez komunista Jugoslavije morao početi da uređuje stvari prije svega u sopstvenim redovima. Da Savez komunista to nije učinio, radnička klasa — a i on sâm — postali bi veoma brzo nesposobni da se odupru uporednom i zajedničkom pritisku antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga. Jer, naše društvo se našlo u jednoj prelaznoj krizi. A takve krize se ne rješavaju samo parolama o slobodi, već realnim raščišćavanjem pitanja kakve su to snage koje su tu u sukobu i kuda vode naše društvo jedne ili druge. Ako Savez komunista Jugoslavije ne bi to pitanje postavio na takav način, on bi prestao da bude realna revolucionarna snaga i pretvorio bi se — najvjerojatnije — u instrument tehnostrukture državnosvojinskih ili čak grupno-svojinskih odnosa. A ne treba zaboraviti da se radni ljudi ne mogu izboriti za svoje istorijske interese samo svojom samoupravnom praksom i samo svojim spontanim pokretima i akcijama. To pokazuje čitava istorija međunarodnog radničkog pokreta, a i naša sopstvena praksa. Radnička klasa ne živi samo u

fabrikama i samoupravnim zajednicama i ne ispoljava svoje interese i svoju istorijsku volju samo preko i u okviru njih. Ona svoje težnje, takođe, izražava preko drugih klasnih, ekonomskih, socijalnih, idejno-političkih organizacija i kroz socijalističku naučnu teoriju, koja prati i ukazuje praksi na puteve neophodne idejne i političke akcije. Upravo takvu idejno-političku i naučnu sintezu mora da obezbjeđuje prije svega avangarda radničke klase, Savez komunista. Naravno, ne samo Savez komunista, ali prvenstveno on.

Pomenuti pritisci i kolebanja počeli su da slabe Savez komunista upravo u toj njegovoj društvenoj ulozi. Na našu sreću, iskustva su većini komunista i radnih ljudi relativno veoma brzo dokazala ono što je iskustvo savremene socijalističke prakse već mnogo puta dokazalo, naime, da i socijalistička samoupravna demokratija — kao svaki drugi društveni sistem — mora biti sposobna da brani svoj opstanak, svoj razvoj, svoj način života i svoju dijalektiku kretanja, inače će je potkopati — i to pod lažnim parolama slobode — upravo one snage koje su po svom najdubljem društvenom, klasnom i idejnom biću, antislobodarske, antidemokratske i antisocijalističke. Sva ta iskustva treba da budu, dakako, primijenjena prije svega u idejnoj i političkoj akciji Saveza komunista i svih socijalističkih snaga. Ali, one moraju da nađu svoj izraz i u novom Ustavu. To teze za novi Ustav i predviđaju.

Danas pred radničkom klasom i Savezom komunista Jugoslavije stoje ozbiljni zadaci i naponi da se realizuju utvrđeni ciljevi razvoja samoupravljanja u ovoj etapi naše revolucije. Radnička klasa i Savez komunista u toj svojoj borbi moraju se služiti i oružjem teorijske misli i naučnom analizom društvene stvarnosti. Ali, to ne mogu biti teorijske misli i šeme koje su unijete u naše društvo iz sasvim drugih društvenih sistema, već to moraju biti teorija i društvena kritika koje se inspirišu upravo socijalističkom i samoupravnim praksom i koje polaze od zakonitosti toga, a ne nekog drugog sistema.

Pri tome, sa gledišta progresivne kritike naše postojeće društvene stvarnosti nije dovoljno, a pogotovo nije odlučujuće, samo utvrđivati koliko se danas ta praksa razlikuje od takozvanog „konačnog cilja“, to jest od komunizma. Za sadašnji trenutak najbitnija su u tom pogledu prije svega

takva i slična pitanja, kakva su sljedeća: u kojoj mjeri vodeću ulogu u društvu imaju one snage koje po svom klasnom interesu jedino mogu da usmjeravaju razvoj društva ka tom cilju; da li i u kojoj mjeri putevi i sredstva koja one biraju za postizanje tog cilja zaista i omogućavaju ostvarivanje takvog razvoja; kakve neposredne zadatke na pojedinim područjima svoga života i rada jedno samoupravno socijalističko društvo može i treba sebi da postavlja danas, kako bi se ono stvarno kretalo u pravcu takvog dugoročnog cilja itd. Prema tome, naši osnovni problemi leže u traženju i izboru *puteva i oblika kretanja* i raščienja novog društvenog organizma, a ne u nejasnosti *ciljeva*, jer takve nejasnosti u suštini i nema.

Međutim, velik — štaviše, mislim da neću pretjerati ako kažem pretežni — dio naše teoretske društvene kritike ne posmatra stvari u takvom svjetlu. Sa pozicija takozvane „lijeve“ kritike, neki teoretičari našu društvenu stvarnost kritikuju tako što uvijek iznova u njoj otkrivaju elemente državno-svojinskih odnosa, birokratsko-tehnokratskog monopola, grupno-svojinskih odnosa, kapital-odnosa, pa čak i privatnog kapitalizma, nastojeći da time posredno „dokažu“ kako u nas ima malo socijalizma. A time, u stvari, ne dokažu ništa, osim to da u takvim njihovim kritikama ima malo nauke, a mnogo politike sa pozicija koje nisu na kursu socijalističkog samoupravljanja. Jer, „čistog“ društva u istoriji nema. Svaki novi mladi društveni sistem još dugo vremena nosi u sebi elemente onog društva u kome je začet i u njemu se još prije nego što je ono izvršilo svoje istorijske zadatke već rađaju počeci novih društvenih odnosa i njihovih pojedinih oblika. Socijalističko samoupravljanje u našoj zemlji razvija se iz ekonomski nisko razvijenog kapitalističkog društva stare Jugoslavije i državno-svojinskih odnosa iz razdoblja revolucionarne „eksproprijacije eksproprijatora“, i to u jednoj svjetskoj sredini u kojoj dominiraju monopolistički kapitalizam i državno-svojinski oblici socijalističkih proizvodnih odnosa.

Razumljivo je, dakle, da uticaj svih tih realnosti unosi u proizvodne odnose našeg društva — koji su po svojoj društveno-istorijskoj suštini i pravcu kretanja socijalistički — više ili manje elemenata starih društveno-ekonomskih formacija. Izgleda mi da je sve to toliko jasno i opštepoznato da je to

gotovo smiješno ponavljati, jer je upravo konstatujući te činjenice i u saznanju neophodnosti borbe za prevazilaženje takvih pojava i tendencija, SKJ započeo borbu za samoupravljanje i na borbi protiv tih tendencija izgrađivao svoj koncept samoupravljanja. Ipak, pomenuta ultralijeva i slična teorijska kritika naše društvene stvarnosti istrajno se zadovoljava time što uvijek ponovo „otkriva“ već davno otkrivenu Ameriku, da bi uvijek ponovo vršila napade na Savez komunista. Međutim, ona je istovremeno gluva ili jalova u odgovoru na pitanje šta treba raditi, kakvim putevima i sredstvima se može napredovati u razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa i time postepeno prevladavati ostatke staroga ili ispravljati promašaje revolucije.

Vodeće socijalističke snage u svakom trenutku moraju dati upravo taj odgovor, a ne samo da konstatuju činjenice. Ali, pošto pomenuta teoretska kritika „sa lijeva“ taj odgovor ne daje, ona čak daleko zaostaje iza revolucionarne prakse SKJ, a pogotovo iza teorije koja je povezana sa tom revolucionarnom praksom. Zbog toga ona ne koristi mnogo razvoju našeg društva, osim utoliko ukoliko možda djeluje kao pritisak da se sagledavaju određeni problemi. Ali najčešće, ona djeluje izrazito destruktivno.

Teorijska kritika „sa desna“ — ako ostavimo po strani njenu kontrarevolucionarnu krajnost — prije svega je „funkcionalistička“. Ona, dakle, naš samoupravni socijalistički sistem kritikuje sa gledišta njegovog funkcionisanja, tj. njegove unutrašnje stabilnosti, funkcionisanja ekonomskog sistema, unutrašnjih odnosa, samoupravnih demokratskih institucija itd.

Doduše, od toga kako jedan društveni sistem funkcionise, tj. da li on više ili manje „radi“ ili „ne radi“, u velikoj mjeri zavisi i njegov stabilnost i napredak, pa i njegov opstanak. Zato je društvena kritika koja se bavi takvim problemima funkcionisanja društva neophodna, odnosno ona može imati veoma korisnu stvaralačku ulogu. Ali, to samo ako ispunjava dva uslova. Prvo, ako otvorenim društvenim problemima ne pristupa formalnim mjerilima, koja su nastala u nekom drugačijem sistemu društvenih odnosa — i to upravo radi funkcionisanja toga sistema, a uz to još i u određenom vremenu, odnosno na jednom određenom razvojnom stupnju toga sistema. I drugo, ako polazi od saznanja da sposobnost

i način funkcionisanja jednog društva ne zavise samo od subjektivne volje, usmjerenosti i saznanja vodećih društvenih snaga, a pogotovo ne od neke konstruisane „dobre formule“, već prvenstveno od razvoja cjelokupnog odnosa moći klasnih, ekonomskih, materijalnih, idejnih i političkih snaga u društvu. Drugim riječima, naše socijalističko i samoupravno društvo može funkcionisati samo u svojim originalnim institucijama, oblicima i odnosima, koje — u datom odnosu društvenih snaga — stvara sâm socijalizam i sâm socijalističko samoupravljanje. Jedno je, dakle, učiti se na pozitivnim iskustvima prošlosti ili drugih sistema, a drugo je, izgubiti osjećaj za razlike u karakteru klasnih, proizvodnih i društvenih odnosa, kao i za odnos moći društvenih snaga, koji — u krajnjoj liniji — odlučujuće djeluje na funkcionisanje društva, a samim tim i na karakter i funkcionisanje društvenih institucija i odnosa.

I upravo u tome je, po mom mišljenju, suštinska greška i uzrok jalovosti pomenute desne, funkcionalističke kritike naše društvene stvarnosti, naročito one koja je nastala na tlu kapitalističkog društva, pa se onda eklektički prenosi na naše uslove.

Inače, teorije te vrste nisu nastale u konfliktu sa kapitalističkim društvom, već prije u njegovoj odbrani, a u svakom slučaju uz negiranje ili prenebregavanje klasne borbe i drugih objektivnih faktora društveno-istorijskog razvoja. Prenijeta kod nas, ta je teorija u najboljem slučaju mogla da unese u našu društvenu misao formalistički pristup u tretiranju problema funkcionisanja jugoslovenskog društva i njegovih ekonomskih, samoupravnih, demokratskih i drugih političkih institucija, ne vodeći računa o stvarnom odnosu moći društvenih snaga, odnosno o snazi i oblicima otpora vodećoj ulozi radničke klase. Upravo zato kritika našeg sistema sa takvih pozicija veoma često i direktno vodi reakcionarnom političkom rezultatu, odnosno na nju se oslanjaju izrazito reakcionarne i konzervativne snage i tendencije u našem društvu. Možda se može reći da je naše društvo imalo i određene koristi od te vrste kritike, jer je ona unosila neke nove metode u istraživanju pojedinih aspekata funkcionisanja samoupravljanja, odnosno u oblasti takozvanog mikroistraživanja samoupravljanja. Ali, sasvim je jasno da bi vodeće socijalističke snage bitno slabile pozicije radničke klase i socijalizma ako

bi izgradnji ekonomskih, samoupravnih i demokratskih institucija našeg društva pristupile isključivo sa pozicija takvih formalističkih i nedijalektičkih šema. Jer, ne samo razvoj društva i njegovo funkcionisanje je, takođe, društveno-istorijski proces koji je rezultanta djelovanja mnogih materijalnih, klasnih, socijalnih, ekonomskih, idejno-političkih i kulturnih faktora, a ne rezultat konkurencije raznih statičkih formula o najboljem i najfunkcionalnijem rješenju. Zato i na probleme našeg samoupravnog socijalističkog društva ne možemo gledati samo kroz prizmu funkcionalističkih formula koje su nastale van njega samog ili čak van savremenog socijalizma uopšte, već jedino u povezanosti sa razvojem cjelovitog odnosa društvenih snaga u njemu samom, vodeći računa o tome da se taj odnos ne izražava samo u klasnom odnosu već i u oblasti ideologije, politike, raspolaganja ekonomskom snagom, ekonomskom kontrolom, u pogledu načina upravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju itd.

Svjestan sam da sam time dao jednu možda donekle šematsku i jednostranu skicu nekih krajnosti u našoj teoretskoj društvenoj kritici. Međutim, nije mi ni bila namjera da uopštavam ili da se podrobnije upuštam u ocjenu stanja u oblasti naše društvene kritike. Time sam želio samo naglasiti da je proces nastajanja socijalističkog samoupravljanja, u stvari, još uvijek, rekao bih, u fazi dramatične revolucionarne akcije, koju neminovno mora da prati ne samo sukob u ekonomskom i političkom životu, već i ideološki i teoretski sukob sa onom teorijom i društvenom kritikom koja pokušava, s jedne strane, da samoupravljanju daje smisao koji nema nikakve veze sa socijalizmom, a, s druge strane, i socijalizmu takvu sadržinu koja odbacuje samoupravljanje i demokratski koncept u razvoju socijalizma.

ZA DEMOKRATIJU U SOCIJALIZMU, A NE PROTIV SOCIJALIZMA

(Izlaganje društveno-političkom aktivu Ljubljane, 26. marta 1974. godine)

Glavna tema ovog izlaganja je zapravo osvrt na raniji period i na karakteristike razdoblja prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ, na iskustva toga vremena i poruke koje nam ona daju za našu sadašnju i buduću akciju.

1. Šta se, u stvari, dogodilo?

Sada, kada je Savez komunista Jugoslavije iznova učvrstio jedinstvo svojih redova i socijalističkih snaga, protivnici nam prebacuju da smo se odrekli demokratije, odnosno demokratskih oblika borbe mišljenja u Savezu komunista Jugoslavije. Mi se nismo odrekli demokratije, kao što se nismo odrekli socijalističkog, samoupravnog, demokratskog i humanističkog cilja Programa Saveza komunista Jugoslavije. U potpunosti smo svjesni da su razlike u mišljenjima u pogledu rješavanja pojedinih pitanja svakodnevne prakse socijalističkog društva i njegovog razvoja moguće i neizbježne i da se samo njihovim demokratskim sučeljavanjem može izraziti cjelokupna društvena stvarnost. Upravo zbog toga je Savez komunista u svojim redovima njegovao takve demokratske odnose koji su omogućavali sučeljavanje mišljenja i stavova.

Ali oni koji učestvuju u ovakvim demokratskim oblicima borbe mišljenja moraju biti svjesni ne samo svoje od-

govornosti prema cilju ove borbe, prema revoluciji, prema socijalizmu, prema socijalističkom samoupravljanju, prema samoupravnoj demokratiji, već i prema uslovima i faktorima od kojih zavisi borba za ove ciljeve, a posebno prema jedinstvu, akcionoj sposobnosti i društvenoj odgovornosti Saveza komunista. Snaga demokratije u Savezu komunista i u društvu, naime, ne zavisi samo od programa i volje komunista već, u prvom redu, od odnosa moći društvenih snaga, to jest od odnosa moći između socijalističkih snaga, koje su nosilac i pokretačka snaga revolucije, i onih društvenih snaga koje — svjesno ili nesvjesno — guraju naše društvo bilo na put kapitalizma, privatno-svojinskog načina mišljenja i buržoaske ideologije, bilo na put tehno-birokratskog monopola.

Prema tome, ne može se govoriti da je neko za Program Saveza komunista Jugoslavije, za marksizam, za socijalizam, za samoupravljanje, za socijalističku demokratiju itd., ako svojim postupcima u demokratskoj praksi Saveza komunista, u stvari, jača snagu i akcione mogućnosti protivnika socijalizma i socijalističkog samoupravljanja u našem društvu i ako na taj način slabi vodeću ulogu i društvenu moć radničke klase i njene avangarde, Saveza komunista, ili ako čak traži saveznike u ideologiji i akciji protivnika socijalizma ili samoupravljanja.

U godinama prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ Savez komunista je bio — kao što znate — veoma opterećen upravo ljudima sa takvim shvatanjima. I vrlo se brzo pokazalo da je oportunistički, odnosno liberalistički odnos pojedinih komunista ili grupica u Savezu komunista prema nacionalizmu, birokratskom centralizmu, unitarizmu, tehnokratizmu itd. postao nešto drugo, a ne samo oportunistički liberalizam. Naime, u dobroj mjeri takva su shvatanja izrasla iz iluzije da će liberalistički odnos dovesti do nekakvog konstruktivnog demokratskog dijaloga sa nosiocima tendencija koje smo pomenuli. A, u stvari, ubrzo se pokazalo da je upravo takav odnos postao neposredni sprovednik uticaja reakcionarnih i dogmatsko-konzervativnih, odnosno tehno-birokratskih, ideoloških i političkih težnji na sam Savez komunista, da su te težnje postale izvor nejedinstva u Savezu komunista, izvor zaoštavanja društvenih konflikata. Takav razvoj je, razumije se, ne samo potkopavao jedinstvo i akcionu sposobnost samog Saveza komunista već je paralisao i

djelatnost rukovodećih državnih organa, što je dovelo do sve većeg gomilanja neriješenih društvenih problema.

Pri tome je oportunistički liberalizam bio oportunistički i liberalan samo u odnosu prema protivnicima Saveza komunista. Unutar redova Saveza komunista pokušao je, na protiv, da djeluje metodima „čvrste ruke“. Bezobzirno je lovio i uklanjao sa funkcije one komuniste koji nisu „duvali u njegov rog“. Najprije se oportunistički liberalizam pojavio u obliku stvaranja besprincipijelnih grupa ili — kako smo to u Sloveniji nazvali — klanova. Karakteristika tih grupa bila je u tome što one nisu ocenjivale i diferencirale članove Saveza komunista po njihovom stavu prema bitnim društveno-istorijskim, idejnim i političkim ciljevima naše revolucije i Saveza komunista i po njihovom odnosu prema klasnoj sadržini našeg demokratskog političkog sistema i radničkoj klasi kao nosiocu takvog sistema, već prema njihovom odnosu prema pojedinom funkcioneru, oko koga se okupljala takva grupa ili takav klan. Drugim riječima, ko nije pripadao klanu, dobijao je svakakve negativne etikete i bio mu je onemogućen rad u odgovornim organima Saveza komunista; nasuprot tome, onoga ko je pripadao grupi ili klanu, niko nije pitao kako se odnosi prema bitnim problemima našeg socijalističkog razvitka i osnovnim programskim ciljevima Saveza komunista, niti da li njegovi postupci jačaju ili potkopavaju društvenu moć istorijski jedino mogućih nosilaca socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja. Razumije se, to je omogućavalo da u Savezu komunista, čak i na njegove rukovodeće funkcije, odnosno na funkcije u državnom i samoupravnom sistemu, dolaze ljudi sa malo ili čak nimalo zajedničkog sa ideologijom naše revolucije, a pogotovo ne sa osnovnim idejnim i političkim kursom Saveza komunista.

Glavni argumenti oportunističkog liberalizma svodili su se na tvrdnje da su naše socijalističko društvo i Savez komunista Jugoslavije pravili greške, da su dozvoljavali deformacije u demokratskim odnosima, da nam prijete staljinizam i slično. Nema sumnje, ni SKJ, ni radnička klasa, ni socijalističke snage uopšte nisu nepogrešivi niti imuni od deformacija koje prate fazu socijalističkog razvoja u kojoj se naše društvo nalazi. Zato treba njegovati beskompromisnu dru-

štvenu kritiku svakodnevne prakse svih pomenutih faktora socijalističke akcije. Ali takva kritika i takvi njeni metodi moraju proizlaziti i iz osjećanja odgovornosti za to da se njima ne potkopava vodeća društvena uloga i društvena moć onih faktora koji jedini mogu biti — zbog objektivno uslovljene društveno-istorijske uloge njihovih klasnih interesa — nosioci preobražaja društva na osnovama socijalističkih proizvodnih odnosa. Nasuprot tome, oportunistički liberalizam tražio je saveznike u onim društvenim snagama koje u klasnom sukobu stoje na suprotnim pozicijama. To, međutim, više nije bila kritika slabosti, grešaka i deformacija socijalističke i samoupravne prakse, već početak uvođenja političke borbe za vlast, i to sa antisamoupravnih i antisocijalističkih pozicija, u same redove Saveza komunista Jugoslavije.

Na taj su se način te grupe počele razvijati u prave frakcije, koje su na elementima nacionalizma, tehnokratizma i buržoaskog liberalizma počele izgrađivati nekakvu svoju ideologiju, prihvatljivu prije svega onom malograđanskom sloju u našem društvu koji živi u iluziji da se klasne suprotnosti mogu rješavati formalnom demokratijom i koji je postajao prava socijalna baza toga oportunizma. A time su se te grupe automatski našle na pozicijama onih snaga u našem društvu koje su pokušavale da Savez komunista potisnu sa odlučujućih položaja u našem političkom, privrednom, državnom i samoupravnom sistemu, u sferi kulture, nauke i obrazovanja. Istovremeno, postalo je upravo moderno klevetati, potcjenjivati, pa čak i podsmjehivati se narodnooslobodilačkom ustanku i cjelokupnoj našoj revolucionarnoj prošlosti i našim revolucionarnim vizijama budućnosti. Kuda je sve to vodilo, najjasnije se pokazalo onda kada se već počelo dešavati da se nisi mogao ni zaposliti ako si bio komunist. U ime raznih varijanti te nazovi-ideologije frakcije su zatim pokušale da u Savez komunista unesu političku borbu za vlast i ujedno je prenesu u široke narodne mase, kako bi stekle spoljnu podršku za tu borbu. Tako su nastajali poznati takozvani „masovni pokreti” i slične političke akcije koje ne samo da su potkopavale same društvene pozicije Saveza komunista već su bile i u suprotnosti sa našim političkim sistemom.

A uticanju frakcionaštva na pojedine komuniste doprijeli su i određeni nedostaci u radu samog Saveza komu-

nista, od kojih bismo ovdje željeli da pomenemo prije svega dva.

Prvo, Savez komunista duže vremena nije blagovremeno zauzimao jasne stavove o nekim pojavama i dilemama u našem društvu. O uzrocima toga stanja govorićemo kasnije. Činjenice ja da su se otvorena pitanja neposredno gomilala. Zato nije čudno što su se pojedini komunisti, koji su se sami našli pred takvim pojavama i dilemama, kolebali ili čak podlegali uticaju organizovanog djelovanja frakcija i protivnika Saveza komunista. Drugo, Savez komunista je duže vremena u velikoj mjeri zanemarivao idejno, marksističko, teoretsko i praktično političko obrazovanje svojih članova. Stoga je razumljivo što je na svijest jednog dijela članova Saveza komunista Jugoslavije počesto uticala ideologija strana ili čak neprijateljska prema našoj revoluciji. Takvi komunisti su bili, naravno, veoma podložni uticajima frakcionaštva.

Razumije se, malograđanski filistar je aplaudirao takozvanom „novom stilu” oportunističkog liberalizma i pragmatizma, jer je on stvarao pravi eldorado za ona malograđanska shvatanja koja se kreću od buržoaskog liberalizma 19. vijeka i nacionalizma, do ultraljevičarske fraze o socijalnoj i ekonomskoj jednakosti zasnovanoj na diktatu centralizovane države. Radni čovjek, međutim, od takvog ideološkog konglomerata i na njemu zasnovanog praznog pričanja o apstraktnoj slobodi i paternalističkom humanizmu, odnosno tutorstvu malograđanske „elite” nad radničkom klasom nije mogao očekivati ništa osim opasnosti po svoju istinsku slobodu i svoje elementarne klasne i ljudske interese.

Zato nije nimalo čudno što se u takvoj situaciji od Saveza komunista počeo udaljavati upravo radnik, radni čovjek, to jest prava revolucionarna klasna baza Saveza komunista. Jer u onoj mjeri u kojoj je praksa SKJ potpadala pod uticaj takve ideologije, u toj mjeri je Savez komunista samim tim zamagljivao svoje klasne pozicije, to jest svoju avangardnu ulogu u borbi za one interese radničke klase koji su ne samo glavna pokretačka snaga društvenog napretka u našoj epohi uopšte već i jedina prava spona koja može trajno povezivati avangardu sa masama radničke klase. Štaviše, svugdje gdje se Savez komunista usljed pritiska oportunizma i nacionalizma pokolebao ili se čak povlačio iz borbe za interese osnov-

nih slojeva radničke klase i radnog naroda, nastao je prazan prostor. Taj prostor su veoma brzo počeli zaposjedati takozvani „novoljevičari“, koji po svojoj ideologiji predstavljaju mješavinu staljinističkog dogmatizma i ultraljevičarskog anarhizma, a po svojoj realnoj političkoj ulozi samo su oruđe ideologije državno-svojinskog etatizma i birokratskog centralizma. I tako je ponovo potvrđena — u drugim socijalističkim zemljama već oprobana — dijalektička zakonitost da, naime, tzv. „natklasni“ malograđanski liberalizam može postići samo jedan rezultat — da na društvenu scenu ponovo dovede snage birokratsko-centralističkog konzervativizma i dogmatizma.

Kada se Savez komunista bori za vodeću ulogu radničke klase u društvu, on se, naravno, istovremeno bori i za stalno produbljivanje i širenje demokratskih prava građana uopšte. Sasvim je jasno da borba za oslobodenje rada i radničke klase vodi i mora voditi ka višim oblicima demokratske slobode za sve ljude. Ne slažemo se sa teorijom da o tome treba razmišljati tek sutra. Svaki korak dalje u jačanju vodeće uloge radničke klase u našem društvu i u razvoju radničkog samoupravljanja zapravo već stvara uslove za sve demokratskije oblike našeg društvenog života. Stoga naš demokratski politički sistem, uključujući i novi delegat-ski sistem, ne ograničava demokratiju samo na radničku klasu, već je otvoren svim građanima koji poštuju ustavnost i zakonitost socijalističkog društva. Naš demokratski politički sistem poštuje slobodu misli, obezbjeđuje široku slobodu kritike stanja i razvojnih tokova u društvu, uključujući i kritiku političke prakse Saveza komunista. On ne samo da omogućava borbu mišljenja o svim pitanjima trenutnog stanja i daljeg razvoja socijalističkog društva već se zasniva na saznanju da je takva borba mišljenja uslov za napredak socijalističkog društva. Na taj način naš politički sistem obezbjeđuje široku slobodu kritike.

Ukratko, želimo da budemo društvo slobodnih ljudi, koji raspolazu jednakim demokratskim pravima. Ali realnost tih prava zavisi i od prihvatanja jednakih obaveza prema osnovnim karakteristikama našeg društvenog sistema, i to prije svega prema socijalizmu, samoupravnom obliku socijalističkih proizvodnih odnosa, sistemu demokratije koji nije zasnovan na političkim partijama već na samoupravljanju u udru-

ženom radu i slobodi i ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ko odbacuje te svoje obaveze, sâm sebi uskraćuje i svoja demokratska prava u takvom sistemu.

Prema tome, postoji demarkaciona linija nad kojom Savez komunista i sve socijalističke snage moraju istrajno bdjeti. Ona se nalazi tamo gdje počinje politička borba za promjenu odnosa moći društvenih snaga na štetu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, odnosno politička borba u cilju potkopavanja odlučujućih oslonaca političke stabilnosti socijalističkog i samoupravnog sistema i sistema ravnopravnosti naroda Jugoslavije. Ono crveno svjetlo koje se ne može mimoći, a da se ne zapazi, i koje upozorava na tu demarkacionu liniju jesu dvije pojave u našem društvu: prvo, političko organizovanje za napad na bitne tekovine naše revolucije, na socijalizam i socijalističko samoupravljanje i, drugo, napad na bitne uslove opstanka i daljeg razvoja naše revolucije, to jest na vodeću ulogu radničke klase i Saveza komunista kao organizovane svijesti te klase, zasnovane na najširoj demokratskoj saradnji sa svim socijalističkim i demokratskim snagama našeg društva i na nauci. Jer svako popuštanje u borbi protiv ta dva napada značilo bi povlačenje iz klasne borbe i samorazoružanje vodećih i najodgovornijih socijalističkih snaga. To bi značilo duboko i opasno pomjeranje u odnosu moći društvenih snaga na štetu socijalizma.

Zato ta linija i nije data jednom zasnagda, već je određena konkretnim odnosom društvenih snaga u svakom razdoblju razvoja socijalističkog društva. Nema nikakve sumnje da će dalje istorijsko učvršćivanje socijalističkih proizvodnih odnosa, odnosno nestajanje objektivnih uslova za restauraciju kapitalističkih ili tehno-birokratsko-monopolističkih odnosa stvarati uslove da diktatura proletarijata u sve većoj mjeri postaje demokratija za sve. Međutim, nemoguće je preskakat pojedine istorijske faze. A ako bi u ovom trenutku Savez komunista Jugoslavije potcijenio moć klasnih i političkih protivnika socijalizma, samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti, doveo bi u opasnost sve dosadašnje tekovine revolucije, socijalizma, samoupravljanja i bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije.

Upravo su tu demarkacionu liniju prešle frakcionaške grupice u Savezu komunista, koje su za svoju borbu unutar

Saveza komunista počele tražiti saveznike u onim krugovima i slojevima našeg društva gdje uticaj protivnika progresivne politike Saveza komunista nalazi najjači odjek. Drug Tito je uz podršku većine članstva Saveza komunista i njegovih rukovodećih organa uporno upozoravao kakve posljedice može imati takvo ponašanje. Sa jednakom istrajnošću su drug Tito i drugi odgovorni ljudi u rukovodećim partijskim organima ubjeđivali nosioce takvih težnji u Savezu komunista da će dalje oportunističko tolerisanje sistematskog organizovanja političke akcije i organizacije protivnika programskih ciljeva Saveza komunista dovesti ne samo Savez komunista nego i cijelo naše društvo u duboku političku krizu. Demokratski dijalog o svemu tome vođen je u Savezu komunista tokom nekoliko godina.

Ali negativne posljedice djelovanja frakcionaških grupica bile su sve teže i sve očiglednije. Ne samo što je bilo ugroženo jedinstvo Saveza komunista već su i državni organi, naročito savezni, sve teže obavljali svoje funkcije. Frakcije su se dodvorivale buržoaskim nacionalistima i raznim drugim nacionalističkim i reakcionarnim grupama, a nisu htjele da preuzmu odgovornost za bilo koji konkretni prijedlog u pogledu toga šta bi trebalo učiniti, a još manje u pogledu konkretnih odluka. Tako Savezno izvršno vijeće i odgovorni organi u republikama često nisu mogli preduzimati efikasne mjere ni na području privrede ni na drugim područjima društvenog života.

To su bili metodi koje ni Savez komunista ni naše socijalističko društvo više nisu mogli podnositi a da ne rizikuju da odnos moći društvenih snaga opasno ne prevagne na štetu socijalizma i samoupravljanja i da se naše društvo ne nađe u ozbiljnoj krizi. Tako je došlo do poznate inicijative druga Tita i do Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, kao i do svih onih mjera koje su uslijedile poslije te sjednice i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa.

Ako se, dakle, pitamo šta se, u stvari, dogodilo u Savezu komunista Jugoslavije poslije Dvadeset prve sjednice njegovog Predsjedništva, mogli bismo odgovoriti: nije se dogodilo ništa drugo osim što je Savez komunista Jugoslavije preduzeo mjere da svoj sopstveni osnovni idejni i politički kurs u razvitku našeg socijalističkog društva odbrani od pri-

tiska koji pokušavaju da naše društvo i sam Savez komunista Jugoslavije vrata na jednu ili drugu varijantu već prevaziđenih društveno-ekonomskih ili političkih odnosa.

2. Izvori sukobijavanja

O svemu tome smo u posljednje vrijeme mnogo govorili. Sada se ponovo vraćamo na te teme zato što bismo htjeli da upozorimo na neke karakteristike i zadatke u našoj sadašnjoj situaciji. Jer sva razmišljanja o događajima iz proteklih godina bila bi jalova ako ne bi donijela dodatna saznanja za naše današnje i sutrašnje akcije. Zbog toga je sada za nas najvažnije da se zapitamo gdje su zapravo izvori i uzroci svih tih pojava i zašto su one upravo u posljednjem razdoblju poprimile takve razmjere. Jer po svojoj sadržini te pojave ne predstavljaju ništa novo. Kao oblik oportunističkog i birokratsko-konzervativnog kolebanja na raznim prelomnim tačkama naše revolucije, one prate našu revoluciju od samog početka. Novo je to da su te tendencije ovoga puta jače nego u raznim drugim prekretnim trenucima u prošlosti uticale na sam Savez komunista.

Uzroci tome su svakako prvenstveno u samoj prirodi vremena i prilika u kojima živimo, ili, kao što obično kažemo, u objektivnim uslovima. Ali uzroci su i u našim sopstvenim kolebanjima i greškama, zbog čega su te tendencije i mogle uzeti toliko maha.

Prije svega moramo imati na umu činjenicu, o kojoj smo već više puta govorili, da naše društvo u svom razvitku još uvijek nije dostiglo onaj stepen razvoja proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa među ljudima na kojem bi povratak sa socijalističkog samoupravljanja na ovaj ili onaj oblik starih društvenih odnosa — i društveno-istorijski i ekonomski bio nemoguć. Istina je, doduše, da u nas više ne postoje ekonomski stimulanasi za vraćanje na kapitalistički sistem, jer kako po tempu privrednog rasta, tako i po produktivnosti rada naš sistem socijalističkog samoupravljanja može izdržati utakmicu sa kapitalističkim sistemom već na svom sadašnjem stepenu srednje ekonomske razvijenosti, a po perspektivama koje otvara našem radnom čovjeku u pogledu njegove socijalne sigurnosti i lične afirmacije u društvu

on ga, naravno, daleko nadmaša. Ali u nas još uvek postoje i određena područja proizvodnje i privrede u kojima zbog nerazvijenosti proizvodnih snaga privatno-sopstvenički odnos još uvijek može biti produktivan. Ta područja, doduše, ekonomski nisu više odlučujuća, ali zacijelo stalno rađaju određene privatno-svojinske, odnosno kapitalističke težnje i zato i dobijaju podršku određenih slojeva našeg društva.

Osim toga, mi živimo u svijetu u kojem upravo najrazvijenije zemlje i najveći dio svijeta još uvijek žive više ili manje u kapitalističkim odnosima i u kojem je moć imperijalizma još uvijek velika. I uticaji svjetskog tržišta i međunarodnih ekonomskih odnosa na našu privredu i na naše unutrašnje političko stanje igraju određenu ulogu u našem društvu. Sve to, kao i protivrječnosti, teškoće i nedograđenost u sistemu socijalističkog samoupravljanja predstavljaju podlogu koja omogućava ne samo stalnu prisutnost buržoaske ideologije u našem društvu već i tendencije privatizacije i bar parcijalnog obnavljanja kapitalističkih odnosa. Prema tome, ne smijemo zaboraviti da će se socijalističkim snagama našeg društva uvijek svetiti to ako budu potcjenjivale političku moć tih ekonomskih, idejnih i političkih ostataka buržoaskog svijeta u našem društvu.

Neuporedivo više objektivnih mogućnosti nego pomenuti ostaci, rekao bih, za „konkurenciju“ sa socijalističkim samoupravljanjem ima, međutim, ideologija i praksa državno-svojinskog monopola u raspolaganju društvenim sredstvima, monopola oslonjenog na tehnokratski način upravljanja proizvodnjom i privredom kao i državom uopšte. Konačno, nije rijedak slučaj da moramo uvoditi prinudnu upravu zato što je ona trenutno efikasnija nego nepotpuno i nedograđeno samoupravljanje u pojedinim organizacijama.

I neke objektivne protivrječnosti jačaju takve težnje. Na primjer, protivrječnosti između ličnih potreba radnika i potreba za akumulacijom za dalji razvoj proizvodnih snaga i za društvene potrebe uopšte, što je pogotovo bilo veoma aktuelno pitanje prije ustavnih amandmana, jer radnik nije bio dovoljno stimulisan da ulaže na širem planu društvene privrede. No i danas ta protivrječnost nije dokraja razriješena. Zbog toga i zbog drugih sličnih razloga veoma je velika subjektivna uloga organa tehničkog i poslovnog upravljanja u proizvodnji i privredi upravo u ostvarivanju zajed-

ničkih interesa radnika, odnosno društva uopšte. Zato svaka pojava neefikasnosti samoupravnog sistema nužno jača zahtjeve da se radničko samoupravljanje zamijeni birokratsko-tehnokratskim upravljanjem radničkom klasom. To važi pogotovo za ona područja udruženog rada gdje je sama klasna svijest radnika i svijest o njihovoj međusobnoj socijalističkoj solidarnosti još nedovoljno razvijena i gdje objektivne ekonomske teškoće zahtijevaju veće i požrtvovanije napore radnih ljudi. Osim toga, tehnokratizam je danas u porastu u cijelom svijetu, što takođe utiče na oblikovanje društvene svijesti naših ljudi, pogotovo onih koji snose neposrednu odgovornost u tehnostukturi naše privrede.

Stoga se pitanje „ko će koga“, koje je nekada Lenjin postavio u Sovjetskom Savezu, u nas danas postavlja drukčije, naime, ne više toliko kao pitanje — ili socijalizam ili privatnosvojinske tendencije, koliko, u mnogo većoj mjeri — ili socijalističko radničko samoupravljanje u udruženom radu ili tehnobirokratski monopol u upravljanju društvenim sredstvima. To znači da je zbog toga potrebna neprestana ne samo praktično-ekonomska već i idejna i politička borba za utvrđivanje i dalju izgradnju sistema socijalističkog samoupravljanja. Vodeća idejna i politička uloga i akcija Saveza komunista je prema tome, i u tim odnosima bitan uslov socijalističkog i samoupravnog razrješavanja takvih dilema. To je utoliko značajnije što će ta protivrječnost još dugo u narednom periodu ostati kao jedna od glavnih protivrječnosti razvoja ne samo našeg nego svakog socijalističkog društva i jedan od glavnih izvora njegovih unutrašnjih konflikata.

U vrijeme prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije te su se protivrječnosti još posebno zaoštrile zbog teškoća i konflikata nastalih u razvitku našeg samoupravnog sistema poslije reforme iz 1965. godine, koja je bila svakako jedan od najznačajnijih revolucionarnih koraka u razvitku našeg samoupravnog socijalističkog sistema. Ali što se tiče sistema društvene reprodukcije, mislim da smo reformom, zapravo, napravili jedva pola koraka na putu njegovog samoupravnog preobražaja. A u tome je, u stvari, suština samoupravljanja. Još teža situacija je nastala zbog toga što nismo uspjeli da blagovremeno izradimo i uvedemo novi koncept društvenog planiranja, koji bi

bio u skladu sa sistemom samoupravne proširene reprodukcije u udruženom radu. To nismo mogli učiniti dijelom zbog nedostatka iskustva i znanja, a dobrim dijelom zbog nesuglasica u Savezu komunista i u našem društvu, o čemu smo već govorili. Zbog toga reforma na nekim područjima nije bila dovoljno radikalna i efikasna, pogotovo ne u sprečavanju pojedinih deformacija u sistemu proširene reprodukcije. Nećemo podrobnije nabrajati te pojave, jer su one poznate i u posljednje vrijeme smo o njima mnogo govorili.

Takve i slične pojave su, naravno, uznemirile našu socijalističku javnost. Posljedice su se izrazile, s jedne strane, u gomilanju destruktivne kritike cjelokupnog samoupravljanja i u pozivima da se treba vratiti metodima državno-svojinskog i birokratsko-centralističkog upravljanja, a, s druge, u pojavi liberalističkog pragmatizma. Taj pragmatizam je tehno-kratski način upravljanja jednostavno proglasio društveno-ekonomskom nužnošću, a ujedno se usmjerio na davanje koncesija privatizaciji i pritiscima da se naše društvo vrati na buržoaski koncept demokratije. Oportunistički liberalizam je to sve opravdavao potrebom da se dâ otpor dogmatskom konzervativizmu, odnosno staljinizmu, a u stvari je upravo njemu, i jedino njemu, širom otvarao vrata.

Čini se da je u razvitku idejnih i političkih tokova toga razdoblja naročitu ulogu odigrao u posljednje vrijeme više puta pominjani tzv. „kapital-odnos”. Pri tom mislimo na odnose koji nastaju kada, na primjer, dvije organizacije udružuju dohodak radi zajedničkog ulaganja i učestvovanja u rezultatu toga ulaganja. Ako pojedina organizacija učestvuje u zajedničkom dohotku, odnosno u dohotku druge organizacije samo u toj mjeri da joj se vraćaju sredstva koja je uložila zajedno sa dogovorenom nadoknadom, bilo u obliku kamate ili na drugi način, u skladu sa društvenim mjerilima za takve odnose, koji se zasnivaju na raspodjeli prema radu, onda je takav „kapital-odnos” samo „pravna tehnika” u samoupravnom raspolaganju društvenim sredstvima, slično tržištu. Drugim riječima, riječ je o jednom od oblika one pojave za koju je Marks govorio da će biti zakonita i neizbježna u prelazno doba iz kapitalizma u komunizam, naime, pojave da se mlado socijalističko društvo u regulisanju materijalnih kretanja u društvu mora služiti oblikom „buržoaskog prava”, dajući mu novu socijalističku sadržinu. Jedan od

takvih oblika „buržoaskog prava” je, na kraju krajeva, i revolucionarni oblik državne svojine, sve dok je taj oblik način „eksproprijacije eksproprijatora”, a ne oblik tehnobirokratskog monopola.

Međutim, spoljna forma „buržoaskog prava” može primiti i nesocijalističku sadržinu ako striktno ne obezbjeđuje automatsku reprodukciju socijalističkih odnosa. Uzećemo praktičan primjer. Ako bi, recimo, organizacija „A” zahtijevala od organizacije „B” da trajno učestvuju u njenom dohotku na osnovu uloženi sredstava ili, pak, iznudila takvu nadoknadu koja nije u skladu sa društvenim mjerilima raspodjele prema radu, onda odnosi između oba kolektiva više ne bi bili ravnopravni. U tome bi slučaju takvi odnosi u određenoj mjeri stvarno dobili kapitalističku sadržinu, jer bi organizacija „A” prisvajala višak rada organizacije „B”, iako na to na osnovu svoga tekućeg i minulog rada ne bi imala pravo. Neravnopravnost se tu može pojaviti u dva oblika. Ako bi, naime, pri tome bar lični dohoci u obje organizacije bili za isti rad jednaki, onda bi u takvom slučaju kolektiv „B” bio oštećen samo u pogledu sredstava za razvoj uslova svoga rada. Ako bi pored toga i lični dohodak u oba kolektiva bio različit, onda bi kolektiv „B” bio dvostruko oštećen, kako u pogledu uslova svoga rada, tako i u pogledu ličnog materijalnog položaja radnika. Naravno, takvi se odnosi između dvije organizacije multiplikuju na raznim nivoima i zatim utiču na cjelokupan razvoj društveno-ekonomskih odnosa u društvu, što bi unosilo u naše društvo elemente kapitalističkih odnosa, u pravom smislu te riječi a ujedno i zaoštravalo klasne i socijalne konflikte.

Naš novi Ustav ne samo da načelno zabranjuje taj drugi oblik odnosa već je i cjelokupni sistem društveno-ekonomskih odnosa postavio tako da u praksi bude što manje mogućnosti za slične deformacije. Međutim, u razdoblju poslije reforme, dijelom zbog nedograđenosti sistema proširene reprodukcije a dijelom zbog oslabljene akcione sposobnosti socijalističkih snaga, mogli su bez većih prepreka nastajati određeni oblici takvog deformisanog „kapital-odnosa” koji su vršili i ekonomski i politički uticaj na društvo, pa i na stanje u samom Savezu komunista Jugoslavije. Među samim preduzećima bilo je, doduše, manje takvih odnosa, jer je u njima neposredni uticaj samoupravljača još uvijek

bio snažan. Više takvih pojava bilo je u velikim združenim organizacijama gdje je znatan dio dohotka otuđivan od pojedinih organizacija udruženog rada, katkada na osnovu takvog „kapital-odnosa“, a najčešće jednostavno putem administrativnih instrumenata i na osnovu prava koja su statutom stekle „centrale“ združenih organizacija. I zato nije suviše usput podsjetiti one koji kritiku „kapital-odnosa“ upotrebljavaju samo kao sredstvo u borbi za vraćanje na etatiističko-birokratski monopol — da među najopasnije oblike deformisanog „kapital-odnosa“ zapravo spada i nekakva „socijalistička“ prvobitna akumulacija, zasnovana na prostom otimanju dohotka od radnika na osnovu zakona ili unutrašnjih političkih i administrativnih akata i odnosa u samom udruženom radu.

Najviše su te težnje došle do izražaja u sistemu banaka i veletrgovine, naročito spoljne. Tu su se na taj način koncentrisala velika sredstva koja su bila otuđena od proizvođačkih i drugih radnih organizacija i kojima su upravljale veoma male grupe u upravnim organima tih organizacija. Tako je nastajao tzv. anonimni kapital u bankama i trgovini koji je kroz kamate i druge oblike prisvajanja dohotka na osnovu „kapital-odnosa“ relativno brzo rastao i dobijao sve veću ne samo ekonomsku već i političku ulogu u društvu.

Sve je to, naravno, uticalo na međunacionalne odnose. Nastali su konflikti u vezi sa tzv. državnim kapitalom, sa prelivanjem finansijskih sredstava na osnovu „kapital-odnosa“, sa ulogom banaka i velike trgovine na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, sa načinom centralizacije i preliivanja dohotka preko anonimnog kapitala banaka i velike trgovine i velikih integracija i slično. Ovi konflikti pothranjivali su, kako centralistički unitarizam, tako i nacionalistički separatizmi, pa i frakcionaštvo u Savezu komunista.

Ali ove posljedice istovremeno su počele da djeluju i kao uzroci. Iako je vrlo brzo postalo jasno gdje su glavni uzroci teškoća, ipak naše društvo niz godina nije bilo u stanju da brže rješava probleme koje je na dnevni red stavljala praktična primjena društveno-ekonomskog sistema uvedenog reformom. Moralo je doći do Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, do Pisma druga Tita i Izvršnog biroa i do svih drugih akata Saveza komunista poslije te sjednice, da bi naše društvo ponovo stvo-

rilo moralno-političke uslove da se otvoreno i odlučno uhvati ukoštac sa nedostacima sopstvenog sistema i sopstvene društvene prakse.

3. Neraščišćeni problemi u međurepubličkim odnosima kao izvor kolebanja

Jedan od važnih izvora i uzroka nesuglasica i frakcionaštva u Savezu komunista Jugoslavije bili su i neki problemi nastali u poslijeratnom razvoju međunacionalnih, odnosno međurepubličkih odnosa. Od deklaracije Drugog zasjedanja AVNOJ-a naovamo Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije imao je veoma jasne principijelne polazne tačke za svoju demokratsku i progresivnu politiku u međunacionalnim odnosima u novoj zajedničkoj, socijalističkoj državi. Ova politika zasnivala se na priznavanju prava svakog naroda na samoopredjeljenje, na slobodnu afirmaciju nacionalne samobitnosti i na ravnopravnost u zajedničkoj saveznoj državi. Ali u praksi je s vremena na vrijeme dolazilo do trvenja među republikama i nepovjerenja u organe Federacije, koje su posebno izazivali ostaci državno-birokratskog centralizma, posebno oni na području privrede. Takvi i slični ostaci su, naravno, u praksi potkopavali stabilnost demokratskih međunacionalnih odnosa kakve utvrđuje Program Saveza komunista Jugoslavije.

Neposredno poslije rata bio je objektivno potreban znatan stepen centralizma u društvenom upravljanju. Revolucija se, naime, tada borila za opstanak i stvarala prve polazne tačke za materijalni i politički razvoj socijalizma. Ali kada državni centralizam stvarno više nije bio potreban i kada je počeo da gubi svoj revolucionarni smisao i karakter, postao je sredstvo onih konzervativnih snaga u našem društvu koje su našoj revoluciji uporno nametale koncept birokratskog centralizma. Iz istorijske stariarnice taj je državno-birokratski centralizam po pravilu pozajmljivao ideologiju klasičnog nacionalističkog unitarizma, koja je negirala individualnost naroda Jugoslavije a u praksi vodila hegemoniji jednih naroda nad drugima, a sve to iza fasade lažnog proleterskog internacionalizma. Takve pojave su, naravno, morale izazvati otpor svih naroda Jugo-

slavije, koji su onda iskoristili reakcionarni nacionalisti, šovinisti i druge buržoasko-reakcionarne snage za svoje istupanje na našoj političkoj sceni.

Kao što je državno-birokratski centralizam za svoju političku fasadu pozajmio ideologiju unitarizma, tako je i tehnokratski republički partikularizam za svoje potrebe uzeo ideologiju buržoaskog nacionalizma. A preko nje se i stvarno počeo povezivati sa veoma opasnim saveznicima. S jedne strane, sa onim malograđanskim slojem u našem društvu koji zbog svoje vlastite prirode traži lijek za sve društvene bolesti i probleme u nacionalizmu i buržoaskom liberalizmu, a, s druge, sa ostacima onih društvenih snaga koje se još uvijek nisu odrekle svojih kontrarevolucionarnih ambicija i za koje su nacionalizam i izazivanje šovinizma među narodima Jugoslavije oružje koje im u sadašnjim uslovima najbolje odgovara u borbi protiv socijalističkog društva.

Reforma iz 1965. godine nanijela je težak udarac državno-birokratskom centralizmu time što je ukinula državne investicione fondove i uključila cjelokupno područje proširene reprodukcije u sistem samoupravno udruženog rada. Ali to nije u istoj mjeri udarilo i na partikularistički nacionalizam, s obzirom da je reforma ostavila otvorena neka bitna pitanja društveno-ekonomskih i drugih odnosa u sistemu samoupravno udruženog rada, posebno u društvenoj reprodukciji, o čemu smo već govorili. Sve to je tehno-birokratski usmjerenim dijelovima političke strukture u republikama omogućilo ne samo da zadrže veliku snagu u raspolaganju društvenim kapitalom u republici već su se njihove mogućnosti čak i povećale usljed zaostajanja u izgradnji samoupravnog kreditnog i bankarskog sistema, velike trgovine, odnosa i udruživanja rada itd. Ako se borba za raspodjelu društvene akumulacije ranije odvijala u obliku sporova među republikama o podjeli državnih fondova Federacije, ona se sada vodila u obliku konkurencije banaka, trgovine, privrednih organizacija u podjeli dohotka na jedinstvenom tržištu. Na taj način su se i u odnosima među republikama pojavili veoma negativni elementi „kapital-odnosa”, koji su, s jedne strane, postajali opasni za jedinstvo sistema društvene svojine u našem društvu, a, s druge, postali su pravi ekonomski osnov za povezivanje naše privredne tehno-strukture sa antisamoupravnim i antisocijalističkim snagama pod zastavom buržoaskog nacionalizma.

4. Naše subjektivne greške i propusti

Upozorili smo samo na neke objektivne uzroke nastanka pojava idejnog i političkog kolebanja i frakcionaštva u Savezu komunista. U istom smislu mogli bismo isto tako govoriti o ulozima i takvih faktora kao što su generacijske promjene, uticaj međunarodne sredine, odnosno sadašnje međunarodne situacije, problemi neravnomjerne ekonomske razvijenosti pojedinih dijelova Jugoslavije, naslijeđe starog sistema u shvatanjima ljudi itd.

Ali je — po mome mišljenju — od analize ovih objektivnih uzroka još važnije to da što jasnije uočimo i što bolje shvatimo nedostatke i pogreške u vlastitom radu. Svim je sigurno, naime, da i ti nedostaci i greške spadaju među odlučujuće uzroke kolebanja i nastajanja grupaških i frakcionaških tendencija u Savezu komunista. Dakako, nikuda nas ne bi odvelo ako bismo se sada, kada smo učvrstili jedinstvo i akcionu sposobnost organa i organizacija SKJ, i dalje iscrpljivali produžavanjem diskusija o tome koji su članovi i funkcioneri Saveza komunista više, koji su manje, a koji najmanje odgovorni za te greške i nedostatke. Savez komunista se, uglavnom, oslobodio pritiska onih grupica i frakcija koje su proteklih godina u njegove redove unosile nejedinstvo u poglede i u akcije. Naravno, ne smijemo živjeti u iluziji da su time riješeni svi problemi te vrste i da više neće biti pokušaja da se takvi pritisci obnove. I zato, ako neko bude ponovo pokušavao da oživi takve aktivnosti i metode, Savez komunista neće ni najmanje oklijevati i ne smije oklijevati da se obračuna sa takvim ili sličnim pokušajima. Ali ujedno moramo biti načisto da je sada naš najvažniji zadatak da na jedinstvenoj idejnoj i političkoj platformi, koju sada imamo i koja će na Desetom kongresu, biti potvrđena, ujedinitimo sve komuniste, i one koji se u prelomnim trenucima nisu dokraja snašli, ali su pravovremeno shvatili kuda bi ih odvelo njihovo kolebanje.

Ali ako je Savez komunista trpeljiv prema ljudima, ne treba da bude trpeljiv i prema njihovim ili svojim greškama. Nema nikakvog razloga da o tim greškama otvoreno ne govorimo. O nekima smo već govorili, ali ćemo nabrojati još neke.

Prije svega, hoću da naglasim da smo dosta često bili nedovoljno budni prema pojavama takvog shvatanja u Save-

zu komunista koje je slabilo borbu za vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista kao avangarde radničke klase u društvu. Ta greška nije tako rijetko dolazila do izražaja. Mi smo, istina, u svim svojim dokumentima, od Programa do Statuta i kongresnih rezolucija, uvijek podvlačili da je borba za takvu ulogu Saveza komunista u društvu odlučujući uslov za dalji razvoj naše revolucije i za efikasno funkcionisanje cjelokupnog društvenog sistema. Ali u praksi je ta borba dosta često bila potcjenjivana i zanemarivana, odnosno nastalo je shvatanje da je takva uloga SKJ data automatski, jednom zauvijek. Opravdano smo podvlačili da Savez komunista ne može jednostavno uzurpirati vodeću ulogu u društvu i da mu ta uloga pobjedom revolucije nije automatski i zauvijek data, već da je on mora uvijek ponovo izboriti u takvoj idejnoj i političkoj akciji kojom će zadobiti povjerenje radničke klase i najširih radnih masa. Ali upravo ova druga strana uloge Saveza komunista nije bila uvijek dovoljno prisutna u svijesti komunista i našoj akciji. Zato su i razne teorije o spontanitetu, direktnoj akciji masa itd. zauzimale pozicije u redovima Saveza komunista.

U stvari, to znači da Savez komunista ne samo da mora imati jasne idejne i političke koncepcije dugoročnog društvenog razvoja i jasne stavove prema bitnim pitanjima svakodnevnih prakse već po svom društvenom položaju, po svojoj organizaciji i po metodima svoga rada mora biti i sposoban da utiče na svijest masa i da ih organizuje u akciji za ostvarivanje koncepcija i stavova koje zastupa. Iz toga, takođe, proizlazi da naš kompas u borbi za ostvarivanje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista mora biti, u prvom redu, stalna briga i istrajna borba za takav odnos moći društvenih snaga u kojem će svjesne socijalističke snage, sa Savezom komunista na čelu, biti stvarno sposobne da igraju takvu vodeću društveno-istorijsku ulogu. Naime, radnička klasa ne može svoju vodeću ulogu u društvu ostvarivati samo spontano, neposredno, idejno i politički neorganizovano, već je može ostvarivati samo ako radnici i svi radni ljudi budu udruženi i odgovarajuće organizovani. A udruženi i organizovani moraju biti ne samo u samoupravno udruženom radu i drugim samoupravnim zajednicama već i u svojim klasnim političkim organizacijama, u Savezu komunista, u Sindikatu u Socijalističkom

savezu, u Savezu omladine i drugim društvenim organizacijama, što im sve omogućuje da organizuju i koordiniraju svoju klasnu vlast u društvu i svoju socijalističku društvenu akciju i da se u tome oslone na nauku i najnaprednije stvaralačke snage u društvu. Podrivati vodeću ulogu Saveza komunista u društvu znači, dakle, podrivati onaj stub cjelokupnog našeg socijalističkog i samoupravnog društvenog sistema na kojem je podignuta cijela zgrada ekonomske i političke organizacije državne vlasti radničke klase, kao i socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Očigledno je, dakle, da borba za ostvarivanje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista u društvu nije sama sebi svrha, odnosno da Savez komunista takvom borbom ne namjerava prigrabiti politički monopol. U stvari, to je borba za takvu političku strukturu i za takav politički sistem u našem društvu u kojem će nepobitno vladajuću i vodeću ulogu imati interesi radničke klase, tijesno povezane sa svim slojevima radnog naroda.

Ali te smo istine u proteklim godinama dosta često bili premalo svjesni. Isuviše smo bili trpeljivi prema raznim teorijama, a i prema praktičnoj akciji u redovima samog Saveza komunista, koje su vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u društvu otvoreno stavljale pod znak pitanja. Takve akcije obrazlagane su katkad demokratijom, katkad pragmatizmom ili teorijom spontanosti, a katkad i ultraljevičarskim teorijama o tome da samo direktna akcija masa može biti vodeća snaga društva. Posljedice smo ubrzo osjetili. Savez komunista počeo je da gubi uticaj na zbivanja na nekim najvažnijim područjima društvenog života. Staviše, neke ključne pozicije društvenog sistema našle su se u rukama ljudi ili krugova čiji je glavni cilj bio onemogućiti uticaj Saveza komunista. U mnogim privrednim organizacijama tehnokrati su nametnuli radnicima nesamoupravne koncepcije. Poznate su i posljedice na području sistema vaspitanja i obrazovanja, u publicistici, u nekim naučnim institucijama i na nekim fakultetima itd.

Takva i slična iskustva uvjerljivo su upozorenje da ubuduće moramo biti mnogo budniji i odlučniji prema svim pokušajima podriivanja društvene uloge Saveza komunista. Ujedno, moramo otvoreno reći da se komunisti neće ni najmanje kolebati u borbi za to da ključne pozicije na svim

područjima našeg društvenog sistema budu u rukama progresivnih socijalističkih snaga, to jest ljudi koji stvarno stoje na pozicijama socijalizma, marksizma, samoupravljanja, samoupravne demokratije, nacionalne slobode i ravnopravnosti naroda i politike nesvrstavanja u međunarodnim odnosima.

Mnoga kolebanja kod komunista nastala su i zbog toga što se nismo dovoljno odlučno suprotstavili onim shvatanjima o demokratiji koja su negirala njenu klasnu suštinu, odnosno koja su negirala međusobnu zavisnost naše borbe za demokratizaciju društvenog života i naše borbe za takav odnos moći društvenih snaga koji će socijalističkim snagama osigurati vodeću društvenu ulogu. Čak i u mnogim organizacijama Saveza komunista „pravo građanstva” dobile su teze koje su demokratiju jednostavno poistovetile sa borbom mišljenja u društvu i na taj način dale joj nekakav natklasni karakter. No autori takvih teorija i težnji obično su „zaboravljali” reći da društvo nije samo borba mišljenja, već prije svega sukob klasnih i političkih snaga sa dijalektično suprotnim društveno-istorijskim i političkim interesima. A tu takozvani „demokratski dijalog” može isto tako malo da riješi otvorene sukobe interesa koliko on, recimo, može da „pretvori vuka u ovcu”. Svi znamo da se takve antagonističke suprotnosti ponekad odvijaju u obliku svakodnevnih dugotrajnih ekonomskih i političkih borbi, a ponekad dobijaju i dimenzije dubokog revolucionarnog obračuna sa cjelokupnim sistemom kapitalističkog društva. Upravo to se dogodilo u nas za vrijeme narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Onaj ko sada u nas poziva radničku klasu da se opredijeli za takve oblike demokratije koji će ponovo dovesti na političku scenu predstavnike starih društvenih odnosa i klasa, poziva je, u stvari, da se odrekne vlastite revolucije.

Sasvim je sigurno da se socijalizam ne može zamisliti bez demokratike. Međutim, mi hoćemo demokratiju u socijalizmu, a ne demokratiju kao oružje borbe protiv socijalizma. Zato moramo da istrajemo na klasnoj prirodi naše demokratije, što ne znači ništa drugo nego to da u samom sistemu te demokratije mora biti obezbijeđena neosporna vodeća uloga interesa radničke klase, čvrsto povezane sa svim drugim radnim slojevima grada i sela. Budućnost će svakako donijeti nove oblike socijalističke demokratije, to jest ona će

sve više postajati demokratija za sve, ali danas sasvim sigurno odnos moći društvenih snaga još uvijek nije u takvoj mjeri prevagnuo u korist socijalizma i socijalističkog samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti da bismo mogli govoriti o nekakvom natklasnom ili besklasnom sistemu demokratije. Upravo zbog toga naš demokratski sistem mora organski izrastati iz prirode proizvodnih odnosa i podređenosti cjelokupnog sistema vlasti i države takvim proizvodnim odnosima koji su zasnovani na socijalističkom samoupravljanju. Zato je taj politički sistem po društveno-istorijskom i klasnom sadržaju diktatura proletarijata, a po obliku — sistem demokratskih odnosa u samoupravljanju radnih ljudi u udruženom radu i na takvoj samoupravnoj demokratiji zasnovan sistem demokratskih odnosa u domenu državne vlasti radnih ljudi. To smo zapisali i u Ustavu.

Isto tako, često smo se isuviše uzdali u automatsko djelovanje samoupravnih odnosa i organizacija u samom sistemu samoupravljanja. U velikoj mjeri bilo je prisutno shvatanje da je za obezbjeđenje pravilnog i nesmetanog razvoja samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa dovoljno već to što radnici i radni ljudi raspolažu demokratskim pravima u svojim samoupravnim organizacijama. A zbog toga smo bili isuviše spori u stvaranju neophodnog zakonodavstva koje bi trebalo odlučnije da usmjerava razvoj odnosa u samoupravno udruženom radu i u izgradnji cjelovitog sistema samoupravnog planiranja kao i u razvijanju društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja, koje bi trebalo da bude jedno od bitnih osnova jedinstvenog sistema društvenog planiranja. A takvo stanje otvaralo je dosta široke mogućnosti za tehno-kratske deformacije u sistemu.

5. Prvi rezultati nove akcije SKJ

Poslije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista je obavio izvanredno obiman rad i postigao značajne uspjehe, i to kako u unutrašnjem učvršćivanju jedinstva svojih redova, tako i u rješavanju nekih pitanja koja su duže vremena bila otvorena i koja nismo blagovremeno rješavali zbog stanja o kojem smo već govorili. Sada imamo

jedinstveno rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije koje prije Dvadeset prve sjednice nismo imali, pošto su grupaštvo i frakcionaštvo u mnogo čemu podrivali jedinstvo tog rukovodstva i usporavali njegovu akcionu sposobnost. Isto tako, učvršćeno je jedinstvo u svim republičkim i pokrajinskim rukovodstvima Saveza komunista. I proces konsolidacije u opštinskim i osnovnim organizacijama odvija se uspješno u svim republikama.

Ne tvrdimo da su svi problemi te vrste riješeni i svi „bunker” osvojeni, niti da se ubuduće u sličnim ili novim oblicima više neće pojaviti tendencije nejedinstva kojima se sada uspješno suprotstavljamo, ali možemo reći da je sada Savez komunista Jugoslavije sposoban i spreman za nove revolucionarne ofanzive.

Posebno želim podvući da je na tom putu Savez komunista Slovenije duboko i temeljno učvrstio svoje redove. Ne samo da se riješio klanova i frakcionaštva, kako u partijskim rukovodstvima, tako i u organizacionoj bazi već je izradio i jasne koncepte svoje politike, koji su postali platforma za raščišćavanje svih mogućih idejno-političkih kolebanja u Savezu komunista Slovenije. To je povratilo i povećalo akcionu sposobnost Saveza komunista Slovenije, a vraća mu i povjerenje radničke klase i radnih masa. I što je najvažnije, Savez komunista Slovenije je te uspjehe postigao s kadrovima koji pripadaju mladim generacijama i koji su se zajedno sa starijima borili za učvršćivanje redova Partije. To je omogućilo da novi kadrovski sastav rukovodećih tijela Saveza komunista Slovenije, kakav sada nastaje, bude oslobođen lažne dileme „stari — mladi”, koja je služila samo kao sredstvo manipulisanja, kako „mladima”, tako i „starijima”. U novom kadrovskom sastavu u zajedničkoj idejnoj i političkoj usmjerenosti Saveza komunista angažovani su i mladi i stari. A težište odgovornosti je pri tome prešlo na kadrove iz mladih generacija, što nije samo dobro, već je i dokaz žive revolucionarne snage Saveza komunista Slovenije i Jugoslavije.

Slični procesi odvijaju se i u drugim republikama. Naravno, oni još nisu dovršeni. Na mnogim mjestima još uvijek nailazimo na teškoće. Još nisu slomljeni svi otpori, a nisu uklonjeni ni svi elementi frakcionaštva. Međutim, već danas sa sigurnošću možemo reći da su inicijativa dru-

ga Tita da se treba odlučnije uhvatiti ukoštac sa nosiocima nejedinstva u Savezu komunista i kolebanja u ostvarivanju osnovne idejne i političke usmjerenosti Saveza komunista Jugoslavije, kao i politička akcija koja je započela na toj osnovi na Dvadeset prvoj sjednici Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije — odnijeli pobjedu.

Pripremili smo polazne tačke za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije i imamo izrađene gotovo sve nacрте dokumenata, kako za Deseti kongres, tako i za kongrese Saveza komunista u republikama. Priprema svih tih dokumenata tekla je uporedo i uz veliko jedinstvo stavova o osnovnim problemima, zadacima i ciljevima idejne, političke i društvene akcije Saveza komunista Jugoslavije u budućem periodu — ne samo u saveznom već i u republičkim rukovodstvima. Posmatrano u cjelini, svi ti dokumenti znače dopunu i konkretizaciju programa Saveza komunista Jugoslavije za sadašnji period društvene uloge Saveza komunista.

Deseti kongres SKJ zajedno sa kongresima u republikama daće, dakle, komunistima i svim progresivnim snagama našeg socijalističkog društva jasnu konkretnu platformu za njihova opredjeljenja i za njihove akcije. Ti dokumenti su jasni i konkretni i dovoljno beskompromisni, tako da se razna kolebanja neće više moći tako lako kriti iza nekakvih labavih i kompromisnih formulacija koje su prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ neko vrijeme bile „u modi”. Zato će diferencijacija u Savezu komunista i u socijalističkim redovima uopšte ubuduće biti moguća samo na osnovu pitanja; ko je za ove polazne tačke a ko protiv, a ne ko se opredjeljuje za ovog a ko za onog funkcionera? To posebno važi za sastav budućih rukovodećih tijela Saveza komunista. Partijska tijela ne mogu biti debatni klubovi za sučeljnije stavova sa principijelno različitim pozicijama. Partijska rukovodstva moraju biti operativna, akciona rukovodstva. A to mogu biti samo ako su jedinstvena.

Značajan uspjeh Saveza komunista je i novi Ustav i sve one progresivne promjene koje danas nastaju u samoupravnoj bazi našeg društvenog sistema i udruženog rada. Pripremajući novi Ustav željeli smo postići dva glavna i bitna cilja.

Prvo, novi Ustav je morao izvršiti one promjene u društveno-ekonomskim odnosima, u ekonomskim oblicima, u

organizaciji i podjeli političke moći u sistemu samoupravljanja, koje su bile neizbježne, da bi se — koliko pak to Ustav može učiniti — otklonili nedostaci i deformacije u razvoju socijalističkog samoupravljanja i riješili problemi o kojima smo već govorili, odnosno da bi se bar dale polazne osnove za praktičnu akciju u tom pravcu.

Zato Ustav mnogo konkretnije nego do sada precizira ne samo prava radnika već i njihove međusobne odgovornosti i dužnosti, i to ne samo unutar osnovne organizacije udruženog rada već i među osnovnim organizacijama udruženog rada i među radnim organizacijama u sistemu društvene reprodukcije uopšte. Zbog toga je znatan dio ustavnih odredbi posvećen upravo odnosima koji nastaju u sistemu proširene reprodukcije i u društvenom planiranju. Svi ti odnosi postavljeni su tako da bi mogli što više podsticati na ujedinjavanje rada i dohotka, na veću produktivnost i integraciju rada, na samoupravnu i demokratsku koncentraciju i centralizaciju društvene akumulacije za potrebe razvoja proizvodnih snaga i društvenog napretka uopšte, a na osnovu pune kontrole osnovnih organizacija udruženog rada nad dohotkom. Da bi ovi integracioni procesi bili olakšani i ubrzanji, Ustav predviđa i bogatije organizacione oblike u samoj organizaciji udruženog rada i u neposrednoj razmjeni rada između materijalne proizvodnje i drugih društvenih aktivnosti, koje su sastavni dio udruženog rada i faktor stvaranja dohotka u udruženom radu. Time što daje čvršće društveno-ekonomske temelje samoupravljanju, a naročito samoupravnom sistemu društvene reprodukcije, novi Ustav je bitno obogatio i realnu sadržinu nacionalnog suvereniteta i ravnopravnosti.

A to je bio drugi osnovni cilj ustavnih promjena. Sprovođenjem principa da nikakve otuđene tehno-kratsko-monopolističke strukture i nikakvi birokratsko-centralistički privredni centri ne mogu raspolagati društvenom akumulacijom i biti jedini nosilac procesa proširene reprodukcije, već to mogu biti samo osnovne organizacije udruženog rada u odgovarajućim međusobnim društveno-ekonomskim odnosima, novi Ustav je ekonomski, a ne samo politički garantovao svakom narodu njegovo puno samoupravljanje, to jest njegovo puno i slobodno raspolaganje uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada, a time i sredstvima neophodnim za

razvoj njegove socijalne i kulturne nadgradnje. Time je Ustav ujedno uklonio ekonomsku podlogu birokratskog centralizma u Federaciji, osim ukoliko bi se takve deformacije mogle stihijski obnavljati putem regulativnih funkcija Federacije u oblasti privrede. Ali i tu mogućnost Ustav je u najvećoj mogućoj mjeri ograničio zabranom da se formiraju bilo kakvi državno-svojinski privredni fondovi u Federaciji. To, doduše, ne znači da u Federaciji ne može biti nikakvih fondova. Naprotiv, ubijeđen sam da zajednički interesi naroda i narodnosti Jugoslavije zahtijevaju i određene zajedničke fondove republika i pokrajina. Ali ti fondovi ne mogu biti nametnuti s vrha, to jest na osnovu političke snage organa Federacije, već se moraju zasnivati na zajedničkim interesima i na sporazumima između republika i pokrajina, odnosno njihovih samoupravnih organizacija.

Ovakvom sistemu Federacije sada su prilagođeni i struktura, uloga i nadležnosti oba vijeća Skupštine SFRJ, kao i položaj Saveznog izvršnog vijeća i savezne uprave u odnosu prema vijećima Skupštine.

Novi Ustav je veoma jasan i u pogledu položaja i prava čovjeka u nacionalnom opredjeljivanju, upravo zbog toga što nacionalnom pitanju prilazimo prvenstveno sa stanovišta humanizma. Ne smijemo dozvoliti nikakvo nasilno prebrojavanje koje bi moglo unijeti nepovjerenje među narode i narodnosti Jugoslavije. Zbog toga Ustav priznaje svakom građaninu pravo da se slobodno nacionalno opredjeljuje i afirmiše. Ali svakom građaninu priznaje i pravo da se nacionalno uopšte ne opredijeli, ili da se opredijeli samo kao član jugoslovenske državne zajednice. Ukratko, niko nema prava da na bilo koga vrši pritisak u pogledu njegove nacionalne svijesti, ili nacionalnog opredjeljivanja. Samo na taj način nacionalni odnosi u našoj zemlji biće sve manje pod uticajem nacionalne netrpeljivosti, a sve više će imati pravi humanistički karakter. Mislim da je to i glavno oružje kojim se možemo boriti, kako protiv unitarizma, tako i protiv reakcionarnog buržoaskog nacionalizma. U stvari, komunisti odlučnije nego bilo kakav nacionalizam brane slobodu i ravnopravnost svakog naroda. Ali oni to čine na osnovu prava čovjeka i humanih odnosa među ljudima, bez obzira na nacionalnu pripadnost, a ne na osnovu nekog nacionalnog egoizma, koji interese drugog naroda podređuje sopstvenim.

Upravo zato komunisti i mogu biti dosljedni nosioci ideje bratstva i jedinstva, saradnje, udruživanja i zbližavanja među narodima. Jer svi ti procesi istorijske integracije naroda u savremenoj epohi čovječanstva nisu u sukobu sa interesima opstanka i slobodnog razvoja pojedinog naroda, već obrnuto — oni su upravo izraz tih interesa naroda.

Novi Ustav, naravno, nije se mogao zadržati samo na uređivanju društveno-ekonomskih odnosa u samoupravno udruženom radu. Istovremeno se morala učvrstiti i vlast radničke klase i radnog naroda u društvu. U tom okviru posebno je značajno uvođenje delegatskog sistema. Delegatski sistem je snažna brana od pritiska da se našem političkom sistemu nametnu metodi buržoaskog parlamentarizma koji bi po logici stvari oslabili društvenu ulogu socijalističkih snaga. Zbog toga možemo sasvim sigurno reći da smo uvođenjem delegatskog sistema stvorili i uslove za veću političku stabilnost socijalističkog društvenog sistema i samoupravne demokratije. A veća politička stabilnost političkog i samoupravnog demokratskog sistema sasvim sigurno će olakšati i pospješiti razvoj demokratskih oblika socijalističkog političkog života u našem društvu.

Sada nam branioci buržoaskog parlamentarizma, naravno, prebacuju da smo ukinuli neposredne izbore i uveli posredne, i time prekinuli vezu između birača i poslanika. No oni, u stvari, postavljaju stvari naglavce. U buržoaskom parlamentarnom sistemu svakih nekoliko godina nekoliko političkih stranaka nudi građanima svoje kandidate, za koje se oni moraju odlučiti. A kada se odluče i izbori obave, prekine se svaka veza između birača i društvenog upravljanja. U parlamentarnom sistemu akt izbora je cjelokupna društvena funkcija birača. U našem, pak, delegatskom sistemu, delegacije osnovnih organizacija udruženog rada i svake osnovne samoupravne zajednice sastavni su dio skupštinskog sistema i one — preko svojih delegata — mogu stalno uticati na rad skupštine. To je, nesumnjivo, veća demokratska neposrednost nego samo akt izbora svakih nekoliko godina.

Bez oklijevanja se može reći da je novi Ustav, odnosno njegovo sprovođenje, jedno od odlučujućih sredstava za uklanjanje žarišta političke krize u našem društvu, sa kojim smo bili suočeni u godinama prije Dvadeset prve sjeđ-

nice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije. Osim toga, treba reći da ne bismo dobili ovakav Ustav da nije bilo Dvadeset prve sjednice i svih onih mjera koje je preduzeo Savez komunista da bi učvrstio stanje u svojim redovima i u našem socijalističkom društvu uopšte.

U borbi za veću stabilnost našeg privrednog razvoja postigli smo u posljednje vrijeme takođe prve ozbiljnije uspjehe, u poređenju sa stanjem prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ. Tako, je na primjer, u prva dva mjeseca ove godine industrijska proizvodnja u Jugoslaviji porasla za 8,7%; zaposlenost za 4%; realni lični dohoci po zaposlenom za oko 6%, u odnosu na prva dva mjeseca prošle godine. Pored toga, realna potrošnja stanovništva porasla je za 9—10%, a investicije za oko 7—9%. Naročito značajnu karakteristiku investicionog porasta čini to što je on veći u privredi i što je pri tome stopa samofinansiranja privrede u odnosu na prošlu godinu povećana sa 30% na 38%.

Prva lasta, naravno, još ne čini proljeće. Pri svemu tome, naime, inflacija još i dalje ostaje glavni problem naše privrede. Ipak, gore navedeni i drugi uspjesi dokazuju da preduzete mjere nisu bile uzaludne i da se sada sa znatno manje nervoze možemo latiti dugoročnog sređivanja ključnih problema u materijalnim odnosima naše privrede.

Uspjesi postignuti na svim područjima o kojima sam govorio, a prije svega na konsolidovanju redova Saveza komunista, stvaraju uslove da sada jedinstvenije, odlučnije i organizovanije pristupimo rješavanju problema i zadataka na području razvoja društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, u nastojanjima da se poveća efikasnost cjelokupnog samoupravnog sistema, prvenstveno na području društvene reprodukcije, gdje je niz pitanja ostao još otvoren; zatim, na području proizvodnje i udruženog rada uopšte, to jest borbe za napredak proizvodno-tehničke osnove udruženog rada, borbe za dalji rast produktivnosti rada, ekonomičnosti i efikasnosti naše privrede. Isto tako, očekuju nas važni zadaci i u nastojanjima da poboljšamo rad i modernizujemo našu državnu upravu, kao i na području izgradnje socijalne i kulturne politike, samoupravnih interesnih zajednica itd. Vrijeme je, dakle, da mi komunisti posvetimo sve svoje snage tim problemima i zadacima, a onda će, sasvim sigurno, biti manje potrebno da se bavimo samim sobom. Zato

smo danas već u položaju da možemo reći, kao što kaže narodna poslovice: „Manje kokodakanja, više jaja.”

6. Borba na dva fronta — uslov daljih uspjeha

Prvi uslov naših daljih uspjeha u tom pravcu jeste da ne slabi naša borba za idejno i političko učvršćivanje jedinstva Saveza komunista. Stavije, nju moramo prenijeti na sva ona područja našeg društvenog života u kojima su, u proteklom periodu, protivnici socijalizma, socijalističkog samoupravljanja i nacionalne politike Saveza komunista izgradili svoje pozicije. Pri tome bih ukazao na neke aspekte kojih u ovoj borbi moramo biti svjesni.

Prije svega, želim podvući da ovu borbu moramo voditi na dva fronta. Ne možemo se uspješno boriti protiv oportunističkog liberalizma i reakcionarnog nacionalizma ako se ujedno ne budemo odlučno suprotstavljali pokušajima da se u tu borbu ubaci birokratsko-centralistička, dogmat-sko-konzervativna, odnosno staljinistička i unitaristička ideologija. A ima pokušaja i akcija da se, prikrivene iza naše borbe protiv oportunističkog liberalizma i nacionalizma, aktiviraju te druge ideologije.

O takvim pojavama nedavno su opširno i konkretno govorili drug Bakarić i drugi rukovodeći drugovi Saveza komunista Hrvatske. U Hrvatskoj su, naime, nosioci ideologije nacionalističkog unitarizma čak počeli pozivati sadašnje rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske na odgovornost zbog prodora hrvatskog reakcionarnog nacionalizma u periodu prije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, a posebno zbog prodora toga nacionalizma preko dijela hrvatskog rukovodstva na Desetom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. No upravo sadašnje rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske najodlučnije se obračunalo sa nacionalističkom frakcijom u Savezu komunista Hrvatske, pa je time bitno doprinijelo i uspjehu Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ. Postavlja se pitanje šta zapravo hoće oni „revanšisti” koji sada pozivaju na odgovornost rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske za nešto sa čime se upravo ono sukobilo i koji pokušavaju da podriju jedinstvo Saveza komunista?

Na izgled, to je samo revanšistička akcija jednog, to jest hegemonističkog nacionalizma, povezanog sa birokratskim centralizmom protiv drugog, to jest separatističkog nacionalizma. A, u stvari, riječ je o nečem mnogo značajnijem. Riječ je o specifičnoj frakcionaškoj aktivnosti koja sadašnji sukob Saveza komunista sa nacionalizmom i liberalizmom pokušava da iskoristi kako bi izgradila potencijalne pozicije onih snaga koje žele da točak istorije u našoj zemlji okrenu nazad, u korist birokratsko-centralističkih snaga i ideologije konzervativnog dogmatizma. A to, naravno, ne bi bio samo reakcionarni udarac socijalističkom samoupravljanju već i slobodnom samoupravljanju narodâ Jugoslavije. Zbog toga je rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske pravilno postupilo kada se jedinstveno i sa svom odlučnošću oduprlo tim pojavama. I, nesumnjivo, cio Savez komunista Jugoslavije učiniće isto gdje god bi se pojavile takve tendencije. Potpuno je jasno, naime, da bi naša borba protiv separatističkog i šovinističkog nacionalizma bila neuspješna ako se ne bismo isto tako odlučno borili protiv birokratsko-centralističkog i hegemonističkog unitarizma i dogmatskog konzervativizma.

Možda će se nekome činiti čudno što se ograđujem od sadašnjih kritičara Desetog plenuma Saveza komunista Hrvatske, jer sam se ja neposredno poslije toga plenuma, na proširenoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, kritičkom argumentacijom ogradio od njega. No moje kritičke primjedbe na taj plenum bile su drukčije prirode od onih koje sada iznose unitaristi. Smatrao sam da je pozitivna strana toga plenuma to što je kritikovao unitarizam i birokratski centralizam. A kritikovao sam činjenicu što je dio tadašnjeg rukovodstva Saveza komunista Hrvatske pod izgovorom kritike unitarizma, u stvari, zašao u nacionalističke vode; što se počeo povezivati sa sumnjivim saveznicima koji ne mogu biti oslonac socijalističkoj revoluciji, već su, u suštini, njeni protivnici; što se nedopustivim metodima počeo obračunavati sa ljudima koji su možda i činili greške, ali nisu postali neprijatelji revolucije i što je takvim metodima započeo podrivati jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije. A sadašnji unitaristički kritičari rukovodstva Saveza komunista Hrvatske ne traže ni više ni manje nego rehabilitaciju unitarizma i birokratskog cen-

tralizma, što bi samo podstaklo razrastanje drugih oblika nacionalizma. Time takvi kritičari samo potvrđuju da pokušaji osnivanja frakcija na unitarističkoj i birokratsko-centralističkoj osnovi imaju potpuno istu ulogu u podrivanju jedinstva Saveza komunista kao što su je imale nacionalističke frakcije koje oni sada sa unitarističkih pozicija napadaju. Njihov napad, dakle, nije usmjeren protiv nacionalističkih frakcija, već protiv politike Saveza komunista Jugoslavije. Na kraju krajeva, već sama činjenica da danas — kada je našoj zemlji i našoj revoluciji najpotrebnije jedinstvo Saveza komunista — neko podriva to jedinstvo svjedoči da je riječ o akciji kojoj je jedinstvo socijalističke Jugoslavije posljednja briga. Sasvim je sigurno da je nacionalizam koji se pojavio kao politički faktor u Savezu komunista pojedinih republika nanio nepravdu i pojedinim komunistima, jer je veliku štetu nanio i cijelom Savezu komunista Jugoslavije. Ali ovakve nepravde nećemo ispraviti tako što ćemo umjesto jedne frakcije staviti u sedlo drugu, već samo ako se svi komunisti budu odlučno i bez rezerve aktivirali u borbi za jedinstvo redova Saveza komunista i njegovih organa i za realizovanje zajedničke akcione platforme koju danas imamo i koja je svima jasna.

Jedna od političkih bolesti koja može bitno da iskrivi našu sadašnju borbu jeste i sektaštvo. Ono danas dolazi do izražaja u uskom, rekao bih gotovo staleškom objašnjavanju šta je to radnička klasa, šta je klasna baza Saveza komunista i šta je klasna priroda politike Saveza komunista. Sektaški odgovor na ta pitanja neizbježno razbija unutrašnje jedinstvo radničke klase, a ujedno radničku klasu otuđuje od njenih prirodnih klasnih saveznika, seljaka i drugih radnih ljudi. No socijalistička revolucija nije uperena protiv istorijskih ostataka ličnog rada, već protiv kapitalističkog iskorišćavanja tuđeg rada. Nema, dakle, baš nikakvog razloga da se radnička klasa u bilo čemu konfrontira drugim slojevima radnog naroda koji žive od sopsivenog rada. Zbog toga je štetna svaka akcija i politika koja slabi ovaj društveno-istorijski uslovljen i neophodan savez radnih ljudi u uslovima diktature proletarijata.

S druge strane, sektaštvo i ultraljevičarska demagogija produbljuju socijalne i političke sukobe unutar radničke klase time što potkopavaju princip raspodjele prema kvan-

titetu i kvalitetu rada. Taj princip, naime, nije samo objektivno dat i nužan faktor koji stimuliše borbu za veću produktivnost rada već je i najvažniji uslov za usklađivanje odnosa unutar radničke klase, koja je i sama sastavljena iz različitih slojeva, od nekvalifikovanog do visokokvalifikovanog i umnog rada. Za optimalni napredak u samoupravno udruženom radu neophodno je prije svega to da unutrašnji ekonomski i socijalni odnosi u radničkoj klasi budu postavljeni tako da svakog čovjeka, kako nekvalifikovanog radnika, tako i visokokvalifikovanog stručnjaka podstiču na što veće radne i ekonomske uspjehe i jačaju solidarnost cijele radničke klase. A to se može postići samo ako društvena mjerila za raspodjelu prema kvantitetu i kvalitetu rada budu stvarno odgovarala onom osjećanju socijalne pravde koje se zasniva na objektivnim razvojnim i ekonomskim potrebama društva na datom stepenu razvoja, to jest — ko društvu svojim radom više daje, taj neka od njega i relativno više dobija.

I u borbi protiv socijalnih razlika sada se susrećemo sa pretjerivanjima koja nas često već dovode gotovo na prag tzv. „uravnolovke“ i koja veoma otežavaju takvu racionalnu politiku raspodjele koja bi radne ljude podsticala na bolji, kvalitetniji, odgovorniji i produktivniji rad. Osim toga, „uravnolovka“ sasvim sigurno nema nikakve veze sa socijalnom pravdom. Naprotiv, ona obično podstiče parazitizam i neodgovornost u radu. Mislim da je i u tome jedan od uzroka što i kvalifikovani radnici i stručnjaci često odlaze na rad u inostranstvo. Da bismo izbjegli takve krajnosti i da bismo imali jedinstvenu politiku u pogledu rješavanja tih i sličnih pitanja, čini mi se da će svakako biti potrebno ponovo pregledati i poboljšati postojeće društvene dogovore i samoupravne sporazume o društvenim mjerilima za raspodjelu prema radu.

Pri tome problem raspodjele prema radu nikako ne smijemo svoditi samo na problem nekakve materijalne stimulacije za bolji rad. On je i to, ali je bitna činjenica da živimo u epohi takve razvijenosti proizvodnih snaga u kojoj rezultat cjelokupnog društvenog rada, a samim tim i obim ukupne društvene proizvodnje, još uvijek pretežno ili bar u velikoj mjeri zavisi od kvantiteta i kvaliteta rada svakog pojedinog člana udruženog rada. Zato se i odnosi u proizvodnji i ras-

podjeli moraju zasnovati na razmjeni rada za rad — tekućeg i minulog. Prema tome, načelo raspodjele prema kvantitetu i kvalitetu rada — kako u okviru proste, tako i proširene reprodukcije — povezano sa primjenom načela solidarnosti na određenim područjima najdosljedniji je izraz socijalne pravde i ravnopravnosti u uslovima kada svi ljudi toliko zavise od svog ličnog i od zajedničkog tekućeg rada da ne mogu priznati ravnopravnost neradu ili parazitizmu bilo koga.

To važi i za neka pretjerivanja u razmatranju imovinskih razlika. U nas se još uvijek često događa da se progone stvari, a ne ljudi koji zloupotrebljavaju društvo. Svako ko da je ne samo besmisleno i nepravedno već i društveno štetno zagledati u lonac onima koji poštenim radom pošteno zarade svoj lični dohodak. Na kraju krajeva, stalno poboljšanje životnih, materijalnih i duhovnih uslova čovjeka i jeste cilj našeg socijalističkog društva. Osim toga, ima ljudi koji štede i na taj način dolaze do određene imovine, a drugi isti toliki lični dohodak troše odmah, ponekad racionalno a ponekad i po kafanama. Prema tome, ne treba suditi ljude po tome *na šta troše svoj lični dohodak, već kako stiču* onaj dohodak koji troše. A to znači da treba prije svega goniti one koji imovinu stiču na račun tuđeg rada, ili zloupotrebljavaju društvena sredstva ili svoj položaj. Osim toga, opravdanu društvenu kritiku zaslužuju i oni koji se — makar i pošteno stekli svoj lični dohodak — oglašuju o solidarno rješavanje različitih problema socijalnih odnosa u društvu. A takvi i slični problemi ne mogu se rješavati time što ćemo propisivati šta i koliko pojedinac smije da posjeduje, već prije svega time što ćemo preciznije odrediti i kontrolisati izvore ličnih dohodaka i imovine, voditi odgovarajuću poresku politiku, zaoštriti nadzor nad zakonitošću na tom području, osposobiti državne organe za efikasniju zaštitu zakonitosti uopšte, dati poreskim upravama veće kontrolne nadležnosti u provjeravanju izvora prihoda i imovine, izgrađivati i osposobljavati organe radničke kontrole, stvarati fondove društvene potrošnje u cilju smanjivanja socijalnih razlika, voditi diferenciranu politiku doprinosa i cijena za pojedine društvene djelatnosti itd. Drugim riječima, moramo se odlučiti da li ćemo vršiti nadzor i uređivati izvore i mjerila sticanja ličnog dohotka prema radu, ili ćemo u

tom pogledu prvo biti široke ruke, tako što ćemo gledati kroz prste na način kako ljudi stiču novac i na to da li oni koji imaju veći dohodak zaista i više plaćaju društvu, a zatim organizovati politički „lov na vještice“ u obliku hajke na automobile, vikendice itd.

Dosta nejasnoća u pogledu odnosa Saveza komunista prema tehničkoj inteligenciji, i prema inteligenciji uopšte, umijeli su u naš društveni život sektaški, odnosno dogmatski odgovori na pitanje šta je radnička klasa.

Prema nekim teorijama, radničku klasu, u stvari, sačinjava samo sloj fizičkih radnika i eventualno još nekakav niži sloj tehničke inteligencije u proizvodnji. Ovakvo opredjeljivanje prirode radničke klase u uslovima socijalističkog samoupravljanja dovelo bi nas, po mome mišljenju, do besmislenog zaključka da klase određujemo prema vrsti rada, prema visini ličnog dohotka i prema imovinskim razlikama a ne prema položaju u proizvodnim odnosima. To bi bilo, u stvari, staleški slojevsko, a ne klasno definisanje radničke klase.

Mislim da nema nikakvog razloga izmišljati novu definiciju klase, pošto je nauka definisala klasu još prije Marksa, a Marks otkrio put kako da radnička klasa oslobodi samu sebe i time ukine klasnu strukturu društva uopšte. Kada je Marks podrobnije definisao klasnu borbu, rekao je približno ovo: stupanjem u proizvodnju ljudi ujedno stupaju i u određene, od njih nezavisne međusobne odnose u proizvodnji, i upravo položaj koji zauzimaju u tim odnosima određuje kojoj klasi pripadaju. A to znači da klasna borba u uslovima kapitalizma i prelaska iz kapitalizma u komunizam ne može biti nekakava borba za neku utopističku imovinsku ili socijalnu jednakost, već borba za ukidanje najamnog odnosa između rada i kapitala, to jest za takav proizvodni odnos u kome su i rad i kapital, tekući i minuli rad, uslovi, sredstva i plodovi rada pod neposrednom kontrolom radničke klase, to jest onoga ko radi.

U feudalnim proizvodnim odnosima postojao je sopstvenik zemlje, to jest feudalac, koji je na taj način vladao osnovnim uslovom proizvodnje, i seljak — kmet — koji je tu zemlju u feudalnoj svojini obrađivao pod uslovima koje mu je određivao njen sopstvenik. A u kapitalističkim proizvodnim odnosima postoji sopstvenik kapitala, koji je, opet,

glavni uslov rada, i radnik, koji kapitalistu prodaje svoju radnu snagu, pošto je to jedini način da može raditi i živjeti u uslovima kapitalizma. Radničku klasu, dakle, sačinjavaju svi oni koji su prinuđeni da prodaju svoju radnu snagu sopstveniku kapitala, bez obzira na to da li je prodaju jeftino ili skupo, da li su više ili manje obrazovani i kojim sloju ove klase pripadaju. Radnička klasa, naime — po svojoj strukturi — nikada nije bila jedinstvena, već sastavljena od različitih slojeva, pri čemu su takozvani najviši njeni slojevi dosta često bili privilegovani na račun drugih radnika ili, pak, na račun eksploatacije drugih naroda, što je posebno došlo do izražaja u epohi imperijalizma. Zbog toga je još Marks govorio o poburžoazovanju dijela radničke klase, a Lenjin o takozvanoj radničkoj aristokratiji. Zato možemo, takođe, govoriti o djelimično različitim interesima pojedinih slojeva radničke klase u klasnoj borbi, pa i o sekundarnim razlikama u pogledu položaja u proizvodnji koje dolaze do izražaja naročito u imovinskim razlikama. Ali nema nikakvog smisla slojeve radničke klase proglašavati posebnim klasama, pošto bi to značilo da sekundarne imovinske razlike između pojedinih slojeva radničke klase proglašavamo antagonističkim klasnim suprotnostima. To bi značilo razbijanje radničke klase, a ne sve veće udruživanje ljudi u zajedničkom radu, što je jedan od bitnih uslova za oslobođenje rada i radnog čovjeka i za stvaranje uslova prelaska u besklasno društvo.

Time, naravno, ne potcjenjujem značaj socijalne slojevitosti radničke klase. Sasvim sigurno, ni u nas nisu sasvim identični socijalni interesi pojedinih slojeva radničke klase. Te razlike, razumije se, dolaze do izražaja i u političkom obliku, to jest u različitim stavovima prema rješavanju konkretnih društveno-ekonomskih i drugih pitanja u razvoju našeg društva. Ali tu nije riječ o nekim nepremostivim suprotnostima, pošto cjelokupnu radničku klasu od nekvalifikovanog radnika do najvišeg stručnjaka, odnosno intelektualnog radnika, povezuje mnogo jači zajednički interes: svojim radom i borbom za veću produktivnost rada ostvariti što veći zajednički dohodak kao zajednički izvor ličnog dohotka na osnovu raspodjele prema radu.

Stoga mislim da za naše socijalističko društvo ne treba izmišljati nikakve nove klase i nikakve nove teorije o tome

šta je radnička klasa, pošto je nauka već davno definisala taj pojam. Naša radnička klasa je klasa jučerašnjih najamnih radnika koja je revolucijom sebi stvorila mogućnost da sama postane gospodar uslova, sredstava i rezultata svoga rada i da ovlada ključnim pozicijama vlasti u državi. No time ona postepeno uključuje u jednake proizvodne odnose i jednak društveno-ekonomski položaj sve one slojeve tehničke i druge inteligencije i svu onu upravljačku strukturu u cjelokupnom sistemu udruženog rada koja je nekada bila instrument ili sastavni dio sistema klasne vlasti kapitalista nad radničkom klasom, te je zbog toga bila izraziti međusloj koji se bar jednom nogom, a dobar njegov dio i sa obje noge, nalazio u buržoaskoj klasi. Drugim riječima, teoretski gledano, svi ljudi koji žive od svoga rada na društvenim sredstvima za proizvodnju i na osnovu raspodjele prema radu u našem su sistemu radnička klasa, pošto baš ta dva elementa u principu i po sadržini društveno-ekonomskih odnosa određuju jednak položaj čovjeka u proizvodnim odnosima, koji u našim uslovima opredjeljuju pojam klase.

Taj proces, razumije se, nije završen. Naprotiv, u izvjesnom smislu on je tek počeo. U našem društvu još uvijek postoje elementi monopola u upravljanju i raspolaganju društvenim sredstvima za proizvodnju, a time i objektivni izvori mogućih dubljih klasnih diferencijacija, a pogotovo ograničavanja radničke klase u njenom raspolaganju uslovima, sredstvima i plodovima sopstvenog rada. Postoje i drugi izvori raznih socijalnih diferencijacija na osnovu različitog položaja u proizvodnji i radu uopšte koji u sebi nose elemente klasnog odnosa. Još uvijek postoje i jaki elementi suprotnosti između fizičkog i umnog rada tamo gdje se samoupravljanje ograničava i gdje se dohodak otuđuje od radnika.

U vezi s tim ukazao bih na još jedno pitanje. Tehnokratizam nam je nametnuo esnafski odnos prema školskom svjedočanstvu. Mi smo socijalistička zemlja, ali ovakav monopol školskog svjedočanstva kao što postoji u nas postoji u rijetko kojoj zemlji. U stvari, to je esnafska ili slojevsko privilegija. Dobro je što naš sistem stimuliše i zahtijeva sticanje znanja i školskog svjedočanstva. No rad treba cijeliti prema njegovoj vrijednosti, a ne samo prema školskom svjedočanstvu. I to spada u problematiku raspodjele prema

radu. U nas ima mnogo stvarno visokokvalifikovanih ljudi, a naročito mnogo radnika koji su diskriminirani samo zbog toga što ta njihova kvalifikacija nema „pokrića“ u vidu školskog svjedočanstva.

Ekonomska moć države i državne birokratije još uvijek može biti faktor koji u položaj radnika unosi elemente najamnog odnosa prema „državnom kapitalu“. Elemente klasnih suprotnosti u našem društvu treba, dakle, tražiti u takvim i sličnim socijalnim diferencijacijama koje imaju stvarno klasni karakter i nisu samo socijalne razlike, a ne u slojevitosti same radničke klase, odnosno u odnosima između fizičkih radnika i tehničke i druge inteligencije.

Zbog toga pitanje socijalne slojevitosti radničke klase ima za Savez komunista prvenstveno dvojak značaj. S jedne strane, Savez komunista, ako hoće stvarno da bude revolucionarna avangarda radničke klase, mora prije svega izraziti interese i potrebe onih osnovnih slojeva radničke klase koji zbog svog položaja u proizvodnji i u sistemu raspodjele prema radu sa svojim interesima predstavljaju najdinamičniju snagu koja teži daljem poboljšanju društvenog položaja radnog čovjeka. A to su prije svega radnici u klasičnom smislu te riječi, kvalifikovani i nekvalifikovani, kao i oni slojevi inteligencije koji su po svome radu i životnim interesima najneposrednije povezani sa radom radnika i koji su zavisni od njegovog rada. Ako Savez komunista ne bi istrajao na tom principu, izgubio bi svoju revolucionarnu sadržinu, svoju sposobnost da se neprekidno bori za napredak društveno-ekonomskih i humanističkih odnosa među ljudima. Mislim da je u tome i najdublji smisao naše sadašnje borbe za radničku većinu u Savezu komunista. Ne tvrdimo, naime, da je ta većina automatski najprogresivnija. Ali je sigurno da će ona uvijek imati sluha za ono što je stvarno u interesu radničke klase i da će zato i najodlučnije podržavati sve one inicijative Saveza komunista koje će stvarno odražavati neposredne i istorijske interese radničke klase. Drugim riječima, Savez komunista time postaje otporniji na uticaje radničkoj klasi tuđih ideologija i interesa. S druge, pak, strane, on ne može preskakati epohu u kojoj djeluje; mora se boriti za što veće jedinstvo i solidarnost cjelokupne radničke klase. A to je moguće samo ako se uporno bori: prvo, za takav sistem raspodjele prema radu koji će biti podsticaj za

rad svih; drugo, za takav sistem društvene potrošnje koji će obezbijediti određenu preraspodjelu dohotka prema radu u skladu sa potrebom solidarnog savlađivanja prevelikih socijalnih razlika.

7. Savez komunista kao faktor ujedinjavanja akcije socijalističkih snaga

Sa novim Ustavom i Desetim kongresom Saveza komunista Jugoslavije kao i republičkim kongresima Saveza komunista i naše društvo ulaze svakako u novo razdoblje napora za dalji razvoj socijalističkih, samoupravnih i demokratskih odnosa. Taj razvoj i sada, kada smo usvojili Ustav i Platformu Saveza komunista, ne može ići automatski, to jest bez svjesne akcije organizovanih socijalističkih snaga oslobođenih na temeljnu analizu dosadašnjih iskustava i na nauku. Potrebna je usklađena akcija svih društvenih faktora koji mogu doprinijeti ostvarivanju ovih zadataka na čelu sa Savezom komunista.

U ovoj aktivnosti ćemo sasvim sigurno naići na niz teškoća i prepreka. Naići ćemo, i još nailazimo, na različite oblike otpora u postojećoj tehnostukturi, koja želi da zadrži stvari u starim odnosima. Taj otpor nije uvijek svjestan, najčešće čak dolazi podsvjesno do izražaja. Moraćemo se uhvatiti ukoštac i sa političkim otporima sa raznih pozicija koje već poznajemo. Već sada je jasno da onaj dio društvenih snaga koji je u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja razbijen pribjegava metodu opšteg kritikovanja i potcjenjivanja svega što je do sada pozitivno urađeno. I ostaci razbijenog frakcionaštva danas se služe takvom taktikom i takvim metodima. Sa takvim kritikerstvom moramo se odlučno uhvatiti ukoštac svuda gdje se ono javi, bilo da je riječ o ljudima u privrednoj praksi, bilo o onima koji svoju reakcionarnu ili antisamoupravnu političku koncepciju kriju iza lažne fasade nauke. I to ne zbog opasnosti koju bi ta kritika predstavljala sama po sebi, već zbog toga što kritikerstvo te vrste nije ništa drugo do način organizovanja političke akcije protiv idejnog i političkog kursa Saveza komunista u borbi za socijalističko samoupravljanje i samoupravnu demokratiju.

Odgovornost za sve to mora preuzeti na sebe Savez komunistički, Savez sindikata, Socijalistički savez, pa i naši državni i stručni organi. Najvažniji dio te odgovornosti je pravilno, stalno i ažurno obavještanje naše, da tako kažem, radne javnosti o svim problemima. Prvenstveno moramo što brže izgrađivati cjelovit sistem društvenog informisanja, koji je predviđen i novim Ustavom. Vjerovatno bi bilo najbolje da se taj sistem izgrađuje kao specifična interesna zajednica svih zainteresovanih društvenih faktora. Potrebne su nam i ažurne popularne publikacije koje će ne samo davati potrebne informacije i statističke podatke već i odgovarati na pitanja i suprotstavljati se destruktivnoj i lažnoj kritici. Ovu vrstu publikacija smo gotovo sasvim zanemarili. Staviše, protivnici našeg sistema i Saveza komunistički su takvu informaciju proglasili aktivnošću kojom birokrati agituju za sebe i opravdavaju sebe.

Sada, kada se u aktivnu funkciju društvenog upravljanja uključuju hiljade i hiljade članova delegacija u našim organizacijama udruženog rada i mjesnim zajednicama, a njihovi predstavnici u odlučujuće organe udruženog rada i države, takva intenzivna aktivnost postaje prvi uslov za uspjeh delegatskog sistema. Osim toga, moramo ubrzati i akciju za ekonomsko i društveno obrazovanje naših samoupravljača. Potrebna nam je mreža obrazovnih kursova, koje će organizovati Savez komunistički, Savez sindikata, Savez omladine, Socijalistički savez, organi samoupravljanja itd., u kojima će se naši ljudi osposobljavati za obavljanje svojih društvenih funkcija u organima samoupravljanja i skupštinskom sistemu.

Veoma je važno da Savez komunistički u cjelokupnoj akciji oživotvorenja Ustava bude jedinstveno usmjeren. Sada se dešava da, na primjer, u nekoj opštini iz Saveza komunistički isključe direktora zbog toga što se ne slaže s tim da se njegova radna organizacija integriše sa drugom, recimo u neku monopolističku opštinsku organizaciju. Možda je u pravu upravo taj direktor, a ne opštinski komitet. No to uopšte nije razlog da bude isključen iz Saveza komunistički. Evo još jednog primjera. Izvjestan broj radnika neke osnovne organizacije udruženog rada odupre se takvom samoupravnom sporazumu sa drugim osnovnim organizacijama u istoj radnoj organizaciji koji, po njihovom mišljenju, omogućava

odlivanje prevelikog dijela dohotka u zajedničke fondove. Možda oni i nisu u pravu. Ali ustavno i demokratsko pravo ovih radnika jeste da kao samoupravljači slobodno izraze svoj stav. Ipak, njih isključite iz Saveza komunistički. Ovakva isključenja bila bi, naravno, opravdana ako bi pojedinci organizovali hajke, intrige i političke akcije onda kada se većina radnih ljudi opredijelila za određeni zaključak i kada se manjina mora pokoriti odluci većine. Ali ovakve odluke nikako nisu opravdane onda kada radni ljudi izražavaju svoj stav i zalažu se za to da ga prihvate nadležni organi radničkog samoupravljanja. Mislim da Savez komunistički mora imati jedinstven stav prema svim ovakvim i sličnim problemima koji nastaju i koji će nastajati u svakodnevnoj praksi sprovođenja u život novog Ustava. Savez komunistički se stoga mora na odgovarajući način organizovati i saradivati sa drugim društveno-političkim organizacijama i državnim organima.

Želio bih da upozorim na još jedan problem. Za ostvarivanje ustavnih principa u sistemu samoupravljanja nije dovoljna samo volja, potrebno je i znanje. A tog znanja često nema. Nemaju ga ni oni u fabrikama koji moraju rješavati probleme pred koje ih postavlja novi Ustav, ni odgovorni društveni organi koji moraju iznalaziti sistemski rješenja za pojedina pitanja. To znanje treba stvarati. Zbog toga od ljudi u organizacijama udruženog rada ne možemo očekivati da sami preko noći pronađu prava, naučno zasnovana rješenja za sve otvorene probleme. I cijelom našem društvu često nedostaju iskustva i znanja na mnogim područjima samoupravnih socijalističkih odnosa gdje probijamo nove puteve. Upravo zbog toga u ovom trenutku postaje izvanredno značajan zadatak da u većoj mjeri angažujemo nauku za dalje proučavanje pitanja koja na dnevni red postavlja ostvarivanje novog Ustava.

U okviru te akcije svoj dio odgovornosti, i to ne tako mali, moraju na sebe uzeti posebno i Savezno izvršno vijeće i republička i opštinska izvršna vijeća. Mislim da u ovoj akciji mogu izuzetno korisnu ulogu odigrati Privredni savjet i Savjet za pitanja društveno-političkog sistema u izvršnim vijećima. Ova dva savjeta moraju biti otvorena prema cjelokupnoj društvenoj strukturi, to jest u svom radu treba stalno da saraduju sa predstavnicima vodećih organa naših

društveno-političkih organizacija kao i stručnim organizacijama i naukom. Na taj način, naše društvo će biti sposobnije da koncentriše svoje sposobnosti i svoje znanje tamo i u onim organima gdje je put do ostvarivanja i izvršavanja najkraći. Upravo zato mislim da su Privredni savjet i Savjet za pitanja društveno-političkog sistema prema položaju koji sada imaju i najbolje mjesto gdje se može usklađivati sva praktična pomoć samoupravnim zajednicama u udruženom radu i u interesnim zajednicama u ostvarivanju principa novog Ustava.

Mislim da sada postoji i povoljnija društvena klima za realniji prilaz našim privrednim problemima. Moramo biti svjesni da se problemi inflacije ne mogu rješavati preko noći. Dosadašnji rezultati postignuti su prije svega mjerama državne ekonomske politike. To je, doduše, u redu, ali nije dovoljno. Inflacija je, u stvari, oblik stihijskog „usklađivanja” materijalnih odnosa u privredi, to jest odnosa između proizvodnje i potrošnje, između proizvodnje sredstava za proizvodnju i za potrošnju, između produktivnosti rada i akumulacije i ličnih dohodaka, između izvoza i uvoza, između sirovinske i prerađivačke industrije itd. Ali karakteristika ovakvog stihijskog „usklađivanja” materijalnih odnosa putem inflacije je u tome što ona, prvo, ne pita ko će plaćati račun za takvo „usklađivanje”, a, drugo, što svako takvo „usklađivanje” uvijek postaje izvor novog nesklada. Plaćaju ga stvarno svi, proizvođači i potrošači. Pri tome omi plaćaju račune za ono što im je nametnuto, a ne za ono što je stvarno potrebno. Borba protiv inflacije se, dakle, ne može ograničavati samo na državnu intervenciju i na ekonomsku politiku savezne vlade. Štaviše, bojim se da smo već došli blizu krajnjih mogućnosti koje ima državna intervencija. Ubuduće moramo obezbijediti da ova borba bude prisutna u svakoj ćeliji našeg privređivanja i potrošnje. Jer ako hoćemo da savladamo ono stihijsko i štetno prividno „usklađivanje” materijalnih odnosa koje vrši inflacija, onda moramo kao društvo postati dovoljno sposobni da te odnose u što većoj mjeri stvarno usklađujemo i uređujemo pomoću društvenog plana i odgovornosti svakog subjekta u udruženom radu i privređivanju.

Pri tome, borba protiv inflacije ne smije da ide na račun porasta proizvodnih snaga i potrošnje jer bi to prouz-

rovalo stagnaciju u proizvodnji i zaposlenosti. Zbog toga ne treba kriti od naših radnih ljudi da je borba protiv inflacije dugoročni proces i da o njenim rezultatima ne može odlučivati samo vlada već doslovno svi radni ljudi, i to prije svega kako raspolažu svojim dohotkom, gdje ga ulažu i kako usklađuju međusobne odnose i dogovaraju se o zajedničkim planovima proizvodnje i potrošnje. A u toj orijentaciji mora im, naravno, pomoći i društveni plan. Čini se da je zbog toga u ovom trenutku najvažnije manje govoriti protiv inflacije u obliku kritičkih deklaracija, a više od baze do vrha društvenim dogovorima izgrađivati osnove za realniji, dugoročniji plan usklađivanja materijalnih tokova u našoj privredi kao cjelini; na toj osnovi onda privredni i drugi subjekti koji mogu uticati na ostvarivanje takvog plana uzimaju na sebe sasvim konkretne obaveze za rješavanje svih onih problema od kojih zavisi naša dalja akcija u borbi protiv inflacije.

8. Odgovornost Saveza komunista za međunarodni položaj Jugoslavije

Kada govorimo o svim tim problemima, zadacima i akcijama Saveza komunista i našeg socijalističkog društva, ne smijemo zaboraviti da je jedan od faktora koji mora određivati našu politiku na svim područjima o kojima sam govorio i međunarodni položaj u kojem živimo. A on nije takav da bismo se mogli zanositi iluzijom da je naša nezavisnost jednom završena i obezbijeđena. Socijalistička Jugoslavija, istina, nije više balkanska provincija, ekonomski i politički zavisna od imperijalističkih velesila, kao što je to bila pred-revolucionarna Jugoslavija. Nezavisna socijalistička Jugoslavija danas zauzima ugledan položaj među narodima svijeta. Politika nesvrstanosti povezala je Jugoslaviju sa narodima koji predstavljaju većinu svijeta, a njen socijalistički samoupravni karakter sa svim naprednim snagama čovječanstva. Njena unutrašnja nastojanja za razvoj socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije značajan su doprinos ideologiji, teoriji i praksi društvenog i posebno socijalističkog napretka u svijetu. Ideja, teorija i praksa samoupravljanja, koja je upravo u našoj zemlji doživjela najveći us-

pon, postala je sastavni dio ideologije, teorije i prakse naprednih snaga čovječanstva uopšte. Naša revolucija je tako postala jedna od pokretačkih snaga društvenog napretka u savremenom svijetu. Zato Jugoslavija ima mnogo prijatelja u svijetu. Ali i protivnika i otvorenih neprijatelja.

Za sadašnji trenutak je najkarakterističnija, rekao bih, druga faza antiimperijalističke revolucije do juče kolonijalnih i zavisnih naroda, koju je najkonkretnije razotkrila takozvana naftna kriza. U prvom periodu ove antiimperijalističke revolucije većina kolonijalnih i poluzavisnih naroda izborila se za političku nezavisnost. Sadašnje razdoblje borbe tih naroda postavlja u prvi plan zahtjeve za ekonomskim oslobođenjem i ukidanjem onih međunarodnih ekonomskih odnosa koje je u prošlosti uspostavio imperijalizam. Te iste interese najvećeg broja naroda savremenog svijeta od samog početka izražava politika nesvrstanosti. Upravo, u tome i jeste njena snaga. Do juče su vladajuće snage u svijetu potcjenjivale politiku nesvrstanosti i proricale joj kratak vijek. Sada je više ne potcjenjuju. Ali zato nesvrstane zemlje sve češće nailaze na pritiske i druge postupke čiji je cilj podrievanje njihovog jedinstva i njihove akcione sposobnosti. Sve češći su slučajevi direktnog pritiska na nesvrstane zemlje, miješanja u njihove unutrašnje stvari i u njihovu spoljnu politiku. Iako period u koji sada čovječanstvo ulazi predstavlja veliku progresivnu prekretnicu, on sasvim sigurno donosi i nove sukobe zbog jačanja otpora onih snaga u današnjem svijetu koje na ovom ili onom području brane postojeće stanje.

Jugoslavija je jedna od uticajnih članica zajednice nesvrstanih zemalja. To je — uz njen socijalistički i samoupravni karakter — i razlog što su u posljednjim godinama učestaniji pokušaji pritiska na našu zemlju i posrednog miješanja u naše unutrašnje poslove. Nije isključeno da u priličnoj mjeri upravo takvim namjerama treba pripisati i nedavnu notu italijanske vlade, kojom se ona solidarizala, odnosno poistovetila sa određenim antijugoslovenskim stavovima najreakcionarnijih krugova italijanske iredente i fašističkog nacionalizma. Bilo bi, naime, manje čudno a više shvatljivo ako bi Jugoslavija zahtijevala reviziju granica, jer je pri kraju drugog svjetskog rata Jugoslaviji, odnosno slovenačkom narodu oduzeto dosta njegove nacionalne teritorije.

je, kako u zoni „A”, tako i izvan nje. Ali mi smo stanje stvoreno međudržavnim ugovorima prihvatili kao polaznu tačku za sve naše odnose sa Italijom. To nismo učinili zato što smo bili zadovoljni takvim razgraničenjem, ili zato što je pravo jačega bilo na drugoj strani, već prije svega stoga što smo vjerovali, a i danas u to vjerujemo, da će Evropa u drugoj polovini 20. vijeka biti bogatija saznanjem da treba prestati sa mijenjanjem granica i početi sa njihovim ukidanjem i stvaranjem uslova za slobodno kretanje ljudi, bez obzira na njihovu nacionalnu i državnu pripadnost.

To naše povjerenje pokazalo se u našim dosadašnjim odnosima sa Italijom opravdanim. Jer slobodno kretanje ljudi na italijansko-jugoslovenskoj granici nije samo ubrzavalo razvoj prijateljskih odnosa između dvije države već je i objema nacionalnim manjinama — slovenačkoj u Italiji i italijanskoj u Jugoslaviji — omogućilo da se osjećaju slobodnije, jer su obje na taj način održavale koliko-toliko normalne kontakte sa tradicijom i kulturom svoga naroda, a ujedno se demokratski uključivale u društveni život svoje državne zajednice. Nacionalizmi koji su nekada trovali atmosferu na nacionalno-mješovitim područjima gubili su tlo pod nogama, što je svakako doprinosilo i jačanju mogućnosti za razvoj demokratske i humanističke atmosfere na nacionalno-mješovitim područjima.

Duboko smo uvjereni da takvo stanje, takvu politiku i takav razvitak na jugoslovensko-italijanskim granicama podržava ogromna većina ne samo našeg već i italijanskog naroda. Pogotovo je takvo stanje u interesu jačanja demokratskih snaga, kako u Italiji, tako i u Jugoslaviji, i u Evropi uopšte.

Prema tome, nije jasno gdje leži uzrok sadašnjoj akciji italijanske vlade. No u nas se opravdano rada sumnja da je u ovom slučaju riječ o kovanju oružja za eventualne sutrašnje pritiske na socijalističku Jugoslaviju. Ako je to zbilja razlog, onda ne treba uopšte sumnjati u to kakav će biti odgovor naroda Jugoslavije. Ali pitamo se kakva će biti budućnost italijanske demokratije, i prije svega budućnost odnosa među narodima u tom dijelu Evrope, i budućnost nastojanja na uspostavljanju kolektivne bezbjednosti u Evropi, ako one reakcionarne snage u Italiji i van nje koje se bave takvim planovima, uperenim protiv socijalističke Ju-

goslavije, imaju takvu moć da danas određuju politiku Italije u odnosima sa Jugoslavijom.

Kada već govorimo o međunarodnom položaju Jugoslavije, upozorio bih na još jednu karakteristiku i specifičnu odgovornost našeg međunarodnog položaja. Mi smo socijalistička zemlja i, konsekventno tome, činilac u svjetskom procesu socijalističkog preobražaja društvenih odnosa. Znači, i ova činjenica mora opredjeljivati odgovornost i politiku Saveza komunista.

Nismo i ne možemo biti pristalice teorije o različitim modelima socijalizma. Bitne karakteristike socijalističkih društvenih odnosa jesu društveno-istorijski, to jest *objektivno* date i ne zavise od subjektivnih konstrukcija ovih ili onih ideoloških i političkih snaga. Drugim riječima, postoji samo jedna društveno-ekonomska i politička sadržina socijalizma kao društveno-istorijskog procesa. Ali putevi i sredstva u razvoju socijalističkih odnosa zavise od različitih prilika i prije svega od različitih ekonomskih i drugih polaznih pozicija pojedinih zemalja i naroda. Zato razvoj socijalizma u svijetu ne može biti ravnomjeran ni u pogledu razvoja proizvodnih snaga, niti u pogledu stvarne socijalističke sadržine odnosa među ljudima, niti pak po tempu prevladavanja ostataka starih društvenih sistema. Posljedica toga je da i među socijalističkim zemljama u međusobnim odnosima nastaju problemi, nesporazumi, pa i konflikti. A to od svake socijalističke zemlje zahtijeva punu toleranciju, odgovornost i razumijevanje za razlike koje se pojavljuju u društvenom sistemu i politici pojedinih socijalističkih zemalja. Štaviše, ukoliko veći dio svijeta budu zahvatali socijalistički odnosi, utoliko više će zemlje i ljudi koji uzdižu ovaj ili onaj prelazni ili pojedinačni oblik razvoja socijalizma, odnosno ovo ili ono sredstvo u borbi za socijalizam kao jedino „pravilno“ i spasonosno, biti u opasnosti da postanu ne samo ozbiljna kočnica u razvoju socijalizma već i izvor sukoba među socijalističkim zemljama.

Ali i obrnuto; ne manje opasna kočnica za napredak socijalizma jesu oni ljudi koji u svakom zaostajanju revolucije ili u svakoj pojedinačnoj deformaciji socijalističkih i humanističkih odnosa među ljudima u nekoj socijalističkoj zemlji ili u svakom međusobnom sporu socijalističkih zemalja vide poraz socijalizma, te mu okreću leđa tražeći pri-

bježište u preživjelim buržoaskim ideologijama. A takvi ljudi postoje u svakoj socijalističkoj zemlji, pa i u nas. Tendencije takve vrste ne mogu imati našu podršku, bez obzira na to u kojoj socijalističkoj zemlji se one pojavljuju.

Upravo zbog toga se socijalistička Jugoslavija uvijek suprotstavljala miješanju u naše unutrašnje stvari, ne samo zato da bi branila svoju nezavisnost već i stoga da bi štítala svoje pravo na samostalan izbor puta i sredstava u izgradnji socijalističkog društva. Duboko smo uvjereni da to mora postati osnovno načelo svih odnosa među socijalističkim zemljama ako hoćemo da konflikte među njima svedemo na najmanju moguću mjeru. Upravo na ovom principu moraju se i ubuduće zasnivati svi oblici naše saradnje sa socijalističkim zemljama i sa međunarodnim radničkim pokretom, ako hoćemo da, kao socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija, u najvećoj mjeri doprinosimo jačanju socijalizma u svijetu.

Tek ako budemo vodili računa o svim tim i sličnim elementima našeg unutrašnjeg i spoljopolitičkog položaja, znaćemo da pravilno ocijenimo značaj Titove inicijative za odlučan sukob sa oportunističko-liberalističkim, a i svakim drugim pokušajem grupašenja i frakcionašenja u Savezu komunista, pa i značaj uspjeha Saveza komunista u razdoblju poslije Dvadeset prve sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije.

O SAMOUPRAVNIM INTERESNIM ZAJEDNICAMA

(Riječ u diskusiji na XX skupštini Stalne konferencije gradova Jugoslavije 3. oktobra 1974. godine, u Herceg-Novom)

Dogovor koji je prije nekoliko dana postignut u Savjetu za oblast društveno-političkog uređenja, a gdje su učestvovali predstavnici saveznih organa i društveno-političkih organizacija i predstavnici i rukovodioci državnih i političkih tijela republika, treba da bude načelna osnova za realizaciju ustavnog koncepta interesnih zajednica. Jedinstvo koje se ispoljilo u diskusijama na sjednici pomenutog Savjeta u Beogradu, pa i ovdje na Skupštini Konferencije gradova, omogućava nam da, s jedne strane, ubrzano radimo na izgradnji interesnih zajednica u skladu sa obavezama koje imamo na osnovu Ustava i zakona, a i da istovremeno radimo i usklađenije i jedinstvenije. Ma koliko da je tačno da ne moramo baš o svakoj pojedinosti, o svakoj organizacionoj formi, ili svakom elementu sistema odnosa u izgradnji interesnih zajednica imati jedinstvena rješenja u čitavoj Jugoslaviji, ipak mislim da ono što je tu osnovno, bitno i jedinstveno za samoupravni socijalistički sistem mora biti svuda obezbijeđeno. Mislim da je takođe pravilan i razumljiv zahtjev da se pri tome ne treba suviše stijesniti u neke propise i forme, već da i iskustvu treba dati određeni slobodan prostor, odnosno omogućiti da se na osnovu toga iskustva i poučimo u mnogo čemu što danas, u stvari, još ne možemo da sagledamo i da znamo.

Međutim, kao što sam rekao, moramo ipak raditi tako da istovremeno obezbijedimo jedinstvo u bitnim, načelnim i osnovnim pravcima razvoja sistema interesnih zajednica.

Ja mislim da će za to biti potrebno — a i u tom smislu smo se dogovorili na sjednici Savjeta o kojoj sam govorio — određenim zakonom regulisati tu materiju. U nekim bitnim osnovanima, koje se tiču samog socijalističkog samoupravnog sistema, biće potrebno da se to reguliše i saveznim zakonom, a još više će ta pitanja morati da se regulišu zakonima u republikama. Ako bismo dozvolili da unutrašnji odnosi u interesnim zajednicama postaju stvar, rekao bih, proizvoljnih rješenja i protivrječnih shvatanja, onda bi nam se moglo dogoditi da stvorimo interesne zajednice na koje prenosimo veliku društvenu odgovornost — jer one, u stvari, treba da vrše vrlo značajne društvene funkcije — a da one, u stvari, ne budu sposobne da snose tu odgovornost.

Ne treba, naime, zaboraviti da neke od tih interesnih zajednica preuzimaju na sebe funkcije koje su do sada vršili državni organi, a to su funkcije koje se — ne samo kada se radi o našoj neposrednoj prošlosti, nego i inače, kada je riječ o savremenim društvima uopšte — smatraju normalnim funkcijama države.

Time što se te funkcije prenose sa države na samoupravne interesne zajednice, sam društveni značaj tih funkcija se ne mijenja. To znači da te samoupravne interesne zajednice moramo osposobiti da one sa istom odgovornošću, kao i državni organi, izvršavaju svoje društvene obaveze. Drugim riječima, prenošenjem tih funkcija na samoupravljače odnosno na njihove samoupravne interesne zajednice, one preuzimaju na sebe i veoma značajnu odgovornost i prema radnim ljudima, i prema društvu kao cjelini.

Neki se pomalo pribojavaju zakonskog regulisanja, da se time ne bi suviše stijesnila ili isformalizovala izgradnja interesnih zajednica. Naravno, takva opasnost postoji ako ne bismo bili pažljivi pri izradi zakona. Ja ću ukazati samo na nekoliko svojstava interesnih zajednica koja očigledno upućuju na to da je to neophodno zakonsko regulisanje.

Bar pet interesnih zajednica koje izričito navodi savezni Ustav, a na osnovu njega i republički ustavi, tj. u oblastima nauke, obrazovanja, kulture, zdravstva i socijalne zaštite, biće u položaju da će njihove skupštine ravnopravno odlučivati sa odgovarajućim vijećima opštinskih, pokrajinskih i republičkih skupština. To ravnopravno odlučivanje nije samo pravo interesnih zajednica, odnosno njihovih skupština, ne-

go je istovremeno i njihova odgovornost prema cjelini interesa društveno-političke zajednice. I obrnuto, ravnopravno odlučivanje sa skupštinama interesnih zajednica od strane vijeća udruženog rada ili društveno-političkih vijeća — zavisno od toga o kakvim pitanjima će se raditi — ne znači sada neku kontrolu tih vijeća nad interesnim zajednicama, nego, u stvari, predstavlja ujedinjavanje određenih društvenih funkcija koje moraju biti ujedinjene u opštinskim, odnosno pokrajinskim i republičkim skupštinama.

Kada su u pitanju neke interesne zajednice, recimo u oblasti obrazovanja, opet bih želio da naglasim da sama materija kojom će se baviti ta interesna zajednica nije čak samo stvar ni onih koji finansiraju obrazovanje, to jest organizacija udruženog rada, niti je samo stvar organizacija udruženog rada u oblasti obrazovanja, već je to i stvar šire društvene zajednice.

Prema tome, sve to što je, u stvari, opšti društveni interes, treba da bude uključeno u sistem skupštinskog odlučivanja. Kada je riječ o takvom društvenom interesu u nekoj od naprijed pomenutih društvenih djelatnosti, onda skupštine interesnih zajednica u njima postaju jedno od vijeća opštinske, odnosno republičke skupštine sa istim položajem kao i druga vijeća tih skupština. Očigledno je da to ne može da bude stvar samoupravnog sporazuma ili nekog samostalnog odlučivanja u interesnim zajednicama, nego da svi ti odnosi moraju biti regulisani zakonom. Zakonom, prije svega, mora biti određeno koja su to pitanja o kojima zajednički i ravnopravno odlučuju vijeća skupština opština odnosno republika i skupštine interesnih zajednica. Zakonom, zatim, treba da bude regulisan i postupak kojim se rješavaju sporovi koji mogu da nastanu između skupština interesnih zajednica i vijeća skupštine opštine odnosno republike, kao i čitav niz drugih takvih pitanja.

Uzmimo, zatim, drugi sklop pitanja — neotuđiva prava radnika. Već sada tu ima pomalo stihije kad je riječ o odnosu interesnih zajednica prema ovim pravima ili se bar u formulisanju samoupravnih sporazuma o interesnim zajednicama tu i tamo osjeća pokušaj da se putem interesnih zajednica, u stvari, zakidaju neotuđiva prava radnika, da se pod firmom interesne zajednice faktički ponegdje nastoji da se udruženom radu, odnosno osnovnim organizaci-

jama udruženog rada i organizacijama udruženog rada uopšte oduzmu samoupravne funkcije. Očigledno je da zakon mora garantovati radnicima u udruženom radu da interesne zajednice ne mogu preuzimati na sebe one funkcije koje inače po Ustavu pripadaju osnovnim organizacijama udruženog rada odnosno samoupravljačima.

Tu postoji još niz drugih otvorenih pitanja. To je, recimo, pitanje društvenog nadzora nad radom interesnih zajednica, politički, idejni i drugi problemi koji su vezani za aktivnost interesnih zajednica, problem njihovog finansiranja, odgovornost interesnih zajednica prema društvenom planu, prema finansijskoj politici, za stabilnost privrede itd. i odgovornost prema društvu uopšte. Dalje, to su problemi inspekcije u oblasti školstva ili zdravstva itd. To su očigledno, vrlo značajna pitanja koja moramo regulisati zakonom. Ako bi se dogodilo da nam se u nekoj interesnoj zajednici, naročito u djelatnostima od posebnog društvenog interesa, pojave određeni ekscesi, zatvaranje u sebe, cehovske deformacije ili pokušaji da se pod firmom samoupravljanja u interesnim zajednicama nametne politika koja je tuđa našem društvu i slično, očigledno je da bi se na taj način kompromitovao sam sistem samoupravnog interesnog organizovanja i da bi to poslužilo kao oružje svim onim snagama u našem društvu koje inače napadaju sistem socijalističkog samoupravljanja.

Eto, to su, po mom mišljenju, razlozi zbog kojih se ne bi trebalo dalje zadržavati na dilemi — da li zakonom da regulišemo te stvari ili ne, jer to, očigledno, zakonom moramo da regulišemo. Problem je samo u tome da što prije sagledamo šta, u stvari, treba da uđe u zakon, a šta treba da bude regulisano samoupravnim sporazumom interesne zajednice.

Ja bih rekao čak i to, da bi na početku bilo bolje, odnosno manje opasno ako budemo previše oprezni nego ako budemo premalo oprezni. Mi te zakone možemo kasnije usklađivati odnosno sužavati zakonsko regulisanje. Ali mišlim da je upravo sada, u ovom prelaznom periodu, veoma značajno da promašaja bude što manje, kada već ne možemo sa sigurnošću tvrditi da ćemo spriječiti svaki promašaj u jednom poslu gdje, tako reći, probijamo nove puteve.

To, međutim, ne znači da treba čekati na te zakone, iako ćemo morati da ubrzamo njihovo donošenje. Treba uporedo raditi i na samoupravnom sporazumijevanju, s tim što će se osnovne interesne zajednice sigurno morati prilagoditi zakonskim normama.

Pošto imamo kratak rok za prilagođavanje postojećih interesnih zajednica novom ustavnom sistemu, treba da se orijentišemo na ono što je glavno, da od nečega počnemo, makar to što budemo stvorili i ne bilo perfektno. Ali, to ćemo ispravljati u narednom periodu na osnovu iskustva i znanja koja budemo stekli. Bolje je, dakle, izgraditi jedan manje perfektan sistem nego da to odložimo čekajući neko potpuno rješenje koje, očigledno, možemo postići tek kada steknemo više iskustva na tom području.

U vezi s tim rekao bih još nešto o značaju samoupravnih interesnih zajednica. One, dakako, nisu nešto sasvim novo u našem društvu. One postoje odnosno nastajale su, tako reći, od samog početka našeg samoupravnog sistema, mada dosta spontano, bez razračenog cjelovitog koncepta u njihovoj društveno-ekonomskoj i demokratskoj sadržini i ulozi u samoupravnom društvu. Međutim, novim Ustavom mi smo koncept interesnih zajednica cjelovitije razradili i interesnim zajednicama smo dali daleko veću društvenu ulogu nego što su je do sada imale. Ja bih čak rekao da je ustavnim konceptom interesnih zajednica naše socijalističko samoupravljanje — a pogotovu neophodna istorijska potreba za integracijom, za udruživanjem, pa i za centralizacijom i demokratizacijom određenih zajedničkih funkcija — dobilo jedno novo sredstvo, jedan nov organizacioni mehanizam, i demokratski i samoupravni, koji će u velikoj mjeri poboljšati efikasnost našeg samoupravnog sistema.

U vezi s tim kratko bih ukazao na tri aspekta.

Prvi je onaj koji sam već ranije spomenuo, to jest da putem interesnih zajednica želimo da podružtvimo određene funkcije, tačnije rečeno, da demokratizujemo određene funkcije koje su do sada bile u nadležnosti države, prenoseći ih u sistem socijalističkog samoupravljanja, ali na takav način da se one ne pretvore u jedan parcijalni interes, nego da se i dalje osvaruju u jednoj široj zajednici koja povezuje i objedinjava sve društvene interese u određenoj oblasti. Neke od tih funkcija su takve prirode da su i dalje zajednički interes društva.

To su naročito oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite itd., koje u okviru interesnih zajednica mogu dobiti i svoje samoupravne dimenzije a i svoju punu odgovornost za ostvarivanje zajedničkih društvenih interesa, te se moraju zajednički, odnosno jedinstveno regulisati i ostvarivati. Njihov značaj je utoliko veći zbog toga što se radi i o onim oblastima udruženog rada gdje posrednik među radnim ljudima, odnosno u razmjeni njihovog rada ne može biti tržište, već samoupravni sporazum koji će voditi računa i o zajedničkim i o pojedinačnim interesima svih učesnika sporazuma i društva kao cjeline.

Drugi aspekt interesnih zajednica, ako bih se nešto pojednostavljeno izrazio, jeste da je *samoupravljanju potrebna ne samo vertikalna, već i horizontalna integracija*. Upravo to omogućava radnom čovjeku u osnovnoj organizaciji udruženog rada da ovlada ne samo cjelokupnim procesom proširene reprodukcije, već i cjelovitim sistemom zadovoljavanja njegovih socijalnih, kulturnih, zdravstvenih i sličnih društvenih potreba. Time samoupravljanje dobija jednu novu dimenziju, koja omogućava da radnik upravlja ne samo sredstvima za proizvodnju, nego, u stvari, i onim dijelom rezultata rada koji smo nazvali viškom rada, ali koji kroz sistem samoupravnih interesnih zajednica praktično prestaje da bude višak rada i postaje sastavni dio sredstava sa kojima radnik obezbjeđuje sebi i društvu kao cjelini zadovoljavanje socijalnih, kulturnih i drugih potreba.

I najzad, treći aspekt koji bih želio da spomenem — interesne zajednice dobijaju značajnu ulogu i u oblasti privrede, odnosno udruženog rada, i to naročito u dva pravca. One mogu postati veoma značajan oblik takozvanih samoupravnih velikih sistema, tamo gdje se više ne radi samo o udruženom radu, nego rekao bih o udruženim interesima toga rada sa širim društvenim interesima, ili, u najmanju ruku, sa širim zajedničkim interesima pojedinih dijelova udruženog rada. Riječ je o elektroprivredi, vodoprivredi, željezničkom i putničkom saobraćaju, stambenoj privredi, komunalnim djelatnostima itd.

Kao ilustraciju uzeću samo jedan primjer iz naše prošlosti. Mi smo u pogledu organizovanja elektroprivrede, odnosno energetike, imali stalnu podvojenost između radnih organizacija elektroprivrede i organizacija udruženog rada

u ostaloj privredi. Razvijala se jedna tendencija zatvorenog, monopolističkog sistema elektroprivrede, pravdanog argumentima da elektroprivreda traži jedinstvo na bazi tehnologije itd., što je samo po sebi tačno, ali je samo jedna strana pitanja. Na drugoj strani smo imali privredne organizacije koje su nastajale, uspostavljale kapacitete — industrijske i druge — koji su trošili električnu energiju, a da se nisu pitale ko je taj ko će finansirati izgradnju izvora energije i zadovoljiti te njihove potrebe. Mislim da je ta podvojenost interesa u dobroj mjeri bila uzrok činjenice da mi, prvo, nismo uopšte mogli doći do jednog zaista savremenog i jedinstvenog sistema elektroprivrede, energetike i, drugo, da nam, u stvari, izgradnja izvora energije već čitav niz godina zaostaje iza izgradnje privrednih kapaciteta koji su vezani za te izvore energije.

Mislim da će uspostavljanje sistema interesnih zajednica na tom području, gdje će i privreda i elektroprivreda biti u uzajamnoj zavisnosti, a istovremeno i u položaju da zajednički utvrđuju bar dio dohotka koje će biti upotrijebljen za dalji razvoj energetike, omogućiti da dođe do jednog demokratskog i istinski samoupravnog energetskog sistema koji će obezbijediti i potrebno tehnološko jedinstvo, a da istovremeno radni ljudi u organizacijama udruženog rada — i u jednoj i u drugoj oblasti — neće zbog toga biti lišeni svojih samoupravnih prava i mogućnosti raspolaganja dohotkom.

Slično će biti i kod vodoprivrede, koja isto tako povezuje mnoge interesente.

Mislim da je to utoliko važnije što se u tim oblastima privrede svi problemi unutrašnjih odnosa ne mogu više rješavati isključivo putem tržišta, odnosno na osnovama tržišne razmjene rada. Interesne zajednice će omogućiti da se i u oblasti privrede, tamo gdje je moguće, unose i elementi prevazilaženja tržišnih odnosa i izgradnje određenih ekonomskih odnosa na bazi samoupravnih sporazuma koji će voditi računa o interesima svih.

Ako sve to imamo u vidu, onda je sigurno da će to samoupravno organizovanje u interesne zajednice dobijati na ulozi u našem društvu, jer će omogućiti upravo stvaranje velikih samoupravnih, demokratskih organizama koji povezuju širi krug interesa vezanih za određene društvene djelatnosti, bilo da je riječ o privredi ili neprivredi.

Iz naprijed iznijetih razloga, prilikom utvrđivanja načela za organizovanje interesnih zajednica treba imati u vidu činjenicu da će nam praksa očigledno pokazati, odnosno dati različite tipove interesnih zajednica i da će biti teško za sve te tipove naći identična načela za unutrašnje samoupravne odnose. Podsjetiću na nekoliko tipova interesnih zajednica o kojima smo danas raspravljali, odnosno koji su nam već sada jasno pred očima.

To je, prije svega, pet interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa koje Ustav posebno spominje (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita). Očigledno da su to takve interesne zajednice koje vrše ne samo poslove od neposrednog interesa za svoje članove nego istovremeno i važne društvene funkcije. Zato one treba da budu u sklopu opštinske i republičke skupštine. Možda u tu kategoriju možemo donekle uključiti i stambene interesne zajednice, i to ne toliko po samom njihovom karakteru, po osobinama koje su karakteristične za pet ranije spomenutih interesnih zajednica već, prije svega, zbog značaja koji će stambene interesne zajednice imati, odnosno koji imaju za građane. Tu, rekao bih, kvantitet prelazi u kvalitet. Zato vjerovatno možemo predvidjeti mogućnost da u opštinama i stambene interesne zajednice imaju sličan položaj u strukturi opštinske skupštine kao i naprijed pomenute interesne zajednice u djelatnostima od posebnog društvenog interesa.

Drugi tip interesnih zajednica će biti privredne interesne zajednice o kojima sam prije govorio i koje će se uglavnom zasnivati na udruživanju dohotka i na regulisanju nekih zajedničkih ekonomskih interesa. U toj oblasti vjerovatno zakon, prije svega republički, u nekim slučajevima možda i savezni, treba ne samo da podrži takve interesne zajednice, već i da reguliše određene njihove unutrašnje odnose. U nekim slučajevima zakon bi mogao čak učiniti obaveznim i učla-njivanje u neke takve interesne zajednice. Međutim, nema razloga da te interesne zajednice budu uključene u strukturu opštinske, odnosno republičke skupštine, jer one same po sebi neće vršiti društvenu funkciju one vrste kao pet naprijed spomenutih interesnih zajednica.

Zatim, imaćemo, kao treći tip, interesne zajednice koje uopšte neće značiti razmjenu rada ni u kakvoj formi, već

ostvarivanje zajedničkog interesa, recimo interesne zajednice za penzijski sistem. Očigledno je da te interesne zajednice takođe ne treba da budu uključene u skupštinski sistem, iako sam sistem tih interesnih zajednica može da bude regulisan zakonom.

I najzad, vjerovatno će se pojaviti i neke u cjelini dobrovoljne interesne zajednice. Recimo, sada se počinje govoriti o interesnoj zajednici za zaštitu čovjekove sredine. Mi, očigledno, još nismo, po mom mišljenju, sposobni da pitanja te zajednice regulišemo zakonom, ali takve interesne zajednice koje nastaju jednim slobodnim, dobrovoljnim organizovanjem svih društvenih faktora koji tu mogu da preduzimaju određene korake i mjere, bile bi korisne i vjerovatno će ih biti i više.

To su razlike u prirodi raznih vrsta interesnih zajednica koje moramo unaprijed predvidjeti. Možda će zato biti korisnije, naročito u republikama, da pristupimo izradi zakona za svaku pojedinu interesnu zajednicu ili bar za grupu srodnih interesnih zajednica, a ne da putem jednog zakona pokušavamo da nađemo jedinstvena načela za sve te veoma različite tipove interesnih zajednica koji su već nastali ili će nastati.

Kroz prizmu takvog položaja, odnosno takvih različitih karakteristika interesnih zajednica, treba razmotriti, kao što sam rekao, koje od tih interesnih zajednica treba da preko svojih skupština učestvuju na bazi ravnopravnosti sa odgovarajućim skupštinskim vijećem u opštinskoj, odnosno republičkoj skupštini, kada se radi o problemima od njihovog neposrednog interesa.

Bilo je mišljenja da u opštini treba formirati samo interesne zajednice za oblast obrazovanja i zdravstva, s obzirom na to da su neke opštine još toliko nerazvijene da u njima nema radnih organizacija iz oblasti nauke, kulture itd. Ja mislim da takvo tumačenje Ustava ne bi bilo ispravno. Ustav je izričito utvrdio pet interesnih zajednica koje treba da učestvuju u radu i opštinske i republičke skupštine. Tačno je da svaka opština nema svojih naučnih instituta, neke nemaju ni zdravstvene organizacije, ili socijalno-zaštitne ustanove itd. Ali, s druge strane, istina je i to da nema opštine u Jugoslaviji koja nije zainteresovana za nauku, kulturu, socijalnu zaštitu itd., bez obzira na to što na svojoj teritoriji

nema organizacija udruženog rada u tim djelatnostima. U svakoj opštini mogu da se organizuju takve interesne zajednice, makar one obuhvatale samo, da tako kažem, osiguravatelje ili samo interesente, a ne i radne organizacije koje pružaju određene usluge. U tom slučaju ti interesenti, osiguravatelji i sl. će se putem samoupravnih sporazuma povezivati sa onim radnim organizacijama — vršiocima određenih usluga, koje su im najbliže. One, dakle, ne moraju biti u istoj opštini. Bilo bi besmisleno računati s tim da svaka opština treba da ima kompletan sistem nauke, kulture, zdravstva itd. Ali u načelu je jednak interes građana u svim opštinama u pogledu korišćenja plodova rada institucija sa područja kulture, obrazovanja, nauke, socijalne zaštite itd.

Kada smo o tome raspravljali u Savjetu za oblast društveno-političkog uređenja, došli smo do zajedničkog zaključka da bi u zaostalijim opštinama, koje nemaju radnih organizacija na pojedinim područjima društvenih djelatnosti, moglo da se ide na formiranje jedinstvenih interesnih zajednica za srodne djelatnosti ili na stvaranje interesne zajednice interesenata, odnosno osiguranika, koji su inače orijentisani na cjelokupnu mrežu institucija i usluga odgovarajuće djelatnosti u republici, pa i u čitavoj zemlji.

Prema tome, i za te interesne zajednice postoji ne samo mogućnost nego i neophodnost da u opštinama postoje njihove skupštine. Pri tome mislim da je vrlo važno da raščistimo pitanje da takve opštinske interesne zajednice ne treba tretirati samo kao neki dio neke šire interesne zajednice. One upravo jesu kompletne interesne zajednice, s tim što se istovremeno ujedanjuju u regionalnu ili republičku interesnu zajednicu. Skupštine tih opštinskih interesnih zajednica slaće svoje delegate u skupštinu odgovarajuće republičke interesne zajednice, odnosno i tamo gdje pojedine interesne zajednice budu funkcionalno organizovane, recimo u oblasti usmjerenog obrazovanja, isto tako će se morati uspostaviti odgovarajući odnosi uzajamne povezanosti i odgovornosti. To će omogućiti da te zajednice žive punim životom u opštini, da imaju živ kontakt sa bazom, da budu u mogućnosti i preko opštinske skupštine i preko regionalne ili republičke interesne zajednice da zastupaju i brane svoje potrebe i interese.

Kada je riječ o stručnoj službi interesne zajednice, mislim da je tačno da postojanje interesne zajednice ne pretpostavlja automatski kao nužnost da uz svaku interesnu zajednicu bude istovremeno obezbijeđena i stručna služba. Stručna služba može biti osnovana za region, odnosno po-negdje vjerovatno i na republičkom nivou. Ali, ono što je tu bitno jeste da skupština interesne zajednice u opštini zaista bude u stanju da direktno utiče i da ima kontrolu nad radom te zajedničke službe, ma gdje se ona nalazila, i posebno da ta interesna zajednica ima i direktnu kontrolu nad sredstvima kojima ta služba raspolaže vršeći svoje funkcije u interesnoj zajednici.

Opet želim da ponovim da se sve ovo što govorim odnosi na pet naprijed pomenutih interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa, a ne i na druge interesne zajednice, recimo u privredi, koje će rijetko kad, ili vjerovatno nikad, biti organizovane na teritorijalnoj osnovi, već će biti organizovane prije svega na funkcionalnoj osnovi.

U diskusiji je bilo postavljeno i pitanje: šta činiti kada nastane spor između skupštine interesne zajednice i vijeća u skupštini društveno-političke zajednice. Taj spor treba da se rješava po postupku koji se u skupštinama inače primjenjuje za sporove između skupštinskih vijeća, s tim da konačna odluka svakako mora biti donijeta po odgovarajućem postupku u skupštini, jer bi inače samo funkcionisanje skupštinskog sistema bilo ugroženo. Mislim da je to, takođe, materija za zakonsko regulisanje. Zakon, u stvari, treba da podrobno reguliše postupak u slučaju sporova a onda, na osnovu zakona, i opštinski statuti.

U vezi s tim, posebno bih istakao još jedno pitanje: kada skupština interesne zajednice može donositi odluku većinom glasova, a kada samo na osnovu sporazuma sa radnicima, odnosno sa organizacijama udruženog rada?

Na pomenutoj sjednici Savjeta došli smo do zaključka da bi skupština interesne zajednice većinom glasova mogla da donosi odluke o opterećivanju dohotka organizacija udruženog rada ili ličnih dohodaka radnika samo onda kada je za to ovlašćena zakonom. Jer, u stvari, ako interesna zajednica, kad donosi odluku o opterećivanju dohotka organizacija udruženog rada, vrši društvenu funkciju, onda tu ne može da postupi drukčije nego što mogu da postupe i državni

organi, koji mogu opterećivati dohodak samo na osnovu zakona. Međutim, van tih opštih obaveza, odnosno propisa koje će zakon dati o pravima interesnih zajednica u pogledu opterećivanja dohotka, ostaće jedan širok domen gdje će biti mogući dogovori unutar interesnih zajednica na bazi saglasnosti. Ta saglasnost može u nekim slučajevima da bude obezbijeđena referendumom radnika — ne radnih organizacija — a u drugim slučajevima pojedinim ugovorima, odnosno dogovorima između interesnih zajednica i pojedinih ili svih osnovnih organizacija udruženog rada.

No, mislim da bi trebalo razmotriti mogućnost da zakon može manjini koja nije potpisnik takvog dogovora, u slučaju da nanosi štetu većini radnih ljudi odnosno radnih organizacija, naložiti neke posebne materijalne i druge obaveze prema većini, ili da veće obaveze treba da važe za sve. Ali, to bi morala biti samo iznimna, veoma rijetka mjera, jer mi ipak moramo ostati na principu da su samoupravni sporazumi, odnosno društveni dogovori u stvari dobrovoljni akti. Ako ih počnemo zakonom „podržavati“ na takav način da budu obavezni za sve, onda to više nije sporazum nego zakon, onda je to državna mjera. Ako bisno taj zakonski mehanizam suviše često primjenjivali, kompromitovali bismo instituciju samoupravnog sporazuma. Mi smo zato u Savezni ustav unijeli klauzulu koja državne organe upućuje na to da u takvim slučajevima donesu zakon a ne da zakonom jedan samoupravni sporazum čine obaveznim.

U pogledu delegacija za interesne zajednice mi smo se u načelu dogovorili na pomenutoj sjednici Savjeta. Mislim da ta pitanja ne bismo smjeli suviše formalizovati. Ali, neke polazne tačke moraju biti jasne. Recimo, postavlja se pitanje, kako organizovati delegaciju u oblasti zdravstvenog osiguranja, a kako u interesnim zajednicama elektroprivrede, ako ih budemo sutra stvorili, (a neke republike su već počele da ih stvaraju). Kada se radi o zdravstvenom osiguranju, ne osiguravaju se radne organizacije nego radnici, radni ljudi, i to na osnovama uzajamnosti i solidarnosti. Prema tome, oni su nosioci te interesne zajednice, odnosno zdravstvenog osiguranja. Normalno je, prema tome, da radnici imaju svoju posebnu delegaciju kao osiguranici u zajednici zdravstvenog osiguranja, svuda tamo gdje je to moguće, pogotovu gdje se radi o velikim organizacijama. Negdje je

to nemoguće — mislim na one interesne zajednice gdje se mogu stvoriti zajedničke delegacije za više manjih kolektiva, za više osnovnih organizacija udruženog rada. Jer, ovdje se ne radi, kao u vijeću udruženog rada, o društveno-ekonomskim interesima koje kao takve imaju osnovne organizacije udruženog rada, već se radi o interesima pojedinih radnika. Prema tome, tu ne bi trebalo da „bježimo“ ni od zajedničkih delegacija za više radnih kolektiva, ali, kao što sam rekao, za pojedina područja osiguranja ili obezbjeđivanja zajedničkih interesa.

No, ja ne bih smatrao nikakvim naročitim grijehom ako bi, bar dok iskustvo ne pokaže nešto drugo, negdje ista delegacija, koja inače zastupa radnike u skupštini opštine odnosno u skupštinskom sistemu, vršila i funkciju delegacije u interesnoj zajednici, ako je može vršiti, ako ima dovoljno kapaciteta, da tako kažem, s tim što je to ipak, druga funkcija. Nisu to identične funkcije.

No, ne bi se radnički savjet mogao predvidjeti kao zamjena za delegaciju u interesnoj zajednici, jer, u stvari, radnički savjet ima drugu funkciju.

Kada se, međutim, radi o organizacijama udruženog rada u zdravstvu koje učestvuju u interesnim zajednicama, a ukoliko nema potrebe za posebnom delegacijom, odnosno ako su to manji kolektivi, onda je bolje da radnički savjet zdravstvene ustanove bude, u stvari, delegacija koja će učestvovati u radu interesne zajednice. Jer, tu se, opet, ne radi o rizičnoj zajednici interesenata, nego o jednoj organizaciji udruženog rada koja putem razmjene rada u interesnoj zajednici formira svoj dohodak.

Tu se postavlja i pitanje čija su finansijska sredstva koja sakupe osiguranici u oblasti zdravstvenog osiguranja. Sve do momenta dok ta sredstva nisu uključena u dohodak zdravstvenih organizacija, na osnovu dogovorene cijene ili dogovorenog načina formiranja dohotka zdravstvenih organizacija, tim sredstvima samostalno upravljaju osiguranici. A kada ta finansijska sredstva uđu u dohodak zdravstvenih organizacija, one njima samostalno raspoložu.

Moraćemo, takođe, definitivno riješiti i pitanje — šta da uđe u cijenu usluga ili u dohodak pojedine zdravstvene organizacije. Mi smo na pomenutom sastanku Savjeta manje-više jedinstveno zaključili da bi u tu cijenu — uslovno ka-

žem cijenu — trebalo da uđe prosta reprodukcija i dio proširene reprodukcije, i to onaj osnovni dio proširene reprodukcije koji obezbjeđuje nužan razvoj pojedinih organizacija, dok bi drugi dio sredstava za proširenu reprodukciju bio zajednički fond zdravstva, osiguranika, pa i društveno-političke zajednice koja će, vjerovatno, učestvovati u tome sa svojim sredstvima. Taj dio sredstava za proširenu reprodukciju će se ulagati na osnovu zajednički utvrđenog plana razvoja djelatnosti kao cjeline. Jer, na kraju krajeva, osiguranik se ne osigurava, odnosno kroz osiguranje ne finansira samo svoju ambulantu ili lokalnu bolnicu nego se osigurava, odnosno finansira cjelokupan sistem zdravstvene službe, uključujući i naučno istraživanje i medicinski fakultet, cjelokupno zdravstvo itd. On, dakle, želi da ima kompletnu zdravstvenu službu iza sebe. Zato je normalno da i finansiranje proširene reprodukcije zdravstvene službe kao cjeline treba da bude zajednički interes svih tih faktora, s tim što bi se vršilo na osnovi zajednički utvrđenog plana razvoja zdravstva.

Na sličnim principima bi trebalo razmotriti pitanje finansiranja i u drugim interesnim zajednicama slične prirode, gdje se ono, u stvari, vrši na osnovama solidarnosti i uzajamnosti. Međutim, u slučaju elektroprivrede, koji sam ranije pomenuo, finansiranje se, očigledno, neće vršiti na osnovama solidarnosti i uzajamnosti, ili u vrlo maloj mjeri, ako ga bude, nego će se vršiti na osnovama potrošnje i cijene koštanja itd., tako da će se tu cio sistem finansiranja odvijati na drugačiji način nego u društvenim djelatnostima. Tu će se u međusobnim odnosima naći organizacije udruženog rada a ne radne zajednice radnika, s tim što će vjerovatno i zakon regulisati neke odnose. To ipak ne isključuje mogućnost — čak smatram da je najvjerovatnije da ćemo postepeno do toga doći — da se dio proširene reprodukcije i tu izdvaja kao, rekao bih, fond kojim će zajednički upravljati elektroprivreda i privreda na bazi zajednički utvrđenog plana razvoja elektroenergetskih izvora za koje je privreda zainteresovana. Jer, na kraju krajeva, privreda tu mora da bude stimulisana. Ona će investirati u one elektroenergetske objekte, bez obzira na kojoj se teritoriji nalaze, čija će cijena energije biti najniža.

S obizrom na takve odnose u toj interesnoj zajednici, čini mi se da je jasno da će tu radnički savjet biti glavni nosilac međusobnih odnosa, bilo da sam vrši funkciju delegacije ili da se bira posebna delegacija za tu funkciju. No, i ta delegacija će, očigledno, biti veoma mnogo zavisna ne samo od kolektiva nego i od samog radničkog savjeta.

Rekao bih par riječi i o izvršnim organima i stručnim službama u interesnim zajednicama. Mislim da u interesnim zajednicama ne bismo smjeli brkati izvršne organe sa službom interesnih zajednica. Izvršni organi treba da budu, u stvari, političko-izvršni organi interesne zajednice koji imaju značajnu ulogu u utvrđivanju i izvršavanju njene politike, kao i još neke posebne funkcije, recimo, da u drugoj instanci rješavaju određena pitanja.

Inače, za funkcionisanje interesnih zajednica, naročito u pomenutih pet djelatnosti, od bitne je važnosti da imaju dobru stručnu službu. Očigledno je, naime, da će čitav niz poslova preći, i to ne samo apstraktno nego veoma konkretno, sa države na samoupravljanje. Da bi interesne zajednice mogle vršiti te poslove, one moraju imati veoma kvalifikovanu stručnu službu. Često se u vezi s tim čuju izjave — nama ne treba glomazan aparat. Ja se slažem da tu ne treba formirati glomazan aparat. Ali interesna zajednica za zdravstvenu zaštitu, na primjer, treba da bude sposobna da planira i da sagledava perspektive razvoja cjelokupne zdravstvene mreže u regionalnom ili republičkom okviru. Ona mora da bude u kursu savremenih kretanja u svijetu, tu mora biti inicijator političke odluka itd. Prema tome, tu mora postojati sposobna služba. To se isto tako odnosi na interesnu zajednicu obrazovanja itd. To je jedan aspekt toga pitanja.

Drugo, upravo zbog toga što će te interesne zajednice učestvovati u radu opštinske i republičke skupštine i biti vezane odlukama tih skupština, one će biti vezane i za rad republičkih i opštinskih izvršnih vijeća. Biće neophodno da se i tu uspostavlja odgovarajuće veze i odnosi, i odgovarajuća uzajamna zavisnost. Biće, naime, sigurno potrebno da neke odluke izvršnih organa interesnih zajednica budu usaglašene sa politikom izvršnog vijeća u republici ili u opštini. Mislim da će zbog toga vjerovatno biti potrebno da utvrdimo kako da se svemu tome prilagode i upravni organi u republičkim i opštinskim izvršnim vijećima. Možda bi

negdje trebalo stvoriti neke komitete ili odbore u kojima bi učestvovali šefovi stručnih izvršnih službi interesnih zajednica, s tim što će zakon, odnosno statut opštine morati bliže da odredi u kojim slučajevima je stručna služba interesne zajednice vezana usaglašavanjem sa upravnim organima. Treba, na primjer, već sada predvidjeti da prihodi interesnih zajednica podliježu u suštini u izvjesnom smislu istom režimu kome podliježe i republički budžet u slučajevima kada se radi o stabilnosti privrede, ublažavanju inflacije itd. Očigledno je da i ti fondovi treba da podliježu nekim društvenim mjerama ograničenja.

Na Savjetu smo se takođe dogovorili da inspekcije i sve što znači prinudnu kontrolu bude u državnim organima, a ne u interesnim zajednicama, jer je to garancija da će se solidnije odvijati rad interesnih zajednica.

Mislim, takođe, da je veoma važno da interesne zajednice — opet govorim o ovih pet „glavnih“ — imaju svoje korijene u osnovnim jedinicama interesnih zajednica koje se stvaraju oko škola, pozorišta, ambulanti, gdje su uključeni delegati radnih organizacija, škola, roditelja, odnosno radnih ljudi i građana. U stvari, iako te jedinice nisu kompletne i pune interesne zajednice, u onom smislu u kome su interesne zajednice na nivou opštine ili interesne zajednice koje su kompletno organizovane na osnovu funkcionalnog principa, one za sebe, u svom djelokrugu ipak znače jednu cjelinu i kao takve mogu da budu vrlo značajan faktor u povezivanju interesnih zajednica sa bazom, neposredno sa radnim čovjekom, sa građaninom u zadovoljavanju njihovih interesa. To su one jedinice — možda je bolje da ih zovemo jedinice interesnih zajednica — u kojima neposrednu ulogu mogu da odigraju i mjesne zajednice. U stvari, one upravo ujedinjavaju rad pojedinih jedinica na području jedne mjesne zajednice, na području mjesta stanovanja radnog čovjeka. I mjesne zajednice moraće se bolje organizovati da bi mogle vršiti uticaj na rad interesnih zajednica i organizacija udruženog rada u društvenim djelatnostima od posebnog društvenog interesa.

Čini mi se da bi nam se, ako bismo zaboravili da su te jedinice veoma značajan konstitutivni elemenat interesnih zajednica, vrlo lako moglo desiti da stvorimo forume u opštini, ili regionalne i republičke forume bez žive poveza-

nosti sa radnim ljudima i sa osnovnim organizacijama udruženog rada u oblasti ovih djelatnosti. Zato te jedinice ne bi trebalo tretirati samo kao dijelove interesnih zajednica. One su za sebe takođe interesne zajednice koje se uklapaju u cjelovit sistem i mislim da imaju isto toliko veliki značaj kao i svi drugi dijelovi cjelovitih interesnih zajednica.

NEKA AKTUELNA PITANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA

(Članak objavljen u časopisu „Samoupravna interesna zajednica“, br. 1/1975)

Donošenjem novog Ustava SFRJ naš sistem socijalističkog samoupravljanja obogaćen je jednim novim oblikom samoupravnog organizovanja, to jest samoupravnom interesnom zajednicom. Doduše, kao pojava, taj organizacioni oblik nije nov, jer se već dugi niz godina primjenjuje u našoj praksi. Ali sa novim Ustavom on postaje sveobuhvatni način samoupravnog ostvarivanja društveno-ekonomskih i drugih odnosa u određenim oblastima društvenog rada i postaje jedan od institucionalnih stubova društveno-ekonomskog i političkog sistema.

Novi Ustav, naime, na području samoupravnog udruživanja radi zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi i građana i usklađivanja rada sa tim potrebama i interesima utvrđuje princip da radnici u proizvodno materijalnoj sferi slobodnom i neposrednom razmjennom svoga rada sa radom radnika u organizacijama udruženog rada u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih djelatnosti, kao dijelom jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbjeđuju svoje određene radne i životne, lične i zajedničke potrebe u tim oblastima. Osim toga, na tom istom principu mogu da se organizuju i samoupravne interesne zajednice u oblasti same proizvodnje, na primjer, kada je razvoj određene proizvodne ili privredne grane bitan uslov za rad svih drugih ili je od posebnog značaja za radne ljude, odnosno društvo. Tu mi-

slim na samoupravne interesne zajednice u oblasti elektroprivrede i energetike uopšte, transporta, komunalne i stambene izgradnje i slično.

Promjene, u odnosu na dosadašnje stanje i praksu, svode se, prije svega, na to da odnosi između korisnika usluga u ovim oblastima, s jedne, i radnih ljudi koji te usluge pružaju, s druge strane, budu u najvećoj mogućoj mjeri stvar samoupravnog sporazumijevanja i udruživanja radnih ljudi, a stvar države samo ukoliko se radi o njenoj Ustavom i zakonima utvrđenoj funkciji. Zatim, u sistem interesnih zajednica ugrađeni su neophodni materijalni i moralni stimulusi koji upućuju na dalju horizontalnu i vertikalnu samoupravnu integraciju društvenog rada kao i cijelog sistema zadovoljavanja radnih i životnih, to jest materijalnih, socijalnih i kulturnih potreba čovjeka i njegovih stvaralačkih stremljenja u svim tim oblastima. I najzad, samoupravne interesne zajednice, na jedan ili drugi način, u većoj ili manjoj mjeri, što zavisi od njihovog društvenog značaja i karaktera interesa koji se u njima ostvaruju, uključuju se u delegatski sistem skupština. Time se obezbjeđuje, kako njihov uticaj na odluke skupština, tako i obrnuto, uticaj skupština na rad i odlučivanje u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Ako je riječ o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih djelatnosti, onda je suština novih odnosa u tome što se ukida ili bar suštinski smanjuje podvojenost u društvenom položaju dvije vrste rada — materijalno-proizvodnog i rada u društvenim djelatnostima, koji je u prošlosti zavisio u osnovi od budžeta i direktnih državnih intervencija. Ove dvije oblasti društvenog rada sada se dovode u odnos direktnog povezivanja, uzajamne zavisnosti i direktne razmjene rada. Riječ je, dakle, o takvim oblicima samoupravnih odnosa gdje u procesu udruživanja rada „partnari” ne razmjenjuju rad ni posredstvom tržišta, ni posredstvom državnog budžeta, već u specifičnim oblicima direktnog međusobnog dogovaranja i sporazumijevanja. U takvim oblicima na samoupravnim osnovama oni utvrđuju i politiku vršenja djelatnosti kao i planove njihovog razvoja i unapređivanja. Na taj način oni svi snose i odgovornost za ostvarivanje utvrđene politike i utvrđenog plana. Učesnici u

ovom dogovaranju su u ravnopravnom odnosu upućeni na to da se sporazuniju, a ne da se nadglasavaju. Samo kad oni ne mogu da postignu sporazum, skupština odgovarajuće društveno-političke zajednice može da se pojavi kao arbitar.

Samoupravne interesne zajednice preuzimaju znatan dio funkcija koje su do sada bile u nadležnosti države na način da se one ne pretvore u parcijalni interes, nego da se i dalje ostvaruju u jednoj široj zajednici, koja povezuje i objedinjava sve društvene interese u određenoj oblasti. Neke od tih funkcija su takve prirode da su i dalje nesporni interes društva kao cjeline. To su naročito oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite itd., koje u okviru interesnih zajednica dobijaju svoje samoupravne dimenzije, a i svoju punu odgovornost za ostvarivanje zajedničkih društvenih interesa. Njihov značaj je utoliko veći što se radi o oblastima udruženog rada gdje posrednik među radnim ljudima u razmjeni njihovog rada ne može biti tržište već usaglašavanje zajedničkih i pojedinačnih interesa svih učesnika sporazumijevanja i društva kao cjeline. To je jedna od bitnih karakteristika samoupravnih interesnih zajednica.

Ne manje značajna karakteristika interesnih zajednica jeste da je samoupravljanju potrebna ne samo vertikalna, već i horizontalna integracija. Upravo takva integracija omogućava radnom čovjeku u osnovnoj organizaciji udruženog rada da ovlada ne samo cjelokupnim procesom proširene reprodukcije, već i cjelovitim sistemom zadovoljavanja njegovih socijalnih, kulturnih, zdravstvenih i sličnih potreba. Time samoupravljanje dobija jednu novu dimenziju, koja omogućava da radnik upravlja ne samo sredstvima za proizvodnju nego i onim dijelom rezultata rada koji smo nazvali viškom rada, ali koji kroz sistem samoupravnih interesnih zajednica praktično prestaje da bude višak rada i postaje sastavni dio sredstava kojima radnik obezbjeđuje sebi i društvu kao cjelini zadovoljavanje socijalnih, kulturnih i drugih potreba.

U ostvarivanju ustavnog koncepta o samoupravnim interesnim zajednicama — danas, nakon godinu dana, od usvajanja novog Ustava SFRJ, i poslije donošenja republičkih i pokrajinskih zakona i samoupravnih sporazuma o osniva-

nju samoupravnih interesnih zajednica, kao i nakon izbora i konstituisanja njihovih skupština i drugih organa — posebno su aktuelna neka pitanja.

I

Izbor delegata i konstituisanje skupština samoupravnih interesnih zajednica samo je prvi korak, doduše, izuzetno važan, u uspostavljanju i razvoju samoupravnih odnosa u samoupravnim interesnim zajednicama. Neophodno je da na delegatskoj osnovi konstituisana skupština i svi organi samoupravne interese zajednice uspostavljaju i razvijaju međusobne odnose tako da podstiču ostvarivanje samoupravne suštine interesne zajednice. I drugi društveni činioци van samoupravne interesne zajednice (opštinska i republička skupština, društveno-političke organizacije i dr.) treba da doprinose razvoju samoupravnih odnosa u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Na razvoj samoupravnih odnosa u samoupravnoj interesnoj zajednici utiču i odnosi organa interesne zajednice sa organima samoupravljanja osnovnih organizacija udruženog rada društvenih djelatnosti. I jedni i drugi treba da djeluju dosljedno u okvirima svoga djelokruga i pomažu jedni drugima u izvršavanju zadataka radi ostvarivanja adekvatne podjele rada i integracije određenih poslova i funkcija.

Polazeći od ustavne koncepcije mjesne zajednice, potrebno je posvetiti posebnu pažnju uspostavljanju i razvijanju uzajamnih odnosa između samoupravnih interesnih zajednica i mjesnih zajednica. U tom smislu, volja radnih ljudi i građana udruženih u mjesnu zajednicu treba da dođe do izražaja ne samo prilikom formiranja interesnih zajednica nego i pri ostvarivanju zadataka samoupravnih interesnih zajednica od interesa za radne ljude i građane u mjesnoj zajednici.

Odnosi samoupravnih interesnih zajednica sa društveno-političkim i društvenim organizacijama, posebno sa Socijalističkim savezom i Sindikatom, od naročito velikog značaja su za ukupno samoupravno organizovanje i djelovanje svih samoupravnih interesnih zajednica. Uloga društveno-političkih organizacija u praktičnom radu interesnih zajednica od izuzetnog je značaja u sferi samoupravnog sporazumije-

vanja i društvenog dogovaranja uopšte, a posebno u vezi sa funkcionisanjem delegatskog sistema, pripremom i utvrđivanjem programa, povezivanjem programa i planova društvenih djelatnosti sa programima i planovima organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica i društveno-političkih zajednica, prioritetima u ostvarivanju programa, mobilisanjem i korišćenjem sredstava za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba, ostvarivanjem uzajamnosti i solidarnosti, proširenjem reprodukcijom u društvenim djelatnostima itd.

Značajno područje predstavlja saradnja samoupravnih interesnih zajednica i društvenih organizacija (kulturno-prosvjetne zajednice, društva za staranje i brigu o djeci i omladini, SOFK, Crveni krst, itd.), kao doprinos efikasnijem ostvarivanju samoupravne organizacije.

Odnosi između samoupravnih interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica (opština, pokrajina, republika) mnogostruko utiču na samoupravno organizovanje i razvoj samoupravljanja u društvenim djelatnostima. Od dosljednosti u razvijanju ovih odnosa u velikoj mjeri zavisi i razvoj samoupravljanja u interesnim zajednicama i u odgovarajućim društveno-političkim zajednicama u cjelini. To naročito važi za one oblasti u kojima su interesne zajednice i dosad postojale i u kojima postoji „navika” administrativno-budžetskog odlučivanja.

U svemu tome treba imati u vidu da ustavna načela, odredbe statuta opština i samoupravnih interesnih zajednica, kao i zakonska rješenja, nisu dovoljni za uspostavljanje i razvijanje stvarnih samoupravnih odnosa, kako u samim samoupravnim interesnim zajednicama, tako i između samoupravnih interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica. U praksi ima mnogo problema čije rješavanje stavlja na probu načela i društvenu orijentaciju u vezi sa samoupravnim organizovanjem interesnih zajednica. Isto tako, treba imati u vidu složenost odnosa između interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica u vršenju funkcija društvene zajednice u društvenim djelatnostima. Svaki postupak u djelovanju interesne zajednice ili, na primjer, organa opštine koji ne vodi računa o usklađivanju interesa pojedinih interesnih zajednica sa interesima konstituisanim u drugim interesnim zajednicama ili sa širim društvenim interesom, mogao bi dovesti do administrativnih interven-

cija, ako vršenje funkcija društvene zajednice u pojedinim oblastima bude dovedeno u pitanje.

S obzirom da su određene društvene djelatnosti od posebnog društvenog interesa, odnosi samoupravnih interesnih zajednica i opštine kao i drugih društveno-političkih zajednica moraju da služe i zaštiti toga interesa. Međutim, zbog samoupravne suštine interesnih zajednica, odnosi između njih i opštine, pokrajine i republike moraju imati samoupravni karakter. Cilj uspostavljanja i razvijanja tih odnosa je, prema tome, dalji razvoj samoupravljanja, redovno, efikasno i kvalitetno obavljanje društvenih djelatnosti, i obezbjeđivanje posebnog društvenog interesa. To se može postići ako odnosi između samoupravnih interesnih zajednica i društveno političkih zajednica budu tako razvijeni da obezbjeđuju samoupravnu integraciju.

Samoupravne interesne zajednice, kako se to i u dokumentima X kongresa SKJ kaže, biće „otvorene za šire društvene uticaje i odgovorne društvu za vršenje svojih funkcija”. To znači da su one dužne da obezbjeđuju zadovoljavanje potreba radnih ljudi i građana i ostvarivanje njihovih interesa, poštujući društveno dogovorena mjerila i kriterijume, odnosno vodeći računa o ostvarivanju interesa i u drugim društvenim djelatnostima i društvenog interesa u cjelini.

U praksi, međutim, ima ili može biti slučajeva zatvaranja pojedinih interesnih zajednica, preovladavanja užih interesa, otpora društvenim uticajima, neefikasnog pa i ne cjelishodnog odlučivanja o sredstvima, formalizovanja samoupravnih postupaka, prevlasti tehnokratskih i birokratskih grupa, itd. U takvim slučajevima, skupština društveno političke zajednice i cio mehanizam odnosa između skupštine samoupravne interesne zajednice i skupštine društveno-političke zajednice treba da budu postavljeni i da djeluju tako da se može i mora obezbijediti zaštita i efikasno ostvarivanje društvenog interesa. Vršeći svoje zadatke u obezbjeđivanju jedinstva društva na području opštine, regiona i širim područjima, skupština društveno-političke zajednice u odnosima sa interesnim zajednicama postupa kao organ samoupravljanja, to jest na bazi dogovaranja sa njima, ali, u određenim slučajevima, i kao organ vlasti, to jest kao arbitar u određenim slučajevima koje predviđa Ustav, odnosno zakon.

S tim je u vezi i pitanje učešća skupština interesnih zajednica u ravnopravnom odlučivanju sa nadležnim vijećima skupštine opštine, odnosno skupštine republike i pokrajine. U narednom periodu trebalo bi poslovnica skupština društveno-političkih zajednica još potpunije i bliže razraditi postupak i način rada skupština samoupravnih interesnih zajednica kao vijeća skupština društveno-političkih zajednica. Osim toga, u odgovarajućim aktima, a i u praksi, neophodno je uspostaviti i obezbijediti odgovarajuću organizaciono-institucionalnu vezu i njeno funkcionisanje između izvršnih i upravnih organa skupštine društveno-političke zajednice i odgovarajućih organa interesne zajednice. To pitanje je pogotovo važno jer će izvršni organi samoupravnih interesnih zajednica izvršavati ne samo odluke skupštine samoupravne interesne zajednice već i skupštine društveno-političke zajednice. Sama ta činjenica govori o tome da za to područje rada izvršnih organa samoupravnih interesnih zajednica, između tih organa i izvršnog vijeća odgovarajuće društveno-političke zajednice, mora da postoji ne samo koordinacija rada već i odnos odgovornosti prema politici izvršnog vijeća koja je zasnovana na odlukama skupštine društveno-političke zajednice.

Sporove između skupštine interesne zajednice i vijeća u skupštini društveno-političke zajednice do kojih može doći u praksi trebalo bi rješavati po postupku koji se u skupština nama inače primjenjuje za razrješavanje sporova između skupštinskih vijeća, s tim da se konačna odluka donese po odgovarajućem postupku koji važi u skupštini društveno-političke zajednice, jer bi inače samo funkcionisanje skupštinskog sistema bilo ugroženo.

II

U javnoj diskusiji o samoupravnim interesnim zajednicama s pravom je isticana neophodnost političke stabilnosti interesnih zajednica, naročito u djelatnostima od posebnog društvenog interesa. Osnivanjem samoupravnih interesnih zajednica, izborom i konstituisanjem skupština i drugih organa zajednica, posao na sprovođenju Ustava u ovoj oblasti nije završen. Učinili bismo veliku grešku ako bismo se danas

tako postavili prema interesnim zajednicama. Ne smije se dozvoliti da one budu prepuštene same sebi. Recimo, kad je riječ o obrazovanju, nije samo stvar interesne zajednice kakvi će biti programi obrazovanja i nastave, kakva je usmjerenost i ideloško-politički smisao nastave, kakvi su kriteriji za izbor i postavljanje nastavnika u školama itd. Tu se postavlja pitanje kako i na koji način obezbijediti uticaj Saveza komunista, Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, to jest kako ostvarivati i u toj oblasti vodeći uticaj socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu, koji treba da obezbijedi progresivnu socijalističku usmjerenost u radu samoupravnih interesnih zajednica. Ne treba, naime, nikako pasti u iluziju da će se ustavni koncept interesnih zajednica automatski ostvarivati, nezavisno od djelovanja organizovanih socijalističkih snaga, kao što ne treba imati ni iluzija da neće biti pokušaja antisocijalističkih ili antisamoupravnih snaga da u samoupravnim interesnim zajednicama nametnu svoj uticaj i da zauzimaju ključne pozicije u tim zajednicama. U vezi s tim, kao što je naprijed već pomenuto, značajan je jedan naoko prost problem, a to je nastavni program u školama. Taj program očito ne može biti samo stvar nekih, u sebe zatvorenih organa interesne zajednice obrazovanja. Takođe, ne treba pretpostavljati da će delegati organizacija udruženog rada u skupštini interesne zajednice uvijek biti u stanju da uspješno rješavaju idejna i politička pitanja koja su povezana sa tim programom bez oslonca na SKJ i druge društveno-političke i društvene organizacije. Osim toga, kriterijumi za izbor i način imenovanja rukovodećih ljudi u tim institucijama treba da budu društveno utvrđeni, pogotovo kada je riječ o institucijama koje su od posebnog društvenog interesa.

Pored idejno-političkih, ima i drugih pitanja i problema za čije rješavanje postoji širi društveni interes. Dalji društveni i privredni razvoj zavisi, pored ostalog, i od broja i strukture kadrova potrebnih privredi i društvenim djelatnostima. Određene disproporcije koje u tom pogledu postoje ili mogu nastati, ne mogu se otkloniti u kratkom roku i bez dodatnih investiranja. Zato planiranje razvoja uopšte i posebno planiranje školovanja kadrova, saglasno potrebama privrede i društvenih djelatnosti, odnosno prema potrebama i mogućnostima njihovog produktivnog zapošljavanja, pred-

stavlja problem u čije se rješavanje moraju uključiti i međusobno se pomagati i saradivati sve interesne zajednice i drugi društveni činiooci.

Pitanja i problemi za koje postoji širi društveni interes ili imaju određene idejno-političke aspekte su takva pitanja koja i po sadržaju i po društvenom značaju zahtijevaju koordiniranu akciju i djelovanje svih organizovanih snaga socijalističke društvene svijesti, prije svega Saveza komunista. Drugim riječima, naše socijalističko i samoupravno društvo mora se samim sistemom samoupravnih interesnih zajednica obezbijediti od eventualnih pritisaka socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju neprijateljskih snaga koje će pokušavati da pozivanjem na samoupravna prava, u stvari, djeluju protiv samoupravljanja. Ako bi se u interesnim zajednicama pod firmom samoupravljanja pojavile takve grupe i struje, moglo bi doći do ozbiljnih kriza u tim samoupravnim interesnim zajednicama. U tom slučaju društvo bi se moralo protiv takvih pojava boriti administrativnim i političkim sredstvima, što bi neminovno ograničavalo društvenu ulogu samoupravnih interesnih zajednica.

Zato rješenja u daljem samoupravnom učvršćivanju interesnih zajednica i stvaranju uslova za njihov nesmetani rad u skladu sa Ustavom moramo tražiti naročito u tri pravca:

Prvo, u poslovnicima skupština društveno-političkih zajednica i statutima interesnih zajednica trebalo bi precizirati sva pitanja koja zajednički rješavaju skupštine interesnih zajednica i skupština opštine, odnosno republike; i to ne samo vijeće udruženog rada nego i društveno-političko vijeće. Ta zajednička nadležnost treba u osnovi da obuhvati sva generalna rješenja, ne samo materijalnog nego i političkog značaja.

Drugo, u praksi bi trebalo omogućiti i obezbijediti stvaranje zajedničkih tijela opštinske, odnosno republičke skupštine i skupština interesnih zajednica za razmatranje i pripremanje konkretnih prijedloga iz zajedničke nadležnosti za odlučivanje. Pošto su skupštine interesnih zajednica sastavni dio skupština društveno-političkih zajednica, normalno je da imaju i određena zajednička tijela; na primjer, komisiju ili odbor za pitanja nastavnih programa, za osnovna pitanja iz oblasti kulturne politike, za plan itd. U takvim komisijama, recimo, za nastavne programe, a i u drugim, treba

obezbijediti kako uticaj skupštinskih vijeća, tako i uticaj organizovanih socijalističkih snaga, prije svega, Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Sindikata, Saveza socijalističke omladine, nauke itd.

Treće, sastav i struktura stručnih službi interesnih zajednica i položaj sekretara interesne zajednice, kao rukovodioca stručne službe, treba postaviti tako da bude društveno odgovoran za izvršenje u onoj mjeri kao i svaki drugi sličan organ. Kako su skupštine interesnih zajednica u djelatnostima od posebnog društvenog interesa ujedno i dio opštinske odnosno republičke skupštine, i direktor ili sekretar tih interesnih zajednica mora da ima odgovarajuću društvenu, političku i upravnu odgovornost za izvršenje utvrđene politike i donijetih odluka, i prema izvršnom vijeću republike, odnosno izvršnom savjetu opštine.

III

Mjesto i zadaci koje imaju *izvršni organi* samoupravne interesne zajednice su vrlo značajni, jer oni imaju značajnu ulogu u utvrđivanju i izvršavanju ne samo njene politike već i politike društveno-političke zajednice. Jer, i pored toga što samoupravne interesne zajednice preuzimaju na sebe dobar dio funkcija, koje su u prošlosti ostvarivali državni organi, ipak određene veoma važne funkcije ingerencije država, prema Ustavu, i dalje zadržava. Zbog toga je od velikog značaja njihov *odnos prema državnim organima*. S obzirom na to da interesne zajednice imaju svoje službe, neki organi uprave mogu se organizovati drukčije nego do sada. S tim u vezi trebalo bi razmotriti mogućnosti i potrebu da sekretar interesne zajednice bude u takvom odnosu prema Izvršnom vijeću koji će omogućiti tekuću saradnju i informaciju, a u isto vrijeme i neophodnu koordinaciju i odgovornost kad se radi o pitanjima koja se ne odnose samo na autonomnu nadležnost skupštine samoupravne interesne zajednice.

Pri regulisanju tih odnosa i pitanja mora se voditi računa o društvenom interesu na ovom području. Rukovodioci u tim interesnim zajednicama samostalno donose odluke i rješenja, i u velikoj mjeri samostalno vrše odgovorne poslove. Zbog toga sami moraju da nose i odgovornost za posao koji obavljaju, za politiku koju sprovode.

Značajno pitanje, s tim u vezi, jesu i odluke skupštine interesne zajednice i njenih izvršnih organa. Mora se računati i sa tim da te odluke mogu doći u konflikt sa opštim društvenim interesima. U tom slučaju mora postojati neki organ koji može da podnosi određene prijedloge za rješavanje tih konflikata. Takođe, ne smijemo dozvoliti da se pojavi stihija u interesnim zajednicama, jer će to iskoristiti svi oni koji napadaju naš samoupravni sistem. Iz tih razloga u nekim stvarima izvršni organi interesnih zajednica treba da su odgovorni izvršnom vijeću u republici, odnosno opštinskom izvršnom savjetu, kad je riječ o interesnim zajednicama u opštini.

Za funkcionisanje interesnih zajednica, naročito u oblastima nauke, obrazovanja, kulture, zdravstva i socijalne zaštite od bitne je važnosti da imaju dobru stručnu službu sa kojom drugi organi i organizacije ne mogu paralelno vršiti iste poslove. Čitav niz poslova prelazi, i to ne apstraktno, nego veoma konkretno, sa države na samoupravljanje. Da bi interesne zajednice mogle vršiti te poslove, one moraju imati veoma kvalifikovanu stručnu službu. Često se u vezi s tim čuju izjave — nama ne treba glomazan aparat. To je tačno. Ali interesna zajednica za zdravstvenu zaštitu, na primjer, treba da bude sposobna da planira i da sagledava perspektive razvoja cjelokupne zdravstvene mreže u regionalnom ili republičkom okviru. Ona mora da bude u kursu savremenih kretanja u svijetu, mora biti inicijator politike, odluka itd. Prema tome, za to mora postojati sposobna služba. To se isto tako odnosi na interesnu zajednicu obrazovanja, i na druge zajednice.

Stručna služba može biti osnovana za region, odnosno ponegdje vjerovatno i na republičkom nivou. U odnosu na stručnu službu, međutim, bitno je da skupština svake interesne zajednice zaista bude u stanju da direktno utiče na rad te zajedničke službe ma gdje se ona nalazila, da ima kontrolu nad njim i da od te zajedničke službe može da zahtijeva da joj pruža sve podatke i usluge koji su joj potrebni za vršenje njenih funkcija. Posebno skupština svake samoupravne interesne zajednice treba da ima direktnu kontrolu nad svojim sopstvenim i zajedničkim sredstvima koja stručna služba operativno vodi, a koja su namijenjena za finansiranje funkcija interesne zajednice.

Radnici i drugi radni ljudi organizovani u interesnoj zajednici neće moći uspješno da obavljaju svoje funkcije kao delegati ako interesna zajednica nema sposobnu, operativnu i kvalifikovanu službu za obavljanje povjerenih joj poslova. Zbog toga treba posvetiti veliku pažnju tome da se radnici-delegati u skupštinama interesnih zajednica, a to, uostalom, važi za sve delegate i delegacije, za cio delegatski sistem, blagovremeno i potpuno informišu o glavnim problemima i o svim bitnim pitanjima o kojima oni treba da se izjasne. Ne može se od radnika-delegata očekivati da oni budu ti koji će proučavati probleme i nalaziti optimalna ekonomska i druga rješenja, predlagati gotove odluke, formulisati samoupravna akta, pisati odluke itd. Oni mogu da kažu „da ” ili „ne” i „zašto” na osnovu konkretnih prijedloga koje će im podnijeti odgovarajući organi i stručne službe. Da bi radnici, dakle, mogli da uz odgovarajuće argumente kažu „da” ili „ne”, da se izjasne o konkretnim prijedlozima, da se opredijele za rješenja koja im garantuju puno ostvarivanje njihovih interesa — neophodno je da budu solidno informisani, da im bude jasno značenje jednog ili drugog prijedloga. A kad radnici raspolažu potrebnim podacima, alternativnim prijedlozima itd., onda oni znaju i mogu da prave poređenja i da donose konkretne odluke, odnosno da iznalaze optimalna rješenja. Razumije se, u svemu tome radnicima treba da pomognu kako naučne i stručne ustanove, tako i društveno-političke organizacije, a u prvom redu sindikati.

Ostvarivanjem ustavne koncepcije o dovođenju u neposredni odnos radnih ljudi stvaralaca sredstava, odnosno korisnika usluga i radnih ljudi koji te usluge pružaju, postepeno se sužava još jedna oblast državno-sopstveničkih odnosa i organizovanja u našem društvu. Ali ne smijemo se zadovoljiti time što su donijeti ustavi i zakoni iz ove oblasti, što su izvršeni izbori i konstituisani organi interesnih zajednica. Doduše, to je bio veoma značajan posao, koji je uspješno obavljen. Međutim, sada predstoji najznačajniji konkretni rad ne samo na daljoj realizaciji načela Ustava i odredaba zakona već i na pronalaženju najboljih rješenja za svakodnevni praktični rad samoupravnih interesnih zajednica, to jest za njihovu što veću efikasnost. A taj je proces, zapravo, tek počeo. Zato je potrebno maksimalno angažovanje svih

organizovanih socijalističkih društvenih snaga, nauke i kreativnih stručnih znanja da bi samoupravne interesne zajednice stvarno u praksi zaživjele i funkcionisale u skladu sa ustavnim postavkama. To je, nema sumnje, veoma značajan ako ne i značajniji i teži posao od samog normativnog regulisanja ove oblasti.

OSTVARIVANJE USTAVNIH NAČELA O UDRUŽENOM RADU

(Iz izlaganja na sjednici Savjeta za društveno-političko uređenje, 30. oktobra 1974. godine, na Brionima)

U reorganizaciji samoupravno udruženog rada na osnovama novog Ustava postigli smo krupne uspjehe koji su veoma značajniji i za cjelokupan dalji razvitak našeg društva, iako još nismo uspjeli da donesemo neophodne zakonske propise koji toj organizaciji treba da daju čvršće okvire i pravce. Upravo tom zadatku posvećen je naš sadašnji rad. Značaj tih uspjeha nije samo u tome što potvrđuju opravdanost intervencije Saveza komunista Jugoslavije i naše socijalističke države protiv poznatih antisamoupravnih i, u krajnjoj liniji, antisocijalističkih tendencija u društveno-ekonomskim odnosima u udruženom radu. U ovom trenutku ti uspjesi su za nas posebno značajni zbog toga što predstavljaju još jednu ubjedljivu praktičnu negaciju teze da radnička klasa nema drugog izbora do sistema kapitalističke eksploatacije ili monopolske vlasti sopstvene birokratije i tehnostrukture. Osim toga, postignuti uspjesi ubjedljivo obaraju i neke lažno-ultraljevičarske teze malograđanske desnice prema kojima od samoupravljanja nema ništa ako ga ne nosi spontana akcija radnika. Danas, međutim, svakome mora biti jasno da do uspjeha postignutih u borbi za učvršćivanje samoupravljanja ne bismo nikada mogli doći da u svakodnevnoj praksi na čelu te borbe nije stajao Savez komunista Jugoslavije sa svojim jasnim dugoročnim konceptom socijalističkog samoupravljanja.

Pa ipak, ne bi bilo dobro ako bismo se zadovoljili postignutim rezultatima, to jest ako ne bismo bili svjesni či-

njenice da se sa pozitivnim kretanjima prepliću i mnoge stare tendencije i pokušaji da se u novom obliku, u stvari, uspostave stari odnosi. O takvim se pojavama, a pogotovo u kritičkim stavovima Saveza komunista, u našoj javnosti veoma mnogo govori, o njima je s pravom bilo mnogo diskusije i u našem dosadašnjem radu na ovoj sjednici. Upravo ta diskusija i dogovori treba da budu jedan od veoma značajnih faktora koji će odrediti sadržaj zakona o udruženom radu, o društvenoj svojini, o osnovama društvenog planiranja i drugih zakona, čije donošenje predstoji. A to je utoliko opravdanije što tu, u stvari, sada više nije riječ toliko o borbi protiv otpora samoupravljanju koliko o pronalaženju najracionalnijih rješenja za samoupravno organizovanje udruženog rada u svakoj oblasti društvenog rada, u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svakom pojedinom obliku integracije udruženog rada. Razumije se, otpora na principijelnoj osnovi ima i biće; sa tim smo računali od samog početka. Ali to sada više nije najteži problem. Brojniji su danas oni problemi koji proizlaze iz nedostatka jasne praktične orijentacije, nedovoljnog znanja, odnosno zbog naučno-stručne nepripremljenosti, improvizacije, nedovoljno konkretnog prilaza različitim situacijama, iz čega proizlaze „zalijetanja“ iz jedne krajnosti u drugu i slično. Upravo na te probleme treba da mislimo kad budemo radili na tekstovima novih zakona. Zato se ne bih mogao sasvim složiti sa mišljenjima, koja se inače dosta često čuju, da ne treba žuriti sa konkretnim zakonskim rješenjima koja bi, tobože, spustala slobodnu samoupravnu inicijativu, već da treba — kako se to obično kaže — prepustiti samim samoupravljačima da tragaaju za odgovarajućim rješenjima. Dakako, ni ja nisam za takva zakonska rješenja koja bi samoupravnu praksu dovela u Prokrustovu postelju paragrafa koji ne bi vodili računa o bezgraničnoj različitosti uslova te prakse. Ali mislim da zakon u svojim odredbama mora biti toliko konkretan da bi zaista mogao da obezbijedi Ustavom koncipirane i utvrđene društveno-ekonomske i političke odnose u sistemu samoupravno udruženog rada. A koliko je to potrebno, najbolje govore kritičke primjedbe na postojeće stanje i tendencije u sprovođenju ustavnih načela, koje su iznijete u našoj javnosti i u diskusiji na ovoj sjednici.

Neke karakteristike integracije društvenog rada u nas

U vezi s tim želio bih da ukažem na neke pojave u oblasti integracije društvenog rada, koje pokazuju da osnovni problem i zadatak u vezi sa donošenjem zakona o udruženom radu nije samo definisanje institucija samoupravnog udruženog rada već i, čak u prvom redu, izgradnja jedinstvenog i stabilnog sistema društveno-ekonomskih i samoupravno-političkih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada kao i raznih drugih oblika organizacija udruženog rada, a samim tim i radnika u društvenom radu kao cjelini. Tu mislim na odnose kako u prostoj, tako i, u proširenoj reprodukciji i u društvenoj reprodukciji u cjelini, a posebno na uslove sticanja dohotka i na oblike njegovog udruživanja, zajedničkog upravljanja i raspodjele zajednički ostvarenog dohotka.

Proces integracije u nas sada se ubrzano razvija. Mislim da je to veoma pozitivna činjenica koja, može se reći, sama po sebi dokazuje da su osnovna rješenja našeg Ustava dobro usmjerena, odnosno da stimulišu takvo istorijski neophodno udruživanje rada. Isticanjem slabosti u tom procesu, o kojem mislim da govorim, nikako ne bih želio da umanjim značaj postignutih rezultata, niti da se zalažem za takve intervencije koje bi mogle usporiti taj proces. Ali mi, takođe, ne smijemo zažmuriti pred istinom da se sa pozitivnim procesima integracije prepliću i razne negativne tendencije, pa čak i da se u njima obnavljaju neke stare opasne pojave koje smo upravo posljednjih godina kritikovali.

Sada se često događa da se u velike i složene integracione sisteme udružuju osnovne organizacije udruženog rada, a ne radne organizacije. Na taj način umjesto složene organizacije dobijamo glomaznu radnu organizaciju koja ujedinjuje takve osnovne organizacije udruženog rada koje bi, u stvari, same trebalo da budu radne organizacije, sastavljene od više osnovnih organizacija udruženog rada. Nemalo je primjera da se u okviru takvih radnih organizacija — koje bi, ponavljam, trebalo da se organizuju kao složene organizacije udruženog rada — čak i cijela velika preduzeća ili fabrike organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada, pa čak i da nekoliko njih čini jednu osnovnu organizaciju udruženog rada. Na taj način se veliki broj osnovnih

organizacija udruženog rada udružuje u velike složene organizacije, s tim što one ne posluju i svoje unutrašnje odnose ne uređuju na načelima koja bi trebalo da važe za složene organizacije, već na načelima koja važe za radne organizacije. Takva organizacija već sama po sebi svjedoči da unutrašnji društveno-ekonomski i samoupravno-politički odnosi u njoj nisu sasvim u skladu sa Ustavom. Bez obzira na subjektivne namjere, objektivni, glavni cilj takvih organizacija po samoj logici stvari postaje centralizacija upravljanja dohotkom sama za sebe, umjesto da cilj bude takva samoupravna i demokratska koncentracija sredstava za proizvodnju koja stvara najpovoljnije uslove za zajedničku proširenu reprodukciju, a samim tim i najpovoljnije uslove za povećanje zajedničke produktivnosti rada i sticanje većeg dohotka po tom osnovu za svaku od osnovnih organizacija udruženog rada koja učestvuje u zajedničkom procesu proširene reprodukcije. To znači da proces proširene reprodukcije u svakoj od organizacija udruženog rada u okviru jednog velikog integracionog sistema treba da se skladno odvija u interesu svih zajedno i svake organizacije udruženog rada posebno. Centralizacija dohotka ne može biti sama sebi cilj; ona treba da bude u funkciji naprijed pomenute samoupravne integracije, odnosno koncentracije sredstava za proizvodnju pod kontrolom radnika u udruženom radu. Drugim riječima, centralizovani dohodak treba da bude instrument obezbjeđenja normalnog odvijanja procesa proširene reprodukcije u svakoj od organizacija udruženog rada u okviru integrisanog sistema udruženog rada, a ne sredstvo za sticanje dodatnog dohotka putem pukog obrta novcem. Ovdje, razumije se, imam u vidu jedan od osnovnih principa našeg sistema udruživanja rada i sredstava, čime nikako ne osporavam specifične funkcije bankarskog i kreditnog sistema u cjelovitom sistemu društvene reprodukcije. U stvari, mislim na jednu veoma rasprostranjenu praksu, ne samo u našoj krupnoj trgovini već i u nekim velikim radnim ili složenim organizacijama udruženog rada, da se slobodna sredstva nerijetko ulažu, na primjer, u razne investicije na područjima koja nisu od neposrednog interesa za proces proširene reprodukcije, odnosno za povećanje produktivnosti rada upravo onih proizvodnih organizacija od kojih ta trgovina živi, odnosno onih organizacija udruženog rada koje čine takve krupne radne ili složene organizacije.

Razumije se, u takvim integracionim sistemima često je normativno uspostavljeni samoupravni i demokratski sistem više fasada za prikrivanje sistema centralizacije dohotka i monopolističkog upravljanja njime nego što je stvarno samoupravljanje, jer radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada gube svoju samostalnost i svoje pravo odlučivanja u procesu proširene reprodukcije i ne mogu da kontrolišu rezultate gospodarenja svojim minulim radom. Naravno, to istovremeno bitno umanjuje i njihovu inicijativu i motivisanost za racionalno gospodarenje dohotkom u sopstvenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i podstiče dezintegracione procese. Otuda česte krize u takvim integracionim sistemima i onda kada su sa čisto ekonomskog gledišta opravdani i potrebni.

Mi veoma često opravdano kritikujemo takozvane administrativno-teritorijalne, to jest opštinske i republičke integracije. Ta kritika je opravdana kad je riječ o partikularizmu kao specifičnom obliku centralizacije upravljanja dohotkom, manje je opravdana kad je riječ, u stvari, samo o obliku odbrane od centralizma istog tipa na drugim nivoima, a sasvim je neopravdana kad je riječ o racionalnim integracijama koje u takvim okvirima iscrpljuju svoj ekonomski interes. Ali to, takođe, potvrđuje da treba više da se bavimo proizvodnim odnosno društveno-ekonomskim odnosima, a ne samo institucionalnim oblicima udruženog rada. Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada koji odgovarajućim oblicima proizvodnih, to jest, ekonomskih i političkih odnosa bude stimulisan i usmjeren na to da svoju borbu za veći dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada i za svoj lični dohodak posmatra kroz prizmu borbe za veću produktivnost rada u cjelokupnoj složenoj organizaciji udruženog rada kojoj pripada i društvenog rada u cjelini, sigurno se neće pomiriti sa partikularističko-centralističkim oblicima integracije koje će ga sputavati u njegovom razvoju odnosno u njegovoj borbi za postizanje veće produktivnosti svog i društvenog rada.

Slična je stvar i sa takozvanim granskim integracijama, to jest integracijama po proizvodnim odnosno privrednim granama. Ne tvrdim, doduše, da ne može biti racionalnih integracija i unutar proizvodnih odnosa privrednih grana. Ali u nas se uvijek iznova javljaju tendencije da se cijela proizvodna grana i trgovina udružuje u jednu organizaciju

udruženog rada. Kad je riječ o poslovnim udruženjima kao oblicima najšire saradnje radnih organizacija u jednoj grani, to je razumljivo i može biti i veoma korisno, jer doprinosi boljoj podjeli rada, boljem planiranju u okviru cijele grane, snižavanju određenih troškova, zajedničkim akcijama za unapređenje proizvodnje odnosno privrednog poslovanja itd. Ali zajednički interes organizacija udruženog rada u takvom poslovnom udruženju granskog tipa u pogledu zajedničke proširene reprodukcije i udruživanja dohotka za takvu proširenu reprodukciju veoma je ograničen, a ponekad i ne postoji, štaviše, nerijetko postoji suprotan interes.

Takve granske integracije obično završavaju na nivou republike, što je samo po sebi izvor niza novih problema, o kojima nema potrebe da govorim. Ako bi takav kurs preovladao, dobili bismo nov oblik nekadašnjih „administrativno-operativnih rukovodstava”, kojih smo se davno odrekli, i to ne samo mi već ih se sve više odriču i druge socijalističke zemlje. Najnegativnija posljedica takvog koncepta granske i teritorijalne integracije, po mome mišljenju, jeste to da on postaje smetnja onom procesu integracije koji je našem društvu najpotrebniji, naime u kojem se povezuju radni interesi od sirovinke i prerađivačke proizvodnje do trgovine, bankarskog sistema i nauke. A takav se integracioni proces ne može zaustavljati ni na opštinskim ni na republičkim, pa čak ni na jugoslovenskim granicama, mada se, kada je racionalan, istovremeno može odvijati i unutar svih tih granica. Mi smo, na primjer, postigli velike uspjehe u razvijanju poljoprivredno-industrijskih kombinata. Tu smo doživljavali i najmanje unutrašnjih potresa i kriza. Mislim da je to, prije svega, bilo rezultat činjenice da ti kombinati nisu bili ni granske ni teritorijalne formacije, već su u jedinstvenom sistemu proširene reprodukcije povezivali udruženi rad od sirovinke do prerađivačke proizvodnje, trgovine itd. Međutim, u oblasti industrije ima relativno malo organizacija te vrste. Možda će biti jednostran, ali mislim da je među glavnim uzrocima takvom stanju činjenica što je u integraciji industrije dominirajući cilj bila centralizacija dohotka i upravljanja dohotkom, a ne zajednički interesi u procesu proste i proširene reprodukcije, odnosno u borbi za postizanje veće produktivnosti rada svih koji učestvuju u takvom krugu proširene reprodukcije. A takvo stanje, u stvari, onemogućuje rad-

nike u osnovnim organizacijama udruženog rada da stvarno raspolažu svojim ukupnim dohotkom, to jest ne samo da imaju uvid i kontrolu nad raspolaganjem rezultatima tekućeg rada već i nad sudbinom svog minulog rada odnosno da upravljaju cjelokupnim procesom i sredstvima proširene reprodukcije.

Mislim da te tendencije ne treba da dramaturizujemo, ali ni da ih potcijenjujemo. Tim pitanjima takođe ne treba da pristupamo sa iluzijom da ih možemo riješiti na brzu ruku, samo zakonima i sl. To je, u stvari, proces koji će trajati godinama, jer tu nije riječ samo o reorganizaciji već o novom koraku dalje u razvitku socijalističkog sistema, a samim tim o dubokom preobražaju društveno-ekonomskog sistema. A tu se ne mogu stvari „lomiti preko koljena“. Ali, s druge strane, upravo zbog toga moramo stalno pratiti te procese i probleme koji se javljaju i što je moguće brže na njih reagovati. Mislim da osnovna pitanja u ovoj oblasti moramo zakonom regulisati u najvećoj mogućoj mjeri, da bismo bar očigledno nepravilne tendencije u praksi korigovali i onemogućili.

Kriterijumi za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada

U zakon treba unijeti što je moguće više odredbi potrebnih za konkretizaciju i identifikaciju onih karakteristika koje Ustav daje za pojedine oblike udruženog rada. Ali i u tim definicijama raznih oblika udruženog rada ne treba da budemo kruti, preuski. Jer koliko god se treba čuvati opasnosti od pomenute krajnosti, u istoj mjeri bih se složio i sa mišljenjem da zakonom, zakonskim definicijama ne smijemo suziti mogućnost stvaranja takvih organizacionih oblika u udruženom radu koji će stimulirati i olakšati stvarno rješavanje onih pitanja koja se mogu riješiti u okviru osnovne organizacije udruženog rada, u radnoj organizaciji, kao i u složenoj organizaciji udruženog rada.

Ako bismo, na primjer, išli na premale, preusko postavljene, a time i ekonomski nesposobne osnovne organizacije udruženog rada, očigledno je da bi došlo do tendencije da radna organizacija rješava one probleme o kojima bi, u stvari, trebalo da odlučuje osnovna organizacija udruženog rada,

jer ona ne bi bila za to sposobna. Zato bismo morali prevazići diskusije o tome da li treba ići na male ili na velike osnovne organizacije udruženog rada. Postavlja se pitanje da li uopšte možemo naći neke kriterijume za optimalnu veličinu osnovne organizacije udruženog rada. Mislim da je to gotovo nemoguće definisati.

U vezi sa definicijom osnovne organizacije udruženog rada ističe se i to da treba respektovati njenu tržišnu sposobnost, što je samo po sebi načelno prihvatljivo. Ali s pravom se postavlja pitanje da li je tržišna sposobnost jedini uslov za obrazovanje osnovne organizacije udruženog rada? Osnovna organizacija udruženog rada može biti sasvim sposobna za međusobno obračunavanje, za vrednovanje proizvoda svoga rada unutar radne organizacije, ali u isto vrijeme ne mora biti sposobna da sa tim proizvodom ide na tržište.

Smatram, takođe, da ne bi bilo dobro rješenje da se osnovna organizacija udruženog rada, kao ekonomska ćelija koja ostvaruje svoj dohodak, zasniva na dohotku iz jednog proizvoda, djelatnosti ili usluge. Jer na jednoj tekućoj traci proizvodi se mogu mijenjati, odnosno isti radnici, na istoj proizvodnoj traci danas mogu proizvoditi, recimo, cipele, a sutra neke elemente za drugu vrstu industrijske proizvodnje, i tome slično. Trebalo bi da se bar doda to da OOUR ostvaruje dohodak iz iste ili srodne vrste proizvoda. Meni se, naime, čini da je kao kriterijum za definisanje osnovne organizacije udruženog rada mnogo važnije da isti radnici rade istim sredstvima za proizvodnju nego što proizvode. Tu, međutim, treba biti dovoljno elastičan da ne bi došlo do toga da se, recimo, svaki hotel mora „razbijati“ u osnovne organizacije po kriterijumu: kuhinja, kelneri slično.

Isto tako, ne bi trebalo praviti neke konstrukcije na osnovi ustavnih formulacija kao što su: „jedinstven proces rada“ ili „dio procesa rada“ itd. Ustavom se, u stvari, htjelo samo dati indikacija za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada, a ne da se one dokraja organizaciono definišu. Mislim da ni zakon ne može na takav način definisati šta je to „dio procesa rada“ da bi sud u slučaju spora mogao jasno utvrditi: ovo je dio procesa rada i tu mora da se organizuje osnovna organizacija udruženog rada. Zakonom predviđeni uslovi za nastajanje pojedinih organizacionih oblika udruženog rada treba da budu samo jedno od

sredstava oružja radnika koji treba da se bore za to da u skladu sa svojim interesima obrazuju osnovnu organizaciju udruženog rada, odnosno takvu radnu organizaciju ili slo-sredstava oružja radnika koji treba da se bore za to da u ženu organizaciju koja ih neće ograničavati i sputavati u osnovnim organizacijama udruženog rada.

U praksi je bilo, a i danas ima pojava da su radnici protiv stvaranja pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada. Povodom toga se obično kaže da su to otpori, da su radnici nahuškani, manipulisani i sl. Ne može se, međutim, sve prosto svesti na to. Ima niz slučajeva u kojima su radnici sasvim opravdano bili protiv stvaranja određene osnovne organizacije udruženog rada. Ako bi se, naime, obrazovanjem osnovnih organizacija uspostavili takvi odnosi u kojima bi radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada došli bez svoje krivice u gori ekonomski položaj — sa niskim dohotkom, sa niskim ličnim dohocima, dakle bez sredstava za proširenu reprodukciju itd. — apsurdno je od njih očekivati da glasaju za stvaranje takve osnovne organizacije udruženog rada. Zato prijedlozi o formiranju osnovnih organizacija udruženog rada koji nisu i društveno-ekonomski opravdani neće naići na odobravanje radnika. Radnik je na prvom mjestu zainteresovan za takve ekonomske odnose unutar udruženog rada koji mu obezbjeđuju ravnopravan samoupravni položaj u okvirima udruženog rada uopšte, to jest u pogledu uslova sticanja dohotka i ličnog dohotka prema radu. Zato prilikom zakonskog definisanja uslova za obrazovanje osnovne organizacije udruženog rada moramo prije svega voditi računa da time same radnike motivišemo da budu zainteresovani za obrazovanje osnovnih organizacija udruženog rada.

Trebalo bi stvoriti i zakonsku mogućnost da radnici jednog dijela procesa rada zahtijevaju od radnika u drugom dijelu radnog procesa, koji neće da obrazuju osnovnu organizaciju udruženog rada, iako za to postoje zakonski i drugi uslovi — da to učine. Time, u stvari, treba onemogućiti tendenciju da se odbijanjem da se formira osnovna organizacija udruženog rada živi na račun dohotka drugih radnika. Mislim, takođe, da i sindikatima moramo dati zakonsko pravo i dužnost da mogu, bez obzira na to da li radnici postavljaju ili ne postavljaju zahtjev za obrazovanjem osnovne organizacije, pokrenuti to pitanje, kada smatraju da postoje

uslovi za stvaranje osnovne organizacije udruženog rada. To, takođe, mora biti jedna od najvažnijih dužnosti društvenog pravobranioca samoupravljanja. On i po svojoj inicijativi ili na zahtjev bilo koga drugoga mora pokretati ta pitanja. Određene nadležnosti na ovom području mogu imati i organi društveno-političkih zajednica, to jest njihove skupštine koje, u Ustavom predviđenim slučajevima, mogu intervenisati.

U vezi s ovim se, međutim, postavlja i pitanje da li je osnovano računati s tim da će takve odluke odgovornih društvenih organa uvijek biti primjenjive ako radnici ne budu htjeli da ih prihvate.

Ne vjerujem, naime, da bi bilo koji sud, pa i uz političku akciju Saveza komunista, mogao natjerati radnike da obrazuju neku osnovnu organizaciju udruženog rada koja je protivna njihovom ekonomskom interesu. Ako bi ih sud čak i obavezao na to, stvorili bismo niz žarišta nezadovoljstva, što bi onda koristile tehnokratsko-birokratske snage tako što bi se u borbi protiv samoupravljanja pozivale na to nezadovoljstvo radnika.

Mislim da se na takva rješenja ne bi smjelo ići prečesto i po svaku cijenu i da će za društvo biti manji rizik ako privremeno toleriše i neke, sa gledišta Ustava, neadekvatno riješene situacije nego da uđe u direktan sukob sa radnicima, da ih „tjera“ na određena konkretna organizaciona rješenja. Sudovi za rješavanje sporova iz udruženog rada u ovim slučajevima trebalo bi da se opredijele za takve odluke koje su realno primjenjive i koje prihvata većina radnika. U nekim slučajevima treba, možda, predvidjeti mogućnost da sud odluči da se o spornom pitanju izjasne radnici putem referendumu, i to kako radnici koji traže formiranje osnovne organizacije udruženog rada, tako i oni koji se tome suprotstavljaju.

Pravno-institucionalni dio definicije osnovne organizacije udruženog rada u zakonu bi trebalo dopuniti sa još dva elementa, u stvari sa dva kompleksa pitanja iz oblasti uređivanja unutrašnjih odnosa u okviru cijelog sistema integrisanog društvenog rada, koji su, po mome mišljenju, osnovni i koji nas jedino i mogu dovesti do pravih osnovnih organizacija udruženog rada. Prvi element je da se u zakonu centralno mjesto mora dati ekonomskim odnosima između osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji,

kao i odnosima između radnih organizacija u svim složenijim oblicima udruženog rada. Bez toga je teško doći do prave definicije osnovne organizacije udruženog rada.

U materijalu o kome raspravljamo ni jednom riječju se ne pominje problem minulog rada. A, po mome mišljenju, to je prvi, osnovni i odlučujući kriterijum za stvaranje osnovne organizacije udruženog rada.

U vezi s tim osvrnuo bih se i na mišljenje da treba jasno reći da li su osnovne organizacije udruženog rada radne jedinice ili nisu, odnosno da li ranije radne jedinice sada treba da budu osnovne organizacije udruženog rada.

Smatram da treba da budemo načisto s tim da ranije radne jedinice nisu osnovne organizacije udruženog rada. Mi nikada nismo zakonom jasno definisali šta su to radne jedinice. Ali u našoj političkoj praksi od samog početka smo se zauzimali za radne jedinice. Iznijeto mišljenje nije moj kritički stav prema samim radnim jedinicama, jer su nam one i sada potrebne kao jedan od elemenata udruženog rada. Međutim, radne jedinice su se zasnivale na osnovi, rekao bih, mjerenja kolektivnog učinka rada, odnosno njih je činio onaj najelementarniji dio procesa rada, male grupe radnika povezanih zajedničkim učinkom rada, i tako su se pojavljivale kao subjektivitet u cijelom procesu rada.

Iako smo pri tome upozoravali i na proširenu reprodukciju i sposobnost radnih jedinica da se uključuju i u te odnose, ipak to nije bilo tako precizirano kao kod osnovnih organizacija udruženog rada. Kod osnovnih organizacija smo, naime, izričito rekli da one moraju biti sposobne da kontrolišu i ovladaju cjelokupnim procesom proširene reprodukcije. Ovladavanje cjelokupnim procesom proširene reprodukcije znači da radnici u osnovnim organizacijama moraju biti sposobni da prate sudbinu svog minulog rada u cijelom procesu njegove cirkulacije. To konkretno znači da radnici u osnovnim organizacijama treba da budu u mogućnosti da prate sudbinu svog minulog rada kroz rezultate gospodarenja njime u samoj osnovnoj organizaciji, u radnoj organizaciji, u složenoj organizaciji, u bankama, u trgovini i uopšte u svim vidovima, na svim punktovima proširene društvene reprodukcije gdje se taj njihov minuli rad kreće. Na osnovu svih rezultata gospodarenja minulim radom na svim punktovima radnici onda treba da ocjenjuju ne samo svoju

sposobnost, mogućnosti i perspektive u pogledu dohotka osnovne organizacije udruženog rada nego i svog ličnog dohotka. A sve dok radnik bude odvojen od sudbine svog ukupnog minulog rada, biće opterećen elementima položaja najamnog radnika.

Čini mi se da bi u centar definicije osnovne organizacije udruženog rada trebalo postaviti — kao što je i u Ustavu zapisano — upravo zahtjev da nju čini onaj dio procesa rada, bez obzira na to koliko smjena radi u istoj osnovnoj organizaciji, koji ujedinjuje kolektiv radnika sposoban da stvara, da da produkt koji se može vrednovati, to jest kolektiv sposoban da na toj osnovi stiče dohodak. Drugi, od ovoga neodvojiv, zahtjev je da takav dio procesa rada — što znači: radnici u njemu — bude u stanju da sa tim dohotkom uđe u cjelokupan sistem proširene reprodukcije odnosno da bude sposoban da ulaganjem svog dohotka u cjelokupan sistem društvene reprodukcije prati i kontroliše cio taj proces, da može da planira rezultate ulaganja u cjelokupan društveni rad i u duženi i u kraćem periodu. Ako bismo to unijeli u osnovnu karakteristiku osnovne organizacije udruženog rada, lakše bismo došli do ocjene šta u praksi može biti osnovna organizacija udruženog rada. Osim toga, time bismo radnike stimulisali da se bore za formiranje osnovnih organizacija udruženog rada, jer je to način da i iz rezultata cjelokupnog društvenog rada stiču dio svoga ukupno dohotka, to jest da ne budu zavisni samo od dohotka ostvarenog u „svojoj” organizaciji udruženog rada.

Tek na toj osnovi može se graditi i sistem planiranja i sistem društvene reprodukcije. Pored toga, u zakonu bismo morali jasno reći kako će osnovna organizacija udruženog rada ažurno registrovati kretanje svog dohotka, i to ukupnog dohotka u naprijed izloženom smislu, to jest ne samo onoga dijela koji se iz tekućeg poslovanja sliva na njen žiro-račun nego i onoga dijela dohotka koji je uložen u razne vidove udruženog rada — od složenih organizacija do banaka, velike trgovine, spoljne trgovine itd.

Položaj zajedničkih stručnih službi

U zakon treba unijeti jasan stav i u pogledu mjesta zajedničkih stručnih službi, to jest da li one mogu biti organi-

zovane kao osnovne organizacije udruženog rada ili ne mogu. O tome postoje različita mišljenja. Ne bih želio prejudicirati rješenje, jer je svakako potrebno uzeti u obzir sve argumente i sva mišljenja. Ipak ću iznijeti svoje lično mišljenje. Smatram, naime, da je teško prihvatiti mogućnost da zajedničke službe uopšte budu osnovne organizacije udruženog rada. Uostalom, već sama ustavna definicija osnovne organizacije zahtijeva mogućnost da se njen proizvod rada može direktno izraziti kao vrijednost. Ja ne razumijem kakav je to proizvod rada zajedničkih stručnih službi koji se može tako izraziti. Pri tome, nemam pred očima neki konstrukcioni biro, inženjering, projektantski ili naučnoistraživački biro ili neki institut čiji se proizvodi rada zaista mogu vrednovati i koji mogu, i čak treba da budu osnovne organizacije udruženog rada, ako je obim njihovog rada takav da to mogu biti. Pod zajedničkim stručnim službama ovdje podrazumijevam onu zajedničku službu koja obavlja administrativno-stručne i pomoćne poslove i koja je vezana, da tako kažem, za upravljački dio organizacije udruženog rada. Mislim da tu nema drugog izbora nego da se njen rad mjeri mjerilima raspodjele prema radu u proizvodnji, naravno, adekvatno prilagođenim i primijenjenim u taj administrativni aparat. To, dakako, ne sprečava da i te radne jedinice budu autonomne u dohodovnim odnosima, to jest da imaju svoj dohodak koji obezbjeđuje njihov razvoj i lične dohotke prema radu. Na kraju, isto je i sa dohotkom svih drugih sličnih službi, recimo u državnom aparatu, aparatu društveno-političkih zajednica ili društveno-političkih organizacija itd.

Stavljanje svih tih službi u iznijeti položaj nije nikakvo umanjivanje njihove uloge. Naprotiv, to je uslov obezbjeđenja njihove veće odgovornosti, tako da i taj razlog govori protiv toga da one budu osnovne organizacije. One kao osnovne organizacije udruženog rada ne bi mogle biti u istom položaju kao druge osnovne organizacije udruženog rada, koje prema njima odnosno prema rukovodećoj poslovodnoj ekipi imaju položaj onoga koji ih može pozivati na odgovornost, koji ih, u krajnjoj liniji, može smijeniti itd.

Postoji još jedan razlog zbog koga ne bismo smjeli otvarati mogućnost da se te službe organizuju kao OOUR. Negdje se, naime, pod firmom stvaranja osnovne organizacije udruženog rada, ili radnih zajednica tih službi, statutima određuje

je i njihova akumulacija, odnosno dio akumulacije ostalih osnovnih organizacija udruženog rada, koji pripada toj osnovnoj organizaciji. Ne znam kakvu akumulaciju taj aparat može da stvarati, osim što se njegov rad materijalizuje u radu ostalih osnovnih organizacija udruženog rada. Ne tvrdim da rad toga aparata nije proizvodni rad u tom smislu što nikako ne učestvuje u proizvodnji. Ali on se realizuje jedino preko osnovnih organizacija udruženog rada, a nikako samostalno. Prema tome, ne vidim na kakvom osnovu se može stvarati neka akumulacija u takvim osnovnim organizacijama odnosno radnim zajednicama. A u praksi se, ipak, na taj način stvaraju posebni fondovi kojima raspolaže vodeća služba, u stvari direkcija. Te tendencije su pogotovu u početku bile veoma razvijene. Kada smo ih zatim kritikovali, one su nešto splasnule, tako da se tu sada formiraju relativno manja sredstva. Ali ne treba imati iluziju da ti fondovi neće ponovo početi da rastu, ako zakonom bude dozvoljeno da zajedničke službe mogu stvarati takozvane fondove akumulacije.

Zakonom bi to pitanje trebalo definitivno raščistiti odnosno onemogućiti da stručna služba koja treba da odgovara radnicima, praktično postane nosilac sopstvene akumulacije. No morano u tom pogledu biti precizni, da se sa tim zajedničkim službama ne bi izjednačavale i druge zajedničke djelatnosti koje imaju mogućnost da budu osnovne organizacije udruženog rada, na primjer naučnoistraživačka djelatnost, projektantski i konstrukcioni biro i sl.

Regulisanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu

Ne ulazeći ovom prilikom bliže u pitanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu, jer nisu u neposrednoj vezi sa organizacionim oblicima udruženog rada, iznio bih mišljenje da Federacija ne bi trebalo da ih detaljno reguliše, odnosno i republike bi u tom pogledu trebalo da idu samo na neke osnovne odredbe za razvoj tih odnosa. Jer mi smo sa dosadašnjim zakonskim pristupom radnim odnosima ipak u izvjesnoj kontradikciji sa samoupravljanjem. Naime, s jedne strane, radnici upravljaju fabrikama, a, s druge, sma-

tra se potrebnim da im se propisuje mogu li nekoga da otpuste ili ne mogu, i slične stvari. Mislim da je to nemoguće. Druga je stvar zaštita žene na radu, sve ono što spada u zaštitu socijalnih prava čovjeka i sl. Ali u unutrašnje radne odnose mislim da ne bi trebalo da se detaljno upliće ni savezni ni republički zakon. Ni po Ustavu to ne možemo da činimo. Mislim da je to ostatak starog pristupa, zaštitne uloge sindikata u kapitalističkom društvu. To praktično dovodi do toga da postojeći zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu — grubo govoreći — manje štiti radnike, nego parazite, štetočine itd.

Raspodjela dohotka i ličnih dohodaka

Dosadašnja iskustva društvenog regulisanja i usmjeravanja raspodjele dohotka i ličnih dohodaka putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma pokazuju da je taj problem još uvijek otvoren. Zato bismo uporedo sa donošenjem zakona iz oblasti udruženog rada, zatim zakona o društvenom planiranju — koji je isto tako važan, jer je bez njega nemoguće govoriti o sistemu raspodjele dohotka i ličnih dohodaka — morali ići na razradu zakona o osnovama određivanja kriterijuma rada i raspodjele prema radu, gdje bi trebalo reći koji su to sve kriterijumi. U nas se obično kaže „raspodjela prema rezultatima rada“. Međutim, to je faktički raspodjela samo prema ostvarenom dohotku. Na osnovu toga su nam i nastale velike razlike u ličnim dohocima. To, naime, znači da onaj ko je visoko akumulativan odnosno ko ima visok dohodak, može da smatra i da se ponaša tako kao da je to rezultat samo njegovog rada. A, u stvari, to nije rezultat samo njegovog rada nego je rezultat cjelokupnog društvenog rada. Zato ćemo morati raščistiti pitanje: šta je rezultat tekućeg rada radnika u svakoj pojedinačnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat gospodarenja njihovim minulim radom, a šta je rezultat gospodarenja cjelokupnim društvenim minulim radom. Polazeći od toga, treba izgraditi sistem kriterijuma na bazi kojih će se lični dohodak radnika formirati i na osnovu njegovog tekućeg rada i na osnovu njegovog minulog rada, kao i na osnovu rezultata njegovog gospodarenja cjelokupnim društvenim minulim radom. Isto-

vremeno, uključivanje minulog rada u sistem društveno-ekonomskih odnosa materijalno će stimulisati radnike da re-produkuju i proširuju materijalnu osnovu svog i društvenog rada. Jer dok položaj radnika u društvu, u udruženom radu bude vezan samo za njegov lični, tekući rad, dotle će i radnik, kao što je rečeno, biti u određenoj mjeri u najamnom odnosu. Taj odnos ne treba, naravno, izjednačavati sa klasičnim najamnim položajem radnika u kapitalizmu. Ali radnik je ipak u takvom odnosu prema ovom dijelu minulog rada koji je od njega do te mjere faktički otuđen da se postavlja kao samostalna ekonomska snaga u odnosu na njega.

Zašto bi, recimo, radnik ulagao u modernizaciju svoje organizacije udruženog rada kad bi sutra kao rezultat toga morao da se smanji broj radnih mjesta, morali da se otpuštaju radnici itd. Stoga on istovremeno mora da zna da će njegovo ulaganje u razvoj, u modernizaciju imati za posljedicu smanjivanje ili ukidanje jednog broja radnih mjesta, ali će se na osnovu njegovog i društvenog minulog rada koji će se dobiti iz društvenih kreditnih ili drugih fondova proširiti organizacija udruženog rada, otvoriti nova radna mjesta i obezbijediti posao za sve radnike. Tada će radnik biti stimulisani da i lično, na svom radnom mjestu, radi na najbolji način. U protivnom, podstaci ćemo, i već podstičemo konflikt između radnika, koji se „zatvaraju“ u osnovne organizacije udruženog rada na bazi svog ličnog rada i dohotka, i cijelog sistema proširene reprodukcije, koji još uvijek u velikoj mjeri predstavlja odvojenu sferu od radnika u samoupravno udruženom radu. Sam radnik još uvijek ne shvata dovoljno jasno da i minuli rad koji se nalazi u društvenim fondovima, u bankama, na svim nivoima udruženog rada — predstavlja njegova sredstva rada.

To je jedan veliki kompleks problema koji se sada pred nama nalazi i koji je od presudne važnosti za razvoj cijelog našeg ustavnog sistema i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Ako ta pitanja ne riješimo, brzo ćemo doći u konflikte koji će nastati zbog tendencija dezintegracije. Jer istina je da bi se stvaranjem autarhičnih osnovnih organizacija udruženog rada, prepuštenih sebi i zatvorenih u sebe, dezintegrisala privreda. Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada, međutim, mora da počne da misli ne samo o tome koliko će proizvesti određenih konkretnih proizvoda i

tako ostvariti „svoj“ dohodak nego i koliki će biti njegov dohodak u cijeloj organizaciji udruženog rada, koliki će biti njegov dohodak na osnovu porasta opštedruštvene produktivnosti rada kada on bude svoj dohodak ulagao u udruženi rad, dao ga na korišćenje drugim radnicima da i oni povećavaju svoju a time i zajedničku produktivnost rada. Mi moramo jasno postaviti pitanje: zašto bi radnik imao pravo samo na dohodak stvoren u njegovoj sopstvenoj organizaciji? Zašto on ne bi imao pravo i na dio dohotka koji proizlazi iz povećanja prosječne produktivnosti društvenog rada? Bilo bi normalno da radnika povežemo upravo sa tim dijelom dohotka i da time okrenemo njegov pogled na cio društveni rad, da ga to stimuliše na integraciju. Sada u tom pogledu slabo stojimo.

U našim diskusijama često se upotrebljava i izraz „kapital-odnos“, i to, po mome mišljenju, ne uvijek tamo gdje je to opravdano. Govori se, na primjer, o kapital-odnosu koji nastaje međusobnim ulaganjem sredstava između dvije osnovne organizacije udruženog rada. Međutim, odnosi koji — u skladu sa Ustavom nastaju ulaganjem sredstava između organizacija udruženog rada imaju sasvim drugu sadržinu, lišenu antagonističkih, klasnih odnosa. Antagonistički klasni odnos zadržava se, odnosno nastaje onda kada se jedan dio dohotka automatski i u potpunosti odvaja od radničke klase u cjelini, proglašava se formalno društvenim sredstvom, a daje se na upravljanje nekome drugome, to jest državi ili tehnokratiji. Takav „društveni kapital“ pojavljuje se kao samostalna snaga prema radnicima. To je, po mome mišljenju, u suštini kapital-odnos, iz koga može da se rodi i novi oblik eksploatacije. Taj odnos razbijamo i moramo razbiti upravo time što ćemo osposobiti radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da mogu da prate i kontrolišu sudbinu svoga dinara u svim fazama društvene reprodukcije gdje se on bude kretao, i da im taj dinar donese nazad one ekonomske rezultate koji proizlaze iz povećane produktivnosti društvenog rada uopšte, a prije svega radne grupacije u koju su svojim minulim radom neposredno uključeni. Neki kažu da je to kapital-odnos, jer se tu, navodno, izvlači neka materijalna korist ne na osnovu rada nego na osnovu ulaganja kapitala. To je, međutim, minul rad radnika koji je uložen u cjelokupni udruženi rad. A to što on iz rezultata

cjelokupnog društvenog rada stiže odgovarajuću materijalnu korist na osnovi uloženog sopstvenog minulog rada upravo predstavlja integraciju, uključivanje radnika i njegovog rada u cjelokupni društveni rad. To je put izvlačenja radnika iz okvira uske i zatvorene radne organizacije u kojoj hoće da ga i dalje drže zatvorenog glorifikatori poslovanja, odnosno sticanja dohotka na osnovu rada ili ulaganja samo u „svojoj“ osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Udruživanje dohotka organizacija udruženog rada

Drugi kompleks pitanja koji zakonom moramo regulisati je na koji način, putem kojih formi se ujedinjuje, udružuje dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u radnim organizacijama, a preko njih u složenim organizacijama udruženog rada itd. U Ustavu je utvrđeno da to može biti oblik kreditiranja, zajedničko ulaganje, odnosno međusobno ulaganje i zajedničko učešće u dohotku ostvarenom po tom osnovu, uz određeni rok i slično. Mislim da sve to moramo podrobno razraditi u zakonu, između ostalog i zbog toga što time treba da potisnemo iz naše prakse neke teoretske diskusije koje nam smetaju da dođemo do praktičnih rješenja. Neka teoretičari i dalje diskutuju o tome šta je kapital-odnos, a šta nije. Međutim, samoupravni sistem ne može da egzistira i da se razvija ako radnici ne budu stimulisani da koncentrišu, da udružuju svoj dohodak, ali i da onda sve ono što društveni rad u cjelini, što svi radnici zajednički, udruživanjem dohotka stvore — pripada svima koji su uložili svoj minul rad, a ne samo onima koji su taj uloženi zajednički dohodak reprodukovali i oplemenili svojim tekućim radom. Jer oni su, u stvari, koristili minul rad drugih radnika, pa zato treba da imaju i određene obaveze prema radnicima koji su im stavili na raspolaganje svoj minul rad. Bez toga nema integracije društvenog rada.

U nas je u vezi sa ovim kompleksom prisutna i jedna ovakva teza: ako se, recimo, stvori jedna velika radna organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada u svom sastavu, pa se sav ostvareni dohodak dijeli svim radnicima po istim kriterijumima, onda je to socijalistički sistem društveno-ekonomskih odnosa. Ali ako se ta velika

radna organizacija opravdano „razbije“ na više osnovnih organizacija udruženog rada, pa se postavi zahtjev da se na osnovu udruživanja dohotka osnovnih organizacija obezbijedi isti položaj svih radnika kao u prvom slučaju, onda se kaže da je to maltene nasilje, da je to antiustavno, da je to atak na „neotuđiva prava“ radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada itd. Ili, ako se postavi zahtjev da onaj ko je ulagao u razvoj druge osnovne organizacije po tom osnovu ostvaruje i odgovarajući dio svog tekućeg dohotka — iako je mogao ulagati i u svoju osnovu organizaciju i na taj način steći određeni uvećani dohodak pa i veće lične dohotke — onda se pomenuto učešće u zajednički ostvarenom dohotku kvalifikuje kao eksploatacija. Ako bi, međutim, ista ta sredstva ulagao u svoju osnovnu organizaciju, pa opet to isto postigao, ali bi istovremeno radnike druge osnovne organizacije udruženog rada ostavio bez sredstava za proširenu reprodukciju, onda je to, prema tim tezama, sasvim u redu. A, na neki način i to je vrsta eksploatacije drugih osnovnih organizacija, jer ako se radnici sa „svojom“ akumulacijom zatvaraju u „svoju“ osnovnu organizaciju udruženog rada, oni time onemogućuju ili otežavaju razvoj drugih osnovnih organizacija udruženog rada.

Trebalo bi biti jasniji i u pogledu načina raspodjele dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada u radnoj organizaciji, među radnim organizacijama i, opet, na svim „višim“ stepenicama i oblicima integrisanja rada i sredstava, kada se ona koncentrišu, odnosno, kako mi obično kažemo, kada se vrše zajednička ulaganja. Tu je, u stvari, riječ o zajedničkoj koncentraciji društvenih sredstava.

Definišući ustavni koncept društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu pošli smo sa pozicije koja je bila uperena protiv starog centralističkog sistema: sav dohodak mora biti pod „vlašću“ radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje će taj dohodak ujedinjavati, da bi im se onda zajednički stvoreni dohodak vraćao uvećan. Do sada smo, međutim, govorili samo ili pretežno o osnovnim organizacijama, a ne i o tome kakvi su njihovi međusobni odnosi u raspodjeli dohotka. Zbog toga se mogao steći utisak da govorimo samo o instituciji osnovnih organizacija. Osim toga, kada smo govorili o uslovima privređivanja i sticanja dohotka, uvijek je izgledalo da je to nešto van samoupravnih

prava radnika. A, u stvari, jedna velika organizacija, Poljoprivredni kombinat „Beograd“ na primjer, koja ima svoje osnovne organizacije po cijeloj zemlji ili u većem dijelu zemlje, može vršiti raspodjelu dohotka i prema određenim internim kriterijumima.

Ali to ne znači da pri tome smijemo negirati tržište, tržišne odnose, jer ćemo inače otežati proces integracije. Udružene organizacije veoma često će insistirati na tome da se dohodak dijeli na bazi tržišnih cijena. Naravno, ne bi trebalo biti protiv toga, ako se one tako sporazumiju.

Polazna tačka je, dakle, da dohodak, tačnije — da odlučivanje o njemu, može da bude samo u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ali osnovne organizacije udruženog rada moraju udruživati dohodak za zajedničku prostu i proširenu reprodukciju; na osnovu toga one zajednički stiču nov dohodak, koji je rezultat zajedničkog tekućeg rada i gospodarenja minulim radom. A neka onda osnovne organizacije u sporazumu o međusobnim odnosima u udruženom radu predvide da će taj zajednički stvoreni dohodak dijeliti na bazi tržišnih cijena ili na bazi internih cijena ili, pak, na bazi toga što će se reći da se dohodak dijeli na osnovi zajedničkog učešća u zajednički stvorenom dohotku u skladu sa određenim kriterijumima, s tim što će se utvrditi šta „otpada“ na tekući rad, šta na uložena sredstva, da se oduzima ekstra dobit ili monopolska dobit i dijeli na sve organizacije udruženog rada itd.

U nas se ponekad iznose teze koje su po svojoj ideologiji „antitržišne“, ali su po praktičnim zahtjevima suviše „tržišne“. Iako se načelo priznaje da može postojati interna i eksterna cijena, na kraju se ta teza poništi time što se insistira da zakonom ipak treba propisati da se obračuni između osnovnih organizacija udruženog rada moraju vršiti na osnovi tržišne cijene. Međutim, ja mislim da nam Ustav, odnosno ustavni koncept integracije udruženog rada omogućuje da sada stvarno počnemo da stvaramo uslove za sticanje dohotka ne samo prema tržišnim uslovima nego i prema proizvodnim potrebama radnih cjelina, i to ne stvaranjem uslova za to zakonom, spolja, jer u tome do sada nismo uspjeli. Radnici sami mogu to da čine putem samoupravnog sporazumijevanja. Razumije se, njih u osnovnim organizacijama ne treba zakonom sprečavati ni u tome da

svoje dohodovne odnose regulišu na osnovi tržišnih cijena. Ali ne treba ih prisiljavati na to odnosno sprečavati ih da u raspodjeli odnosno sticanju dohotka uspostavljaju i svoje „unutrašnje“ kriterijume. Normalno je da će međusobne „računice“ uglavnom polaziti od tržišnih cijena, jer od drugih cijena i ne mogu poći. Ali u te tržišne cijene, prilikom međusobnog obračuna dohotka među osnovnim organizacijama mogu se unositi određene korekture. Može se, na primjer, samoupravno odlučiti da se iz dohotka osnovnih organizacija izdvaja ekstradobit, monopolska dobit itd. i da ona pripada svim osnovnim organizacijama. Samoupravnim sporazumom može se takođe predvidjeti i to da su sve osnovne organizacije udruženog rada dužne da do određenog stepena učestvuju u subvencioniranju cijena ili dohotka onih osnovnih organizacija udruženog rada koje su iz objektivnih razloga manje produktivne ili imaju veće troškove proizvodnje, pa ne mogu pod istim uslovima same obezbjeđivati društveno-ekonomski položaj i prava radnika u skladu sa ustavnim odredbama. Tu se postavlja pitanje zašto da se u jednom radnom kolektivu — čiji su dijelovi uzajamno tijesno povezani i zavisni, odnosno kojima je u ekonomskom interesu da i onaj ko je za sada niskoproduktivan, a ipak ima uslove da ide naprijed i da njegovi radnici budu u ravnopravnom položaju — ne izvrši nekakav drukčiji unutrašnji obračun, bilo, kao što sam rekao, u formi preliivanja određenih dijelova dohotka ili, recimo, putem internih cijena koje bi uvažile postojeće razlike u produktivnosti. Uzmimo za primjer robne kuće. Da li će neka robna kuća odnosno neka filijala robne kuće biti osnovna organizacija, ne treba da zavisi samo od toga da li je ona velika ili mala. Može, na primjer, izgledati neracionalno da i dalje postoji neka filijala odnosno prodavnica — zbog udaljenosti nekog naselja koje je malo i sl. — ali je sa društvenog gledišta jeftinije imati takvu filijalu odnosno prodavnicu i neki mali deficit zbog malog prometa nego deficit koji će stvarati stalno „vozanje“ ljudi iz toga mjesta u neke udaljene centre po robu. Zato je bolje taj deficit priznati, odnosno samoupravnim sporazumom predvidjeti da ga automatski pokrivaju druge filijale odnosno osnovne organizacije udruženog rada ili da se ta filijala, odnosno prodavnica, ujediní sa nekom drugom koja je suficitna i da formiraju jednu osnovnu or-

ganizaciju udruženog rada. Mislim da je, ipak, bolje prvo rješenje. Bolje je da se kaže: ona je deficitna i to se ne može popraviti, ali svi ćemo snositi odgovornost za to putem subvencioniranja. Ili, recimo, neka osnovna organizacija u složenoj privrednoj organizaciji udruženog rada može biti deficitna, niskoakumulativna, ali je neophodna za ukupni proces rada. Tu ne treba naknadno dijeliti dohodak odnosno regresirati tu osnovnu organizaciju po osnovi neke solidarnosti sa njenim radnicima, nego u odgovarajućem samoupravnom aktu treba predvidjeti da se takva subvencija iz zajedničkog dohotka automatski priznaje kao dohodak te osnovne organizacije. Znači, njen dohodak se stalno subvencionira, tako da će onda i radnici u njoj biti zainteresovani za postojanje takve osnovne organizacije udruženog rada koja samostalno raspolaže cijelim dohotkom, uključujući tu i subvenciju.

Kada se, međutim, rješenje traži u tom pravcu da onaj dio koji je deficitan bude zavisán od ostalih i odgovoran njima, onda ni radnici u njemu neće željeti da imaju takvu osnovnu organizaciju udruženog rada. Oni će radije nastojati da se ujedine sa nekim drugim dijelom koji je visokoakumulativan.

To su vrlo aktuelni problemi koje ćemo riješiti tek kada budemo preciznije regulisali pitanje ekonomskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada. Onda će i sami radnici biti zainteresovani da traže osnivanje osnovne organizacije umjesto da im se odozgo utvrđuju razni „modeli“. Moramo, pri tome, biti svjesni da se to — kao što sam već rekao — ne može sve, tako reći, do sutra ostvariti. Raščišćavanje tih pitanja i odnosa trajaće i nekoliko godina. Neke osnovne organizacije udruženog rada će se ujedinjavati, druge će se dijeliti itd. To je, dakle, proces. Pri tom je najvažnija bitka za odgovarajuće ekonomske odnose u udruženom radu, koje obično nazivamo dohodovnim odnosima. Ali to sada treba da budu dohodovni odnosi između osnovnih organizacija, između radnih organizacija u složenim organizacijama itd. Moramo poći od toga da sve one u zajedničkom radu, u stvari, stvaraju zajednički dohodak, pa ga onda dijele srazmjerno uloženoj tekućem i minulom radu na osnovne organizacije udruženog rada. Neprihvatljivo je rezonovanje koje sada u nas postoji: „ja sa svojim kapitalom učestvujem u

jednoj operaciji i poslije toga nosim svoje pare, a za druge me se ne tiče". U tom slučaju bi bila opravdana kritika da je to kapital-odnos, i slično.

Zbog svega toga mislim da je pitanje raspodjele dohotka veoma značajno i da u zakonu treba da ga što potpunije raščistimo. Jer tu se, s jedne strane, javlja pritisak onih koji apsolutno zastupaju koncept tržišnih cijena i onih drugih koji, u stvari, negiraju tržište uopšte i zalažu se za to da se dohodak „frizira“ nezavisno od tržišnih zakonitosti.

Da ne bude nesporazuma, ponavljam da, po mom mišljenju, svi „obračuni“ između osnovnih organizacija udruženog rada moraju počivati na tržišnim cijenama i odnosima. Ali oni se mogu svjesno korigovati putem odgovarajućih kriterijuma koji će biti unijeti u samoupravne sporazume na bazi zajedničkih interesa radnika. Recimo, farmaceutska industrija može — a takvih slučajeva ima u praksi — da izgradi visokoproduktivnu fabriku parfimerije koja donosi visoke „profite“ i koja se organizuje kao jedna osnovna organizacija udruženog rada. Ali već prilikom donošenja odluke o izgradnji te fabrike može se precizirati da se to čini i zato da bi jedan dio njenog dohotka išao u bazičnu proizvodnju koja je niskoakumulativna i ostaće takva, ali je neophodna svim ostalim osnovnim organizacijama, jer bez nje ne mogu raditi.

Taj problem je još izraženiji kad je riječ o složenim organizacijama udruženog rada. Mislim da i tu međusobni odnosi i odgovornosti moraju biti utvrđeni unaprijed, u samoupravnom sporazumu o udruživanju. Tu se mora spriječiti svaka prinuda u regulisanju tih odnosa, odnosno radnici moraju donositi odluke o svim tim stvarima. Ne treba, naravno, sprečavati ni to da međusobni obračuni osnovnih i radnih organizacija u okviru složenih organizacija budu zasnovani na čisto tržišnim odnosima, tamo gdje je to neophodno. Neke integracije ne bi mogle ni da egzistiraju drukčije, pogotovo kada je riječ o odnosu između radnih organizacija u sastavu složenih organizacija koje predstavljaju međurepubličke integracije. Ako te radne organizacije u međusobnim odnosima ne bi polazile od tržišnih kriterijuma, mogli bi nastati i politički problemi u republikama. Ali i tu sami radnici treba da odlučuju o međusobnim odnosima. Možda će se u takvim slučajevima radnici češće odlučiti za odnose na

osnovi tržišnih cijena nego na bazi nekih drugih kriterijuma. Nesumnjivo je, naime, da će u organizacijama koje su tehno-ekonomski homogene odnosno povezane radnim procesom i osjećanje solidarnosti biti daleko itenzivnije prisutno nego u velikim, složenim organizacijama, formiranim na širokom teritorijalnom području. Mislim da bismo veoma pogriješili ako bismo pokušali da u zakonu formulišemo neke jedinstvene recepte u tom pogledu.

Potrebno je definisati i *ulogu plana* u zajedničkom radu i ulaganjima. Ulaganja moraju biti oslonjena na dugoročnije planove razvoja koji će se onda „razbijati“ na kratkoročne planove. Zakon o osnovama društvenog planiranja mora tu obavezu čvrsto postaviti. Mislim da se samoupravnim sporazumom o udruživanju ne može unaprijed tačno predvidjeti gdje, kako i zašto će se dohodak ujedinjavati. Međutim, dugoročniji razvojni plan u svakoj radnoj i složenoj organizaciji može i mora biti osnova udruživanja sredstava. Planom treba predvidjeti i to kako će se ostvarivati dohodak na bazi planskih predviđanja i kako će se ostvareni dohodak dijeliti na sve one koji učestvuju u njegovoj realizaciji, bilo sa tekućim radom, bilo sa uložnim sredstvima. Tako će radnik kroz materijalne efekte plana, kroz njegovu materijalnu realizaciju moći da ocjenjuje da li su se prognoze plana stvarno i obistinile i da na kraju zna ko je odgovoran ako se nisu obistinile.

Dakle, pored samoupravnog sporazuma kojim treba da se regulišu problemi statutarne prirode, međusobnih materijalnih odnosa i odgovornosti osnovnih organizacija, plan treba da bude onaj faktor koji obavezuje sve osnovne organizacije koje su ga potpisale da moraju, da tako kažem, automatski izvršavati sve materijalne i druge obaveze vezane za njegovu realizaciju. Pri tome treba razlikovati programiranje od planiranja. Po mome mišljenju, programiranje nije obavezan akt, ono je više jedna politika i obavezuje kao dugoročna orijentacija. Obavezujući akt trebalo bi da bude plan. U Ustavu je predviđeno da svako mora planirati, te bi u zakonu obaveze trebalo posebno razraditi povodom planiranja.

Solidarna materijalna odgovornost organizacija udruženog rada

U vezi s tim trebalo bi konkretno odrediti kada automatski, na osnovu zakona postoji solidarna materijalna odgovornost osnovnih organizacija udruženog rada za obaveze cijele organizacije udruženog rada, a kada takva obaveza ne može postojati. Na osnovu toga bi se samoupravnim sporazumima precizno utvrdilo čime, do kog stepena i na koji način radne organizacije ili složene organizacije mogu da računaju sa sredstvima osnovnih organizacija za pokrivanje zajedničkog rizika. To bi na odgovarajući način trebalo unijeti i u firmu organizacije udruženog rada.

U pogledu solidarne odgovornosti osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, zakon treba da bude veoma jasan i vrlo konkretan, jer tu postoji najveća opasnost od manipulisanja sredstvima osnovnih organizacija udruženog rada. Zato bi zakonom trebalo predvidjeti šta samoupravni sporazum o udruživanju mora obavezno predvidjeti u tom pogledu, to jest da li je solidarna odgovornost neograničena ili je vezana za određeni nivo sredstava i sl. Postavlja se, naime, pitanje šta, u krajnjoj konsekvenci, znači solidarna odgovornost: da li sredstvima osnovne organizacije udruženog rada, u okvirima te odgovornosti neograničeno može da raspolaze radna organizacija i da, recimo, automatski pokriva i subjektivne greške u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada i sl.? Razumljivo je da se prema trećim licima moraju pokrивati obaveze, ako je takva odgovornost ustanovljena i upisana u sudski registar. Ali se postavlja pitanje šta će nastati poslije toga, ko u krajnjem „obračunu“ treba da odgovara?

Zbog svega toga je neophodno zakonom predvidjeti da svrha i obim solidarne odgovornosti moraju biti konkretno određeni u samoupravnom sporazumu, to jest u njemu se mora utvrditi za koje konkretno određene situacije odnosno obaveze se ona ustanovljava i u kom obimu. Ako u praksi nastane sporazumom predviđena situacija, slobodna sredstva svih osnovnih organizacija udruženog rada automatski se koriste za pokrivanje takvih obaveza, s tim što te organizacije imaju pravo na regres. Meni, zatim, izgleda da bi u vezi s međusobnim odnosima osnovnih organizacija

udruženog rada zakonom trebalo na odgovarajući način omogućiti i sljedeće: kada su, da tako kažem, „suficitne“ osnovne organizacije udruženog rada prisiljene da pokrivaju deficit jedne ili više osnovnih organizacija udruženog rada ili, pak njihovu nisku akumulativnost putem subvencionog kreditiranja odnosno bespovratnog subvencioniranja itd., a da za to ne postoje razlozi utvrđeni u samoupravnom sporazumu, nego su u pitanju subjektivni razlozi, trebalo bi predvidjeti da u tom slučaju ostale osnovne organizacije prema „deficitnoj“ osnovnoj organizaciji mogu postaviti i određene zahtjeve. Oni se inogu, na primjer, sastojati u tome da ta osnovna organizacija u datom roku odstrani određene slabosti u svom poslovanju ili da se smijene poslovodni organi ili radnici u njoj odgovorni za nastalu situaciju, i druge slične mjere. Sve to znači da ostale osnovne organizacije treba da imaju i pravo da postavljaju određene zahtjeve, a ne samo da prosto automatski pokrivaju gubitke. Sada je u praksi, međutim, prilično prisutno mišljenje da niko nema prava „dirnuti“ u osnovnu organizaciju udruženog rada, bez obzira na to da li ona vrši svoje obaveze prema drugima ili ne.

Ako se pitanja uloge plana i prirode solidarne odgovornosti u dovoljnoj mjeri regulišu zakonom, odnosno na osnovu njega samoupravnim sporazumima i planom, onda će i sud udruženog rada odnosno samoupravni pravobranilac moći da, kontrolišući te akte, vidi šta se zapravo dešava u organizacijama udruženog rada.

Kada svi iznijeti bitni elementi samoupravnog organizovanja udruženog rada budu utvrđeni i obezbijeđene mogućnosti njihove praktične realizacije, moći ćemo otvoriti nov proces razvoja odnosa u udruženom radu, borbe za osnovne organizacije udruženog rada, za odgovarajuće odnose u integrisanom društvenom radu. To, naravno, ne možemo postići samim donošenjem zakona ili registracijom u sudovima. Nosioći toga procesa treba da budu na prvom mjestu sami radnici.

Kada se u sklop elemenata za samoupravno organizovanje udruženog rada unese i naprijed pomenuta solidarnost radnika u pogledu, da tako kažem, subvencioniranja niskoakumulativnih osnovnih organizacija udruženog rada i kada bude garantovana ravnopravnost radnika u pogledu mjerila

za sticanje ličnog dohotka na osnovi rada itd., onda radnici neće imati razloga da se suprotstavljaju stvaranju osnovne organizacije, nego će se, naprotiv, boriti za nju. Tada ćemo i imati prave osnovne organizacije udruženog rada.

Radna organizacija i dalji razvoj integracije u privredi

U pogledu pravno-institucionalnih elemenata definicije radne organizacije u industriji, nisam uvjeren da je potrebno praviti takve razlike između tipova radnih organizacija prema kojima su jedan tip one u koje su uložena sredstva drugih, a drugi tip su one kroz koje se ostvaruju principi saradnje proizvodnih i prometnih organizacija itd. U stvari, u svakoj radnoj organizaciji postoje elementi i jednog i drugog tipa. Kako bi radne organizacije mogle egzistirati bez stalnog međusobnog finansiranja ili, recimo, bez povezivanja sa prometnom sferom? One moraju prodati svoju robu, pa je u suštini svejedno da li u svom okviru imaju osnovnu organizaciju za promet, ili samo neko komercijalno odjeljenje. Ali, na kraju krajeva, opet su vezane za prometnu sferu.

Zato bi u definisanju radne organizacije težište trebalo staviti na visoki stepen uzajamne zavisnosti osnovnih organizacija udruženog rada u radu i u sticanju dohotka. A ako je već prisutan tako visok stepen njihove međusobne zavisnosti, onda on nameće i veći stepen njihove međusobne odgovornosti. Kada bi se u okviru jedne takve formulacije razradili i svi drugi neophodni i nesporni kriterijumi, mislim da bi bilo lakše praviti razlike između radne organizacije i složene organizacije. Znači, opet je tu više riječ o formulisanju međusobnih društveno-ekonomskih i ekonomskih odnosa koji proizlaze iz visokog stepena unutrašnje međuzavisnosti nego, rekao bih, o fizičkom obimu radne organizacije, o funkciji međusobnog ulaganja, ili o tome sa kojim drugim organizacijama se povezuju i sl.

Rekao bih još nešto o radnoj organizaciji. Kada se ona pokušava definisati, ponekad se insistira samo na jedinstvenom procesu rada odnosno na direktnim radnim interesima, a zanemaruje se zajednički interes u sticanju i raspodjeli dohotka odnosno u proširenoj reprodukciji. Na osnovu takvih

formulacija bi proizlazilo da, recimo, jedna fabrika kože može da se integriše sa trgovinom, ali ne može sa fabrikom cipela, dakle, sa finalizatorom. Mislim da bi to bio veoma pogrešan kurs.

Kao elemenat definicije radne organizacije ističe se i princip solidarnosti u proširenoj reprodukciji, odnosno u razvoju svih dijelova radne organizacije. Postavlja se pitanje da li je, kad je riječ o proširenoj reprodukciji, potrebno unositi princip solidarnosti? Mislim da solidarnost treba da bude prisutna pri obezbjeđivanju, odnosno regulisanju uslova za sticanje dohotka, mada i tu ta solidarnost mora biti ekonomski racionalna, jer će se inače pretvoriti u neopravdano prelivanje dohotka. Ali kad je riječ o razvoju svih dijelova radne organizacije, moramo poći od toga da će radnici biti zainteresovani da ulažu prvenstveno u onu svoju osnovnu organizaciju udruženog rada koja će moći najviše doprinijeti većoj produktivnosti rada i većem zajedničkom dohotku cijele organizacije udruženog rada. U takvom slučaju, međutim, nije riječ o solidarnosti, već o njihovom zajedničkom interesu.

U vezi sa izloženim postavlja se uopšte pitanje orijentacije u daljem razvoju integracija u privredi. Sada su, kao što sam na početku ovog izlaganja već rekao, veoma prisutne integracije po granama, iako je do sada bilo toliko neuspjeha sa fovorizovanjem te tendencije. Zato je nerazumljivo što se sada u nekim republikama ponovo forsiraju integracije po granama. Ne treba, naravno, isključivati mogućnosti i opravdanost takvih integracija uopšte, ali one ne treba da obuhvataju cijelu jednu granu, nego jedan njen dio, recimo dio industrijske proizvodnje u željezarama ili u elektronici, gdje se stvarno može izvršiti podjela rada. Kada se, na primjer, cijela kožarska industrija neke republike udruži u jednu organizaciju, postavlja se pitanje kako se tu može izvršiti podjela rada? Meni izgleda da bi bilo normalno da se udruživanje vrši po grupacijama, to jest da se neki proizvođači određene sirovine ili polufabrikata udružuju sa odgovarajućim prerađivačima, na primjer kožari sa proizvođačima cipela, sa galanterijskom proizvodnjom kože, sa određenom hemijskom industrijom koja radi za njih, sa trgovinom, sa spoljnom trgovinom, sa naučnoistraživačkim institutom itd.

To bi bila utoliko opravdanija orijentacija što postoji stalni problem odnosa između sirovinske i prerađivačke industrije. Meni izgleda da taj problem ne možemo rješavati samo putem kompenzacije i drugih državnih intervencija, mada će one i ubuduće imati svoju značajnu ulogu u tom pogledu. Ali jedan od glavnih pravaca rješavanja tog problema trebalo bi da bude i takva integracija udruženog rada gdje bi se proizvođači sirovina i prerađivači tih sirovina našli u nizu složenih organizacija udruženog rada ili bar u jednoj stabilnoj institucionalizovanoj i dugoročnoj kooperaciji. U njima bi zajednički odlučivali o zajedničkom dohotku, tržišne cijene bi za njihove međusobne odnose u znatnoj mjeri gubile svoj značaj, jer bi oni unutrašnjim odnosima, rekao bih internim cijenama, regulisali svoje međusobne odnose i tako učestvovali u zajednički stvorenom dohotku. Recimo, unutar jedne krupne, složene željezarsko-prerađivačke organizacije udruženog rada trebalo bi se boriti za to da se radnici — i oni koji proizvode gvožđe i oni koji ga prerađuju odnosno od njega prave mašine — zajednički dogovore da ukupni ostvareni dohodak tretiraju kao zajednički dohodak, raspodjeljuju na osnovu interno dogovorenih cijena, a ne samo po nekim čisto tržišnim kriterijumima učešća u zajednički ostvarenom dohotku. Mislim da bi to, takođe, bio dobar put ne samo za ostvarivanje integracije rada već i za rješavanje međugranskih problema, koje sada rješava samo tržište.

Mislim, u stvari, da moramo težiti tome da se integracija više razvija među grupacijama koje su proizvodno komplementarne, te su direktno vezane uzajamnim interesima, interesima zajedničkog stvaranja dohotka, odnosno gdje je sticanje dohotka u direktnoj uzajamnoj zavisnosti. Na primjer, ako bismo se što više orijentisali na integracije od sirovinske do prerađivačke industrije, od proizvodnje poljoprivrednih proizvoda do njihove prerade itd., uključujući tu i unutrašnju i spoljnu trgovinu, nauku, finansije itd., to bi omogućilo da svi radnici uspjeh takve složene organizacije udruženog rada, odnosno dohodak koji je ona zajednički uspjela da stvori, posmatraju kao zajednički dohodak, i da se na osnovu internih kriterijuma dogovore kako će taj dohodak dijeliti na sve osnovne organizacije. Tim putem će se postepeno savladivati i sukob na liniji: sirovinska industrija

— prerađivačka industrija — trgovina. Mislim da je tu potrebna kombinacija orijentacije na takvu vrstu integracije i mjera društvene politike u globalnim odnosima koji će, ipak, nezavisno od ovoga postojati, ali ćemo time postepeno rješavati postojeće probleme. Kao privreda moraćemo, naravno, računati i sa kretanjima na svjetskom tržištu.

Jedan od oblika samoupravnog organizovanja udruženog rada su i *složene organizacije*: združena preduzeća, kombinati i razne kooperacije, odnosno takozvani veliki sistemi. Za ovaj posljednji oblik ponekad se kaže da je njegovo stvaranje moguće tek u budućnosti i da ga ne treba forsirati. Međutim, to je, po mome mišljenju, sada u nas sasvim akutan problem i bez njegovog rješavanja nećemo moći do kraja samoupravnog organizovati udruženi rad. Ne možemo se, naime, sada zaustaviti na nekoj stepenici integracije rada, već moramo institucionalno izgraditi cio sistem te integracije. Kojim tempom ćemo u tome praktično uspijevati, to je druga stvar, ali taj zadatak je već sada akutan. U definisanju modela složene organizacije trebalo bi biti malo elastičniji, u tom smislu što bismo pod pojam složene organizacije udruženog rada mogli svrstati i kombinata i radne korporacije, mada bi za njih trebalo naći neki drugi izraz.

Meni izgleda da bi ipak bilo dobro za sve tipove organizacija udruženog rada naći odgovarajući zakonski termin koji bi opredijelio njihov karakter. Na osnovu toga bi se onda u sudski registar i u firmu mogao zapisati odgovarajući oblik i tip organizacije udruženog rada, te bi sud i drugi organi mogli kontrolisati da li stvarni odnosi u njoj odgovaraju registrovanom tipu organizacije, odnosno da li su ti odnosi u skladu sa Ustavom i zakonom.

Samoupravne interesne zajednice u privredi

U pogledu samoupravnog organizovanja udruženog rada u takozvanim društvenim službama neosporno je da tu postoje određene razlike i specifičnosti u odnosu na čisto proizvodni udruženi rad. Ali neki osnovni elementi morali bi, ipak, biti zajednički sa udruženim radom u privredi. Jer, na kraju krajeva, zdravstvena služba jednog regiona ili republike nije suštinski drukčija od jedne složene privredne

organizacije udruženog rada, te se kao takva može na sličnim principima organizovati, bez obzira na to kako će se nazivati.

Kad je riječ o takozvanim društvenim službama, može se reći da bi organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada u njima trebalo tako postaviti da se na njihovoj bazi može stvarati sistem interesnih zajednica. Tu bi se moralo poći od toga da interesna zajednica nije prosti skup ili udruženje osnovnih interesnih zajednica, nego je to, na primjer, kolektivitet samoupravno organizovanih osiguranika prema cjelokupnoj zdravstvenoj službi. To ne samo da ne isključuje već nužno pretpostavlja da uz svaku ambulantu bude organizovana, da tako kažem, interesna zajednica direktnih korisnika usluga te ambulante. Ali interesnu zajednicu zdravstva u republici ne čini fizički zbir osnovnih interesnih zajednica, nego samoupravno organizovani osiguranici koji su orijentisani i prema ambulanti, i prema regionalnim zdravstvenim centrima, i prema kliničkim centrima u republici i prema medicinskom fakultetu, i prema zdravstvenoj naučnoistraživačkoj djelatnosti itd.

U vezi sa pravno-institucionalnim modelom organizacija udruženog rada u *elektroprivredi*, smatram da bi trebalo biti oprezniji u pogledu koncepcije da svaka elektrana bude radna organizacija. Mislim da bi takva orijentacija vodila ka stvaranju centralistički organizovanih zajednica elektroprivrede kakve smo do sada imali u republikama. Ako bi se taj sistem „dograđivao“ tako da se razvije u složenu organizaciju udruženog rada na nivou Federacije — s obzirom na njegovu tehnološku povezanost — došli bismo do glomaznih složenih organizacija koje bi bile veoma podložne uticaju vođeće tehnostrukture, a ne radnika.

Kada je riječ o tzv. protočnim hidrocentralama, kao što su, recimo, one na Drini ili na Dravi, mislim da bi za takve situacije prvenstveno trebalo predvidjeti mogućnost da one budu osnovne organizacije udruženog rada, a da se u bazenima ili rječnim kompleksima stvaraju radne organizacije, jer bi se u takvim radnim organizacijama rađala protivteža velikim centralističko-monopolističkim sistemima.

Osim toga, nisam uvjeren da je dobra orijentacija da se svi problemi oko tehnološke povezanosti elektroprivrede odnosno proizvodnje električne energije praktično rješavaju putem složene organizacije udruženog rada. Čak se govori

o složenoj organizaciji u kojoj bi na neki način i gradovi i drugi faktori kao potrošači učestvovali u upravljanju. Mislim da je to nemoguće. Složena organizacija elektroprivrede može biti samo organizacija same elektroprivrede. Van mreže jedinstvenog elektroprivrednog sistema, odnosno relativno „neodgovorne“ prema toj mreži, mogle bi biti samo pojedinačne elektrocentrale koje su integrisane sa industrijom. Recimo, aluminijumska industrija, da bi obezbijedila elektroenergijom svoju proizvodnju, može — mada ne znam da li je to i njena stvarna potreba — imati svoju centralu koja nije odgovorna dispečerskoj službi jedinstvenog elektroenergetskog sistema. Ali to je druga stvar, to je drugi pravac integracije, na koji može biti orijentisana elektrocentrala koja je osnovna organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji ili složenoj organizaciji u proizvodnji, a ne osnovna ili radna organizacija u složenoj organizaciji udruženog rada u elektroprivredi.

Mislim da bi bilo bolje da u republikama, pogotovo u Federaciji, ne idemo na republičku, složenu organizaciju, a pogotovu ne na saveznu, odnosno na nivou Federacije, nego da tu idemo na interesne zajednice, pa neka bazenske ili neke slične složene organizacije elektroprivrede budu uključene u tu interesnu zajednicu sa zainteresovanom privredom.

U takve interesne zajednice elektroprivrede mogu se pored privrede i drugih potrošača, uključiti i gradovi odnosno društveno-političke zajednice itd., s tim da se onda tu uspostave i određeni odnosi međusobne odgovornosti.

Mislim da za takve interesne zajednice treba stvoriti materijalne uslove u našem privrednom sistemu i zakonodavstvu. Da bi to moglo da funkcioniše, mislim da prije svega treba prihvatiti princip da svako ko gradi kapacitet koji zahtijeva povećanu potrošnju elektroenergije mora u odgovarajućoj proporciji u svojim investicijama uračunati i investicije za proizvodnju energije. Ako bi se taj princip ubuduće ustanovio, moralo bi se, u stvari, i od postojećih fabrika tražiti da na odgovarajući način izdvajaju ili planiraju potrebna sredstva za izgradnju novih izvora električne energije. Pri tome je svejedno gdje, u kojoj republici će se ta sredstva investirati, jer će svako nastojati da investicije u elektroprivredu budu što racionalnije upotrijebljene, to jest da njemu i privredi daju najveći rezultat.

To istovremeno otvara i drugu stranu pitanja, naime pitanje odnosa, prava privrede prema elektroprivredi. Ako je razvoj elektroprivrede na taj način sastavni dio investicija i rada same privrede, onda je i sticanje i raspodjela dohotka u elektroprivredi pitanje cijele privrede. Tu bi se, u stvari, moglo postaviti i pitanje odgovarajućeg učešća privrede u dohotku elektroprivrede. To bi, prije svega, značilo da privreda ima pravo da akumulaciju koja se stvara u elektroprivredi usmjeri na dalju izgradnju kapaciteta u toj oblasti, odnosno da se dio dohotka elektroprivrede — naravno u budućnosti, a ne pri sadašnjem deficitu energetike — vraća privredi.

Razumije se, u tom slučaju bi i na nivou Federacije morala postojati jedna interesna zajednica elektroprivrede, koja bi mogla imati određene zadatke i ovlaštenja na području planiranja, prenosne mreže, dispečerstva i svega onoga što je potrebno za funkcionisanje jedinstvenog elektroenergetskog sistema.

No mislim da bi trebalo dozvoliti i to da sama privreda može da gradi određene kapacitete, odnosno da ih integriše i na drugi način, putem direktnog uključivanja u radne ili u složene organizacije udruženog rada u samoj privredi. A u složenim organizacijama u elektroprivredi mogli bi se ujedinjavati i proizvodnja i prenos, pa čak i distribucija, s tim što bi u pogledu prenosa interesna zajednica u republici i na nivou Federacije morala imati veoma određene kompetencije, odnosno snažan uticaj na izgradnju cijelog elektroprivrednog sistema.

Ove probleme moramo, dakle, razmatrati ne samo kroz prizmu organizacije rada nego i kroz prizmu međusobnih odnosa između elektroprivrede i privrede. Zato mislim da to nije samo tehnološko nego i društveno-ekonomsko pitanje.

Ako ne bismo išli na to, onda bi sve što predviđamo za elektroprivredu ostalo „na papiru”. U stvari, iz ovoga bi nam se izrodila samo jedna nova monopolistička, tehnokratska organizacija sa svim međurepubličkim problemima koje smo i do sada imali na tom području.

U vezi sa samoupravnim interesnim zajednicama u elektroprivredi postavlja se pitanje čija je ukupnost sredstava u pogledu kojih imaju pravo rada radnici u oblasti elektroprivrede, to jest da li su to i njihova sredstva i sredstva

korisnika njihovih usluga, ili su to samo njihova sredstva? Po mome mišljenju, radnici elektroprivrednih organizacija imaju neotuđivo pravo da rade sredstvima za proizvodnju kojima upravljaju. To nisu sredstva interesnih zajednica. Mislim da se to ne može dovoditi u pitanje, jer se u tom slučaju, zapravo, ne bi znalo što su neotuđiva prava radnika. Neće, valjda, interesna zajednica odnosno delegati radnika upravljati centralama, nego će njima upravljati radnici u elektrocentralama. A međusobni odnos interesne zajednice i elektrocentrala je u oblasti tehnološkog i privrednog usklađivanja kao i u oblasti dohotka, a ne u oblasti upravljanja u proizvodnji električne energije i raspolaganja sredstvima za proizvodnju.

Druga stvar je, dakle, dohodak u koji zajednički ulažu i jedni i drugi. Postavljanjem pitanja da li elektrocentralama treba da upravlja ona osnovna organizacija udruženog rada koja je tu organizovana ili neko drugi, došli bismo u kontradikciju, jer bi se time u elektroprivredi uveli drukčiji društveno-ekonomski odnosi nego u drugim oblastima privrede.

Mi, naime, polazimo od toga da su sredstva za proizvodnju društvena, znači pripadaju svima, ali da svaka osnovna organizacija udruženog rada u ime društva upravlja određenim dijelom tih sredstava i stvara dohodak. Na osnovu toga radnik stiče pravo rada i upravljanja tim sredstvima i sva druga prava koja ima u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ako bismo osnivanjem interesnih zajednica ovo doveli u pitanje, rezultat bi bio da sredstvima više ne upravlja osnovna organizacija udruženog rada, da se dohodak više ne koncentriše u svojoj ukupnosti u osnovnim organizacijama udruženog rada, da bi se, onda, opet njihovim sporazumom udruživao, nego da neki drugi faktori raspoložu osnovnim sredstvima rada. Juče je to bila država, pa tehnokratija, a sada bi to bile interesne zajednice. Veoma sam ubijeđeni pristalica samoupravnih interesnih zajednica, ali ne takvih koje bi raspolagale osnovnim sredstvima udruženog rada, nego onih koje samo treba da omoguće da se određeni zajednički problemi raspodjele društvenog dohotka efikasno rješavaju na osnovu utvrđenog plana, programiranja, politike itd.

Probleme protivrječnosti društvene svojine može u potpunosti da riješi samo komunizam. To pitanje riješiće se

onda kada ta sredstva stvarno ne budu ničija svojina, to jest kada komunizam bude riješio problem ljudskog rada na sasvim drukčiji način u onom poznatom marksovskom smislu. Ali dotle se moramo držati toga da je osnovna organizacija udruženog rada ta koja u ime društva raspolaze i sredstvima i dohotkom. U raspodjeli dohotka ona može biti zavisna od drugih zbog svoje odgovornosti, recimo prema onima koji uloze u nju, ili zbog toga što vrši određene poslove od zajedničkog društvenog interesa u toj proizvodnji, i slično.

Međutim, ja ne mislim da bismo u zakonu morali odrediti gdje treba da budu osnivane interesne zajednice u privredi; odgovarajućim formulacijama treba samo da kažemo da se i u privredi, na područjima od posebnog društvenog interesa, mogu stvarati interesne zajednice, bilo samoupravnim sporazumom, bilo zakonom. Međutim u zakonu ne bi trebalo reći u kojim oblastima treba stvarati interesne zajednice, ne bi trebalo ni sprečavati, ograničavati takvu mogućnost u bilo kojoj oblasti. To ni Ustav ne dozvoljava.

No i za interesne zajednice u privredi važi princip na kome počivaju interesne zajednice u društvenim djelatnostima, to jest da je tu uvijek riječ, s jedne strane, o onima koji proizvode jednu uslugu i, s druge, o njenim korisnicima. Ta razmjena rada, naime, nije sasvim van tržišnih zakonitosti, ali se ona ne vrši neposredno na tržištu, već u okviru interesne zajednice na osnovu dogovora između jednih i drugih. A sve to se odnosi i na razmjenu rada u interesnim zajednicama u privredi. Slobodna razmjena rada u društvenim djelatnostima samo je jedna od varijanti ustavne odredbe koja kaže da se razmjena rada, osim na tržištu, može vršiti i slobodnim dogovorom partnera o razmjeni rada.

Meni se čini da bi bilo dobro predvidjeti i mogućnost stvaranja interesnih zajednica u komunalnim djelatnostima. Danas se u nas vodi nekakva socijalna politika na tom području na taj način što određujemo cijene prevoza u gradskom saobraćaju, u izgradnji stanova itd. Dakle, tu postoji ograničavanje cijena u interesu potrošača. Ako bi tu postojala interesna zajednica proizvođača i potrošača, vjerovatno bi se pitanja proširene reprodukcije u komunalnoj djelatnosti mogla drukčije postaviti, a ne samo kroz cijenu. Time bi

se ubrzalo unapređenje komunalnih djelatnosti. Mislim da je to prijevaka potreba ne samo ekonomske nego i socijalne prirode.

Samoupravno organizovanje u poljoprivredi

I u pogledu samoupravnog organizovanja udruženog rada u *poljoprivredi* ima mnogo različitih pristupa, iako je Ustav u tom pogledu prilično određen.

Jedno od bitnih pitanja samoupravnog organizovanja udruženog rada u poljoprivredi je i zadrugarstvo. Mislim da zakonom treba konkretnije formulirati pitanje odnosa zadruge, odnosno seljaka preko zadruge ili preko sličnih organizacija, u stvari kooperaciju sa seljacima. Takođe treba precizirati da li su zadruge radne organizacije ili osnovne organizacije udruženog rada. Po mome mišljenju, one mogu biti i jedno i drugo. Kada su potpuno samostalne — sigurno su radne organizacije. U takvim zadrugama treba predvidjeti i mogućnost stvaranja osnovnih organizacija udruženog rada, kada je riječ o zadrugama koje su razvijenije. Ali one mogu biti i osnovne organizacije kada su kao takve ili kao specijalizovani pogon za kooperaciju povezane sa krupnim poljoprivredno-industrijskim kombinatima. Mislim da je i politički neophodno da svi ti problemi budu u najvećoj mogućoj mjeri riješeni zakonom. Jer u diskusijama o poljoprivredi često nije dovoljno prisutan ili se gotovo uzgred tretira individualni zemljoradnik, a on ipak raspolaze sa blizu 85% obradivih površina u Jugoslaviji. Sama ta činjenica govori o važnosti tog problema.

Odnosi proizvodnje i prometa

U izradi koncepta udruživanja rada i sredstava i saradnje organizacija udruženog rada *iz oblasti proizvodnje i prometa*, čini mi se, takođe, da nedostaje jasniji i odlučniji stav o međusobnim društveno-ekonomskim odnosima i oblicima njihovog ostvarivanja. Time nikako ne poričem značaj organizacije, institucionalnog sistema u okviru kojeg treba da se razrađuje ustavni koncept odnosa između proizvodnje i trgovine.

Nije, međutim, dobro da se odnosi između proizvodnje i trgovine rješavaju pretežno institucionalno, odnosno tako da ispada da se na neki način hoće, uprošćeno govoreći, da disciplinuje trgovina, da se ona podredi, i to ne proizvodnji — što je u krajnjoj liniji pravilno — nego proizvodnim organizacijama, a to je nešto drugo. Ta pododređenost ide u nekim prijedlozima do te mjere da se i radnici u trgovini dovede u podređen, neravnopravan ekonomski položaj. U Ustavu je jasno zapisano da radni ljudi, kada su ispunjeni ustavni uslovi, imaju neotuđivo pravo i dužnost da stvaraju osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije itd., kad je to u njihovom interesu.

Radnicima u trgovini se u pomenutim prijedlozima to pravo gotovo poriče. Mislim da je to i protivustavno, jer im se to pravo poriče na taj način što se vezuje za interes proizvodnih organizacija. Naime, ako se proizvodne organizacije slože, onda — prema tim prijedlozima — radnici u trgovini mogu obrazovati osnovnu organizaciju, a ako se ne slože, ne mogu. Mislim da bi se time bitno ograničila ustavna prava radnika u trgovini, te su samim tim i prijedlozi te vrste neprihvatljivi. Ne vidim, naime, nikakve razloge zašto bismo u tom pogledu pravili nekakvu razliku, stvarali nekakvu hijerarhiju na osnovu koje bismo jednoj grupi radnika dali vodeću ulogu u odnosu na druge radnike. Može se, naime, reći da proizvodni rad treba da ima dominantnu ulogu u pogledu sticanja i raspodjele dohotka, ali se ne može radnicima u proizvodnji dati pravo da radnicima u trgovini određuju kako će ostvarivati svoja ustavna prava. Do takvih konsekvenci se dolazi zbog pretjerane orijentacije na institucionalno rješavanje ovih problema.

Isto tako, po mome mišljenju, neprihvatljiva je koncepcija tzv. zajedničke proizvodnje kao baze za izgradnju odnosa između proizvodnje i trgovine. Jer šta znači zajednička proizvodnja, recimo, za jednu krupnu trgovinsku organizaciju koja ima desetine hiljada klijenata u cijeloj zemlji? I, naravno, pošto se forsira institucionalna strana ovih pitanja, a trgovci ne mogu institucionalno da riješe problem svojih mnogobrojnih klijenata, onda se oni udružuju sa određenim brojem velikih proizvodnih organizacija i s njima dijele dohodak, u stvari na račun svih ostalih mnogobrojnih klijenata koji takođe učestvuju u stvaranju dohotka takve velike trgo-

vinske organizacije. Međutim, u pogledu dohodovnih odnosa, što znači bazičnih društveno-ekonomskih odnosa, ne može postojati nikakva suštinska razlika između tzv. „velikih“ i „malih“ ili „stalnih“ i „povremenih“ članova odnosno učesnika u prometu preko određene trgovinske organizacije. Ako bismo prihvatili neku razliku u tom pogledu, to bi praktično značilo da ima članova odnosno proizvodnih organizacija iz čijeg dohotka trgovina može da zahvata, i drugih iz čijeg dohotka ne može da zahvata, odnosno da dio dohotka prvih može da se prelijeva u dohodak drugih. Razumije se, mogu i moraju postojati razlike u obimu prava na samoupravno odlučivanje u takvim složenim odnosima. Mislim da se, što se toga tiče, problem sastoji u stepenu integrisanosti proizvodnih i prometnih organizacija, a ne u principijelnim razlikama u društveno-ekonomskim odnosima. Za onoga ko snosi rizik u jednoj zajedničkoj organizaciji može se reći da je u većem stepenu integrisan, pa je normalno da ima i veća prava, veće odgovornosti. Ali kada je riječ o raspodjeli dohotka, tu moraju biti srazmjerno zastupljeni svi koji su doprinijeli njegovom stvaranju. Ne vjerujem da je to tako teško riješiti.

Zato izgleda da je osnovno pitanje od koga ovdje treba poći — pitanje ekonomskih odnosa između proizvođača i trgovine. Moramo se, dakle, prvenstveno pozabaviti problemom dohotka: kako se formira i raspodjeljuje dohodak ostvaren u proizvodnji i u trgovini zajedno.

Zajednička proizvodnja ima svoj smisao samo kad vodi većoj produktivnosti rada. Inače, sama po sebi, ona može biti i ograničavajući faktor, faktor monopola i sputavanja podizanja produktivnosti rada. Ukoliko bude veći napor da se postigne veći zajednički dohodak i trgovine i proizvodnje, u toj mjeri će takav zajednički dohodak uticati i na integraciju udruženog rada, na ujedinjavanje proizvodnje, na bolju podjelu rada, što će sve voditi većoj produktivnosti rada i većem dohotku.

Ustavnim odredbama o odnosu između proizvodnje i trgovine mi smo, u stvari, željeli da stvorimo uslove za prevazilaženje stanja u kome se raspodjela dohotka između proizvodnje i trgovine vrši isključivo na tržištu, to jest njegovom stihijskom raspodjelom. Time smo takođe željeli da stvorimo uslove kako bismo tu raspodjelu mogli svjesno

usmjeravati, i to kako planovima udruženih proizvodno-trgovinskih grupacija, tako i — na tom osnovu — društvenim planovima. I najzad, time smo željeli da spriječimo da se jedan dio dohotka trgovine pojavljuje kao neki samostalan „lutajući kapital“, koji se otuđuje, izmiče kontroli radnika koji su ga stvorili. Naime, velika je razlika da li se dohodak proizvodnih organizacija realizuje samo u jednoj stihijskoj raspodjeli dohotka na tržištu između trgovine i proizvodnje, ili se on realizuje kao zajednički dohodak trgovine i proizvodnje, što znači da, u stvari, proizvodnja i trgovina kao „produžena ruka“ proizvodnje zajednički učestvuju u sticanju i raspodjeli dohotka. U prvom slučaju neizbježno se u trgovini mora pojaviti takav samostalan „lutajući kapital“, o kome sam već govorio, dok u drugom slučaju taj dio dohotka pripada osnovnim organizacijama udruženog rada kako u trgovini, tako i u proizvodnji, saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju. Osnova raspodjele dohotka će u takvom slučaju po svoj prilici biti kombinacija tržišnih cijena i nekog oblika ristorna ili nekog drugog oblika učesća u zajednički realizovanom dohotku na tržištu. Naravno, i sami samoupravni sporazumi kao i instrumenti državne politike moraju težiti da trgovina u takvoj podjeli dohotka stiče akumulaciju neophodnu za njen razvoj i za njeno dohodovno povezivanje sa svim faktorima od kojih zavisi njen razvoj, a posebno i povezivanje sa potrošačima. Jer, na kraju krajeva, i pored svih slabosti koje je dosadašnji period u razvoju trgovine imao u odnosu na proizvodnju, ta relativna samostalnost trgovine ipak je doprinijela znatnom unapređenju njene tehničke opremljenosti. Mislim da tu stranu trgovine nikako ne bismo smjeli da oslabimo, već, naprotiv, i proizvodne organizacije treba da orijentisemo na to da se bore za što moderniju i što racionalniju organizaciju i opremu trgovine, upravo zato da bi ona mogla ostvariti veći ukupan dohodak, koji će se onda ulagati kako u razvoj proizvodnje, tako i u stvaranje uslova za potrošnju odnosno za plasman robe.

Međutim, mislim da tu postoji jedna granica za nivo akumulacije u trgovini. Ona se sastoji u tome što u trgovini ne treba da se stvaraju takvi kapitali, odnosno takav dohodak koji može da postane samostalan finansijski kapital, kao što je sada ponegdje u nas slučaj. U nas se na sve

strane hvali, recimo, neka spoljnotrgovinska ili krupna organizacija za unutrašnju trgovinu koja je „svoj“ dohodak uložila za neke svrhe koje nemaju nikakve veze sa onim proizvođačima i potrošačima od kojih trgovina zavisi, umjesto da je taj dohodak uložen u razvoj onih koji su ga u proizvodnji stvorili i za čiji račun ta trgovina radi ili u one djelatnosti od kojih zavisi dugoročni plasman robe. Znači, trgovina treba da ima toliku akumulaciju koja je u skladu sa potrebama njenog razvoja, a ostali dohodak treba da normalno ide onim osnovnim organizacijama u kojima je stvoren, odnosno da se u saglasnosti sa ovima ulaže, kako se obično kaže, u pripremu tržišta. Nema, dakle, potrebe da se u trgovini dozvoljava stvaranje finansijskog kapitala.

Kada se, recimo, u industriji stvaraju veća finansijska sredstva koja preko banaka idu u zajedničke investicije i slično, to je sasvim drugi problem. Jer kada se industrija udruži sa bankama, krupnom trgovinom, naukom, saobraćajem itd., ona stvoreni dohodak orijentiše prije svega u razvoj proizvodnih snaga, modernu tehnologiju i sl., a preko toga i u razvoj trgovine. Međutim, kada se u trgovini stvara samostalni finansijski kapital, on se pojavljuje kao tzv. „lutajući društveni kapital“ koji onda ide sopstvenom logikom, logikom parcijalnog profita, a ne tamo gdje najviše doprinosi unapređenju produktivnosti društvenog rada. Zato bismo u centar razmišljanja o uređivanju odnosa proizvodnje i trgovine morali staviti pitanje šta su to poslovne zajednice koje stvaraju proizvodnja i trgovina? Da li je to organizacija za neko dogovaranje ili je to organizacija za zajedničko stvaranje, sticanje dohotka? Mislim da su tu kao forme udruživanja moguće kako čvrsto organizovane složene organizacije, tako i specifični oblici trajnije kooperacije u kojoj će biti obezbijeđen kako odgovarajući zajednički rizik, tako i odgovarajuća podjela dohotka. U složenim organizacijama trgovina bi, bez obzira na to da li je unutrašnja ili spoljna, morala da bude, po mome mišljenju, organizovana kao radna organizacija koja u svom okviru može imati osnovne organizacije udruženog rada za pojedine sektore. Strukturu unutrašnjih odnosa u takvoj složenoj organizaciji trgovine i proizvodnje treba prilagoditi sistemu zajedničkog sticanja dohotka i kriterijumima za raspodjelu tako stečenog zajedničkog dohotka između trgovine i proizvodnje, odnosno između

osnovnih organizacija udruženog rada u jednoj i drugoj oblasti.

Kao kriterijum za učešće u upravljanju zajedničkom složenom organizacijom proizvodnje i trgovine i njenim dohotkom materijal koji nam je predložen ističe obim proizvodnje, odnosno prometa itd. Bojim se da će doći do anomalija ako se budemo držali samo tog kriterijuma, odnosno da će radne organizacije koje će poslovati preko krupnih trgovinskih preduzeća biti u neravnopravnom položaju. Naravno, organizacija koja samo povremeno izvrši neki posao preko određene trgovinske organizacije ne može imati ista prava kao ona koja nosi trajni rizik i odgovornost za trgovinsku radnu organizaciju i trajnije i u većem obimu posluje preko nje. Ali te se razlike u pravima više odnose na pravo odlučivanja u složenoj organizaciji, a ne na dohodovne odnose. U raspodjeli dohotka prava moraju biti u zavisnosti od doprinosa stvaranju tog dohotka, nezavisno od toga da li je riječ o „stalnom“ ili o „nestalnom“ članu složene organizacije ili kooperacije. Drugim riječima, bez obzira na to da li je to zajednička proizvodnja ili nije, da li je to veliko, trajno, dugoročno poslovanje itd., uvijek je dohodak trgovinske organizacije istovremeno, na određen način, i dohodak svih onih koji posluju preko nje. Zato i ne bi trebalo rješavanju tog problema pristupati sa gledišta da proizvodne organizacije saraduju sa organizacijama za promet nego — da se proizvodne i trgovinske organizacije udružuju za zajedničko vršenje funkcije prometa time što zajednički stvaraju prometnu organizaciju ili se udružuju sa već postojećom radnom ili složenom organizacijom za promet u zajedničku složenu organizaciju udruženog rada na osnovu zajedničkog sticanja dohotka na tržištu i podjele toga dohotka. Odnosi između organizacije u proizvodnji i u trgovini mogu biti zasnovani na tržišnim cijenama, s tim da se konačni efekat ukupnog dohotka ponovo raspodjeljuje po mjerilima koje će utvrditi samoupravni sporazum o udruživanju, a u skladu sa doprinosom ostvarenom dohotku. Svakako, mogu se u ta mjerila unijeti i stepen odgovornosti i rizika za trgovinsko poslovanje i drugi slični faktori, koji će biti stimulans za takozvane „stalne članove“.

Ali u zakonu bi možda trebalo konkretnije odrediti šta su to stalni članovi. Neka od predloženih mjerila su pri-

hvatljiva, na primjer, trajna ili dugoročna saradnja, preuzimanje rizika, određeni minimalni obim prometa i slično. Ali, po mome mišljenju, ne treba kao mjerilo unositi obavezu da je proizvodnja zajednička. Jer može neka proizvodna organizacija biti po svim mjerilima „stalni član“ zajedničke složene proizvodno-trgovinske organizacije, a da nema nikakve posebne ili trajne saradnje sa drugim proizvodnim organizacijama osim što prodaje ili kupuje robu preko iste prometne organizacije i što zajedno s njima učestvuje u upravljanju, snosi rizik te trgovinske organizacije, zajedno s njima učestvuje u raspodjeli zajednički ostvarenog dohotka.

Ne znam da li treba u zakonu ulaziti u to koliki procenat svoje proizvodnje neka proizvodna organizacija prodaje preko takve trgovinske organizacije. Meni se čini da bi obim učešća u prometu prometne organizacije, koji će odrediti samoupravni sporazum o udruživanju, trebalo da bude kriterijum koji daje pravo svakoj proizvodnoj radnoj organizaciji koja posluje sa tom trgovinskom organizacijom da bude i član zajedničke složene organizacije. U tom slučaju ona automatski postaje član te organizacije i složena proizvodno-trgovinska organizacija, pa ni drugi nema prava da joj to uskrati kad ona to zahtijeva.

Iz nekih predloženih rješenja proizlazi da će postati više-manje obavezno da svaka proizvodna organizacija ima svoju, to jest samo jednu organizaciju za izvoz i uvoz i uopšte za promet. Kada bi to tako bilo, dobili bismo nekoliko krupnih trgovinskih i spoljnotrgovinskih organizacija, a sve proizvodne organizacije birale bi jednu od njih gdje bi ušle sa cjelokupnom svojom proizvodnjom.

Meni izgleda da se, naprotiv, treba orijentisati na veću specijalizaciju trgovine, koja će omogućiti da proizvodne organizacije, odnosno da i ista proizvodna organizacija prema svojim potrebama vrši promet preko dvije ili tri organizacije za promet. Na taj način ona bi mogla biti stalni „član“ u više složenih zajedničkih organizacija i kao takva u ravnopravnim odnosima sa radnim ili složenim organizacijama za promet. Radna ili složena organizacija za promet, dakako, ne smije biti „kapa“ te složene proizvodno-trgovinske organizacije, već jedan od članova u međuzavisnosti sa drugima. Krupne trgovinske organizacije tako treba da postanu, kao i bih, zajednički instrument proizvodnje i drugih dru-

štvenih djelatnosti, agencija koja radi za proizvodnju i te djelatnosti, kao što radi i elektroprivreda, s tim što mora, kao i elektroprivreda, imati samoupravnu samostalnost, pravo na dohodak i na određenu akumulaciju itd., to jest mora se nalaziti i u određenoj dohodovnoj i upravljačkoj ravnopravnoj međuzavisnosti sa onim radnim organizacijama koje posluju preko nje. Radnim organizacijama koje nisu „stalni članovi” takvih složenih organizacija, ali povremeno posluju preko njih, trebalo bi automatski priznati, na osnovu samoupravnog sporazuma, pa i zakona, određena prava, naročito u dohodovnim odnosima. Recimo, pošto je udio „stalnih članova” u zajednički ostvarenom dohotku zavisian od obima sa kojim jedna proizvodna organizacija učestvuje u stvaranju dohotka prometne organizacije, taj isti kriterijum bi mogao automatski važiti u određenoj srazmjeri i za one koji nisu stalni članovi složene organizacije. Ako, naime, stalni članovi po tom osnovu imaju pravo, da tako kažem, na nekakav ristorno ili procenat od čistog dohotka ili kako će to već samoupravni sporazum odrediti, onda na taj isti procenat imaju pravo i oni koji nisu „stalni” članovi, već povremeni učesnici u prometu, s tim što oni nemaju prava na onaj dio ristorna ili drugog oblika učešća u dohotku koji se stiče na osnovu drugih mjerila raspodjele, na primjer zajedničkog rizika i neposrednog radnog doprinosa. Razumije se, takvi povremeni učesnici u prometu ne moraju imati i pravo da programiraju rad poslovnih zajednica, da utvrđuju plan i da donose druge odluke za poslovanje složene organizacije, pošto ne učestvuju u riziku i svim drugim vidovima zajedničke odgovornosti. U dohotku bi, prema tome, učestvovali samo u onoj mjeri u kojoj su učestvovali u ukupnom prometu preko organizacije za promet, i to prema opštim mjerilima koje će u svom samoupravnom sporazumu o udruživanju utvrditi sama ta složena proizvodno-prometna organizacija.

Približno takav tip složenih proizvodno-trgovinskih organizacija trebalo bi da bude, po mome mišljenju, po zakonu obavezan u oblasti spoljne trgovine. On treba da bude obavezan ili bar preporučljiv i u znatnom dijelu krupne unutrašnje trgovine. A u onom dijelu unutrašnje trgovine gdje stvaranje takvih složenih organizacija nije racionalno, zakon može predvidjeti i određene oblike trajnije i čvršće obavezne

kooperacije, na osnovu takvih dohodovnih odnosa koji će obezbijediti načelno identičan odnos međusobne zavisnosti i odgovornosti proizvodnje, trgovine i potrošača kao i u prvom slučaju, s tim što će organizacioni oblici saradnje i mehanizam odlučivanja obezbjeđivati gipkije međusobne odnose.

Da rezimiram: kad raspravljamo o zakonu koji treba da usmjeri samoupravno udruživanje rada, onda moramo prije svega raščistiti i precizirati međusobne proizvodne, ekonomske i samoupravno-političke odnose, pa tek na osnovu njih graditi institucije udruženog rada.

Napomene

IDEJNE I POLITICKE POLAZNE TACKE ZA PROMJENU USTAVA (str. 7) — referat na sjednici Predsjedništva SKJ, 2. marta 1971. godine, u Beogradu.

OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMJENA (str. 62) — intervju za TV Beograd i TV Ljubljana, aprila 1973. godine.

OSTVARIVANJE NOVOG USTAVA — ZADATAK SVIH SOCIJALISTICKIH SNAGA (str. 183) — iz uvodne riječi na zajedničkoj sjednici Predsjedništva SKJ i Predsjedništva SFRJ, 18. maja 1973. godine, u Beogradu.

O PRIJEDLOGU ZA UTVRĐIVANJE NACRTA NOVOG USTAVA (str. 189) — iz izlaganja na sjednici Zajedničke komisije svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja, 21. maja 1973. godine, u Beogradu.

NE „ČVRSTA RUKA“ VEĆ ČVRSTA SOCIJALISTICKA DEMOKRATIJA (str. 205) — izlaganje na proširenoj sjednici Međuopštinske konferencije Saveza komunista za Hercegovinu, 18. septembra 1972. godine, u Mostaru.

SAMOUPRAVLJANJE MOŽE OSTVARITI SAMO DOBRO ORGANIZOVANA RADNIČKA KLASA (str. 229) iz govora na Opštem saboru Opštine Kragujevac, povodom prijema plakete i povelje „Crveni barjak samouprave“, 15. februara 1973. godine.

ZA DEMOKRATIJU U SOCIJALIZMU, A NE PROTIV SOCIJALIZMA (str. 245) — izlaganje društveno-političkom aktivu Ljubljane, 26. marta 1974. godine.

O SAMOUPRAVNIM INTERESNIM ZAJEDNICAMA (str. 290) — riječ u diskusiji na XX skupštini Stalne konferencije gradova Jugoslavije, 3. oktobra 1974. godine, u Herceg-Novom.

OSTVARIVANJE USTAVNIH NAČELA O UDRUŽENOM RADU (str. 320) — iz izlaganja na sjednici Savjeta za društveno-političko uređenje, 30. oktobra 1974. godine, na Brionima.

NEKA AKTUELNA PITANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA (str. 307) — članak objavljen u časopisu „Samoupravna interesna zajednica“, br. 1/1975.

SADRŽAJ

<i>Citaocu</i>	5
IDEJNE I POLITICKE POLAZNE TACKE ZA PROMJENU USTAVA	7
I UVODNE NAPOMENE	7
O metodu rada	7
Načelni kontinuitet ustavnog razvitka	9
II OSNOVNI UZROCI USTAVNIH PROMJENA	12
Promjene u društvu i ustavne promjene	12
Naše protivrječnosti i dileme	14
Društvena reforma i reforma Federacije	19
Još o nacionalnom pitanju	24
III POLAZNE TACKE RAZVOJA USTAVNOG SI- STEMA	33
IV SADRŽINA USTAVNIH PROMJENA	39
Politički odnosi u Federaciji	39
Društveno-ekonomski položaj radnog čovjeka	42
Društveno-ekonomski odnosi u samoupravnoj integraciji udruženog rada	47
Položaj ličnog rada	48
Ekonomske funkcije Federacije	49
Obim djelovanja načela o usaglašavanju odluka sa republikama i autonomnim pokrajinama	51
Organi Federacije	53
OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMJENA	62
UVOD	62
I. DOSADAŠNJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA I UZROCI USTAVNIH PROMJENA	63
Kontinuitet našeg ustavnog sistema	65
Osnovni ciljevi ustavnih promjena	68
Klasna suština tehnokratizma	70
Uzroci prodora tehnokratizma u samoupravne odnose	73

Tehnokratizam, tehnička inteligencija i upravljačke funkcije u udruženom radu	74
Povezanost tehnokratizma i liberalizma	77
Uticaj protivrječnih društvenih kretanja na Savez komunista	79
Suština sadašnje akcije SKJ	81
Slabosti u dosadašnjem razvoju samoupravljanja	84
Ekonomska kontrola radnika nad društvenim dohotkom	86
Dosadašnji oblici koncentracije društvene akumulacije	88
Uloga države u regulisanju odnosa u udruženom radu	91
II USTAVNE PROMJENE U OBLASTI DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA	93
Integracija rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika	93
Suština povezivanja tekućeg i minulog rada	97
Ostvarivanje ekonomske funkcije društvenog kapitala u nas	98
Udruživanje rada i društvenih sredstava u praksi	100
Društveno regulisanje i usmjeravanje udruživanja rada i dohotka	107
Težište izmjena u sistemu proširene reprodukcije	109
Ekonomski odnosi pri zajedničkom ulaganju sredstava	110
Uloga banaka u sistemu proširene reprodukcije	116
Ekonomski odnosi trgovinskih i proizvodnih organizacija udruženog rada	120
Društveno-ekonomska sadržina prava radnika po osnovu minulog rada	123
Neka pitanja raspodjele dohotka i ličnih dohotaka	132
Samoupravne interesne zajednice	136
Osnivanje i izdvajanje osnovnih organizacija udruženog rada	138
Neka pitanja unutrašnje organizacije i pravnog statusa osnovnih organizacija udruženog rada	142
Položaj organa upravljanja, njihovih izvršnih organa i poslovodnih organa	146
Položaj zemljoradnika i uopšte ličnog rada	149
Samoupravljanje u budućnosti	150
III USTAVNE PROMJENE U OBLASTI DRUŠTVENO-POLITICKOG SISTEMA	152
Razlozi promjena u skupštinskom sistemu	152

Osnovne karakteristike delegatskog sistema	154
Delegatska vijeća u skupštinama	156
Društveno-političko vijeće	158
Položaj organa uprave	161
Uloga svjesnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu	163
Komuna	164
Način ostvarivanja funkcija Federacije	168
Skupština SFRJ	170
Savezno izvršno vijeće	176
Predsjednik Republike i Predsjedništvo SFRJ	178
Odnos između samoupravnog i državnog sistema	180
OSTVARIVANJE NOVOG USTAVA — ZADATAK SVIH SOCIJALISTIČKIH SNAGA	183
O PRIJEDLOGU ZA UTVRĐIVANJE NACRTA NOVOG USTAVA	189
NE „ČVRSTA RUKA“, VEĆ ČVRSTA SOCIJALISTACKA DEMOKRATIJA	205
SAMOUPRAVLJANJE MOŽE OSTVARITI SAMO DOBRO ORGANIZOVANA RADNIČKA KLASA	229
ZA DEMOKRATIJU U SOCIJALIZMU, A NE PROTIV SOCIJALIZMA	245
1. Sta se, u stvari, dogodilo?	245
2. Ivori sukobljavanja	253
3. Neraščišćeni problemi u međurepubličkim odnosima kao izvor kolebanja	259
4. Naše subjektivne greške i propusti	261
5. Prvi rezultati nove akcije SKJ	265
6. Borba na dva fronta — uslov daljih uspjeha	271
7. Savez komunista kao faktor ujedinjavanja akcije socijalističkih snaga	281
8. Odgovornost Saveza komunista za međunarodni položaj Jugoslavije	285
O SAMOUPRAVNIM INTERESNIM ZAJEDNICAMA	290
NEKA AKTUELNA PITANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA	307
I	310
II	313
III	316

OSTVARIVANJE USTAVNIH NAČELA O UDRUŽENOM RADU	320
Neke karakteristike integracije društvenog rada u nas	322
Kriterijumi za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada	326
Položaj zajedničkih stručnih službi	331
Regulisanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu	333
Raspodjela dohotka i ličnih dohodaka	334
Udruživanje dohotka organizacija udruženog rada	337
Solidarna materijalna odgovornost organizacija udruženog rada	344
Radna organizacija i dalji razvoj integracije u privredi	346
Samoupravne interesne zajednice u privredi	349
Samoupravno organizovanje u poljoprivredi	355
Odnosi proizvodnje i prometa	355
NAPOMENE	364

Edvard Kardelj
 SOCIJALISTICKO SAMOUPRAVLJANJE U NAŠEM
 USTAVNOM SISTEMU

Izdavač:
 „Svjetlost“, izdavačko preduzeće, Sarajevo
 OOUR izdavačke djelatnosti

Za izdavača:
 Alija Velić

Tehnički urednik:
 Hilmo Hadžić

Korektor:
 Natalija Kulić

Štampa:
 Štamparsko preduzeće „Budućnost“
 Novi Sad, Sumadijska 12